ישראל רוחמובסקי

זכרונות פון מיין לעבן און פון מיין שטעדטל

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

פאריז 1930

ישראל רידמובסקי

זכרונות פון מיין לעבן און פון מיין שטעדטל

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2024

Yours truly

מוקדש לזכר רעיתי היקרה מרים בת שאול אלוקער ע״ה

מיין לעבנס באגלייטערן, וועלכע איז מיט מיר איין און פופציג יאָהר גיגאַנגען האַנט ביי האַנט. אין די ערגסטע מאָמענטן פון מיין לעבן האָט זי מיט איהר גוטן כאַראַקטער און שכל מיר שטענדיק מוט גיגעבן און ניט גילאָזן פאַלן. אפילו אַלעס וואָס איך האָב דערגרייכט אין מיין אַרבייט האָב איך איהר צופאַרדאַנקען. זי איז גיווען אַ מוסטער פון אַ אמתר כשר׳ער אידישער פרוי און אַ גוטע מוטער צו איהרע קינדער. זי איז גיווען באַליבט פון אַלעמען וועו עס האָט זי נאָר גיקענט. זאָל איהר נאָמען זיין גישעצט אויף אייביג.

הקדמה

איך שרייב דאָ מיין לעבן וועלכער איז פֿאַרבונדן מיטן טראַגישן לעבן פון נאָך אַנדערע הונדערטער לעבנס אין הונדערטער אידישע שטעדטלאָך.

מיט מיין באַשרייבונג וויל איך שטעלן אַ מצבה דער אָפּגישטאָרבענער, וואָס עקזיסטירט ניט מעהר, עפּאָכע. לאָז וויסן דער נייער דור וויי, דורך אַ אויסערלעכן שרעקלעכן דראַנג, האָבן גאַנצע דורות גילעבט אין אַ נעבל אָן לופט, אין דחקות און אָרימקייט. דער אידישער רייכער גייסטלעבער לעבן און קראַפט איז נאָר אין די פּיר וועגט פון בית־המדרש גיבלעבן, די אויסערלעכע וועלט האָט פֿאַר זיי ניט עקזיסטירט. וועג אַ יונגער גייסט האָט זיך גירישן צו שיין און שיינקייט איז פֿאַר איהם, ווי פון אינוועניק אַזוי פון אויסווייניק, די וועג פֿאַרשטעלט גיווען.

איך וויל דאָ שרייבן דעם אידישן לעבן מיט זיינע פרייד און לייד, זיין ערציהען קינדער; זיינע רבנים, חזנים, מגידים, בדחנים און בטלנים; זיינע שידוכים און חתונות, זיינע פּרנסות, זיינע קרעמער, הענדלער און פּשוטע בעלי־מלאכות. זיין אמונה אין צדיקים גוטע־אידן, למד־וואוניקעם, שדים, רוחות און מכשפים, זיינע לעגענדעם אין עבר און זיינע האַפּענונגען אין עתיד.

איך שרייב דאָ אויך מיין פֿערזענלעכן לעבן און מיין שטרעבן מיט עקשנות'ר קראַפט און ליבע צו שיינע ארבייט, אהן לערער, אָן מיטלען, גיזוכט אַ וועג אין פֿאַרשיידענע מלאכות. נאָר אַ דאנק אַ אויסער־גיווייניטלעכן צופאַל איז מיין ארבעט מגולגל גיוואָרן אין פֿאַריזער לוואור־מוזעי און האָט גימאַכט אַ גוואַלדיקן רעש אין דער וועלט. ערשט דאַן האָב איך גיהאַט די מעגליכקייט ארויסגעהן פון מיינע דלד־אמות און זעהן די אמתע ארטיסטישע וועלט.

די אלע סצענעם און בילדער וואס איך וועל דא באשרייבן זיינען ניט קיין אויסגיקלערטע. איך האב זיי גיזעהען און גילעבט מיט זיי צוזאמען אין מיינע יונגע יאהרן; זייערע פאטאגראפיעס זיינען ביי מיר אין מח גילעגן צעהנדליקער יאהרן און זיך דארטן רוהיג גישלאפן ווי אין א פארגעסענעם אלטן בילדער־אלבום. נאר אויף דער עלטער קומען זיי אפט אין חלום און אויפן וואהר, קלאר און דייטליך פאר די אויגן, ווי זיי וואלטן ערשט אופגישטאנען פון א לאנגן, טיפן שלאף און בעטן זיך רחמים מען זאל זיי אפדרוקן אויפן פאפיר אידער זיי וועלן אינגאנצן אפשטארבן מיטן מח צוזאמען.

נאר כדי איבערגעבן ריכטיג די אלטע פיגורן מוז מען זיי באשרייבן מיט זייער אלטן לשון ווי זיי האבן גירעדט, אן דייטשעשע „עייענם", למשל: גיגעבן, גיגעסן" ניט ווי מען שרייבט „געגעבן, געגעסען" א. א. וו. דער רעכטער טעם און חן פון דעם אמאליגן אידעש איז גיווען דער לשון־קודש מיט וועלכן ער איז גיווען באזאלצן און בעפעפערט. נאר ליידער, ארומשלעפנדיק זיך אין דער גרויסער וועלט, אין פערשיידענע געגנטן, האבן די ארטיגע שפראכן ארויסגישטייסן דעם בעסטן טייל פון דעם אידעש און זיין פלאץ פארנומען. און וועלענדיק אויסמיידן די פרעמדע וועדטער פעלן מיר אפט די אלטע, עכטע אידעשע אויסדריקן, איבערדעם קומט אויס מיין אידעש א ביסל „קרח מכאן וקרח מכאן". נאר באין ברירה מוז מען זיך באנוגענען מיט דעם וואס מען האט, ולהקורא הסליחה.

ישראל דוב בן יחזקאל רוחמובסקי.

פאריז ניסן תר"ץ, שנת השבעים לימי חיי.

ערשטער בוך

א.

מיין געבורט־שטאדט מאזיר.

מיין געבורט־שטאדט מאזיר, מינסקער גובערניע, ליגט אויסגיייגן צווישן הויכע בערג און דעם טייך „פריפעט" וואס הויבט זיך אן פון די גיווסע „פינסקער בלאטעס" און פאלט אריין אין דניעפר. די רעגן וואסער, לויפענדיק פון די בערג ארא אין טייך אריין, האבן מיט דער צייט אויסגישווייגקט גרויסע און קליינע רוטשאקעס (ראוון); אין די טיפע שפאלטן האבן זיך פערקליבן מענטשעלאך און געבויט דארטן הייזער.

צווישן לאנגע גאסן, כמעט ביין ברעג טייך. אייגענטליך איז דאס געווען איין גאס, נאר ווייל אין מיטן איז גיווען דער גרויסער מארק־פלאץ, האט מען ביידע זייטן אנדערע נעמען גיגעבן. רעכטס האט מען גירופן „די פאליצעי־גאס", ווייל דארט איז גיווען די פאליצעי־אדמיניסטראציע; די אנדערע זייט, לינקס, האט זיך גירופן די „פאראם־גאס", ווייל זי האט גיפירט צום פאראם מיט וועלכן מען איז די טייך אריבערגיפאהרן. אין ביידע עקן שטאדט זיינען גיווען רוטשאקעס מיט גרויסע בריקן פון קלעצער. פון דעם מארק־פלאץ, איז גיגאנגען א גרויסע בריטע גאס, צווישן צווייי הויכע בערג. דאס איז גיווען די אריסטאקראטישע גאס; דא זיינען גיווען כמעט נאר פריצישע הייזער מיט קליינע סעדלאך און אויך אלע שטאדטישע אנשטאלטן, ווי די פראי־גימנאזיע, דער שפיטאל, די סאלדאטן־קאזארמעס. און גיעגדיקט האט זיך די גאס מיט דעם אסטראג, א גרויסער פלאץ מיט עטליכע גיביידעס ארומגעצוימטע מיט גראבע, הויכע, שפיציגע קלעצער. נאר א קוק־טאהן אויף זיי פלעגט אנפאלן א פחד; און דערפאר האט מען די גאס גירופן אסטראגער־גאס.

וועז ס'איז א גרויסער רעגן גיגאנגען, פלעגט דאָרט איבערן גאַנצן גאָס לויפן א וואַסער מיט א שרעקליכן אימפעט און טראָגן מיט זיך גאַנצע קלעצער, בוימער, און אמאל אויך פארכאפן א חזיר און שלעפן איהם אין טייך ארײן. א רחמנות גיווען צו זעהן, דער חזיר שרייט, קוויטשעט נעבאך, נאָר וועט דאָס וועלן איינשטעלן דעם לעבן צו ראטעווען א חזיר; כאפט איהם דער רוח, וועט זיין וויניקער מיט א חזיר!

דער מארק, א גרויסער פיר־קאַנטיגער פלאַץ, פול מיט שמוץ פון גוישע פערד און אָקסן וואָס פלעגן אנפאָהרן זונטאָג פון די ארומיגע דערפער מיט אלערליי דאָרפישע סחורות אויפן מארק און וואָס פון דעם האָבן די אידלאַך גיהאט יניקה אויף דער גאַנצער וואָך. רייניגן דעם שמוץ איז דאָרטן קיין מאָדע ניט גיווען און עס וואָלט זיך געקאָנט אזוי אנקלייבן שמוץ ביזן הימל, וועז דער רוטשאק וואָלט עס ניט אָפגישווייזנקט פון צייט צו צייט.

ארום דעם מארק, אין אלע פיר זייטן, זיינען גיווען צוויי־עטאַזשנע הייזער, אויבן אכסניות און אונטן קלייטן און שיינקען; א גרויסער סארײי פאר די פאָזשארנע מאשינעס און פעסלאך אויף צווי דערער. בעת, זאל גאָט היטן, א שרפה, פלעגן זיך מענטשן איינשפאַנען און שלעפן וואַסער ארויף־בארג פון טייך. די מאשינעס זיינען גיווען אלטע, פארזשאוועדטע, מיט צורייסענע קישקעס. נאָר איין מאל אין יאָהר, וועז דער גובערנאַטאָר האָט באדארפט קומען פלעגט מען זיי אָפפארבן, ס'זאל האָבן חאָטש א שטיקל פנים. אין די גאָסן וואו „ער" האָט גיזאָלט דורכפאָהרן, פלעגט פאָליצע הייסן די בעלי בתים אָפקאלכן די הייזער, און ארעסטאַנטן פלעגן די גאָסן אויסקערן.

פון ברוקירן די גאָסן האָט מען ניט געוואוסט. נאָר פון ביידע זייטן גאָס זיינען גילעגן ברעטער (קלאַדקעס). אין אָסיען און וועסנע איז די בלאָטע אין גאָס גיווען שרעקליך טיף און זומפיק — אריבערגעהן די גאָס האָט מען זיך גידארפט אָפזוכענען מיט די שטיוול. פון פערד און וואָגן איז אָפגערעדט, וויל די רעדער פלעגן טיף ביז די קלעצלאך איינזינקען, און דער פערד נעבאך האָט זיינע אייגענע פיס ניט געקאָנט ארויסשלעפן.

מען דערציילט אז אמאל האָט זיך א „ליז" גיווואָנען (צו דאָס איז אין מאָדנר גיווען צו אין איין אָנדער שטעדטל, וואָס מאַכט עס אוים. אין אלע אידישע שטעדטלאך איז די בלאָטע טיף...) אז ער וועט זיך

קענען גרינג אריבערכאפן די גאס און אפילו די שטיוול ניט איינריכטן אין בלאטע. און כך הוה, ער האט אויסגיטאהן די שטיוול און איז א באר־וועסער אריבערגילאפן די גאס.

אלע צעהען פופצן הייזער פלענט מען אנוואנדרפן איבערן גאס שייט־לאך האלץ, קלעצלאך, מען זאל ווי ס'איז באטש מיט סכנות נפשות קענען אריבער פון איין קלאדקע אויף דער אנדערער. אז צווייען האבן זיך באַ־גענגט, האט איינער זיך געמוזט אומקערן. די גאנצע שטאדט איז גיווען ווי דער לעגענדארישער „לעבער־ים" פון וועלכן די אקרענטן וואס די ווינטן האבן פארטריבן האבן קיינמאל ניט געקענט ארויס.

פון מארק איז גיגאנגען א געסל ארויף באַרג. דארטן איז גראדע טריקענער גיווען, נאר א איד האט מורא גיהאט געהן אהין, ווייל דארטן זיינען נאר פריצים גיווען, און כידוע, איז בא יעדן פריץ א הונד פארן. ביידע, אי דער פריץ אי דער הונד, האבן דעם אידן פיינט, (דערפאר אבער צווישן זיך איז דער פריץ מיטן הונד נאר אנ'אהובי־ידידי).

ס'זיינען נאך צוויי שמאלע און קרומע, גידרייטע געסלאך גיווען, און שטארק ארויף־באַרג, איין הייזל העבער פון דער אנדערער. אז מען האט גלייך פון דער טיר אויסגיגאסן די פאמויניצע, האט עס גירונען ביז דער טיר פון דער אנדערער הויז. זומער האט די נעץ די לופט אפגעפרישט מיט גוטע ריחות... און ווינטער איז די וואסער פארפראַרן גיווארן, האט מען פשוט גיקענט נהרג ווערן פון דעם גליטש, ווי ס'האט מיר אליין אייַ־מאל גיטראפן. אז איך בין שוין א היבשער בחור'ל גיווען האבן מיר גי־מאכט א חברה־ספרים און אלע פרייטאג פלענן געהן צווי בחורים קלייבן קאפיקעס אויף צו קויפן ספרים אין שול. אזעלכע קליינע נדבות (א קאפיקע א ווארף) האבן גיוויינטלאך גיגעבן נאר ארימע בעלי־מלאכות וועלכע האבן מערסטן־טייל גיוואוינט אין אט די געסלאך. ארויסגעהענדיק פון א שטיבל און ניט זעהענדיק אז אונטער דעם שניי איז דא פארפראַרענע וואסער ווי גלאז, האב איך זיך א גליטשגיטאן און א זעצגיטאן זיך במחילה אויפן זיצער. מיר האבן זיך טרערן פון די אויגן געגאסן, נאר דער חבר האט גי־לאכט (אזוי ליגט שוין אין דער נאטור, אז איינער פאלט לאכן די ארומיגע.) בין איך מיר גיזעסן אין גרויסע צרות, ביז מען האט מיך אויפגיהייבן, און קאם, קאם אוועק גיקוליטשעט אהיים. און לאנג, לאנג דערנאך ניט גיקענט זיך זעצן...

אט די געסל טאקע האט זיך גירופן די „הקדש־געסל", וויל דארטן

איז גיוועז דער הקדש, א מין חורבה וואו עס זיינען גיוועז כלומרשט א פּאָר בעטלאָך פּאָר גאָר אָרימע קראַנקע. איבערהויפּט האָט גידינט דער הקדש אַלס אכסניה פּאָר אָרימעלייט, שלעפּער, וואָס געהען איבער די הייזער מיט א טאָרבע. פון דעם נאָמען „הקדש" אַליין קען מען שוין פּאָרשטיין די אומריינקייט וואָס דאָרטן איז גיוועז, וויל ביי אידן איז דער וואָרט הקדש א סימוואָל אויף מיאוס און אומציכטיקייט. די געסל האָט אויך גיפּיהרט צום אַלטן הייליגן אָרט וואו ציגן פלעגן זיך פּאַשען און חזירים האָבן מיט זייערע נעזער די הייליגע ערד צוגראָבן.

די אַנדער געסל, אויך ניט בעסער און ניט ריינער פון דער ערשטער, האָט גיהייסן „קאָוואַליויקער" געסל; אויך, ווי אין דער ערשטער, א שטיבל אויף א שטיבל, אויך אַנגישטאָפּט מיט קבצנים בעלי מלאכות צו פּירפּינף שכנים אין א שטיבל. אין די געסלאָך זיינען כמעט אַלע הייזלאָך גיוועז גיבויט מיט איין סיסטעם: אין ערשטן אַריינגאַנג איז גיוועז די קיך מיט א גרויסן אויוון. פון קיך איז מען אַריין אין „שטוב"; ביי די זייטן שטוב זיינען גיוועז א דריי־פּיר קאַמערלאָך. אין דער שטוב האָט גיוואויגט דער בעל הבית מיט זיין געזינדל און דעם טיש מיט צוויי לאַנגע בייגק האָט ער פּאַרדונגען פּאַר א „חדר" א מלמד וואָס האָט גיקנעלט מיט אַכט־צעהען חדר־אינגלאָך. פּאַר דעם חדר האָט דער מלמד גיצאָלט זעקס רובל א זמן.

אין יעדער קאַמער איז גיזעסן א שכן מיט א טשערעדע אָפּגירישע־נע, האַלב נאַקעטע קינדער מיט אומריינע קעפּלאָך, די הערלאָך מיט „קויטענעם" אָדער פּשוט מיט א פּאָרך ביז די אויערלאָך, דינע פּיסלאָך און אָנגיבלאָזענע בייכלאָך. די מוטער — ניט צודערקענען פון וועלכן עלטער — דער בויך אונטערן פּאַרטוך שטעקט אַרויס, דער פּנים גרין, די ברוסט איינגיפאַלן, אויף די הענט א פּיצל קינד אין נאַסע וויקעלאָך און ביין קלייד שלעפּט זיך נאָך א קינד און שרייט: „מאַמע, עסן! וויל עסן".

אין קיך פּאָרען זיך אַלע וועיבער ביין אויוון. דא גיווויינטלאָך פּעלן ניט קיין קללות, זידלעריען; יעדער שבנה וויל צורוקן איהר טעפּל קאַרטאָפּל נעהענטער צום פּייער. עס טרעפּט אז א טעפּל לויפּט־אוים אָדער מ'קערט איהם גאָר איבער — וועלן קולות און גוואַלדן ביזן הימל. די קליינוואַרג פלאַנטען זיך אין די פּיס, פּאַרטשעפּן די קאַטשערע און זי פּאַלט וועמען אין קאָפּ, אָדער מ'טרעט אָן א קינד אויף א פּיסל. הכלל

עם טוהט זיך חושך, מען קריגט זיך און מען ווארפט־אוים איינע די אנ־דערע וואָס אין דער קאָרט.

אונטערן אויוון שטעהט נאָך א בעטל פאר א שירות (ס'הויסט א האלבער שכן) אן'אלמנה וואָס העז'עט נעבאך ניט צו שרייען און וועמענס טעפל שטעהט אין אויוון פארקוקט ערגעץ ווייט פון פייער.

נאָך ווארמעם פארגעסן די ווייבער די קריגערייי ביין אויוון, געהען איינע צו די אנדערע אין קאמער מיט א האנט־ארבעט (פארלאָטן עפעס אן'אלטן בגד אדער פארצירעוועון לעבער אין אלטע זאָקן און דאָס גלייכן) און דערווייל בארעדט מען די איבעריקע שכנה'ס אין דער גאנצער געסל. דערבי נעמט מען די קינדער אויף די קני און מי קוקט זיי אין די קעפ־לאָך, מען רעדט וועגן סגולות, רפואות מיט וואָס צו שמירן די קראנקע קרעציגע קעפלאָך. מען זאָגט אז דערצו איז די בעסטע רפואה שמירן מיט דזועגאבין. אי די קרעץ היילן זיך אי די חיה'לאָך צו פגרן.

דער שמועס געהט ארבער אויף וויבערשע זאכן, מען רעדט פון טראָגן און האָבן, ווער עס איז פארגאנגען אין טראָגן און ווער עס האלט שיין אויף דער צייט און ווער וואָס עס האָט צוגיגרייט צום קונפעט. ניט אן קנאה דערציילט מען אז חאשע די שוסטערקע האָט אָנגיפרעגלט א גאנצן טעפל מיט „סאָק" פון זשוראָווינעס, „רבונו של עולם! פארוואָס קומט עס אנדערע אזא זיסער לעבן? גאָט זאָל מיך ניט שטראָפן, איך באַרייד זי חם ושלום ניט, אזא גרינע יאשצערקע האָט עס ביי איהר מאן דעם „שוסטעראָק" אזא גוטע דאָליע".

„יע מחשבות'ן! אומשטיינס גיזאָגט דער קאָפ איז ניט פאר איך גידאכט אזוי פארשלאָגן אז איך האָב גאָר פארגעסן צוליב וואָס איך בין גיקומען צו אייך, איך ווייס גאָר ניט וואָס גרייט מען עפעס צו אויף וועטשערע? מיינער וועט נעבאך קומען פון דער ארבעט און איהר זאָלט נאָך זאָגן אז איך האָב כאטש איין גרויף אין שטוב, די לעצטע קארטאָפל האָב איך אויף וואַרמעם פארקאָכט. אוי, קריינדעלע מיינע טייערע! אפשר קענט איהר מיר לייען עטליכע קארטאָפל?"

פאר פסח־צייט, וועו דער שניי צוגעהט, פלעגט פון די בערג רינען הלויי און פארגיסן די גאסן מיט א געלע שיטערע און קלעפיקע ערד ווי קלויי. אין דער זעלבער צייט פלעגט זיך די טייך צוגיסן, אופהייבן זיך און צוברעכן דעם אייז. אייניגע טעג פלעגן שווימען „קריהעם" און מיט א שרעקליכער קראָפט צוברעכן אָדער גאָר אוועקטראָגן די הייזלאָך וואָס

זיינען ביין ברעג גישטאנען. און ווּאכן־לאנג פלעגט מען טרינקען געלע, אומציטיגע וואסער, וויל דער שמוץ פון א גאנץ ווינטער פלעגט אין טייך אריינרינען. ריינערע בעלי־בית'טעס פלעגן אפילו די וואסער דורך א ליוונט איבערזייען, אבער דאך איז די וואסער גיווען געל גיפארבט און גישמעקט מיט פערדישע קאל...

ארום די עקן פון שטאדט זיינען גיזעסן גוים. יעדער גוי האט גיהאט א שטיבל מיט א גארטן. די גוים פלעגן כאפן פיש אין טייך און פארקויפן אידן אויף שבת; זיי פלעגן אויך בריינגען אין מארק בינדלאך פרישע גראז כדי אידישע ציגן און בהמה'לאך זאלן האבן וואס צו עסן. די בהמה'לאך האט מען גיהאלטן נאר צוליב פרנסה, וויל די מילך האט מען די נגידים פערקויפט. נאר ציגן האבן כמעט אלע גיהאט, מען פלעגט זיך חאטש פארמשכנ'ען און קויפן פאר צעהן גילדן א ציגעלע. קיין שטעלכל פאר דער ציג האט גיוווינטליך קיינער ניט גיהאט, מען האט גיטאהן דעם זעלבן שכל ווי אמאל דער גריכישער פילאזאף דיאגען: מען האט גיקריגן ביי א קרעמער א אלטע צוקער־פאס און דארטן פלעגט זיך די ציגעלע שלאפן. נאר ארימע וווייבער וואס האבן ניט פארמאגט קויפן א ציג, פלעגן א גאנצע וואך קלייבן די שאלעכטס פון קארטאפל און דער־פאר פלעגן זיי באקומען א גלעזל מילך צו דער שבת'דיקער ציקאריע.

דער אויבערשטער האט באשאפן פאר יעדער אומה ולשון אזא מין חיה וואס איהר פאסט, איהר גלייכן, למשל: פאר א פריץ האט ער גי־מאכט א „כלב" א עזות־פנים און א רשע; א פריץ קען ניט אויסקומען אן א הונד; א פשוטער גוי מוז האבן א „חזיר", דערפאר רופט מען באונז א פויער „סוויניא" (א גוי א חזיר). און פאר דעם אידעלע האט דער רבונו־של־עולם באשאפן א ציגעלע, אנגימאסטן אי מיטן כאראקטער אי מיטן אויסזעהען... נעמט א שטייגער א אידישע ציגעלע: א מאגערע, א דארינקע, הויט און ביינער, א לאנגער פנים'ל מיט א בערדל, און פרובט זאגן אז ס'איז ניט ווי צוויי קאפ־וואסער גיראטן אין אן אריימן אידעלע! מען דערצעהלט אז אמאל האט א בעל־דרש'ער אין שול גידרש'נט; ביין עולם האט עפעס זיין דרשה ניט אויסגינומען, נאר איין אידל איז גישטא־נען נעבן מגיד און האט די גאנצע צייט פון דער דרשה שטארק גיוווינט. דער מגיד נעבאך איז גיווען צופרידן וואס חאטש איינער איז אויף זיין דרשה א מבין גיווען און האט דעם אידל גיפרעגט וועלכער שטיקל איז איהם באזונדערס גיפעלן? „פארשטעהט איהר מיך, רב מגיד", זאגט

ער, „איך בין לאַ־עליכם אַ גרויסער אביון, אַ מטופל מיט אַ סך קינדער־לאַך אָן עין־הרע, און אַקראַנקע ווייב וואָס הוסט כסדר, דער רופא הייסט זי זאָל טרינקען מילך. מיר האָבן גיהאט אַ ציגעלע נאָר די מאַמע האָט זיך ניט פאַרגונען אַליין טרינקען די מילך און אָפגיגעבן צו קאַפּיטשקע־לאַך די קינדער אויף אָנבייסן, און אַ ביסל פלעגט בלייבן אויף פאַרווייסן דעם קרופּניק צו וועטשערע. וואָס טהוט גאָט? נעמט די ציגעלע ניט פאַר קיין אידן גידאַכט און פּגר'ט! אז איך האָב דאָ גיקוקט אויף אייער פּנים מיטן בערדל, האָב איך זיך דערמאָנט אָן דער ציגעלע, עס האָט מיך ביין האַרצן פאַרנומען און איך האָב ניט גיקענט אָפּהאַלטן זיך פון טרערן".

חנוכה־צייט, וועז די ציגן ציגלען־זיך, פלעגט מען די פּיצינקע ציגעלאַך האַלטן אין שטוב. פאַר די קינדער איז דאַמאַלסט גיווען א אמתער יום־טוב, מען האָט נאָר אָנגיקוואָלן זעהן גאָטט נסים. נאָר וואָס פון דער מאַמעס בויך און דאָס שפּרינגט שיין אויף די ביינקלאַך, אויפן טיש, און דאָס קען שיין רעדן דעם ציגענעם לשון, עס מעקעט אַזוי שיין: „מע, מע־ע־ע, מעגעגע" א מחיה צו הערן!

די קינדער פלעגן מיט ליבשאפט רופן די ציגעלע, רעדן מיט איהר, גיווויינטלאַך אויף גויש (ווייל זיי זיינען דאָך ניט קיין אידן) „קאַזוליא, קאַזעצקא, קאַזוליעצקא, קוזו קוזו", און שטופן דער ציגעלע אין מיילל א שאַלעכטס פון קאַרטאָפל „נא, האַם, קושיי".

ניט אומזיסט האָבן אידישע קינדערלאַך אַזוי ליב א ציגעלע, זיי גידענקען נאָך די זיסע לידלע וואָס די מאַמעס האָבן זיי גיזונגען: „אונטער ווינעלע שטעהט א ווייסע ציגעלע, די ציגעלע וועט פאָהרן האַנדלען, רא־זשינקעס מיט מאַנדלען, תורה איז די בעסטע סחורה." אידישע קינדער איז אָבער ניט באַשערט לאַנג נחת האָבן, ווי ס'איז נאָר אַריבער די אכט־טעג פלעגט מען די ציגעלע נעבאַך פאַרקויפן דעם קצב. עס פלעגט וועהן א יללה ביי די קינדער ווי תשעה־באָב.

און ניט נאָר די גוים זיינען גיווען נוצלעך פאַר אידן, אויך זייערע ווייבער, די גויעס, פלעגן אונז באַזאָרגן מיט כל טוב פון זייערע גערטנער, טראָגן אלע פרי־מאָרגן אין מארק אַריין אלע גוטע זאכן, דער איד זאָל האָבן וואָס צו עסן: שצאַוועל, גרינינקע ציבעלעס, רעטאַך, אוגערקעס, מערעלאַך, בורעקלאַך. זיי פלעגן אויך ניט פאַרגעסן ברייננגן פאַר אי־דישע קינדער אויף „בייטאָג" נעמען אין חדר זיסע ריבעלאַך, סטרוצקעס, קייאבעס (מאַיס), אַגרעסן, וויינפערלאַך, יאַגידעס (יעדער זאַך אין זיין

סעזאן). נאָך מעהרער, די גוים פלעגן אלע טאָג שיקן זייער „סאניטאַרנע־קאָמאנדע" (ס'הייסט חזירים) וועלכע פלעגן רייניגן די שטאָדט פון אלע אומרייניקייטן... וועז ניט זיי וואלט די שטאָדט פערעפּושט ווערן... ס'איז שיין גיווען צו זעהן ווי נאָך א חזיר'טע לייפן נאָך א צעהן גאָר פּיצינקע חזירים'לאָך און אלע ווי אין כאָר כרוקן: כרוק כרוק, כרוק כרוק; א רחמנות, אזעלכע שיינינקע ברואים'לאָך וועלן מוזן שפּעטער ווערן פּאָם־קודנע חזירים! אמאל פלעגט זיך די חזירטע גאָר אוועקלייגן אין מיטן גאָם אין א בלאָטע און געבן די פּיצעלאָך עסן. חזיר בלייבט חזיר, קיין בושה האָט עם ניט, פּאָר קיין שטעקן האָט א חזיר'שע ביין קיין מורא ניט.

אט אזוי זעהט מען בעשיינפּערלעך אז נאָט האָט בעשאפן די אומות־העולם נאָר צו באדינען זיין פּאָלק־ישראל. ניט קראָנק זיינען די גוים אר־בעטן, האָקן אונז האלץ, טראָגן וואסער, חאפן פיש זייען געדטנער, געבן אונז עסן און אפילו רייניגן... כדי מיר זאלן קענען דאוונען און תהלים זאָגן אין די בתי־מדרשים, און אונזערע קינדער זאלן לערנען תורה אין די חדרים אין הקדש געסל.

בתי מדרשים האָט מאָזיר פּארמאָגט א היבש ביסל. אויסער דעם גרויסן גימויערטן בית־מדרש (מיט דער באָד להבדיל ביי דער זייט) זיי־נען אויפן שול־הויף נאָך עטלעכע פּריוואָט־שולן גיווען. אין דער גרויסער שול האָבן גידאוונט סתם־אידן, בעלי־בתים, בעלי מלאכות, חסידים און ליטוואָקעס, (אויסער אין ביידע זייטן פאלעש וואו עס זיינען גיווען ווי צוויי בוזים־קעשענעס קלייגע שולכענס, א שניידערשע און א קצבישע, כדי זיי זאלן קענען זיין ביי זיך גבאים און האָבן גוטע עליות.

וועז עס איז דורכגיפאָהרן א חזן, אדער א מגיד, פלעגן זיי קומען אין דער גרויסער שול, ס'הייסט זי איז גיווען „אלעמענס", א רשות־הרבים. די אנדערע שולן האָבן גיהערט צו גיוויסע גרופּעס חסידים, ווי: קארלינער־שטיבל, טשערנאָביל־שטיבל, האָרנאָסטייפּאלער, און חברה־מתעסקים שול, וואו, נאָך א קלפי אדער א רעבטן בר־מנן פלעגט חברה־קדישה מאכן אָפּט וועטשערעם מיט לאטקעס, געלדז און משקה לרוב...

בכלל מוז מען זאָגן דעם אמת אז מאָזירער בעלי־בתים, זאלן זיי מיר מוחל זיין, זיינען כמעט אלע גיווען גרויסע עמי־הארצים, מעהר ווי דאוו־נען און תהלים זאָגן האָבן זיי ניט גיקענט, און אפילו די עברי איז אויך ניט גאָר פייגלדיק גיווען. איינער פון די רייכסטע בעלי־בתים (פריער א ישובניק גיווען) דערציילט מען, פלעגט אין תהלים די אותיות וואָס

ווייזן די צאהל פון די קאפיטלאך, אויך זאגן פאר א וואכרט, ווי למשל, זאגן „קלט מזמר לדוד".

נאר יחידי סגולה, ווי כלי־קודש, מלמדים, און עטליכע קעסט בעלי־בית'לאך וואס מען האט פון דער ליטא ארויפגיבראכט (קאנדידאטן אויף מלמדים) זיינען גיווען כלומרשט די העכערע קלאס, די לומדים.

דער בית־המדרש איז גיווען פארן אידן ווי א אייגענע הויז; כמעט א האלבן לעבן האט ער דארטן פערבראכט. פון גאנץ פרי ביז פאר מיטאג האט מען כסדר גידאוונט, איין מנין נאכן אנדערן. די ערשטע מנינים זיינען גיווען בעלי־מלאכות, נאך זיי האבן גידאוונט בעלי־בתים, און נאך שפעטער די חסידים. כמעט צו יעדן מנין איז גיווען א יאהר־צייט, מען האט הינטערן בימה גינומען צו בים־לאך משקה, פערבים מיט א שטיקל אייער־קיכל אדער א הארטן גרעטשענעם קארוש, און גיוואונשן דער נשמה א תיקון...

דער דאוונען אליין, איז גיווען א אומגילומפערטער. יעדערער האט גישריען הויך מיט א קול, גלייך ווי זיי וואלטן וועלן איבערשרייען איינער דעם אנדערן. (נאך מעהר האבן גישריען די קארלינער חסידים) קיינער האט ניט גיקענט איינשטעהן א מינוט רוהיג; אדער גיוואלפן זיך אין אלע זייטן, אדער כסדר ארומגיגאנגען אין דער ליינג און דער ברייט פון דער שול פון איין וואנט ביז דער אנדערער, די אהין די צוריק. נאר די חברה־ניקעם (ריים־עסע חסידים) פלעגן שטעהן ווי צוגעשמידט צום וואנט, דאוונען שטיל און אפט הויך באמקען „באם, באם", און פאטשן א האנט אן א האנט ווי א האן מיט די גרילעם, אדער קנאקן מיטן מיטלסטן פינגער אן דעם גראבן ווי זיי וואלטן גיקנאקט נים־לאך. עם פלעגט זיך ביי זיי אויסרייסן א קרעכץ „רבונו של עולם, טאטע זיסער פאטער, אוי ווי באם, באם". הרגל נעשה טבע, קיינעם איז נאר ניט איינגיפאלן אין זינען, אז דאס איז א ווילדער מנהג. צו שמע ישראל פלעגט ווערן קולות, מען פלעגט אויסציען וואס ליינגער א־ח־ד! מען דערציילט אז בעת מעברן די סדרה „על כן יעזוב איש וכו', והיו לבשר אחד" האט א פראסטער איד גימיינט אז דא דארף מען אויך שרייען, און גיצינגן הויך: „אוי טאטעניו, א־ח־דדד!"

נאך די טלית־זעקלאך אליין האט מען גיקענט אונטערשיידן די גראדן בעלי־בתים: ביי דעם אריבן קלאס זיינען זיי גיווען פון איינפאכער ביליגער צייג; ביי אלטע, נאך נאר פון דער אמאליגער וועלט, זיי־

נען זיי גיווען פון קעלבענע פעלכלאך מיט די אויסגעריבענע האר ארויף; שיינע בעלי־בתים האבן גיהאט גיוועלטענע טלית־זעקלאך גינייט פון קרייקעם. ווייסט איהר דאך מסתמא ניט וואס דאס איז? טא הערט זשע: עס איז כדאי צו ווייסן די עסטעטיקע, דעם גישמאק פון א מאזירער בעלי־הבית. ווי באוואוסט איז ביין ענדע פון יעדער שטיק גוטע גיווענט גיווען אויסגענייט מיט ווייסע פאדים די פירמע און דער נומער פון דעם שטיק ציינ, און ווייל די ברענן האבן צו גארניט ניקענט נוצן, פלענט עם בלייבן ביין שניידער אלם יתור. האבן זיי זיך מישב גיווען צוזאמענייען פיל אזעלבע שמאלע קרייקעם און מאכן פון דעם א סאק. קיינעם האט ניט גיארט וואס די קרייקעם זיינען פון פארשידענע פארבן און אין גאנצן באדעקט מיט שטריכן, ציפערן און גוישע נעמען; וועמען קען דאס שאדן? פארקערט, ס'האט זיך גירעכנט פאר גאנץ שיין, נאר ניט אלע האבן פער־מאגט צו קויפן אזא אנטיקל... די לעצטע יאהרן איז גיווען א מאדע אז די יונגע ווייבלאך האבן גימאכט פאר זייערע יונגעמאנטשיקעם טלית־זעקלאך פון ווייסע זאנע ניט מיט א שנירל פון אויבן אויפגעצויגן ווי ביי די אלטע, נאר מיט קנעפלאך גישפילעט, און מיט רויטע פאדים דעם נאמען אויסגינייט, מערסטנ־טייל מיט רוסישע שריפט...

פאר מנחה איז מען ווידער גיגאנגען אין שול. אז ס'איז גיווען א מגיד איז מה טוב ווען ניט האט מען גלאט גישמועסט פון וועלט ניים, פון נייע גזרות, פון מלחמות, ישמעאל, יון, גוג־ומגוג; פון צדיקים, למד־וואוו־ניקעם, פון מכשפים א. ז. ו. ווינטער אין די גרויסע פרעסט איז גאר גיווען א מחיה זיצן ארום דער גרויסער הרובע. ווען די הרובע איז שיין גיווען באזעצט, פלענט מען כאטש די קאלטע האנט אריינשטעקן צווישן צוויי אידן. הכלל, די שול האט גינוצט צו אלץ: פאר א קלוב, פאר גרוי־סע חופה־וועטשערעם, פאר ארימע בחורים א נאכט־לענגער, און פאר א עיר מקלט. אז די ווייב שילט און בעט געלט אויף שבת אנטלויפט מען דאמאלסט אין שול.

די עלטערע אידן זיינען גיווען אלט־מאדיש גיקליידט: לאנגע קא־פאטעם מיט גארטלען; פון דער הינטער קעשענע איז ארויס גיהיינגען א רויטע נאז־פאטשילע; קליינע שיך, די היזן פארבונדן אויף די וויסע זאקן ארום די קני; א בריטע היטל אויף א סאמעטענער שפיציגער אויסגעריבענער און פארשמאלצענער יארמולקע; לאנגע פאות, די האר קורץ גישוירן אדער אפגיגאלט; די הארץ אפן. גאר אלטע אידן און כלי־

קודש האָבן גיטראָגן א כאַלאַט מיט א גאַרטעלע און אויפן קאָפ עפעס א מין שטרוימעלע פון פּליוש.

יונגע־לייט האָבן אנשטאָט א קאַפּאָטע גיטראָגן א „חאַלאַדייקע" פון סערע ליינוואנט אָדער פון האַרטע „ טשאַרטאָוועקאָזשע " פון א ווילדן קאַליר ווי רויטע ציגל. שפּעטער איז דער יונגער דור כלומרשט מאָדערנער גיוואָרן, די פּאות קירצער, די הייזן ליינגער, א יאַרמולקע (אָן א שפּיץ) האָט מען נאָר בײַן דאַוונען אָנגיטאָן. גרעסערע פּראָנטן, האָבן שוין גיטראָגן א וויים־קויטיקע מאַנישקע, שטיוועליעטן אנשטאָט שיך. די שטיוועליעטן זיינען גיוועז בײַ די זייטן מיט רעזינע, די רעזינע פּלעגט זיך צוציהען און אויסדרייען פון בײַדע זייטן און ניט לאָזן די לאַנגע הייזן אַראָפּפאַלן. זיי פּלעגן בלייבן אָנגיקנייטשט פון די קני ביז די שיך ווי א האַרמאָניקע, האָט עס גיהאַט דעם זיבעטן חן... רייכע יונגע־לייט האָבן אפילו גאַלאָשן גיטראָגן, ניט פון ריינקויט וועגן, נאָר גלאַט אזוי, לאָז מען זעהען אויף זיי די גאַלאָשן... נאָר שפּעטער אז מען האָט שוין פאַר־זוכט פון דעם ע״ה־הדעת „שמר׳ס" ביכלאַך, האָט מען שוין באַגעגנט א שליאַפּע און א רעקל ביז די קני. ס׳האָבן זיך שוין אָנגיהויבן הערן „ליבעם". אַלטע ווייבער האָבן אויף זיי אויסגיבייטלט אַלע בייזע חלומות און גי־שאַלטן מיט טויטע קללות: „רבונו של עולם, קיינעם זאָל דאָס ניט שאָדן נאָר צו זייערע קעפּ, צו זייערע הענט און פים זאָל זיך דאָס אויסלאָזן".

נאָך שפּעטער האָבן די גבירים פון שטאָדט פורץ־גדר גיוועז און אָפּ־גיגעבן זייערע קינדער אין גימנאַזיע. אָרימע וואַלט מען דערפאַר גיווים עוקר־מן־השורש זיין, אָבער פאַר דעם נגיד האָבן אַלע דרך־ארץ, (חאָטש אונטער די אויגן ווינשט מען זיי אַלע צרות). אַלע אינגלאַך פלעגן קוקן אויף די נייע גימנאַזיסטלאַך ווי אויף גוים, אָבער אין האַרצן האָט מען זיי מקנא גיוועז די שיינע מונדירן מיט די זילבערנע קנעפּלאַך. אָט אזוי האָט אָנגיהויבן צו בילאַך מאָזיר זינקען וואָס ווייטער מעהר אין דער טומאה.

אויסער נאַטשאַלסטווא, פּריצים און עטליכע דאָקטוירים פאַליא־קעם, איז מאָזיר קען מען זאָגן, גיוועז א אידישע שטאָדט. ס׳ויינען גיוועז אפילו עטליכע תפלה׳ס אָבער דער איד האָט זיי מבטל גיוועז. פערביי־גענדיק האָט מען פארשטעלט די אויערן כדי ניט הערן ווי מען פרעפּלט דאַרטן און גיזאָגט דעם פסוק „שקץ תשקצנו", א שפּייגיטאָן קיינער זאָל ניט באַמערקן און פּטור. אזוי האָט מען אויך געטאָן אז מען האָט

באַגעגנט א גלח. אז מען האָט „גישלעפט א פּגירה" (א גוישע לויה) האָט מען זיך גיהיט מען זאָל חס ושלום ניט א קוקטאַן אויף די „אַניצעס" (קלויסטער־פּאַנען) ווייל נאָר פּאַר איין קוק האָט מען גיזאָגט קומט פּער־ציג טעג־זיין אין חרם...

אין מאָזיר האָבן אויך ניט גיפעלט קיין היסטאָרישע מאַנומענטן נאָר פון אַלטע פּוילישע צייטן. ניט ווייט פון שטאָדט, אויף קימבאַרויקע נעבן טייך, זיינען גיווען אַלטע חורבות פון א פּוילישן מאַנאַסטיר. שבת נאָך וואַרמעם פלעגן געהן גרויסע בחורים אויפן שפּאַציר און קוקן אויף חידושים די אַלטע איינגיפאַלענע גיבוידעם מיטן פּוסטן גימאַהלטן קלויסטער.

איך גידיינק אז אויף „קימבאַרויקער" קלויסטער אויפן דאַך איז גי־ווען א גרויסער שוואַרצער נעסט פון גיפלאַכטענע צווייגן. איך האָב אַלע יאָהרן דאָרט באַמערקט א בושעל שטעהענדיג אויף איין פּוס אזוי ווי אויף א הייבן, רויט־גיפּאַרבטן שטעקן.

דער גאַנצער מאָזירער געגענד איז גיווען באַזעצט מיט פּוילישע גוטס־באַזיצער. די פּאָליאַקעס, כאָטש אין רוסלאַנד זיינען זיי גילעגן אין דער ערד, דאָך האָבן זיי זייער „האַנער" (גדלות) ניט פאַרגעסן („יא יעסטעם פּאָליאַק") און האָבן שטאַרק ליב גיהאַט חניפה. די אידישע קרע־מער האָבן זיי ניט גיקאַרגט קיין טיטלען, צו יעדן וואָרט האָט מען צוגע־לייגט: „פּראָשע פּאַני, פּאַני דאָבראָ־דזעיו, יאַסני וועלמאָזשני פּאַני אָדער פּאַני קאָכאַני".

דערפאַר אָבער האָט מען זיך נוקם גיווען אָן די פּראָסטע גוים. אז מען האָט גירופן א פּויער אין קלייט האָט מען גיזאָגט: „טשויעס טשע־לאָוועצי!" (הער מענטש) און אז ער האָט ניט גיוואָלט קויפן אָדער גי־באָטן העלפט פּרייז, האָט ער קיין אַנדער נאָמען ניט גיהאַט ווי „סוויניא" (חזיר) „וואָן סוויניא, טראַסצא טוואָיא מאַטערי, (ארוים חזיר, א קרייק דיין מאַמען) שטאָב טי זדאָך, זלאָדי, פּיאַניצא (פּגר אַוועק, גנב, שכור), נאָר דער דבר־אחר האָט זיך פון דעם זידלען ניט גיערגערט און זיך זיינט גיטאָהן, גיגנב'עט און פּארשכור'ט.

ב.

מאזירער פֿרנסות...

דער עקאָנאָמישער לעבן פון מאָזיר איז גיוועז דער זעלבער ווי כמעט אין אַלע אידישע שטעדטלאָך. א צוויי־דריי גבירים (פון א מיליאָן חאָט מען ביי אונז קיין בעגריף ניט גיהאַט, מען פֿלעגט זאָגן אז יענער איז „א מיליאָנער" פון כמה אַלפים רובל) האָבן גיהאַנדלט מיט וואַלד; זיי פֿלעגן קויפן ביי די אַרומיגע גרויסע פּריצים וואַלד, אויסהאַקן די בוימער, און ווינטער, אין א גוטן שליטן־וועג, האָט מען די קלעצער גיפֿיהרט צום טייך, גיבונדן פֿליטן. פּסח־צייט, אז דער טייך פּריפּעט איז גיוועז ברייט צוגאָסן, פֿלעגט מען די פֿליטן טרייבן אַראָפּ־וואַסער ביזן דניעפּר און ווייטער ביז יעקאַטערינאָסלאַוו און אפילו ביז כערסאָן. אז די פֿליטן זיינען דורכגיגאַנגען בשלום די גיוויסע „פּאָראָגן" האָט מען גוט פּאַרדינט; פֿלעגט אָבער טרעפן אז די פֿליטן זיינען צושלאָגן גיוואָרן אָן די דאָרטיגע שטיינער פֿלעגן די קלעצער איינציגוויים צושווימען, זיינען די סוחרים בדלות גיוואָרן.

אייניגע גבירים האָבן גיהאַנדלט מיט צוקער, מעהל, גאַז (קעראָסין), זאַלץ און חערינג. די סחורה האָבן זיי גיבראַכט פון קיעוו מיט אייגענע בערלינעס אויפן וואַסער. אַרום דעם מסחר האָבן גלעבט א סך טרעגער וואָס פֿלעגן טראָגן די זעק אין סקלאַדן און דערנאָך אין די קליטן. ס'איז גיוועז א רחמנות צו זעהן ווי, אופגיבייגענע אין צווייען, כמעט ביז דער ערד, האָבן זיי גיטראָגן אויף די פֿליצעס די שווערע זעק, גרעסער פון זיי אַליין. מען האָט נאָר גיזעהן ווי א גרויסער זאַק רוקט זיך פּאַמעלאַך און גיהערט דעם שטאַרקן סאָפּען פון דעם טרעגער נעבאָך.

קלייטן און קלייטלאך זיינען אין מאזיר גיווען מעהר פון קויפער. עטליכע גרויסע קלייטן מיט שניט־סחורה פאר פריצים, און א סך קלייט־לאך מיט פשוטע אדער דארפישע שניט־סחורה. (דעם ארטיקל פלעגן די הורטאוונע סוחרים ברייגען פון מאסקווע). עם זיינען אויך גיווען עטלי־כע אייזן און בלעך, רימען און צעלניק קלייטן. מעהר פון אלע זיינען גיווען שפייז־קלייטלאך וואס האבן פארמאגט סחורה אויף צעהען רובל אדער נאך ווייניגער.

עם זיינען אויך גיווען ניט ווייניג שיינקען וואו די דארף־פויערים פלעגן זונטאג פארשכורן זייער גאנצן פדיון, טרינקען בראנפן און פאר־בייסן מיט ווייסע בולקעס, לאטקעס און גיקאכטע טאראן. דערנאך פלעגן זיי זיך וואלגערן טויט־שכורע אויפן גאס אין בלאטע; גנבים פלעגן ביי זיי די לעצטע גראשנס ארויסגנב'נען. (א מאל האט א גוי פארקויפט אין מארק א פאר אקסן און האט די געלט אריינגיליגט אין בוזים צווישן צוויי לאטקעס און שפעטער האט ער געביטן ביידע לאטקעס צוזאמען מיט די געלט־פאפיר און האט אזוי ביידע אקסן אופגיפרעסן.)

גיווען אויך א אידישער שיינק מיטן נאמען „משה־מיכעלעס". דער שיינק האט גימאכט גאלדענע גישעפטן, ער איז שטענדיק פול גיווען מיט בעלי־עגלות. אלע זייערע גישעפטן האבן זיי דארטן גימאכט. ביי משה־מיכעלעס האט מען גיקענט קריגן פון כל־טוב: גוטע ספירט, אייער־קיכלאך, הארטע גיקאכטע אייער, גיפילטע פיש, גיבראטענע געדזלאך, פופקעס, לעבערקעס, גיפרעגלטע גריבן, היימיסע לאטקעס, קוגעלאך א. ד. ג. בראנפן אויף קידוש האבן אלע בעלי־בתים גינומען ביי משה־מיכעלעס, וועמען ס'איז גיווען ביטער אויפן הארצן איז גיגאנגען צו משה מיכעלעס, נאר שכורים זאלן זיך וואלגערן האט מען דארטן ניט גיזעהען.

אין די מארק־טעג פלעגן זיך אידן און ווייבער ארומדרייען ביי די גוישע וועגלאך, קויפן ביי זיי ווער א בינדל חזיר־הער, ווער א קרענצל גיטריקנטע שוואימען, א ביסל פלאקס, וואהל, האניג, אייער א. ד. ג. און די סחורה האט מען גיטראגן צו די גרעסערע סוחרים וועלכע פלעגן דאס טראנספארטירן אין קיעוו אויף די קאנטראקטן אדער אויפן כאר־קאווער יריד.

געלט אויף פיהרן די גישעפטן פלעגט מען לייען ביי פראצענטניקעס. איבערהויפט האבן זיך פארנומען מיט דעם יונגע־לייט נאך דער חתונה

מיט זייער נדן־געלט. גרויסע קרעמער „בטוחים" האָבן גיצאָלט אויף א שטר־עסקא פינף און צוואַנציק פּראָצענט א יאָהר, קלענערע קרעמער האָבן גימוזט נאָך געבן משכנות דעם „זילבער", לעפל, בעבער, דעם חנוכה־לעמפל, דער ווייבס־צירונג א. ז. ו. נאָר קליינע קרעמערלאַך פלעגן מוזן אָנקומען צו די „וואָכערניקעם", אויך כלומרשט אויף פינף און צוואַנציג פּראָצענט. עס האָט זיי אָבער אין אמת'ן גיקאָסט הונדערט פּראָצענט. למשל: פאַר פופציג רובל האָט מען גיצאָלט פופציג וואָכן א רובל מיט פופציג קאָפּיקעם יעדער וואָך ביז דעם לעצטן רובל. די גאַנצע פּרנסה איז גיבליבן ביי די וואָכערניקעם וועלכע זיינען טאַקע אלע רייך גיוואָרן. אז א פּריץ האָט זיך צושכור'ט אָדער פאַרשפּילט אין קאָרטן, האָט מען ביי איהם גינומען גאָר שרעקליך גרויסע פּראָצענטן און פּראָצענט פון פּראָצענט.

אין די קלייטן זיינען מיסטנס גיזעסן די ווייבער, די מיוחסים די מאַנסביליִן האָבן פערבראַכט זייער צייט אין בית־המדרש, הערן דאָרטן פלאַטקעס, דערציילן מעשיות פון גוטע־אידן אָדער פאָהרן צו די רביים פּראַוועזן חסידות. אָרימע ווייבער האָבן גיהאַט טישלאַך אין מאַרק אויף דער פּרייער לופט. זומער פלעגן זיי זיך בראַטן אויף דער זון און ווינטער, אין די גרויסע פרעסט, זיינען זיי גיזעסן מיט פייער־טעפּלאַך און גיווארימט די בלאָע צופּרירענע הענט. די גאַנצע סחורה האָט גיקענט באַטרעפן א פּאָר רובל. עטלאַכע פּעקלאַך שוועבעלאַך, קנעפּלאַך, טאַשמעס, פּאָדים, נאָדלען, פּרענטלאַך צו זאָקן און נאָך אזעלכע קליינקייטן.

אַנדערע ווייבער זיינען גיזעסן מיט טישלאַך גיבעקם, בולקעס, בייגל פאַר א גראַשן א שטיק, אייער־בייגל פאַר א קאָפּיקע, צוקערלעקאַך פאַר קליינע קינדער, קאָרענעס לעקאַך א. ז. ו. אַנדערע ווידער האָבן קיין טישלאַך אויך ניט גיהאַט און האָבן די סחורה ארומגיטראָגן אין א קיישל; נאָר אָרימע ווייבער פלעגן טראָגן אין אַטאָפּ איינגידעקט מיט שמאַטעס הייסע באָבּ, ארבעס, גיקאָכטע קייאַבעס (מאַיס).

אייניגע האָבן זיך באַשעפטיגט מיט „אויבס". זיי פלעגן דינגען ביי א פּריץ א סעדל. דער מאן פלעגט נעמען דעם טלית און תפילין און זיך אַרייגקלייבן אויף א גאַנץ זומער אין סאָד, מאכן זיך א שטיקל ביידל, זאָגן תהלים, און היטן דעם סאָד. די אַראָפּגיפאַלענע צופויליטע עפל, בארן, פלעגט די ווייב טראָגן אין א קיישל אָדער זי איז גישטאַנען אין מאַרק מיט א טישל. ווינטער פלעגן זיי פערקויפן גיפויליטע בארלאַך

(הנילקעס) און גיפראַרענע עפּעלאַך, מען האָט זיי גיגעסן מיט ברויט און גיפילט אַ טעם־גן־עדן.

„קאַבאַלניקעס" פלעגן ארומגעהן אַ גאַנצע וואָך אין די דערפער און אויפקויפן ביי די גוים זייערע דאַרפישע סחורות. אויך קצבים פלעגן אין די דערפער קויפן אַ קעלבל, אַנאַלטע ציג, אָדער אַ בהמה'לע וואָס האָט שיין גיהאַלטן ביי פּגר'ן און קיילענען אויף שבת. פון דעם האָבן אויך גילעבט די שוחטים. אָרימע וויבער האָבן אויף שבת גיקויפט אין די יאַטקעס דעם „דרייב", לונג און לעבער, די „טשעפּציבע" (מאָגן), פּליאַבע, די קישקעס און מיט דעם יוצא גיוועזן מיט פּלייש אויף שבת.

נאָך די הענדלער זיינען גיוועזן אַ גרויסע מאַסע אַלערליי בעלי־מלאכות. פילשציקעס וואָס האָבן פון קלעצער ברעטער גיזעגן; האָנטשאַרעס וואָס מאַכן אויוונס, בויער, סטאַליארעס, טאַקערס, קירזנער, פּריצישע מענער און דאַמען שניידער; פּשוטע שניידער וואָס האָבן גיקענט נייען אי מאַנסבילשע אי וויבערשע בגדים און זיינען גיוועזן גרויסע בריה'ס אויף איבערניצעווען אַלטע מלבושים אויפן לינקן זייט, אויסשניידן פון אַן אַלטער וויבערשער קליידל אַ פּאָר תחתונים פּאַרן מאַן אָדער פּליוודערלאַך (הייזלאַך) פּאַר קליינע אינגלאַך. פּריצישע שוסטער האָבן גיניט שטיוול מיט לאַנגע כאַליוועס און מיט סקריפּקעס; שוסטער „לאַטוניקעס" האָבן גילייגט קונציקע לאַטעס אויף צוריסענע שיך. זיי פלעגן שיקן זייערע לערן־איינגלאַך אויף די סמעטניקעס זוכן אַלטע ארויסגיוואָרפענע שוכוואַרג, אַלטע פּאַדאַשווועס, זאַקאַבלוקעס, און ארויסרייסן ביי דורכגעהענדע חזירים זייער חזיר־האָר אויף איינמאַכן זיי אין דראַטווע.

עס זיינען אויך גיוועזן בעלי־עגלות וואָס פלעגן פאָהרן אין וויטע נסיעות; זיי האָבן גיהאַט גוטע סוסים און וועגן מיט לייוונטענע בוידן אויף האַלב־קיילעבדיקע הילצערנע רייפן. און אַ סך וואַסער־פיהרער. וואָס פלעגן פיהרן אין פעסלאַך וואַסער פון טייך אין די וויטערע גאַסן. אין די נאָהענטע הייזער פון טייך פלעגן גויעס טראָגן וואַסער אין צווויי עמערס וואָס זיינען גיהאַנגען אויף אַ „קאָראָמיסלא" איבער די אַקסלען.

גלעזער פלעגן טראָגן אויף זיך אַ קעסטל מיט גלאָז, גיגאַנגען אין די גאַסן אָדער אין די דערפער אַריינשטעלן גאַנצע, אָדער פּאַרלאַטן צובראָכענע שויבן. זיי פלעגן אויך איינבינדן מיט דראָט צוברָאָכענע כלים, ערדענע טעפּ, טעלער און ד. ג. איינער פון זיי איז גיוועזן אַ שטאָק־בלינ־

דער, גיוויינטלאך א גרויסער אָרימאן, דערפאר טאקע האָט מען איהם גיגעבן א נאָמען „האָרוואטשיק" (וויל ארום מאָזיר איז גיווען זעהר א רייכער שרה מיטן נאָמען „האָרוואט") מיט דער צייט איז זיין אמת'ר נאָמען פאָרגעסן גיוואָרן און ער איז אזוי גיבליבן מיט זיין צונעמעניש האָרוואטשיק כל ימי חייו. דער האָרוואטשיק, חאָטש ער איז גיווען א סגי־נהור, האָט גיוואוסט אלע הייזער פון שטאָדט און אלע מענטשן האָט ער נאָכן קול דערקענט. ער איז גיווען א גרויסער בריה ניט נאָר אויף דראָטעווען טעפּ נאָר אפילו אויף אופשלאָגן מיט שטיפטן צובראָכענע איי־זערנע טעפּ (צוהונעם) און סקאָוואראָדעם. מיט זיין שטעקן פלעגט ער געהן אין די הייזער און טראָגן אויף זיך דעם דראָט מיט אלע זיינע גיצייג. נאָר פון דער פּרנסה האָט ער ווייניק ברויט גיהאט. איז ער זיך מישב און ווערט א באנקיר. וועט איהר דאָך מסתמא פרעגן „היתכן ?" ווי ווערט דאָס אזא אָרימאן מיט א מאל א באנקיר ? וועט איהר דא באלד זעהן אז קיין נסים זיינען ניטא, די וועלט פיהרט זיך על פּי דרך הטבע, עם דאַרף זיך נאָר גיפינען דער קלוגער מענטש וואָס זאל קענען אויסנוצן די גילעגנהייט.

צווישן אלע פּרנסות וואָס איך האָב דא דערמאָנט, איז גיווען נאָך א פּרנסה, א גרינגע (מלאכה קלה ונקיה) — נעהן איבער די הייזער קלייבן נדבות. קאליקעס אדער גלאָט אזוי פוילאקעס האָבן גירעכנט אז די שטאָדט בעלי־בתים זיינען מחויב זיי אויסהאלטן. אויף א חתונה, א ברית, פלעגן זיי קומען נעמען „ זייער חלק " לעפאך און בראָנפן מיט דער נדבה וואָס זיי „קומט"

צווישן די שטאָדט־קעסט־קינדער האָבן זיך אויך גירעכנט א האלב צעהנדליק משוגעים. מערסטנטייל זיינען די משוגעים גיווען שטילע, רוהיגע און אומעדיקע. אינגלאך שקצים פלעגן זיי נאָכלייפן, שטיפן און רייצן זיך מיט זיי. איין משוגענער האָט זיך גירופן „קענא". קינדער האָבן איהם איין מאל צוגיפירט צו א שטוב, גיגעבן איהם א שטריי אין מויל און גיזאָגט, אז ער איז מיט דער שטריי צוגיבונדן צו דער וואנט. איז דער קענא נעבאך גישטאנען און גיוויינט ביז עמיצער האָט אויף איהם רחמנות גיהאט און איבערגישניטן די שטריי און גילאָזן איהם פריי.

נאָך א משוגענער מיטן נאָמען „פיישע", א גרויסער בחור, האָט שטענדיק גיטראָגן נאָר איין לאנגע צוריסענע העמד, פון פאָרנט נאָס... ער איז גיווען א פריילאכער ; אז מען האָט גיפירט חתן־כלה פון דער חופּה, פלעגט ער לייפן פאָר די כלי־זמר און טאנצן אין גאָס מיט זיינע באָרוויסע

פים. איבערהייפט האָט ער דערגאַנגען די יאָהרן איינעם אַ רייכן פּריץ לאַפּינסקי. וואו דער לאַפּינסקי איז גיגאַנגען, פלעגט נאָך איהם ווי אַ הונט נאָכלויפן פיישע דער משוגענער און שרייען „מעות לאַפּינסקי.“ דער פּריץ האָט ניט גיהאַט וואו צו בעהאַלטן זיך פון איהם. איין מאָל פּאַר זייערע חנאות טרויצע איז דעם איספּראַוועניקם אַ יונגער גימנאַזיסטל גיפאָהרן אין אַ לאָדקע שניידן גראָז אויף יענער זייט טייך, האָט ער פון פּרייַלאַכקייט וועגן מיט זיך גינומען פיישען. אין מיטן טייך האָט פיישע גינומען טאַנצן אין לאָדקע און זי איבערגיקערט און זיי ביידע האָבן זיך דערטרונקען.

נאָך אַ משוגענער, שיין אַן אַלטער איד. ער פלעגט כסדר רעדן און רעדן, שיטן ווי פון אַ זאַק, נאָר אז עס פלעגט דערזעהען אַ נקבה פלעגן זיך ביי איהם די אויגן אָנצינדן, פון מויל האָט גיזעצט אַ פּיענע און ער פלעגט רעדן נבול־פּה אזעלכע מיאוסע וועדטער אז ווייבער פלעגן אַנט־לויפן פון חרפּה.

עס איז נאָך גיווען אַ בחור מיטן נאָמען כאַבנע דער משוגענער. ער איז גיווען דער ליבלינג פון מאָזירער פּריצים, ער פלעג טראָגן אַ היטל פון אַ דעסאַטסקי און ווי אַ פּאָליציייסקער פלעגט ער מאכן פּאַראָנדקעס אין שטאָדט. ביי טרייבן די בהמות אין טשערעדע איז ער דער ערשטער גיווען און גיקאָמאַנדעוועט. ביי עפּעס אַ קריג, אַ חתונה אָדער אַ שרפּה, וואָס ס'זאָל זיך ניט מאַכן עפּעס אין שטאָדט, איז ער אומעדום גיווען און גימאַכט פּאַריאַדאָק; ווי אַ פערד פלעגט ער מיטן הינטן אָפּשטייסן דעם עולם און מאַכן אָרדענונג. אַלע האָבן פון איהם גאָר אָנגיקוואָלן, אַ גלויבער משוגענער גיווען.

די אַלע שטאָדטישע אָרימע־לייט פלעגן געהן אין די הייזער נאָר פרייטאָג און ערב יום־טוב. ס'זיינען אויך גיווען פרעמדע אָרימע־לייט וואָס פלעגן געהן איבער דער וועלט פון איין שטעדטל אין דער אַנדערער (צווישן זיי זיינען גיווען גאַנצע פאַמיליעס וואָס האָבן גיהאַט אַ אייגענעם פערד און וועגל), זייער סטאַנציע איז גיווען אין הקדש. זיי פלעגן געהן מיט אַ טאָרבע, וואו מען האָט זיי ניט גיגעבן קיין געלט האָבן זיי גינומען כאָטש אַ שטיקל ברויט, דעם ברויט פלעגן זיי פאַרקויפן פאַר אַ קליניקייט. (עם זיינען גיווען אין מאָזיר באַוואוסטע קמצנים, דוקא ניט קיין אָרימע, וועלכע האָבן גיגעסן נאָר דעם וואָלווען ברויט). אָט די אַלע אָרימע־לייט פלעגט מען איבערהויפּט געבן אַ נדבה ניט מעהר

פון א גראַשן (א האַלבע קאָפּיקע); נאָר די קלייַנע גראַשנס זיינען גיווען זעהר זעלטן, די אָרימע־לייט האָבן דורך דעם פיל גילידן וויל זיי האָבן ניט גיהאַט צו געבן „סדאטשע" (רעשט) פון א קאָפּיקע און פלעגן נעבאַך מוזן אַוועקגעהן נאָר אָן א נדבה, אָדער זוכן א שותף, ס'הייסט געהן מיט נאָך אַנ'אָרימאַן צוזאַמען.

אונזער האַרוואַטשיק האָט פּאַרשטאַנען אַז ער קען מאַכן פון דעם א געשעפט, האָקט ער אויס פון האַרטן קאַרטאָן קלייַנע רעדעלאַך און שטעמפּלט אויס אויף זיי צווויי אותיות: פּ.ע. ס'הייסט „פּרוטה־לעני". אַלע בעלהבית'טעם קויפן ביי איהם גערן די פּרוטה'ס און גיבן זיי די אָרימע־לייט. פּאַר די פּרוטה'ס פלעגט האַרוואַטשיק אויסצאָלן די אָרימע לייט מיט מזומן, גיוווינטלאַך מיט א גיווסן פּראָצענט וויניקער. אַלע זיינען גיוווען צופריידן, די בעלהבית'טעם האָבן ניט באַדאַרפט שטענדיק האַמפּערן זיך מיט די אָרימע־לייט, די אָרימע־לייט האָבן ניט באַדאַרפט געבן סדאַטשע און האַרוואַטשיק האָט צו דעם גישעפט אויך ניט דערלייגט. הכלל, די פּרוטה'ס זיינען גינאַנגען אין שטאָדט ווי א פעסטע מטבע; אפילו די קרעמער האָבן גיגעבן פּאַר דער פּרוטה א גראָשענעם שטיקל הערינג. אָט אַזוי, אז גאָט וויל „שיסט א בעזים" און האַרוואַטשיק ווערט א באַנקיר... מען קען זאָגן אז ס'איז נאָך אפילו גרעסער פון א באַנקיר, וויל דער גרעסטער באַנקיר אין דער וועלט האָט קיין רעכט ניט אַליין פּאַבריצירן געלט.

ס'זיינען אויך גיווען א העכערער סאָרט אָרימע־לייט „מיוחסים", וועלכע מען האָט ניט גיקענט אָפּ'פּטר'ן מיט א גראָשן. זיי האָבן גיטראָגן רייַנערע מלבושים כדי מ'זאל פּאַר זיי דרך־ארץ האָבן, ס'הייסט אז זיי זיינען ניט חם ושלום פּשוטע שלעפּער נאָר געווען בעלי בתים. גימאַכט זיך א כתב פון א כלומרשטדיקן רב אז ער איז א בן־טובים, א נשרף, אָדער אז ער איז נאָר כלומרשט א משולח פון א תלמוד־תורה און דאָס גלייבן. אמאל האָט אזעלכער גיטראָגן א גרויסן גרינעם שאל און גירעדט עטלאַכע ווערטער תרגום־לשון, דאָס האָט גיהיימן אז ער איז א ארץ־ישראל־איד. ער האָט אויך פּאַרקויפט אין קלייַנע זעקעלאַך מכלומרשט ארץ־ישראל־ערד און בענדלאַך פון דער מוטער רחל'ס קבר. זייער סטאַנציע איז גיווען ניט אין הקדש נאָר אין בית־המדרש און דער שמש פון שוהל האָט זיי גיגעבן „פּלעטן" (א צעטעלע) אויף וואַרמעסן און וועטשערעם צו די שענסטע שטאָדט בעלי־בתים.

אין מאזיר איז גיוואן נאך מטבעות, אויך אייגענע פאבריקאציע, וועלכע האבן זיך גירופן „איציקלאך". דאס זיינען גיוואן קליינע צענערלאך (פינף קאפיקעס) אן'אלטע אפגיריבענע פויליישע מאנעטע וואס איז נאך פארבליבן פון אלטע צייטן, אפשר נאך פון מלך־סאביעסקען. אלע האבן גיוואוסט אז די צענערלאך מאכט איטשע דער גאלדשמידט. (מיר וועלן זיך מיט דעם איטשען שפעטער באקאנען) נאר וועמעס דאגה איז דאס? אבי מען נעמט זיי אין די קלייטן. קיין גרויסער גביר איז איטשע פון דעם ניט גיוואָרן וויל ער האט גיהאַרעוועט אויף אויסקלאפן דעם צענערל. שפעטער האט מיר איטשע אליין דערציילט אז אמאל, בעת דער ארבעט, איז צו עם אריינגיגאנגען דער פאליציי־נאדזיראטל. האט איטשע אראפגענומען די יארמולקע פון קאפ (כלומרשט צוליב דעם פריין) און צוגידעקט מיט איהר די שטאמפע. דער אדון האט ניט באמערקט און עס איז אראפ גלאט.

אויף קהלישע הוצאות איז, ווי באוואוסט, גיוואן אין אלע אידישע שטעדט די „קארבקע" אויף פלייש, מען האט דאס גירופן די „טאקסע". גיווויינטלאך איז דער גרעסטער חלק גיבליבן ביין בעל טאקסע, ער פלעגט זיך נעבאך שטענדיק קלאגן אז ער דערלייגט די קאפ צו דער טאקסע און קען דעריבער ניט צאהלן דעם רב זיינע שכירות. האט מען גימוזט מאכן נאך טאקסעס; א טאקסע אויף ליכט, א טאקסע אויף הויון. אבער פון אלע טאקסעס האט דער רב ניט גיהאט צום לעבן און דירה־געלט צאהלן, נאר א מלמד פלעגט געהן אלע פרייטאג קלייבן פארן רב קאפיקעס.

אט אזוי האט נאט גישפייזט א שטעדטל מיט אידן, שכר־לימוד גיצאלט און טעכטער חתונה גימאכט. די קישקע האט מען פארשטאפט מיט שוואַרצן ברויט; מיט א הערינג האט מען יוצא גיוועזן פאר פיש און פאר פלייש. ניט אלע אבער האבן גיקענט קויפן א נאנצן הערינג פאר זעקס גראשן. פלעגט ביי די קרעמער ליגן א הערינג שיין א צושניטענער אויף צעהען שטיקלעך, יעדער שטיקל א גראשן. אזוי האט דעם אריימאן נעבאך גיקאסט דער פיצל הערינג כמעט צוויי מאל טייערער. די קינדער האט מען מיטגיגעבן אין חדר א שטיקל ברויט מיט א גראשן צוקוויפן אזא חלק הערינג. ס'איז אויך גיוועזן א מין הערינג וואס האט זיך גירופן „ראטניק". ער איז גיוועזן פיל גרעסער פון א גיווויינטלאכן הערינג און האט גיקאסט כמעט די זעלבע פרייז, נאר פון איהם האט גישמעקט א ריח פון וואַרוועל. נאר דער אריימאן איז ניט קיין מפונק, אבי ס'איז

דאָ מעהר צו עסן. אמאל האָט מען זיך גימאכט א יום־טוב און גיקויפט א „טאראנקע", מען האָט זי גיבאקט אויף הויסע קיילן אדער גיקאכט מיט קארטאפל אין א סך וואסער. גאר א ארימע פאמיליע האָט גיקויפט א ביסל "ליאק" (די זאלץ־וואסער) וואס בלייבט אויפן דעק אין א פעסל הערינג) מען האָט אין דעם גיטונקען ברויט און גיקוויקט זיך... פארזופט מיט א ביסל „פאריוון" קרופניק און יוצא.

ג.

מיין גיבארן און דער וועלעדניקער צדיק.

אט אין דעם שטעדטל „מאזיר" בין איך מיט מזל גיבאָרן גיוואָרן אין יאָהר תרכ"א, אין סאמע אָסיען, אין דער רעכטער גידיכטער בלאָטע, מען ווייסט ניט ריכטיג, צווישׁ אָדער דריי וואָכן אין חשון.

מיינע עלטערן זיינען שוין ניט יונג גיוועזן און האָבן גיהאט נאָר צוויי מיידלאָך. זיי האָבן שטאַרק גיוואָלט א קדיש האָבן און דעריבער האָבן זיי א לאַנגע צייט גיבעטן ביי זייער רבין, דעם וועלעדניקער צדיק זכרונו לברכה, מיט פּדיונות און טערערן, ער זאָל זיי מזכה זיין מיט א בן־זכר.

א מאָדנער רבי איז דער וועלעדניקער גיוועזן; ניט ווי אַלע גוטע־אידן וואָס באַקומען דעם טיטל „רבי" בירושה פון עלטערן און האָבן גימענט זיין אפילו גרויסע עמי־האָרצים. דער וועלעדניקער צדיק איז גיוואָרן א „מלך מעצמו", אָן זכות אָבות, אויך האָט ער גראדע גיקענט לערנען. די וועלט, איבערהויפּט די חסידים פון אַנדערע רביים, האָבן אויף איהם לישון־הרע גירעדט אַז ער איז פּשוט א שטיק משוגענער, והראיה לדבר: אז ער פלעגט זיך זעצן לערנען און עפענען א גמרא, פלעגט ער צום ערשטן זאָגן אויפן שער בלעטל, מיט א גמרא ניגן: „גוט מאָרגן, צאצקע!" נאָך א משוגעת האָט ער רחמנא לצלן גיהאט: ער איז ניט גיוועזן קיין לחוט נאָך געלט, ביי זיינע חסידים קיין פּדיונות ניט גינומען (דאָס פלעגן שוין באַזאָרגן די גבאים מיט דער רביצן). דעריבער פלעגן נעהן צו איהם אָרימע לייט אז פון דער ליטע, מיט בקשות אויף גיזונט, פּרנסה און קינדער. מיין פאָטער איז גיוועזן איינער פון די הייסע חסידים זיינע און גינלויבט באמונה שלמה אז דער רבי „זעהט" פון אין

עק וועלט ביז דעם אנדערן. אז דער טאטע פלעגט פאהרן צום רבין פלעגט ער די גאנצע וועג נאט בעטן אז דער רבי זאל איהם ניט אויסזאגן אלע זיינע עבירות.

איין מאל, א פרייטאג צו נאכט, וועז מיין פאטער איז ביים רבינס טיש גיזעסן, הויבט זיך אויף דער רבי און נעמט ארויס פון צימעס א באר און רופט אוים: „חאצקל מאזירער, נא דיר א בר!" (אין תלמודישע שפראך איז „בר" — א זוהן). אלע חסידים האבן גלייך פארשטאנען אז בא חאצקל מאזירער וועט אי"ה, מיטן רבינס זכות, גיבארן ווערן א זוהן. כך הוה, דער רבי איז שוין אפילו דאמאלסט אויפן עולם־האמת גיווען, נאר זיין הבטחה איז מקוים גיוואָרן. (ער איז מסתמא „דאָרטן" א גוטער בעטער גיווען).

דער טאטע איז באלד אויפן רבינ'ס קבר גיפאהרן און געבעטן א ערלויבעניש צו געבן מיר א נאמען נאכן רבין „ישראל בער". דער רבי ז"ל איז ביין לעבן גיווען א חלוש, און אזוי ווי „משיח וואס ויצט ארום די טויערן פון רוים און פארוויקלט כסדר זיינע וואונדן אויף די פים" — אזוי האט דער רבי אויך גיהאט וואונדן און קרעץ אויף די פים. אז מען פלעגט איהם דארפן אויסטאן די וואלענע זאקן מיט קניפלאך, פלעגט מען זיי מוזן אפריסן צוזאמען מיט די וואונדן און אומפלייט... אט אזא פאר זאקן האט דער טאטע מיינער פאר גוטע געלט אפגיקויפט ביי דער רביצן און מיר פון דעם א לייבעלע גימאכט...

אט אזוי ווי איהר זעהט קום איך ארויס פון א מקום־קדוש, סאמע פון רבינס צימעס, און טאקע אפשר דעריבער איז מיר באשערט גיווען פון גיבארן־אן זיין אנדערש ווי אלע איבעריגע קינדער ארום...

עס איז בכלל כדאי צו בעשרייבן ווי מען האט א מאל אין אונזערע שטעדטלאך „גיהאט" און ערצויגן קינדער. אין ניינטן חודש האט מען שוין גיקלערט וועגן דעם קינפעט. רייכערע וווייבער האבן גיפרעגלט איינגימאכץ פון רעטאך מיט האניג אויף א „לאבונג", גישטייסן „קאקאי" און גיפרעגלט מיט צוקער און פוטער אויף טרינקען. ארימע האבן צוגי־גרייט כאטש א ביסל „סאק" פון ברוסניצעס אדער קאלינעס. פאר גאר ארימע קינפעטארנס פלעגן פרומע וווייבער ארויסישקן אין א גלעזל א ביסל סאק פאר א דערקווויקענעש.

מען האט צוגיגרייט די אלטע געלע וויקלאך וואס זיינען גיבליבן פון די ערשטע קינדער. וועד עס האט גיהאט א אייגענעם „פארהאנג" איז

מה טוב, וועז ניט, האָט מען געלייהען ביי שכנים און אויפגיהאנגען אַרום בעט. צום פאַרהאנג און צו טיר און פענסטער האָט מען צוגישפּילעט א שיר־המעלות אויף וועלכן ס'איז גיוועז אָנגיצייכנט א פּירקאַנט און אינוועניק אָנגישריבן „אָדם וחוה, פּנימה, שדי, קרע שטן"; פון איין זייט די אָבות „אברהם ושרה וכ"ו"; אויף דער אַנדער זייט „מכשפה לא תחיה, לא תחיה מכשפה, תחיה מכשפה לא, לא מכשפה תחיה. מכשפה תחיה לא, תחיה לא מכשפה." און אונטן די באַוואוסטע מלאכים, מיכאל, גבריאל, אוריאל און רפאל. נאָך נידעריקער זיינען גיוועז די נעמען פון עפעס ניט באַקאַנטע מלאכים „סיני וסנסיני, וסמנגלף".

די אַלע מלאכים פון שיר־המעלות האָבן גיהיט דעם ניי־גיבאָרענעם קינד פון דעם שטן'ס פּלונית'טע, די שד'יכע „לילית" ימח שמה. אַלטע ווייבער פלעגן דערציילן שרעקליכע מעשות פון דער מרשעת, אז זי כאַפּט זיך אַריין ביינאַכט, וועז די קינפּעטערן שלאָפּט, רוקט אונטער דעם קינד אונטער דער מוטערס ברוסט און דער קינד וועלט ניט דאָ גידאַכט, ניט אין קיין אידעשער שטוב גידאַכט, דערשטיקט חס ושלום.

פון דער לילית דערציילט מען אזעלכע מורא'דיקע זאַכן אז פשוט די האָר שטעלן זיך קאַפּויר. זומער־לעבן אז קינדער באָדן זיך אין טייך, כאַפּט די לילית א קינד פאַר די האָר און שלעפּט איהם צו גרונד. אַלטע בעלהבית'טעם דערציילן אז מען פרעגלט אין אויוון פסח'דיקע שמאַלץ און מען זאָהט א אויסגעשטעקטע האַנט פון פייער, זאָל מען אַריינלייגן אין דער האַנט א גריבענע. ס'האָט גיטראָפן אז א אידענע האָט אַריינגיוואַרפן אין דער האַנט ניט קיין גריבענע נאָר א הייסע קייל, האָבן גיפּלאַצט די טעפּ און דער שמאַלץ איז אויסגירונען.

אַלטע אידן אין בית־המדרש דערציילן פון דער לילית נאָר א מיאוס'ע עובדה: זי פערשטעלט זיך כלומרשט אין א יפת־תואר (אין אמת'ן וויסט מען אז זי איז א גרויסע מיאוס'קייט, א מכוערת) און קומט ביינאַכט אין חלום צו א פרומן אידן און מאַכט איהם טרפה־חן־דלאָך; האָט נעבאָך דער איד מחשבות־זרות און וועלט רחמנא־ליצלן גישטרויכלט... פון דעם וועלן גיבאָרן קליינע שדים'לאָך וועלכע רעבע־נען זיך פאַר זיינע קינדער, און אז דער איד קומט אויף יענעם עולם, גע־הען איהם אַרויס אַנטקעגן די שוואַרצע קינדער מיט הערענדלאָך און הי־נערשע פיסלאָך, שלעפּן איהם פאַר די פּאָלעס „וואָס מאַכסטע טאַטע?" האָט דער איד נעבאָך ניט וואו צו באַהאַלטן זיך פון חרפה און בושה...

וועז עס איז שיין גיקומען די רעכטע צייט צום „האבן", האָט מען גירופן די „באָבע". (פון אקושערקעס האָט מען ניט גיוואוסט). די באָבע האָט צוגיגרייט די בעט, אראָפגישלעפט די פערענע, גילייגט אויף די האַרטע דראָניצעס א ביסל היי. אז די קינפעטאָרן האָט אָנגיהייבן געבן דעם אמת'ן קאָנצערט... פלעגט איהר די באָבע זאָגן: שריי, שריי מיין קינד, שריי העכער, קוועטש זיך שטאַרקער! אָט אזוי, אָט באַלד טאָכטערקע; נאָך א קוועטשעלע. און עס דערהערט זיך א ניי דין קול'כעלע אָע, אָע, אָע! מול־טוב! מזל־טוב דיר מאַמע מיט א אינגעלע. „זעה נאָר, זעה", זאָגט די באָבע, „ווי ער שרייט דאָס א ביסל, גלייך ווי ער וואָלט דאָ גיוועז עפעס א בן־יחידל, אָ! ער וועט זיין א גוטער חזן!" די באָבע וואָשט דעם קינד אין דער הילצערנער מולטער וואו מען וואָשט אלע מאָל די קייטיקע גרעט. מען גיט דער קינפעטאָרן אָפּחייה'ן זיך מיט איינגימאַכץ, טרינקען דעם „קאָקאָי" און עסן די פוטער־קיכלאָך וואָס די פריינד האָבן גישיקט דער קינפעטאָרן.

ס'איז שיין באַלד, כ'לעבן, כדאי גיוועז לייבן אזעלכע שמערצן. דאָס איז די איינציגע צייט וועז א אָרימע אידישע טאָכטער זאָל עסן אזעלכע גוטע זאכן. נאָר לייבער איז דאָס ניט אויף לאַנג. אויפן דריטן־פערטל טאָג איז שוין די קינפעטאָרן אוים מיוחס'עסטע; ארויסגיקראָכן א קראַנקע פון בעט און גימוזט וואָשן די פעלינקעס מיט די וויקעלאָך און אוים־היינגען אויף שטריקלאָך ארום בעט זיי זאָלן זיך טריקענען. ס'האָט שיין איינמאָל גוט גישמעקט... נאָר וועמען איז אין קאָפּ צוהערן זיך צו אזעל־כע זאכן.

אויב דער האָבן איז גיגאַנגען שוער און די קינפעטאָרן איז גיוועז אין סכנה, איז מען גילאָפן אויפן הילזיגן אָרט בעטן די גישטאַרבענע קרובים זיי זאָלן זיך „מיהען" פאַר דעם חולה, דאָרטן אין הימל, און מיט א פאָדעם גימאָסטן די קברים. אויב עמיצער אין שטאָדט האָט גיהאַט א בענדעלע פון דער מוטער־רחלס־קבר וואָס מען האָט אמאָל גיקויפט ביי א ארץ־ישראל־אידן — האָט מען דאָס גילייגן אָנצוטאָן אויף דער קינפעטאָרן. מען האָט גידונגען א מנין מלמדים זיי זאָלן זאָגן אין שול תהלים, מען האָט מנדר גיוועז ליכט אין בית־המדרש, גיטיילט צדקה פאַר אָרימע־לייט, צו ח"י גראָשן, מען האָט צוגיזאָגט שיינקען „א מענטעלע" צו א ספר־תורה, אָדער א פרוכת צום ארון־קודש.

אז די אלע זאכן האָבן ניט גיהאָלפן און ס'האָט שיין גיהאַלטן בעהיט־

נאָט זעהר שלעכט, פלעגן עטלאָכע ווייבער, שכנים אָדער קרובים, לויפן אין שוהל מיט א גוואָלד, עפענען דעם ארון־קודש, שרייען און ווײַנען, בעטן די הייליגע תורות זיי זאָלן מיט זייער זכות ביישטעהן אין דער סכנה. מען פלעגט אויך צובינדן א לאַנגע פאָדים צו א ספר־תורה און ציהען די פאָדים בײַ דער קינפֿעטאַרנס בעט. מען פלעגט מיט א מעסער אָנשאָבן פון די עץ־חיים'ס א ביסעלע דינע האָלץ און געבן דער חולה טרינ־קען מיט וואַסער. רייכע פלעגן אין אזא פאל שיקן א שליח־מיוחד מיט א פדיון צום רבין...

די נאַנצע אכט טעג פון קינפֿעט האָט מען ניט גיטאָרט לאָזן די קינפֿעטאַרן אליין אָן א שומר. אלע פארנאכט פלעגן קומען פון א נאָהענטן חדר די אינגלאָך מיטן מלמד לייענען קריאת־שמע און אדון־עולם. צום סוף פלעגן די קינדער אויסשרייען הויך „ולא אירא"! ; מען האָט די קינדער דערפאר גיטייליט נאשערייען. פרייטאָג צונאכט פלעגן קומען מאנסבל אויפן „בן־זכר", מען האָט גישטעלט כיבוד גיקאָכטע באָב, אר־בעם. די גאַנצע נאכט פארן ברית־מילה איז גיזעסן א מלמד און גיזאָגט תהלים. צום ברית נאָכן מל'זיין פלעגט מען צו דער מילה לייגן „פא־אוטינע" אָדער פולוואר פון גיפוילטע האלץ....

אָרימע „הארעפאשנע" ווייבער, וועלכע האָבן שטענדיק שווער גי־ארבעט, האָבן זיך פון דעם „טראָגן און האָבן" גימאכט ווי מ'זאָגט „א צימעס". ביי זיי איז דאָס גיגאַנגען ווי א מזמור, אלע יאָהרן גיטראָגן און גיהאט. ביי אונז אין גאס איז גיוועז א אָרימע אידענע „בערקוויכא", (מיר וועלן זיך נאָך מיט איהר שפּעטער באקאַנען) איז זי דעם לעצטן טאָג פארן האָבן גיגאַנגען צום טייך וואָשן די גרעט אין פעליע, (פרא־רוב). דאָס איז גיווען ווינטער וען די טייך איז פארפראָרן, האָט זי דאָרטן דעם קינד גיהאט און עס גיבראכט א היים אין „פעלענע" פון קלייד.

נאָכן קינפֿעט פלעגט מען נעבן בעט צום סטאָליע אויפהיינגען אויף פיר שטריקלאָך די וויגעלע פארן קינד. אונטער דער וויגעלע איז גיהאנגען א „פאָדצעפּקע" פון א שטריקל, און זיצנדיק אין בעט האָט מען מיטן פוס אין „פאָדצעפּקע" גיקענט וויגן די בעטעלע זינגענדיק לידעלאָך: „אייליע־לוליע, שלאָף, שלאָף מיין קינד, שלאָף מיין נשמה'לע, דער טאטע וועט קומען, בייגעלאָך ברייגען, אייליע לוליע, לוליגקע". אז דאָס קינד האָט אָבער שטארק גישריען, האָט מען מיט בוידע הענט גינומען אלע פיר שטריקלאָך צוזאמען און שטארק גישאָקלט און גיטריימלט די ווי־

נעלע: „שלאף! צרות מיינע גרויסע". די מוטער נעמט ארויס פון בוזים א שטיקל דארע היינגענדיקע ברוסט און שפארט דעם קינד אין מיילכל. „אוי רבונו־של־עולם! זאלן מיינע שונאים אזוי האבן צו לעבן ווי איך האב ניט קיין קאפ מילך אין ברוסט דיר צוגעבן, פינסטערע יאהרן מיינע! ער, מיין שלימאזל, מיין בריט־געבער, דרייט זיך ארום אין מארק, און דו שלאג זיך דא דעם קאפ־אן־וואנט. פון וואנען זאל זיין ביי מיר מילך? אז אין מיין מוי׳ל קומט ניט ארײן אפילו א ביסל ציקאריע... מישטיינס ג׳זאגט, דאם איז עפעם א „הלעיטנני"! נאר זייגן, נאר פרעסן וואלט עם גיוואלט"... דאם קינד ווערט דערשראקן פון דעם שטארקן שאקלען די ווינגלע און ווערט אויף א ווילע שטיל. באלד אבער הייבט עס אן נאך שטארקער שרייען.

לאנגע חדשים האט מען דאם קינד גיוויקלט. די הענטלאך האט מען איהם פארדרייט אונטערן הינטן און ארומגיוויקלט מיט די ווינטלאך פון די אקסלען ביז די פיאטקעלאך. אזוי איז דער קינד גילעגן פיל שעה׳ן און גיוווייקט זיך אין שמוץ. פון דעם שטענדיקן ליגן אין דעם גיזאלצענעם נעץ פלעגט די הייטלע פון דעם אונטערשטן טייל קערפערל ארײפקריכן און ווערן פול מיט וואונדן; איבערדעם האט דאם קינד שטענדיק גישריען. אז מען האט איהם אפגיוויקלט פלעגט זיך הערן א זויערע און ווארימע פארע מיט א ריח... און דאם קינד פלעגט נעבאך באפן די הענטלאך מיט שמוץ צום פנים׳ל און אויסציהען די פארגליווערטע, אפגיהלש׳טע אברים׳לאך. און די נארישע מאמע פלעגט מיט ליבשאפט זאגן: „ראסטעם, ראסטעם, ראסטיצקעם, וואקסן און קוועלן זאל־סטע מיר". אויף דער רייהע פלייש פלעגט מען שיטן קראכמאל־מעהל, די מעהל פלעגט ווערן זויער און נאך מעהר גיברענט. דאם קינד פלעגט שרייען, ניט גיוואלט לאזן מען זאל איהם די הענטלאך בינדן, נאר די וויבער פלעגן זאגן אז מען טאר ניט לאזן פריי די הענטלאך, ווייל דאם קינד שרעקט זיך פאר די הענטלאך און קען דעריבער ניט רוהיג שלאפן. די מוטערס האבן גימיינט אז דער קינד שרייט נאר דערפאר ווייל ער איז הונגעריק און עס ווייל נאר פרעסן. פלעגט מען צוקייען א שטיקל ביינל אדער צוקערלעקאך, ארײנלייגן מיטן פינגער די צוקייטע אין מיילעכל און פארשפארן דעם קינד די „הלאטקע". אז עם האט זיך גיוואלגן, גיכארכלט, ניט גיקאנט כאפן דעם אטעם האט מען איהם ארײנגישפארט נאך א שטיקל... פון דעם פלעגט דעם קינד ווייטאן דער בייכעלע, קארצן

מיט די פיסלאך, „מאכן" אין די וויקעלאך מיט „גרינע", באקומען היץ, אונטערקערן די אויגלאך און האבן „קינדערשע זאכן" (קאנוואולסיע). מען האט דערצו באנוצט פארשידענע באבסקע סגולות און שפרעכערייי (ווייל די קרענק האט מען גימיינט קומט פון דער סטרא־אחרא...) און דאם קינד האט זיך שטיל־ינקערהייט אפגיטראגן... דער שמש פון חברה־קדישא האט דעם קליינינקן בר־מינן ארויסגיליגט אין פאלע און צוועק־גיטראגן... פאר א מצבה'לע, האט מען אויף דער פרישער בערגלע ארויפ־גישטעלט די וויגעלע. זאל דארטן די כשרה נשמה'לע זיין א גוטע בעטערן פאר די איבעריגע קינדערלאך. מען האט ניט לאנג גיקלאגט ווייל אין עטלאכע חדשים שפעטער איז גיקומען אויף דעם פלאץ אנ'אנדער קינד.

וועו דאם קינד איז שוין ארויס פון די וויקעלאך און האט שיין גי־קענט זיצן, איז דאם גיזעסן אויפן פאל, גימלאכעט אונטער זיך און מיט די הענטלאך אין מויל גילייגט. אז די מוטער האט דערזעהן, „אוי א ווי־טאק דער מאמען א גרויסער!" אפגיוווישט מיטן פארטאך די הענטלאך און מיטן פינגער אויסגיריניגט דעם מיילכל. נאך שפעטער האט עם שיין אנגיהייבן צובים־לאך פויזען, אויפהייבן דעם רויטן פערשמוצטן הינטענדל און איבערשלעפן זיך פון איין ארט אויפן אנדערן. אז דאם האט אין וועג עפעם דערטאפט, א שאלעכץ צו עפעם אנדערש, האט עם אין מויל גילייגט. דערנאך האט דאם קינד אנגיהייבן קריכן ווי א חיה'לע אויף אלע פיר, עם פלעגט צוקריכן צום פאמויניצע, צום הרובע, ארויסשארן דעם פעפל, שטיקלאך קיילן, גילייגט אין מויל און אויסגישמירט דעם פנים'ל מיט סאזשע. מען האט געשלאגן איבער די הענטלאך: „פע, קאקא, ניט עסן, ניט עסן, מען טאר ניט!" דאם קינד האט גישריען וואם מען רייסט איהם ארויס דעם ביסן פון מויל...

אז דאם קינד האט זיך שיין גישטעלט אויף די פיסלאך, פלעגט עם מיט א צוגעשפילטער העמדלע ביין פלייצקע; היילע פיסלאך ווי בורשקלאך, מיט א הינטנדל בלאה פון קעלט, שטעהן און האלטן זיך אן א ביינקל און לייגן געלע לאטקעלאך... וועו עם איז שווער גינאנגען, האט די מאמע גיהאלפן קוועטשן זיך „עה, עה, עה, נשמה מיינע", צוטראטן מיט די פיסלאך און צוגיגאנגען צו אנ'אנדער ביינקל. די מאמע האט גאר אנ־גיקוואלן פון דעם שכל „סארא חכם דאם איז, נאך מיין קאפ זאל ער בלייבן."

גרעסערע קינדער זיינען גינאנגען ארום שטוב אויפן גאס. אינגלאך

האבן גיטראגן א „שפענצער" (נאנצע פליודערלאך מיט א שפאלט פון וועלכן ס'איז ניהיינגען א עק פון העמדל). אמאל פלעגט קומען א חזיר, שטעהן, כריוקען און כריוקען און ניט לאזן ענדיקן... דער קינד פלעגט שרייען „מאמע! א חזיר!" איז די מאמע ארויסגילאפן פון שטוב מיט א קאטשערע אפטרייבן דעם חזיר.

ביי אונז אין מאזיר האט זעלטן א שטוב גיהאט א בית־הכסא, (ביי אונז האט עס זיך גירופן א „סודקע") ווייל קיין פרייע פלאץ איז ארום שטוב ניט גיווען; כמעט אלע הייזער זיינען גיווען מיט איין זייט הארט צום בארג. גרויסע פלעגן נעבאך דארפן זוכן א ווינקל, א שטעלכל אדער א שפאלט אין בארג און אז גאט האט גיהאלפן מען איז שיין דערלאפן צום גיוואונשטן ארט, האט מען גיטראפן דעם פלאץ פארנומען פון איינעם אדער אפילו פון צווייען...

אט אין אזעלכע הייזער זיינען אונזערע חדרים גיווען; אין אזעלכע הייזער, אין אזא אריימקייט און אין אזא שמוץ האבן מיר אונזערע בעס־טע יונגע יאהרן פארבראכט.

ד.

מיינע עלטערן.

מיין טאטן האָט מען גירופן חאצקל דער גאָלדשמיד. אין זיינע יונגע יאָהרן פלעגט ער מיט א אייגענעם פערד און וועגל פאָהרן אין נאַווא־רעדאָק (נאָווא־גרודעק) קויפן ביליגע סחורה פון „טאָמבאָק" און ארומ־פירן אין די פריצישע פאָלוואַרקעס. נאָר אין מיינע יאָהרן איז ער גיווען א יושב־אוהל, און פלעגט מאכן פינגערלאָך פון זילבער אדער טאָמבאָק (רויטע מעש) צו צעהן צוואַנציק קאָפיקעס א שטיק, פאר דאָרפישע פוי־ערטעס. אמאל אויך א העכערן סאָרט סחורה. ער פלעגט, למשל, ארומ־ברעכן מיט א צווייגל א קאָלירטע אדער גאָר א פשוטע ווייסע שטיקל גלאָז, אונטערלייגן רויטע טריפוואָקס; דאָס האָט ביי איהם גיהייסן „קריוואוניק" (ס'איז דאָ א רויטער שטיין וואָס רופט זיך אזוי, כלומרשט א מין אבן טוב). אזא פינגערל האָט שוין גיקאָסט פון צווי גילדן ביז פערציק קאָפיקעס.

זונטאג אין א מארק־טאָג, פלעגן אנגעהן אין דער קליין שטיבל פול מיט גויעס, כלומרשט זיי קומען קויפן א פינגערל. אין אמתן אבער פלעגן זיי ווינטער קומען וואַרימען זיך, און אנטראָגן מיט זייערע לאָפּטיעס פול די שטוב מיט שניי, און זומער, גלאָט אזוי, כאָפן א קוק אין דעם קליינעם שפיגל און איבערבינדן די טיכלאָך אויפן קאָפּ וועלכע זיי האָבן גיטראָגן א סך, איינע אויף די אנדערע, אויפן קאָפּ, אויפן מאָרדע, אויפן האַלדז, אויפן פלייצע, פון אַלערליי שרייענדיקע קאָלערן. די גויעס וועלכע האָבן יא גיוואָלט קויפן האָבן גיפרופט זאָגן א חסרון אויף דעם שטיין: „פאני מאַיסטרוכנא, עטאָ פעטשאט! (עס איז דאָך ניט קיין שטיין נאָר טריפ־

וואקם). פלעגט דער טאטע זיי זידלען און טרייבן פון שטוב: „וואן איז כאטי, סוויניא! חיבא טי זנאייעש? עטאז ציסטי קריוואוניק!" אין אידעש הייסט דאס אזוי: „ארוים פון שטוב, חזירים, איהר פארשטייט דען עפעם? דאס איז דאך א אמתער שטיין!" נאר מיינט ניט אז זיי האבן זיך בעליידיקט ח"ו פון אזא ברוך־הבא.... ניין, נאר מיט א גילעכטערל גיזאגט: „עי, יאקי סערדיטי סטאריק". (ס'הייסט א בייזער איד) און וואס מען האט זיי מעהר גיטריבן און גיזידלט פלעגן זיי אלץ גיכער קויפן. נאר בכלל האט דער טאטע ניט ליב גיהאט צו ארבעטן און פון דער ארבעט האט ער העכסטנס פארדינט צוויי דריי רובל א וואך, נאר דאס איז אויך ניט אלע וואך גיווען.

מיין מוטער האט מען גירופן פריידה חאצקלם. א הויכע, א שיינע אידענע גיווען און א גרויסע בעל הבית'טע. זעהר א פעהיגע צו אלע ווייבערשע מלאכות, פון אלעם האט זי גיקענט מאכן דעם גראשן. א אייגענע הויז גיווען, א אייגענע בהמה'לע גיהאט (די מילך גיוויינטלאך ניט אויסגיטרונקען ח"ו נאר פארקויפט שבנים) שטענדיג עטליכע הינער אין שטוב גיהאלטן, און די אייער פארקויפט.

איך גידיינק אז זומער־לעבן פלעגט מען די הינער אויף א גאנצן טאג ארויסלאזן פון שטוב אין גאס ארויז. זיי פלעגן זיך ארומגעהן פריי אויף די סמיטניקעס, פריילאך קוואקען, קראצן די ערד, פיקן און זוכן דארטן ווערימלאך. אז א הון האט דערטאפט א גרויסן וואורם פלעגן די איבערי־גע הינער נאכלייפן און זוכלן ארויסרייסן ביי איהר פון מויל די מציאה. מען האט זי נאכנייאגט אזוי לאנג ביז זי האט דעם וואורם דערשלונגען, זיינען זיי נעבאך אלע אוועק בבושת־פנים און די צופרידענע הון האט זיך גיזעצט אויפן זון, גישארט אונטער זיך און גישאטן אויף זיך דעם וואורימן זאמד, צוגימאכט די אויגלאך, גידרעמלט, גיחלומ'ט הינערשע חלומות און ס'איז איהר גוט גיווען. נאך גליקליכער זיינען די הינער גיווען ווען דעם שכנ'ס האן איז גיקומען צו זיי אין געסט; ער האט זיך מיט גדלות ארומגידרייט ארום זיי און מיט זיינע שטארקע פים פלעגט ער אויסזוכן פאר אלעמען ווערים. אז א הון א פרעסערקע האט גיוואלט כאפן א אויבערגן חלק האט זי דער האן גישלאגן, גיפיקט איהר אין קעפל און זי פארטריבן. ווי א געטרייער מאן האט ער גיזעהען אז אלע הינער זאלן זיין צופרידן...

פארנאכט פלעגט די מאמע געהן אריינגעמען די הינער אין שטוב אריין.

זי פלעגט זיי מיט גוטע ווערטער רופן: טשיפּ, טשיפּ, טשיפּ, טשיפּינקא, טשיפּינקא, טשיפּ, פּולינקא, פּולינקא, אָנו וו'כאטו" (נעהט א היים). די הינער פלעגן אויף דער מאמעס קול לויפן מיט א געפילדער אין שטוב אריין. זיי האָבן גיוואוסט אז אונטערן טיש איז פּאר זיי צוגיגרייט א גוטע ווענטשערע: דער איבערגעבליבענער פון ווארמעס קרופּניק אָדער קאשע און וואסער אין א שערבל צום טרינקען; דערנאָך וועלן זיי זיך געהן אונטערן אויוון אין „קוטשקע" שלאָפן.

עס זיינען אָבער אויך גיווען ניט קיין „לייטישע" הינער ווי מיר, ווי גוטן ניט גיוואלט געהן אין שטוב, בדאי ניט עסן קיין ווענטשערע אבי ניט שיידן זיך מיטן האָן. פלעגן מיר זיך אלע צושטעלן מיט שטעקלאך אין גאס און טרייבן זיי אין שטוב. טאָמער איז עמיצער גינאָנגען אין גאס פלעגט דער טאטע נאָך פון ווייטן שרייען: „זייטשע מוחל, רב איד, שטעהט א ווייל! שטעהט! ווארט זייט מוחל, ווארט א ווייל", דער איד בלייבט שטעהן און קוקט פארוואָס מ'לאָזט איהם ניט גענהן... אָט איז שיין דאָכט זיך די הון נעבן טיר, נאָר מיט אמאל גיט זי זיך א דריי אוים און אנטלויפט אין אלדע רוחות נאָכן האָן. מען לויפט פארטרייבן דעם האָן, די הון שרייט, פליט איבער די פארקאָנעם און עס טוהט זיך חשך. דער טאטע איז אין כעס און שעלט די הינער: „ס'זאל אויף זיי רבונו של עולם, קומען א פּגירה א מגפה, א שרפה". אויך די בעלהבית'טע האָט גיכאפּט א גוט ווארט... א זעלבע סצענעס פלעגן אָפט טרעפן און איך פלעג זיך שעמען פאר די מענטשן ווען שטעהען אין גאס און לאָכן. ווען איך זאל קיין מורא ניט האָבן פארן טאטן וואָלט איך אנטלאָפן פון חרפה...

די מאמע האָט אויך הבדלות פון וואקס גיפלאָכטן, וולאָצ־קענע יארמולקעלאך פאר קינדער, „מוסקעס" פאר ווייבער (אזא מין פּאריק) גימאכט. זי האָט גיוואוסט פיל באבסקע סגולות און גיהאט אלערליי גיטריקנטע גראָזן צום פארקויפן, הכלל, דער גראָשן איז ביי איהר אלע מאל גיווען בנמצא. קיין גרויסע בעלי־הוצאות איז מען ניט גיווען, פון עסן „מארצעפאנעס" האָט מען ניט גיוואוסט. אלע וויכ אליין קארענע ברויט גיבאקט; זומער־לעבן א שצאוועלי־בארשט מיט אָנגיבראָקטע האַרטע ברויט, גרינע ציבעלקעס מיט זויער־מילך, א קנא־בעלע אָנגיריבן אויף א שיסקע פון ברויט, אָנגישאָבענע מעשקע פון א שווארצן רעטאָך, א פרישע גרינע אוגערקעלע, א רויטן בוריקעס־בארשט מיט סמעטענע פארווייסט, דאָס אלץ איז גיווען א מאכל־מלך (נאָך היינט

אז איך דערמאָן זיך אַף די אַלע גוטע זאכן רינט מיר די סליוזקע אין מויל). פֿאַרבינן האָט מען מיט אַ קוליש (זופּ) פון גרויפּן מיט אַ ביסל מילך פֿאַרווייסט. און צום טרינקען זומער איז גישטאַנען אין קעלער אַ פּעסעלע מיט ברויט־קוואַס, אַ כּפּרה שאמפּאַנסקע.

ווינטער זיינען גיווען אַנדערע מאכלים: אין שפּייכלער איז גישטאַנען אַ פּאַס מיט זויערע אוגערקעס, שטייפינקע ווי גוטע אתרוגים, און אַ פּאַס מיט זויערע גיהאַקטע קרויט. די ביידע פעסער האָבן גיסטאַייעט פּאַר זיך (און אַמאָל אויך אַ ארימען געבן) אויף אַ גאַנץ ווינטער, אי אויף בּאָרשט קאָבן, אי רויער־הייס עסן. וואָס קען זיין בעסער ווי אַ הייסע, צופּאַלענע קאַרטאָפּל מיט ראָסל פון אוגערקעס? פיש קאַרטאָפּל מיט פּעפּער? קאַשע קאַרטאָפּל מיט טוקעווע גריבעלאַך, אָדער אַ הרעטשענע קאַשע מיט מאָן, אַ הירשענע קאַשע מיט האָניק? אַמאָל אַ קלײַן פישל אָדער זעלטן אַ שטיקעלע פלייש. וועלן מען האָט גיבאַקט הרעטשענע לאַטקעס מיט שמאַלץ איז גאָר גוט גיווען. אויף וועטשערע פּלעצט זיין אָדער אַ יאַייכל פון גיבראָקטע קאַרטאָפּל, אָדער האַלקעלאַך פון הרעטשענע מעהל.

די אַלע מאכלים האָבן ניט פיל גיקאָסט. דעריבער טאָקע האָט די מאַמע שטענדיק „אַ קניפּל" גיהאַט און פון דעם געלט פלעגט זי העלפן אָרימע קרובים אָדער פּרעמדע גיפּאַלענע מענטשן. אויך דער טאַטע פון זיין זייט (כאָטש די „קאַסע" האָט די מאַמע גיהאַלטן) פלעגט בשתיקה פון דער מאַמען ערנעזן לייען עטליכע רובל און העלפן זיינע קרובים. די מאַמע איז גיווען זעהר אַ גוטע נשמה, נאָר דער עיקר האָט זי זיך גיוואָלט פאַרגרייטן אַ שטיקעלע גן־עדן איבער הונדערט יאָהר, ניט קומען „אַהין" מיט לייַדיקע הענט ח"ו. זי פלעגט אויך געהן אַלע מאָנטאָג און דאָנערשטאָג איבער די הייזער, קלייבן נדבות פאַר אָרימעלייט; פרייטאָג פלעגט זי קלייבן חלה־לאַך און שטיקלאַך פלייש און אַריינטראָגן בשתיקה אין אַזעלכע הייזער וואו ס'האָט גיפעלט. זי פלעגט אויך מאכן שבת פאַר די אידן וועלכע זיינען גיזעסן תפוס אין פּאָליציע (ניט ווייט פון אונז), די דיעסאַטניקעס אַליין, פאַר אַ שטיקל חלה מיט אַ גלעזל בראָנפן, פלעגן טראָגן די טעפּלאַך מיטן טשאָלענט און קוגל פאַר די ארעסטירטע אידן.

כּמעט אַ שטענדיגן קליענט האָט די מאַמע גיהאַט איינעם אַ גיווויסען מיט נאָמען „קייסטראָמילאָ". פון דעם נאָמען אַליין קען מען פאַרשטיין אַז דאָס איז גיווען ניט קיין איידעלער נפש, נאָר אַ גרויסע,

א מגושמדיגע און, ווי א בער, פֿאַרוואַקסענע בריאה. כלומרשט א בעל־עגלה, נאָר אין אמתן איז ער גיוועז א „רבי" פון פערד־גנבים. בנים האָט ער גיהאַט אויך גנבים. אַלע גוים האָבן פֿאר דעם קייסטראַמילען גיציטערט. שטענדיג פלעגט ער זיצן אין אַסטראָג אָדער אין פֿאַליציע; אז ער פלעגט אַרויס פריי אויף א שטיקל צייט פלעגט ער ווידער גנב'נען און ווידער זיצן. אמאל, גידיינק איך, אַרויסגעהענדיק פון פֿאַליציע, איז ער אַריינגיגאַנגען צו דער מאמען איהר באַראַנקען און גרויסע ווי באָבטערען האָבן ביי איהם גירונען איבערן באָרד; פֿאַרט א אידישע נשמה...

דער טאַטע ווידער האָט אויך עולם־הבא גיזוכט, אויף א אַנדער אופן. אין יענע צייטן ווען אידן האָבן באַדאַרפט אַליין צושטעלן רעקרוטן, פלעגט „קהל" קויפן „אַכאָטניקעס". גנבים אויסוואורפן פלעגן זיך פערקויפן כלומרשט פאר סאַלדאַטן. זיי פלעגן דערנאָך אַנטלויפן פון פֿאַלק און ווידער מיט א אַנדער נאמען ערגעץ אַנדערש זיך פערקויפן. איינער פון די אַכאָטניקעס האָט גיהייסן פאַרשרייבן זיין נאמען: „אויף פֿורים אַהיים"; דאָס איז ביי זיי אזא מין פֿרנסה גיוועז. אָט די אַכאָטניקעס פלעגט קהל האַלטן פאַרשפּאַרט גאַנצע חדשים ביז דעם פֿריזיוו. מען האָט זיי גימוזט געבן דעם בעסטן עסן, אפילו געגדז און ענדיקעס, פון שכורן רעדט מען ניט. איין מאל האָט איינער פון זיי מקדש גיוועז דעם בעל הבית טאַכטער און מיט גרויס צרות האָט מען בעקומען פון איהם א גט. אז זיי האָט זיך פֿאַרוואַלט כלי־זמר האָט מען גימוזט מקיים זיין, ווען ניט האָבן זיי חרטה און געה טוה זיי עפעס! אָט די שיינע נפשות פלעגן דער „שטאַרט" אָפּקאָסטן א מטמון געלט.

די פיהרער פון קהל פלעגן מאכן א „ראַסקלאַד" וויפיל יעדער פון קהילה איז מחויב אַריינטראָגן געלט אין קהל. באַזונדערס האָט מען גיריסן פון די וואָס האָבן גיהאַט „בנים". אַרימע בעלי בתים פלעגן נעבאָך פון זיך די העמד פֿאַרקויפן אבי ניט דערלאַזן זייערע קינדער זאָלן ח"ו אַריינפֿאַלן אין גוישע הענט. דערפאַר טאַקע פלעגן נגידישע קינדער בלייבן אין דער היים און דער שעיר־לעזאזל איז שטענדיק גיוועז דער אַרימאַן. זיי פלעגן זיך נעבאָך פיל חדשים בעהאַלטן אין די דערפער אין שטייגן היי אָדער מאכן זיך פאר קאַליקעס אויפן גאַנצן לעבן. דאָס האָט זיי אָבער ניט גיהאָלפן, אין אזעלכע פאַלן פלעגט קהל „שמירן" די נאַטשאַלסטווא מען זאָל זיי צוגעמען כאָטש מיט א פעלער. איין מאל האָט קהל גיוואַלט אָפּגעבן אין סאַלדאַטן א אַרימן קאַליקע א „כבר־פה" פאר

וואָס מען האָט איהם גירופן יענקעלע „בעל־דברן". מען האָט איהם אויך גירופן „לאדראקוקא" ווייל ער האָט גיהאט א שלעכטע ראיה. ער האָט שוין גיהאט א ווייב מיט קינדער. בעת מען האָט איהם בעטראכט בין פריזיוו איז זיין ווייב גישטאנען אונטערן פענסטער און גישריען: יענקעלע בעל־דברן! טענה: „שעסט יעסט, סעם נאָסיצא". (זעקס קינדער איז פאראן און די זיבעטע טראָגט זיך). אז מען האָט דערטאָפט א יתום אדער א יונגען־מאן וואָס איז בלומרשט אראָפ פון דרך־הישר, האָט מען איהם גיכאפט און פאר א סאלדאט אפגיגעבן. עפעס איבער א מעשה דורך א גוטן־אידן האָט מען אין מאזיר אפגיגט און צושיידט א פאר־פאלק. דער יונגער־מאן איז דערנאָך משוגע גיוואָרן פון צרות, (סאייע דער משוגענער האָט מען איהם גירופן) ער פלעגט ארומגעהן אין די הייזער. מען פלעגט איהם זאגן „סאייע, זינג עפעם!" פלעגט ער זינגען סאלדאטסקע לידער. ער איז שפעטער ווינטער אין גאס דערפראָרן גיוואָרן.

אָט אזוי האָט זיך גיפיהרט אין אלע אידישע שטעדטלאך ביז ס'איז גיוואָרן די „קאנסקריפציע". דאמאלסט זיינען כלומרשט די רייכע אוים מיוחסים גיוואָרן... אבער געלט בלייבט געלט, מיט געלט האָט מען זיך אפילו ביי נאטשאלסטוואָ אויסגיקויפט. די ארימע אבער האָבן אויך ניט גישווויגן, זיי האָבן אנדערע מיטלען גיהאט, זיי פלעגן חדשים פארן פריזיוו עסן און טרינקען עסיג. מען פלעגט זיי געבן א אטסטראטשקע אויף „פאָפראָווקע", פלעגן זיי ווידער טרינקען עסיג. אזוי לאנג ביז זיי פלעגן באקומען טשאכאטקע (שווינד־זוכט) און אינגאנצן פטור ווערן פון פריזיוו אויף שטענדיק...

אָט אין די צייטן וואָס פאר דער קאנסקריפציע האָט זיך דער טאטע שטארק גימישט אין קהל און פלעגט ניט דערלאָזן אז די רייכע בעלי בתים זאלן דערשטיקן די ארימע לייט; שרייען, גוואלדעווען אין בית המדרש, ניט לאָזן לייענען שבת די תורה (מעכב בקריאה זיין איז גיווען דער איינציגער מיטל ביי ארימע לייט געגן די רייכע) מאכן אסיפות אז די רייכע זאלן מהרער געלט געבן. די ארימע פלעגן דעם טאטן זעהר דערקוציען און גיזוכט ביי איהם הילף. איין מאל אין קהל־שטיבל האָבן זיך די ארימע ווייבער גיקלאָגט: „ר' האצקל, האָט רחמנות, דער רוצח, דער „סבארשציק" האָט ביי אונז די לייכטער מיט דער לעצטער קישעלע צוגינומען". פון ענמת נפש האָט דער טאטע מיט טרערן אין די אויגן אויסגישריען „האָט אייך א שוואַרץ יאָהר, (דאָס איז גיווען זיין שטענ־

דיגע קללה) פאר וואס זיינט איהר ארימע לייט!..." אפילו די רייכע אליין האבן געגן דעם טאטן גארניט גיהאט, כאטש ער איז זיי דערגאנגען די יאהרן, ווייל אלע האבן גיוואוסט אז חאצקל דער גאלדשמיד איז א עהרליכער מאן און איז זיך עוסק בצרכי ציבור באמונה.

אויסער קהלשע ענינים איז ער צוליב א גרויסער „מצוה" גרייט גיוועז איינשטעלן דעם לעבן. איין מאל האט ער מגייר גיוועז א שיקסל און איהר חתונה גימאכט. נאך אמאל האט ער א גישמדטן ניקאלאייעוסקן סאלדאט צוריק פאר א אידן גימאכט, בשתיקה איהם לאנג גיהאלטן אין שטוב און אויסגילערנט איהם דאוונען. ארויסנעמען א אידן פון טורמע אויף זיינע „ערבות", ארויסצוראטעוועז א אידן פון סוד — איז ער א „עדות" גיוועז... אדער פארקערט, צו באגראבן א גוי, א רשע, איז ער ווידער א „עדות" גיוועז. למשל, עס האט אמאל גיטראפן אין מאזיר אזא מעשה: צוויי יונגע אינגלאך, דעם סטראפציעם קינדער, זיינען גיגאנגען אין גאס און גיטראגן א ביקס, אויף דער אנדער זייט איז גיגאנגען א אידישע מיידל, האבן די שקצים אויסגישאסן און גיהרג'ט די מיידל. ס'איז גיוואלן א גוואלד פון די וואס האבן דאס גיזעהען נאר זיי האבן מורא גיהאט רעדן פאר דעם סטראפציע. האט זיך דער טאטע, וואס איז דערביי ניט גיוועז, גישטעלט אין סוד פאר א עדות אז ער אליין האט גיהערט ווי די אינגלאך האבן גיזאגט: „נומיר שיסן אין דער זשידאווקא". האט מען איהם גיהויסן ער זאל ווייזן ווי זיי האבן זיך גיצילט אין דער מיידל, האט דער טאטע ניט גיוואוסט אפילו ווי צו האלטן דעם ביקס, צי פון דעם גראבער זייט אדער פון דעם דינעם זייט, ס"האט גיהאלטן מען זאל איהם משפט'ן פאר פאלש עדות־זאגן! איך וויים ניט ווי ער האט זיך פון דעם ארויסגידרייט... נאך פיל אזעלבע געשיכטעם האט ער אין זיין לעבן גיהאט, וויל אומעטום האט ער עולם־הבא גיזוכט. ער האט אויך א אייגענע ספר־תורה גישריבן און גישיינקט זי אין בית־המדרש. אט אזעלבע מענטשן זיינען מיינע עלטערן גיוועז.

ד.

אונזער הויז.

אונזער הויז (אין פּאָליצער נאָם) איז פון צוויי עטאַזשן גיוואָגן. דער אייבערשטער עטאַזש איז גיבויט גיוואָגן פון האָלץ, איהם האָט מען פּאַר־דונגען אַ פּריז; דער אונטערשטער עטאַזש איז גיוואָגן פון שטיינער און האַלב אין דער ערד איינגיגראָבן. הינטערן שטוב איז גיוואָגן אַ הויכע בארג און אַלע יאָהרן פלעגט דער טאַטע דינגען סאָלדאַטן און גראָבן צו ביסלאַך די בארג און גימאַכט אזוי אַ קלייגעם הויפל מיט אַ שטאָל פּאַר דער בהמה.

אונזער הויפעלע איז אויך גרעסער גיוואָרן דורך דעם וואָס אונזער פּלאַץ האָט זיך גיגרעניצט פון איין זייט מיט אַ קלויסטער וואָס האָט גיהייסן „מיקאָלע". פלעגט דער טאַטע ביינאַכט איבערגוקן דעם פלויט; דער גאָט פון מיקאָלע האָט ניט גיזעהען און דער גלח, ניט קיין שלעכטער גוי, האָט זיך גימאַכט ניט זעהענדיק.

די הויז איז גישטאַנען אויף אַ נאָסן באָדן אזוי אַז אין דעם אונטערשטן עטאַזש, וואו מיר זיינען גיזעסן, איז ניט נאָר דער פּאָל אין גאַנצן נאָם גיוואָגן, נאָר אַפילו פון די וועגט פלעגט רינען וואַסער. אונטערן בעט וואו איך פלעג שלאָפן מיטן טאַטן איז גיוואָגן אַ גרוב מיט וואַסער; ווען ס'האָט גירעגנט אין אָסיען און וועסנע, פלעגט מען דאַרפן עטליכע מאָל אין טאָג אויסשעפן די וואַסער און אַמאָל אויך ביינאַכט אויפשטיין און אַרויסטראָגן די וואַסער אויפן גאָם. דער מאַמעס צימערל אונטערן אויוון איז אַ אמתער קעלער גיוואָגן. דער טאַטע און די מאַמע האָבן שטענדיק גיהוסט אָן רעווומאַטיזנע גיוואָגן, אָפט מיט בלוט גישפּיגן, דאָך האָט עס

זיי ניט גישאדט לאנג לעבן, ביזן טיפן עלטער. זיי פלעגן זיך היילן מיט אייגענע מיטלען, זעלטן באנוצט א דאקטער.

עס איז אינטערעסאנט צו וויסן וועלכע רפואות מען האט אמאל בא־נוצט. ערשטן האט מען שטארק גיהאלטן פון שפרעכעריי; פון עין־הרע אפשפרעכן רעדט מען ניט, דאס האבן כמעט אלע אלטע וויבער גיקענט. צו וויכטיקערע קריינק פלעגט מען ארומפביינגען פון די דערפער בא־וואוסטע אלטע גוים וועלכע מען האט גיהאלטן פאר מכשפים וויל זיי פלעגן ביין שפרעכן מאכן וויל תנועות, ווי זיי ריינגלען זיך כלומרשט מיט די ניט־גוטע... איבערהויפט האט מען גיגלייבט אז ציגיינער זיינען גרויסע מומחים ארויסצוטרייבן א „רוח" פון די קראנקע וואס האבן „די גיפאלינע" רחמנא ליצלן.

עס דערמאנט מיך א שיינע מעשה וואס ס'האט מיט מיר אליין שפעטער גיטראפן. אז איך בין שיין א גמרא־איינגל גיווען האב איך גי־לערנט אין דער גמרא „שבת" אז ווען עס שטעלט זיך אין האלדז א ביינדל פון פיש, לא לבלוע ולא להקיא, זאל מען זאגן: ננעצתא כמחט ננעלתא כתרים שייא שייא," צו א ביינדל פון פלייש זאל מען זאגן: חד חד נחית בלע בלע נחית חד חד". איך קום פון חדר א היים און דערציל דאס מיין מאמען, ווייל זי אליין האט גיקענט שפרעכן פון א „גוט אויג" און איז בכלל גיווען א האלבער דאקטער. זי האט גיוואוסט פון א סך גראזן און פיל באבסקע סגולות וויל זי האט גישטאמט פון א דארף און האט גיהאט פיל באקאנטע דארף־גויעם. די מאמע האט דערציילט איהרער א קרובה אז איהר אישראל־בערעלע האט גילערנט אין דער גמרא ווי אפצושפרעכן אז מי דערווארגט זיך מיט א ביין. ביי דער קרובה איז גיווען א זון מיטן נאמען „איצא", א גרויסער „בור", כמעט א אידיאט. דערפאר האט מען איהם גירופן ניט יצחק נאר „איצא".

ויהי היום, דאס איז שוין גיווען מיט עטלאכע יאהר שפעטער, איז גיקומען צוליפן צו אונז דער איצא אן א נשמה, א דערשראקענער, א פארסאפעטער אן א אטעם: „גוואלד סראלבערעלע, מיין בייליע האט זיך דערווארגן מיט א ביין, גוואלד ראטעווע! נא דיר ביילעם פאטשיילקע און שפרעך גיכער אפ". האב איך זיך צולאכט און זאג איהם: „פרא־אדם, גלייב ניט אין נארעשקייטן". האט ער זיך צורעווט ווי א גיקויילעטער אקס: „גוואלד האב רחמנות! ראטעווע מיין ווייב, שפרעך־אפ." איך זעה ס'איז ניט צו מאכן מיט אזא ווילדער בריאה, נעם איך די טיכל און

שפּרעך כלומרשט. קורץ, ביז ער איז דערלאַפּן א היים מיט דער טיכל איז די ביין ארויס. היינט געה גלייב ניט אין א שפּראַך...

עס זיינען אין מאַזיר גיוועז עטלאַכע אידעשע רופאים וואָס פלענן מאַכן קאַנעפס, שטעלן באַנקעס און פיאַווקעס, שלאַגן צו „דער אָדער" און מאַכן אַליין רפואות, פּראַשקעס אָדער גיקאַלירטע פלעשלאַך פון רויזע וואַסער מיט צוקער, וואַסער מיט גיטריקנטע מאַלינעס אָדער מיט רי־בארבערים א. ד. ג. ביי אונז אין שטוב איז שטענדיק גיוועז אין א סלאַיי מיט וואַסער א סך פיאַווקעס. צו קאַפּ אָדער אויגן־וווייטאַק האָט מען זיי גישטעלט אונטער די אויערן. אז די פיאַווקע האָט זיך גוט אָנגיטרונקען מיט בלוט, פלענט מען אויסקוועטשן פון איהר די בלוט און אריינוואַרפן זי צוריק אין סלאַיי וואַסער. צו א שטאַרקע אויגן קריינקהייט האָט מען אויפגינומען די הויט פון האַלז־און־נאַקן, דורכגילעכערט א גרויסע לאַך מיט א שאַרפן טשוואָק; אין דער לאַך האָט מען דורכגיציינגן דעם עק פון א גרויסן קנויל גראָבע שנירלאַך און א לאַנגע צייט יעדן טאָג איבערגירוקט צוביסלאַך דעם שנירל ביז עס האָט זיך גיענדיקט דער גאַנצער קנויל.

אונזערע א קרובה איז גיפאַלן און צובראָכן זיך א פוס. פלענט דער טאַטע צופיילן א קופערנע מטבע און דעם צופיילטן קופּער האָט מען איהר גיגעבן טרינקען אין וואַסער; מען האָט גיזאָגט אז דער קופּער לייט אוף די ביינער. איך האָב אויך גיזעהן א שרעקליך־וויילדע רפואה וואָס האָט גישמעקט מיט כשוף... ביי מיין שוועסטער איז גיפערלאַך קראַנק גיוואָרן א קינד (א פּנים אויף קינדערשע זאכן), האָט מען גינומען א טיי־בעלע פאַר ביידע פיסלאַך און גיוואַלט זי צוריסן אויף צווייען איבער דעם קינדס קעפל; האָט זיך נאָר איין פיסל אָפּגיריסן און די טייבעלע נעבאַך איז מיט איין פיסל דורכן אָפענעם פענסטער ארויסגיפליגן (זי איז מסתמא ניט וויט גיפליגן...) אַנ'אַנדערש מאַל האָט מען אין אזא פאַל איינגיוויקלט דעם קינד אין א טלית און איבערגידעקט מיט א מולטער אויף וועלכער מען האָט צובראָכן א טאַפּ.

איך אַליין האָב קינדווויים פיל מאַל פאַרזוכט ניט קיין איינגינעמע רפואות. איין מאַל, גידיינק איך, האָט מען מיר מיט גוואַלד גיגעבן מרינקען דעם סאָק פון אויסגיקווועטשטע פרישע פערדישע קאַל... איך וויים ניט צו די רפואה איז גיוועז צו קדחות אָדער צו בויך־וווייטאָק. אַלע ערב ראש־חודש פלעג איך מוזן נעמען וווערים־קרויט איינגיקנאַטן אין

האָניק. דאָס איז זעהר א פּאַסקודנע רפואה אָבער עס האָט גוט גיווירקט, ווייל נאָך דעם פּלענן אַרויס לאַנגע לעבעדיקע ווערם.

דער טאַטע האָט אַמאָל שטאַרק געליידן פון רעוומאַטיזם אין א האַנט. האָט מען גיהרג'עט א שוואַרצע קאַץ, אויפגישניטן איהר דעם נאַנצן בויך און אַריינגעלייגט די קראַנקע האַנט אין דעם נאָך וואַרימען קערפּער. אין אַנ'אַנדער קריינק (איך ווייס ניט וועלכע) האָט דער טאַטע זיך גימאַכט א וואונד אין האַנט מיט שפּאַניער־פּליגן. אין דער וואונד האָט ער אַרײַנ־גילייגט אַנ'אַרבעם און צוגידרוקט דעם אַרבעם מיט א ספּעציאַלנעם באַנד גימאַכט צוליב דעם און יעדן טאָג איינגיצייגן מעהר דעם באַנד כדי דער אַרבעם זאָל טיפער אַריין אין לייב און ניט לאָזן היילן די וואונד. אָט אזוי האָט מען ביי אונז אַמאָל גיהיילט קראַנקע...

אָט אין אזא נאַסער הויז און ביי אזעלכע אַלטע, שוואַבע עלטערן, בין איך גיבאָרן גיוואָרן.

נענן אונזער הויז, איבערן גאַס צום טייך צו, איז גיוועזן א גרויסער הויף מיט עטלאַכע הייזער חורבות. דאָרטן האָבן גיוואוינט די אַלטע שטאָדט־מיוחסים, די אַריאָוויצעס, לאָזער־אַריה'ס, משה־אַריה'ס, מיט זייַ־ערע קינדער. גיפּאַלענע, אַמאָל־גיוועזענע נגידים; אַלע טויגענ־יכצן, האָבן גילעבט נאָר מיט יחוס. (דער משה־אַריה'ס האָט איינמאָל אין זיין לעבן גימאַכט א נסיעה אין דער שטעדטל פּעטריקאָוו, (עטליכע שעה רייזע פון מאָזיר) איז ער גינאַנגען צו אַלע שכנים פון גאַס זיך זעגענען און מיט אַלעמען זיך גיקושט און גיוווינט.) מען האָט דאָס גירופן דער „הויף". דאָרטן איז אויך גיוועזן שבת א מנין, אַלע יונגע לייט פון גאַס פלענן געהן שבת אין „הויף" דאָוונען, אָדער ריכטיגער זאָגן, ניט דאָוונען. דאָס איז גיוועזן א מין קלוב פאַר הולטאַייעס. אַהין פלעגט אויך קומען דער ראַבינער קוגעל, דאָרטן האָט מען גיקענט הערן ניים פון גאָזעטן וועגן פּאָליטיקע, גזרות, מלחמות, א. א. וו.

אין דעם הויף איז גיוועזן א ווייב מיטן נאָמען שיינדל. איהר מאַן, א האַרבאַטער א לא יוצלח, צו קיין זאַך ניט גיטויגט אויסער צו קינדער, און דוקא א סך, א שטיק אכט. אָט די שיינדל, א גיזונטע ווייבל, א שיי־נע און א פּריילאַכע, (פון דער זעלבער שטעדטעלע „בראָהין" פון וואַנען מיין מוטער האָט גישטאַמט) פלעגט אוים רחמנות העלפן דער מאַמען מיך זויגן מיט איהר יונגע ברוסט, ווייל מיין מאַמע, שוין קרוב צו פוס־ציג יאָהר, האָט פאַר מיר קיין מילך ניט גיהאַט. נאָך א שכנה, א שוסטער־

קע, חוה־רויזע, (א טויבע איז זי גיוועז) אויך א גוטע אוז א פרייליכע אידענע פלעגט אויך קומען מיך אנזייגן. זאל דאס זיי ביידן צו מצוה זיין, וועז ניט די צוויי גוטע ווייבער וואלט איך יעצט גיווים פארשפארט שרייבן מיין ביאגראפיע... איך האב שפעטער זיי ביידן ליב גיהאט.

אט אזוי זעהט מען אז אין מיין מילך איז גיוועז צוויי גוטע עלעמענטן: יחוס, אוז בעל מלאכה. אמאל פלעגט מען דאס רופן „למדן אי רובאכא" אוז היינט הייסט עס: „בורזשוא אוז פראלעטער". אוז אזעלכער בין איך טאקע געבליבן — א בעל מלאכה, אוז פארט ניט קיין פשוט'ער בעל־מלאכה.

דאס ערשטע וואס איך גידיינק איז ווי דער טאטע, (ער איז, זאל ער מיר מוחל זיין, קיין גרויסער פאעט ניט גיוועז) פלעגט מיר אלע מאל די זעלבע מעשה דערציילן: „אמאל האט א אינגעלע ניט גיוואלט שלאפן, האט א הינטעלע איהם א פיסעלע אפגיריסן, האט מען זי איהם צוריק מיט שפייכץ צוגיקלעפט". איך גידיינק אז איך פלעג ביינאכט לויפן מיט בארוועסע פיסלאך פון דעם טאטנס בעט צו דער מאמען אין איהר צימער. ביי איהר אין בעט איז עפעס ווייכער גיוועז, זי פלעגט מיך איינדעקן, צום הארצן צודריקן, אוז מיט גוטע זיסע ווערטער אינשלאפן. נאך גידיינק איך עפעס ווי א חלום אז מען האט מיך ערגעץ גיזעצט אויף א טיש אוז דארטן זיינען גילעגן פידלען; דאס האט מען מיך מסתמא ערגעץ אויף א חתונה גינומען. פון דאמאלסט אן איז מיר די פידעלע אין קאפ גיבליבן.

אז מיר איז שוין צוויי דריי יאהר גיוועז איז ביי אונז אויף „פאסטאיי" א סאלדאט איינגישטאנען, ער פלעגט מיך הוידען אויף זיינע גיזונטע פים אוז זינגען: „טרומקין, ברומקין, ראסצימבאלקין". וואס איז דער פשט פון די ווערטער וויים איך עד היום ניט. ער פלעגט מיר פידלאך מאכן, גיוויינטלאך פון א ברעטל מיט פאדים. מען דערציילט אז אזא פידעלע האב איך ניט גיוואלט אוז גיזאגט בזה הלשון: „א פידעלע דארף האבן א הענטעלע מיט א קולאקל, אוז אויבן דארף זיין א פופיקל". שכנים האבן זיך גיחדושט אוז גיזאגט נביאות אז פון דעם קינד וועט עפעס אויסוואקסן. קיין כלי־זמר איז פון מיר ניט ארויס נאר א ליב־האבער פון א פידעלע בין איך עד היום גיבליבן, ביז היינט אז איך זעה א פידעלע דאכט זיך מיר אז דאס איז א הילציגע זאך.

נאך נאר פון פיצעלאך־ווייס אן האב איך זעהר ליב גיהאט הערן

א שטים פון א וועלכן ס'איז אינסטרומענט. ניט ווייט פון אונזער שטוב האָט גיוואָיינט א פּריץ, זיינע פֿאַניענקעס האָבן גישפּילט פּיאַנע, פלעג איך שטעהען אונטערן פענסטער ווי פֿאַרהיפּנאָטיזירט פון גרוים מתיקות. זומער אז עס זיינען פּארטיג גיוואָרן די לאַנגע גרינע ציבעלקעס פלעג איך מיט זיי פייפן. שפּעטער האָב איך זיך אויסגילערנט אַראָפּצי־הען די גרינע קאָרע פון יונגע לאָזע־צוויגלאַך און מאכן פון דעם פייפע־לאַך, אָבער איך בין ניט צופֿרידן גיוועזן פון זיי. איין מאָל האָט מיין מא־מע גיקויפט ביי א דאָרף שייגעץ א אמת'ע פייפעלע מיט א סך לעבעלאַך, איך האָב פון איהר גיקענט אויספייפן פֿאַרשיידענע קולות און בין מיט דער פייפעלע גלילקלאַך גיוועזן.

איך געה מיר אזוי אין גאַס און שפּיל פרייליאַך, ערשט געגן מיר געהט א איינגל און טראָגט אין א יאַרמולקע א נעסט מיט קליינע, גאָר פּיצינקע, פייגעלאַך. נאָך הוילינקע, אָן פעדערלאַך, גרויסע קעפּעלאַך מיט געלינקע שנאָבעלאַך, האַלב גיחלשטע, קוים וואָס זיי פישצען. אז איך האָב דערזעהען די שיינינקע ברואים'לאַך בין איך גאָר צומישט גיוואָרן פון פרייד. קויף זיי ביי מיר אָפּ, זאָגט דער איינגל — איך האָב ניט קיין געלט — וויסטע וואָס? נומיר זיך בייטן אויף דער פייפעלע. גימאַכט דעם גישעפט און לויף א היים מיט א שמחה און האָב מסתמא גיכאָפּט א גו־טע גאָב פון דער מאַמען: „שטיוטש, פֿרא־אָדם, וואָס האָסטע גיטאָהן, זיי וועלן דאָך באַלד פּגרן, אזא טייערע פייפעלע גיפֿטר'ט"! כך הוה, די פייגעלאַך זיינען גיפֿגרט און איך האָב באַקלאָגט אי די פייגעלאַך אי די פייפעלע. ניט באַשערט גיוועזן מיר לאַנג הנאה האָבן פון דער פייפעלע.

איך האָב אויך ליב גיהאַט קוקן אויף שיינע פֿאַרבן, וועלבע קאָליערן ס'זאָל ניט זיין, רויטע, בלאָע א. ו. ו. פלעג איך פון זיי ניט קענען אָפּ־רייסן די אויגן, אָבער מעהר פון אלץ האָב איך ליב גיהאַט הערן מוזיק־טענער. אפילו דעם אָפּגירעסענעם באַד־יונג וואָס פלעגט ביי די כלי־זמר קלאָפּן אין „טאַליבע" האָב איך אויך מקנא גיוועזן. ווער רעדט פֿאַר אַנ'אמת'ער פידעלע וואָלט איך די גאַנצע וועלט אָפּגיגעבן.

ו.

איך געה אין חדר

איך גידיינק אז צו אונז איז גיקומען חאצקעלע דער מלמד, (ער האָט גירעדט הייזעריג און גיהאָט א פּנים געל ווי וואקס). גיעפּנט א סידור, גיוויזן א אלף. פון דער הויך זיינען אויפן סידור קאָפּיקעס גי־פאלן, מען האָט מיר גיזאָגט אז א מלאך וואַרפט דאָס די געלט כדי איך זאל וועלן לערנען. מען האָט מיך איינגיוויקלט אין דעם טאַטנס טלית און אין חדר אויף די הענט גיטראָגן.

כדי צו פּארשטאַרקן דעם זכרון אין יונגן מוח'ל האָט מען יערן אות גיגליכן צו א גיווייסער זאך, גינומען פון דער נאַטור. „זאָג־זש, מיין קינד, הויך! א קאָראָמיסלע מיט צוויי עמערלאָך — אלף; א שטיבעלע מיט א אָפּענער טיר — בית — א שטעקעלע מיט א בייטעלע — גימל; א העקעלע — דאַלעד; א אָפּגיהאַקטע פיסעלע — היי; א שטעקעלע — וואַו; — א שטעקעלע מיט א קעפּעלע — זייון; א טויערל — חעם; א קרומע פּלייצקע — קרומע־כאף; א קאָטשערע — לאַנגע־כאף; א לאַנגע העלדזעלע — לאָמעד; צוויי אינגעלאָך זיצן אין א שליטעלע — אייון; א פּירָאָג אין מויל — פעי; א שטעקן אין בויך — קוף; א קרומע פי־סעלע תאף. (שאדע וואָס איך גידיינק ניט אלע אותיות). דער רבי פלעגט אונז, חדר־אינגלאָך, פיהרן פּארנאכט צו א קינפּעטערן לייענען „קריאת־שמע" נאָך־גיזאָגט דעם רבין וואָרט אין וואָרט, צום סוף פון אדון־עולם פלעגט מען אויסלאָזן מיט א גישריי „ולא אירא"! „א גוטע נאכט דעם אינגעלע!" דערפאַר פלעגט מען אונז געבן יעדערן א צוקערקע, אין אָרי־מע הייזער פלעגט מען טיילן קלייניע ניסלאָך. ביי חאצקלען האָב איך גי־

לערנט עברי און דאוונען. איך האָב שוין בעדאַרפט אַ גרעסערן מלמד. ביי דעם רב'ן איז גיהאַנגען אויפן וואַנט אַ העלצערנע מיט אַ סך רימענדלאַך, דאָס האָט זיך גירופן „די לאָקשן". פאַר די לאָקשן האָבן די קינדער גיציטערט. אַז אַ אינגעלע האָט זיך מיט עפּעס פאַרזינדיקט, האָט דער רבי איהם גיהייסן לייגן זיך אויפן באַנק, איהם אופּגיהייבן דעם עקעלע פון העמדל וואָס היינגט פון די פּליודערלאַך און גישמיסן מיט די לאָקשן: „א אינגעלע זאָל ווייטער ניט טאָן אַזוי", דער ווייטאָק איז ניט אַזוי גרויס גיוועזן ווי דער בזיון...

דער אַנדער רבי האָט זיך גירופן דער „יאָוון" ווייל ער איז גיוועזן אַ ניקאַלאַיעווסקער סאַלדאַט. אַ גוטער רבי איז גיוועזן דער יאָוון; די רביצן איז אויך אַ גוטע גיוועזן, מיט גוטע בלויע אויגן. איך וויים ניט פאַר וועלכע מעשים טובים האָבן זיי מיך ביידע ליב גיהאַט. ביין יאָוון האָב איך שוין אָנגיהויבן לערנען חומש. ווי אַלע ניקאַלאַייעווסקע סאַלדאַטן האָט דער רבי גירעדט שאַרף דעם רייש: „וידברר האָט גירעדט, ה' גאָט, אל צו, משה משהן, לאמרר אַזוי צו זאָגן, און גאָט האָט גירעדט צו משהן (מיט אַ ניגן) אַזוי צו זאָגן." דאַמאָלסט איז ווינטער גיוועזן, דער חדר איז גיוועזן ווייט פון אונז, מען האָט מיר אַ פוטערל פון וויסע שמוים־לאַך גינייט; מיט אַ גאַרטעלע איז דער פוטערל גיוועזן, אויף דעם גאַרטעלע פלעגט די מאַמע אָנטשעפּען פאַרן אויערל אַ שיינעם רויטן קריגעלע, ספּעציעל טאָקע גיקויפט פאַר מיר, מיט עסן־זאַכן אויף אַ גאַנצן טאָג.

אין אָוונט האָבן מיר גילערנט פאַר אַ גראָשענעם חלב־ליכטל וואָס יעדער אינגל האָט אין זיין צייט גיבראַכט אין חדר. איך גידיינק נאָך ווי היינט אַז איך פלעג ביין לערנען איינשלאָפן, די אויגעלאַך מאַכן זיך צו, די קעפּל פאַלט, עס דרעמלט זיך אַזוי זים... באַץ! דער רבי גיט אַ שטורך אין זייט: „שקץ איינער, ביין לערנען טאָר אַ אינגעלע ניט שלאָפן!" הויבסט־אויף אַ דערשראָקענער די קאָפּ, רייסט אויף די אויגן, און וויסט ניט וואו דו ביסט.

קאָם דערלעבט אַכט־נייַן אַזייגער, מען איז פריי. מען גייט פריילאַך אַ היים, דער פראָסט פרישט אָפּ, דער שניי סקריפּעט לעבעדיק אונטער די שטיוועלאַך. באַנדעם חדר־אינגלאַך שיטן זיך אַרויס פון אַלע חדרים, נאָך אַ לאַנגן שווערן טאָג, ווי פריי־אַרויסגילאָזענע קאַטאַרזשניקעס. אינגלאַך טראָגן לאַנטערנעס, טאָקע אַליין גימאַכט פון גיקנויצטע,

מיט אויל אויסגישמירטע פאפיר. ביי יעדן ניט זיכערן טריט פאלט די ליכטל און די לאנטערן ווערט כהרף־עין פערבראנט; דער אינגל נעבאך בליבט ווי א אפגישמיסענער און בעווייגט די שרפה, און די איבעריגע קינדער לאכן.

חברה גיט זיך אונטער חשק, אלע זינגען אין כאר ווי סאלדאטן. איינער זינגט הויך אויף א קול: „קאמעז־אלף זאגט מען א! קאמעז־בית זאגט מען בא!" כאפן אלע אונטער מיט איין מאל: „בא, בא, באבא בא, נאשי בראטי מאלאדצא!" דער ערשטער הויבט ווידער אן: פאסאך־אלף זאגט מען א! פאסאך־בית — זאגט מען בא! כאפט ווידער פרייליך דער כאר: בא, בא, באבא בא נאשי בראטי מאלאדצא! און אזוי דער גאנצער אלף־בית; צום סעגיל, איז גיוועז מאלאדצא, צום חיריק, מאלאד־צי. ס'האט איין מאל גיטראפן אז אט די „מאלאדצעס" האבן דערזעהען אז ס'געהט א הויכער מת אין ווייסע תכריכים... זיינען זיי ווי מיין צולאפן שרייענדיק „שמע ישראל". די מעשה איז אזוי גיוועז: ס'איז גישטאנען א ליטער אויף וועלכן מען האט אנגיהיינגען וועש, א בהמה האט גי־דראצט די קאפ אן דעם ליטער, האבן זיך איהרע הערנער איינגיטשעפעם, די בהמה האט ניט גיקענט ארויסנעמען די קאפ און איז מיטן ליטער אוועק שפאצירן...

דעם זמן האט מיט מיר זעהר א מאוסע מעשה גיטראפן, נאך עד היום קען איך זיך ניט מוחל זיין. די בעלהבית'טע פון חדר האט איין מאל גיפונען א מעשענע קייטעלע. אין מיטן דער קייטעלע איז גיוועז א גלעזערנע קיילכעלע מיט גיגילטע שטערנדלאך. דאס האט מיך שטארק איבערראשט, אזא שיינע זאך האב איך נאך קיין מאל ניט גיזעהען. די תאוה צו שיינע זאכן האט גובר גיוועז דעם מארל, און איך האב פא־מעלאכקע די קייטעלע אוועקגילקח'נט. גיקומען א היים מיט דער גנבה האב איך חרטה באקומען, די גאנצע נאכט ניט גישלאפן, קאם דערלעבט אויף מארגן, צוריק אין חדר די קייטעלע גיבראכט און אונטערגיוואלפן זי אונטערן באנק וואו מען האט זי באלד גיפונען און קיינער האט פון דעם סוד ניט גיוואוסט עד היום הזה.

דאס איז שיין ביי מיר די דריטע גנבה גיוועז. איך האף אז דאס איז שוין אויך די לעצטע. די ערשטע גנבה האב איך באגאנגען אז איך בין נאך גאר א פיצינקער גיוועז. מיין שוועסטער בת־שבע האט גיהאט א „טשעפאק" א מין היטעלע וואס זי פלעגט אנטאהן צו געהן שבת אין

שוהל. אויף דער היטעלע זיינען גיווען א סך קווייטן צווישן וועלבע עם האָט גישטעקט א רויטע גלעזערנע קיילבעלע. דאָם איז גיווען אזוי שיין אז איך האָב זיך ניט גיקענט איינהאלטן און גיוואלט ארויסשלעפן די קיילבעלע, איז זי אבער גיווען א פוסטע פון גאנץ דינע גלאז און זי האָט זיך צושאטן אין די הענט.

די צווייטע גנבה איז אויך גיווען ביי מיין שוועסטער אין קלייט; דאָם איז שיין גיווען מיט א צייט שפעטער. אין קלייט איז גיווען פון כל המינים סחורות, נאָר מיך האָט איבערהייפט גיצייגן צו די ביכלאך פאפיראָס־פאפיר. א ביכלע מיט שיינע טאָוולאך, מיט א סך, א סך דינינקע בלעטלאך, מען דארף זיין שטארקער פון איינן ס'זאל זיך ניט וועלן אזא טייערע זאך! טאקע ניט אויסגיהאלטן און שטילנקערהייט ארויסגירוקט אין קעשענע.

דערפאר אבער צו עסן־זאכן, אפילו נאשערייען, ווי צוקערקעם און דאָם גלייכן בין איך נאָר קיין בעלן ניט גיווען; ס'האָט גימענט לייגן נאָלד האָב איך דאָם ניט גירירט. ניט אומזיסט פלעגט זאָגן די מאמע אז ביי מיר איז א כשרה האלדז. אלע חדר־אינגלאך פלעגט מען נאָך וואַרמעם געבן א גראָשן צו א קאפיקע אויף קויפן עפעם, (דאָם האָט זיך גירופן „בייטאג") ווער עם האָט גיקויפט א צוקערקע מיט א באָרד, ארומגי־וויקלט מיט א גאָלדענער פאָדים אדער א שטיקל באקסער צו א פייג. צו די אלע גוטע זאכן בין איך גיווען גלייכגילטיק, קיין „בייטאג" ניט גיקויפט און די געלט גיקליבן צו א צווענ וואָם איך וועל אייך אין א אנ־דער אָרט דערציילן.

ווינטער פלעג איך זעלטענער באקומען א מזומן'עם גראָשן אויף „בייטאג" ווייל די מאמע פלעגט ווינטער באקן הרעטשענע קאָרושעם מיט ציבעלע און מיט מאן. זייער טעם איז גיווען א מאכל־מלך; פלעגט מיר די מאמע אנשטאָט א קאפיקע געבן א קאָרוש. דאמאלסט פלעג איך קלייבן געלט פון אן אנדער קווענ. אז איך פלעג קומען ביינאכט א פאר־מאטערטער פון חדר פלעגט מען אפט קאכן וועטשערע הרעטשענע האל־קעלאך. קיין גרויסער פרעסער בין איך ניט גיווען (וויפיל דארף א דא־רינקער, א שלאפינקער איינגעלע ווי איך בין גיווען?), די מאמע האָט אבער גיוואלט איך זאל מהרער עסן, גיבעטן מיט גוטן „עם מיין קינד, עם נאָך א האלקעלע", גישריגן, גישראקן, זי וועט דערציילן דעם רבין — עם העלפט ניט. האָט מען מיר אנגיהייבן צאהלן מיט געלט, דרי

גראָשן א האַלקעלע. די מאַמע האָט גוט גיוואוסט אז איך וועל די געלט חם ושלום ניט פארנאשן, ווי מען זאָגט: „אי דער וואָלף איז זאַט, אי די ציגעלע איז גאַנץ". פון מיינע חנוכה־געלט און פון די דרייערלאַך פלעג איך איבער ווינטער א פּאָר רובל אופקלייבן, און אויף יום־טוב פלעגט מען מיר פאר די געלט א בגד'ל מאכן.

וואָס איך האָב דאמאלסט אין דער פרייער צייט גיטאָהן אין דער היים גידיינק איך ניט. קיין פאפיר, קיין טינט און פענעם, אפילו קיין בלייַ־שטיפט איז ביי אונז אין שטוב ניט גיוועזן. דאָס איז גיוועזן אן אי־בעריקע זאַך, ווייל ניט דער טאטע, ניט די מאמע, האָבן שרייבן ניט גי־קענט. אויף חתמנען דעם נאָמען האָט דער טאטע גיהאט א בולטע חתימה וואָס ער פלעגט אויף א ליכט אנרייבערן, צוליב־גן צום פאפיר — און פארטיג. איך גידיינק נאָך ווי היינט אז אויפן טאטנס סידור האָב איך מיט א שוועבעלע, איינמונקענדיק אין מויל, אויסגימאהלט א רויטע צאצקע. (דאמאלסט זיינען די שוועבעלאך גיוועזן מיט רויטע קעפלאך) אויך גידיינק איך אז מיט א הארטן שטיקל אכיע האָב איך אין דרויסן אויפן וואנט פון אונזער שטוב אויסגימאהלט א גרויסן בער און אונטן אנגע־שריבן מיט גידרוקטע אותיות „דוב קטן". דער בער איז לאַנגע יאָהרן אויפן וואנט גישטאנען.

איין מאל איז ביי מיין עלטערער שוועסטער בת־שבע (זי איז שוין א ווייבל גיוועזן, אין א אנדער דירה גיזעסן) אויפן קאמאד גילענן א שיי־נער פאפירל און דערביי טינט־און־פען. איך האָב ניט גיוואוסט אז דאָס איז גיוועזן א קאנווערט מיט א פארטיקע מארקע, האָב איך גינומען די פענע און אויסגימאהלט אויפן פאפירל א מענטשל. אז מען האָט דאָס דערזעהען און גינומען שרייען אויף מיר: שטייטש וואָס האסטע דאָס גיטאָהן, דו האסט דאך גיפטר'ט א קאנווערט! האָב איך זיך דער־שראקן און גישווארן זיך „ווי איך בין א איד" אז דאָס איז ניט איך. אלע האָבן גילאכט און איך האָב גאָר ניט פארשטאנען וואָס דא טהוט זיך, איך האָב נאָר גיפיהלט אז איך האָב עפעס א גרויסע עולה בענאַ־גען.

פון ווייכן ברויט פלעג איך אויסקנעטן אלערליי צאצקעס און חיה'לאך. וען די מאמע פלעגט מאכן פון וואקס הבדלות, אדער יום־כפור־ליכט, בין איך דאמאלסט גאָר גליקליך גיוועזן. איך פלעג שטילינקער־הייט אפשציפען וואקס און פון דעם אויסגיארבעט מענטשעלאך, פער־

דעלאך, הינטעלאך. די מאמע האָט זיך גימאכט ניט זעהענדיק די גנבה, עס שיינט אז אין הארצן איז זי שטארק צופרידן גיווען פון איהר בן־יחיד'לס ארבעט. איין מאל האָט מיר די מאמע אליין גיגעבן א שטיק וואקס און גיבעטן איך זאל מאכן צוויי הויפ מענטשעלאך, א זכר מיט א נקבה. ערשט נאָר שפעטער האָב איך גיהערט אז דאָס איז גיווען א סגולה פאר א פאר־פאלק וואָס האָבן קיין קינדער ניט גיהאט. האָבן זיי די צוויי מענטשעלאך אין בעט אונטערן קישן גילייגט...

נאָר בכלל האָב איך קיין פרייע צייט ניט גיהאט, אויסער פרייטאג א האלבן טאג. אָבער א אידיש־קינד איז ניט באשערט פריי אפעטעמען זיך אפילו איין מאל אין וואָך. ווי אלע אידן, פלעגט דער טאטע געהן אלע ערב שבת אין באָד אריין. ביי אונז אויפן בוידים זיינען גיהיינגען א סך בעזימער, און פרייטאג פלעגט דער טאטע אראפנעמען א בעזים, טראָגן איהם אונטערן האנט מיט א ווייסע העמד (פון אונטער־הייזן האָט מען ניט גיוואוסט) און געהן לכבוד שבת אין באָד. פון באָד פלעגט ער איהם צוריק אהיים טראָגן שוין א אויסגעשמיסענעם אויף קערן מיט איהם די שטוב א גאנצע וואָך. אָט די באָד איז פאר מיר גיווען א אמתע אפקומעניש; ווי ווייט מעגליך פלעג איך זיך וועלן אויסדרייען פון דער גיהנום־באָד, נאָר דער טאטע פלעגט מיך שלעפן מיט גוואלד. גינוג פעטש האָב איך פאר דער באָד גיכאפט.

ז.

אונזער באד.

אז מיר האלטן שוין ביי דער באד איז א יושר איך זאל זי אייך דא באשרייבן, ווייל איהר האט גיווים אזעלכעם ניט גיזעהן, בפרט די קורמענדיקע דורות ווען אודאי ניט וויסן וואס אידן האבן פארמאגט אין די גוטע אלטע צייטן, אין זייערע קליינע שטעדטלאך.

די באד איז גיווען גיבויט פון הילצערנע קיילעכדיקע קלעצער ווי די פויערשע הייזלאך אין די דערפער. זי איז גיוויינטלאך גישטאנען נעבן בית־המדרש און אז א איד האט באדארפט אפגעבן צוריק די ציקאריע אדער די שפעצעם וואס ער האט פארן דאונען גיטרונקען, פלעגט ער גהן צו דער וואנט פון דער באד. די קיילעכדיקע קלעצער האבן א טבע זיך צו שפאלטן אין דערלייגג, יעדער שפאלט איז גיווען אנגיזאפט מיט נעץ... אויף דער ערד ארום וואנט פול מיט נעץ און מען האט גימוזט טרעטן דארטן מיט די פים. אז איהר זייט אין שול גיגאנגען האט איהר גלייך גיזעהען ווי עס שטעהען ביי דער וואנט פון באד צענדליגער אידן און הינטער זיי שטעהען נאך צענדליגער אידן און ווארטן ביז די ערשטע ווען דעם פלאץ לאזן. אט אזוי די גאנצע צייט פון דאונען און אט אזוי אלע טאג זינד די באד איז א באד. נעבן דער טיר פון שול איז גישטאנען א גרויסע פאס מיט וואסער. ווער עס האט זיך אפגיפארטיגט ביין וואנט איז גיגאנגען צום פאס וואסער, ארויסגישטעקט ביידע הענט און ארוים גיפלויכצט אויף דער ערד צוויי הויפן וואסער; א פרומער איד איז ניט יוצא גיווען מיט איין מאל און אפגיגאסן עטליכע מאל. א איד קען זיך אן וואסער ניט בעגעהן, אפילו אין שול איז צו יעדן שטענדער גיווען ביין

זייט צוגישלאָגן א בלעבענע פּוישקע מיט וואסער. אז מען האָט זיך א קראַצ־ גיטאָהן, אָדער ס'האָט זיך עפּעס גיטראָפן... מע איז דאָך ניט מעהר ווי א זינדיגער מענטש, האָט מען גלייך אַרויסגישטעקט א פּאָר פינגער אין פּוישקע. איהר קענט זיך שוין פּאָרשטעלן וואָס פּאַר א בלאָטע דאָרט איז אַרום דער פּאָס גיוועזן, פון דעם ריח איז אָפּגירעדט... פּאַר א מייל האָט מען איהם גיקענט הערן. מיט די קייטיגע שיך האָט מען אָנגיטראָגן די בלאָטע אין שוהל. ביי דער טיר איז גיהאָנגען א גרויסער האָנטוך פון גראָבע לייוונט, מיט איהם האָבן אַלע זיך די הענט גיוווישט; מען קען זיך פּאָרשטעלן אז הונדערטער אידן האָבן מיט זייערע נאָסע הענט דעם האָנ־ טוך גיהאַלטן — וואָס פּאַר א פּנים ער האָט גיהאַט...

נומיר אייך בעסער פיהרן אין באָד אַריין. אז איהר באַצאָהלט פּאַרן „אַנטריי" דריי קאָפּיקעס, און איר האָט פערמאָגט נאָך א קאָפּיקע באַצאָלן נוץ־געלט פּאַר א היל־צערנע ראַסקע (שעפּעלע), עפּנט איהר די טיר אין פּאָרהויז. ס'גיט אייך א זעץ אין קאָפּ א פּאַרע מיט א ריח פון שמוץ און שוויים — איך זאָג אייך פּריער אז אויב איהר זייט „א מפונק" טאָ געהט בעסער ניט, ווייל אייך קען ניט גוט ווערן ביז פּאַלן חלשות. קיין פּאָל איז דאָרטן ניטאָ, נאָר גליטשיקע, סליזיסטע ערד; א לאַנגע באַנק, וואו מע לייגט איינע אויף די אַנדערע די פּעקלאַך מיט די אויסגיטאַנענע בגדים און די בלאָטיקע שטיוול אויך בתוכם. עס טרעפּט אָפּט אז די פּעקלאַך מיט זאכן בינדן זיך פּאַנאַנדער ווערט א מיש־מאַש פון טלית־קטן'ס, שיך, יאַרמולקעס, הייזן, זאקן — עס טוהט זיך חושך. אַלע זוכן, דעם פּעלץ דאָס, יענעם יענץ, קולות גוואַלדן, זידלערייי אין טאַטנ'ס טאָטן, און פּאַרוואָס ניט טאָקע פּעטש אויך?

און אז איהר זייט שוין אין אָדם'ס קאַסטיום, ס'הייסט ווי די מאַמע האָט אייך גיהאַט (ווייל אָנטאָהן א גאַרטל אויף די לענדן, ווי היינטיגע הולטאַיעם זיינען זיך נוהג, איז דאָרטן קיין מאָדע ניט גיווען). ס'איז דאָך נאָרעש, וואָס האָט מען זיך דאָ צו שעמען מיט גאָטס גאָב? מע דערציילט אז אין א שטעדטל, ערגעץ אין דער ליטע, זיינען כמעט אַלע גיווען „גי־ בריכטע" פלענן זיי טראָגן פּאַרטיכלאָך, נאָר אבער גאָר צוליב אַנ'אַנדער טעם — כדי שלא לבייש את מי שאין לו").

איהר געהט אַריין מיטן בעזים און מיט דער ראַסקע אין דעם אמת'ן גיהנום. דאָ בלייבט איהר שטעהן עטליכע מינוטן ביז אייערע אויגן גי־ ווויינען זיך צו דער גידיכטער פינצטערער פּאַרע, איהר זאָלט קענען זעהען

וואָס דאָרטן טוהט זיך, ווייל די צוויי קלייניע פענסטערלאַך וואָס די באָד פּאַרמאָגט זיינען ניט גיוואַשן זינד די באָד שטעהט און זיינען גראָב אויף א טפּה מיט שמוץ.

דאָס ערשטע וואָס איהר דערזעהט, איז א לאַנגע באַנק וואו עס זיצן, האַרט איינע נעבן די אַנדערע, אידן מיט אויסגיביגענע רוקנס, אָנגישטעקט מיט שוואַרצע פּאַרזשאַווערטע בלעבענע באַנקעס. הינטער דער באַנק שטעהען די צירולניקעס (שערער), ווי די גזלנים אין וואַלד, אוּן האַקן מיט די גאַל־מעסער די קעפּ און די רוקנס, אוּן פלינק א באַק מיט א חלבנע ליכטל אונטערן באַנקע און א שטעל־צו; אז הייסט טראָפּן פון ליכטל פאַלן אויפן לייב איז אויך קיין אומגליק ניט, מען איז דאָך ניט קיין גרויסע פּריצים. אומעטום בלוט: די באַנק אין בלוט, אויפן פּאָל בלוט, מיט די פּיס צוטראָגט מען די בלוט און די קויטענעס אָפּגישווירענע האָר איבער דער גאַנצער באָד.

וואָס א איד איז פּאַרמענגליכער, מער באַנקעס הייסט ער זיך שטעלן. אָפּצאָפּן בלוט איז דאַמאָלסט גיווען א רפואה בדוקה צו אַלע קריינקהייטן; צו א מעהר ערנסטער קריינק פלעגט מען צו דער־אָדער שלאָגן. אַראָפּ־גינומען די באַנקעס פול מיט פּאַרגליווערטע ווי לעבער בלוט, פלעגט מען זיי אין א שפּעלע וואַסער אָפּטונקען (בלומרשט אויסגישווייגקט) און גלייך צו א אַנדער רוקן צושטעלן. פון אָנשטעקן זיך א קריינק האָט מען ניט גיוואוסט. אין אמתן גירעדט, קיין וועגעריש קריינק זיינען ביי אידן ניט גיווען, און פּאַר דעם וואָס מען רופט היינט „טיובערקולאָז" האָט מען אויך קיין מורא ניט גיהאַט. מען פּאַרשפּאָרט עס זיך אָנשטעקן פון יענעם אז מען האָט דאָס ביי זיך אַליין...

אַרום איין שפּעלע הייסע וואַסער זיצן אויפן פּאָל עטליכע אידן און טונקען זייערע רויטע, אין טאַבאַק פּאַרשמאָלצענע, טיכלאַך און וואַשן זיך. מען הידיעט זיך ח"ו ניט איינער פון דעם אנדערן.

צו איין זייט באָד שטעהט א גרויסע אויוון מיט אָנגיבּרענטע שטיי־גער, און וואַר עס האָט גאָט אין האַרצן גיסט ארויף א שפּעלע קאַלטע וואַסער אויף די הייסע שטיינער. פון דעם ווערט א פּאַרע אז עס פּאַר־כאַפּט דער אָטעם פון היץ. פון דער סטעליע פאַלן זודיקע טראָפּנס ווי צולאָזענע סמאָלע. ארום אויוון, אונטערן סטעליע, אויף לאַנגע דראָנגעס היינגען העמדער, הייזן, זאָקן, ארבע־כנפית'ן פון די אָרימע לייט וואָס פּאַרמאָגן ניט מיט וואָס איבערבייטן זייערע שמוציגע וועש. די קלייניע

חיה'לאך אין פּארשיידענע פּאָרמען וואָס לעבן און פּרוכפּערן זיך דאָרט וועלכע פּארקויפן די טלית־קטן'ס, פּלעגן שלאָפן אין בית־המדרש אויף דער הארטער באנק און די פּעקלאך זיך אונטערבעטן צוקאָפּנס. דעריבער זיינען די טלית־קטן'ס גיווען פּול מיט די קליינע אויעלאך... אז דער קוי־פער האָט עס אָנגיטאָן אויף דעם וואָרימען שוויסיגן לייב, פּלעגן די אויע־לאך פּאַרטיג ווערן און עס פּלעגט אַרויסגעהן פון זיי א מחנה הונדערטער כנים, אפילו אין די פערזים פון די ציצות זיינען זיי פּול גיווען...

אָפּגיפּאַרטיקט זיך מיט אַלע הכנות, הייבט זיך ערשט אָן דער אמתער יום־טוב, דער „בעזימען זיך". קודם־כל מאַכט מען צוערשט דעם בעזים, מען ווייקט איהם אוים אין היים ווּאַסער, די בלעטלאך זאָלן ווייכער ווערן, מען נעמט מיט זיך א שפּעלע קאָלטע ווּאַסער, און מען גיהט אויף די ברייטע און גלישטיקע פּאָלקעס, איינע העכער פון די אַנדערע (וואָס העכער איז גיווויינטלאך אלץ די היץ גרעסער). שטאַרקערע געהען אַרויף גאָר אויבן, שלאָפערע בלייבן אויף די נידעריקע טרעפּ. מען הייבט אויף הויך דעם בעזים, מען פּאָכעט ער זאָל זיך גוט אָנגעמען מיט דער זודי־קער פּאַרע און מען רייבט און מען שמייסט זיך מיטן ברענענדיקן בעזים אזוי לאַנג ביז דער גאַנצער קערפּער ווערט רויט ווי א אפּגיקאָכטער ראַק. מען גיסט אויף זיך קאָלטע ווּאַסער און ווידער גישמיסן ביז די לעצטע כחות. פון גרויס נחת שרייט מען א! א! ס'א חיות, א! א! ס'איז גוט; א ייא יאיי, א מחיה נפשות! א! אידן! האָט רחמנות, גיסט דאָרטן אַרויף נאָך א שפּעלע ווּאַסער...

גיזונטע יונגען, ווי קצבים, בעלי־עגלות „מתנדבים", וואָס ווילן פּאַר־דינען א מצוה, אָדער גלאָט חנפענען א רייכן בעל־הבית, מאַכן פּריהער אָן א שרעקליכע היץ, גיסן־אַריין מיט אמאָל אין אויוון עטליכע שפּעלאָך קאָלטע ווּאַסער, און רופן: „קומט ר' שמערל, איך וועל אייך א ביסל אויס־בעזימען!" און שלעפּן איהם אַרויף אויף דעם העכסטן טרעפּ, סאָמע אונ־טערן סטעליע (וואָס דאָרטן קען אפילו פּלאָטינע צושמאלצן ווערן) און קאָטעווען־אויס דעם איד אויף אלע זייטן. זיי כאָפּן דערפּאָר פון דעם בעל־הבית א גרויסן דאנק. ס'זאָל אייך זיין צו מצוה, ס'זאָל אייך זיין ר' שמערל צום גיזונט. מיט אמאָל ווערט א אידן ניט גוט, עס פּאַרדרייט זיך איהם דער קאָפּ, ער גליצט זיך אראָפּ פון אלע טרעפּ און באַץ! אויפן פּאָל. עס ווערט א גוואָלד: „ר' יענקל חלשט!" עס לויפן צו עטליכע אידן

און מען טראָגט ארויס דעם געהלש'טן ווער פאר א פוס ווער פאר א האנד אין פאר־הויז; מע גיסט אויף איהם קאלטע וואסער ביז מען מינטערט איהם קאם אפ.

אז מען האָט זיך שוין גוט אויסגעשמיסן, געהט מען צוריק אנטאהן זיך אין דער קאלטער הויז, אין בלאָטע. און ס'הויבט זיך אן א זוכענש צווישן די צוואָרפענע זאכן. אמאל דארף מען וואַרטן ביז אלע טהוען זיך אן כדי קענען גיפינען וואם עם פעלט; אפט טרעפט אז מען געהט א היים שפעט פאר ליכט־בענטשן, מיט פערביטענע הייזן אדער גאר מיט אין זאק. דא כאפט מען ערשט א רעכטן גאב פון דער פלונית'טע, „שלים־מזל, לעקיש איינער, פינסטערער מזל מיינער, איידער מען דערלעבט אופמאכן די זאקן"!

פרומע אידן פלעגן נאכן באד געהן אין מקוה, זיך טובל זיין. דאם איז גיוועז א טיפע פינצטערע גרוב מיט א סך גליטשיקע טרעפ ביז די וואסער וועלכע איז גיוועז גידיכט און פעט פון שמוץ און שוויים, מיט א גרינער פליעווע פון אויבן. אין דער חושך־דיגער גרוב, פלעגן זיך מאנסביל טובלען פארן דאוונען און „נשים" האבן זיך גיכשר'ט ביינאכט... אויף וויפיל דארט איז גיוועז פינצטער קען מען זהען פון דער געשיכטע וואם איך וועל אייך דא באלד דערציילן.

ווי איך האב אייך דא באשריבן די פרייטאגדיקע באד קענט איהר פארשטיין אז ניט אומזיסט האב איך אזוי גיציטערט פאר דער באד. איך האב ניט גיקענט זהען די בלוט, אידישע פארנאסענע בלוט; און עם פלעגט מיך עקלען אנריהרן זיך אן א פרעמדער לייב. ניט איין מאל האב איך פון טאטן קלעפ גיכאפט פאר דער באד, אבער איך פלעג זיך דאך ארויסכאפן פון שטוב און באהאלטן זיך ערגעץ און הערן מיט הארץ־קלאפענש ווי דער טאטע זוכט מיך: „וואַרט, וואַרט יונגאטש, איך וועל זיך מיט דיר אפרעכענען! איך בין אבער אויף זיך אלין מקבל, אבי ניט געהן אין באד.

ח.

דער פריילאכער קבצן.

כמעט יעדער אידישע קהלה האט גיהאט איהר באריהמטן „לץ", ס'הייסט א פריילאכן קבצן. אויף חתונות איז ער גיווען דער מארשאלק (בדחן), שמחת־תורה האט ער משמח גיווען דעם עולם מיט וויצן, וועדט־לאך און גראמען, פורים דער אנפיהרער פון די פורים־שפילער. אויך א גאנץ יאהר פלענט ער אפטאהן שפיצלאך אז די גאנצע שטעדטל האט מיט איהם גיקאכט.

אויב איהר האט צייט און גידולד, וועל איך אייך דא איבערגעבן עט־ליכע מעשיות וואס מען האט דערציילט פון איהם. אט דער חברה־מאן איז אמאל אין כעם גיווארן אויף א רייכן בעל־הבית, נעמט ער און דינגט עטליכע גוים מיט העק; ער זאגט זיי אז ער וויל איבערמאכן דעם דאך פון „זיין" שטוב. און גאנץ פריה, ווען אלע חאבן נאך גישלאפן, האט ער גי־פירט די גוים צו יענעם בעל־הבית שטוב און הייסט זיי זאלן ארויפ־נעמען דעם דאך. טראך, טראך, טאראראך! עס פליען די דראניצעס אין אלע זייטן. וואס איז דאס? דאכט זיך אז מען קלאפט עפעס אויפן דאך? יע, א גרויסע טראסקערייי. מען כאפט זיך ארויס פון די בעטן, מען לויפט אויפן גאס, אוי וויי! עס זיצן גוים און האקן דעם דאך! אלע בייזע חלומות אויף זייערע קעפ! „סוקיני סיני, שצא ווי טאס ראביטע?" ארויפ פון דאך, הינטישע קינדער! פרעגן די גוים: „גדיע כאזאין שטא נאס נא־ניאוו?" וואו איז דער בעל הבית וואס האט אונז גידונגען? והילך איננו, ער האט שוין גיוווינטלאך גימאכט די פליטה... מען האט גלייך פערשטא־נען וועמעס ארבעט דאס איז גיווען, נאר געה שריי חי־וקים, אזא ממזר!

אזא הולטיי ! און גערע טהו איהם עפעם, וואם האט אזא קבצנ'והא מורא צו האבן ? זעצן איהם אין אסטראג — האט ער א ווייב מיט קינדער.

א אנדער מאל, דערציילט מען,האט ער דער גאנצער שטאדט אפגי־טאהן אזא מין שפיצל: ס'איז גיווען פאר פסח און אויף מצה איז נאך ביי איהם גאר קיין אנהייב ניטא. איז ער זיך מיישב און צוקלינגט איבערן שטאדט אז ער וועט אריבערשווימען די טייך און פארקויפט בילעטן. ער איז אפילו באוואוסט גיווען פאר א גרויסן שווימער, נאר פאר פסח איז די טייך זעהר בריים צוגאסן, קיינער וויל ניט גלויבן. דאך, א קשיא אויף אזא ממזר, ס'איז כדאי אויסגעבן עטליכע קאפיקעם אויף א בילעט, מען דארף זעהען וואם וועט דא זיין.

קורץ — עם האט זיך אויפניקליבן א עולם ביין טייך, אויף א ציקא־וועא זאך גיפינען זיך בעלנים. אונזער חברה־מאן וואפרפט ארא פון זיך די קאפאטע און טהוט זיך א לאז מיט אימפעט אין וואסער ביזן האלז. אלע זיינען פארציטערט גיוואָרן ! קעהרט ער אום דעם קאפ צום עולם און זאגט : „הערט אידן, איך האב א ווייב מיט קינדער, אויב איהר ווילט איך זאל זיך דערטרינקען, וועל איך געהן ווייטער !" — „געה צוריק, געה צוריק, א רוח אין דיין טאטנס טאטן, אזא הולטיי ! ער האט אונז רעכט אפגי־פיצקעט"... אזא חוצפה, פון א גאנצער שטאדט חזק גימאכט, נאר פער־פאלן ! אבער דאך אין הארצן האט עם אלעמען הנאה גיטהאן, דער איינ־פאל איז אלעמען גיפעלן. מען האט איהם מוחל גיווען די עטליכע קאפי־קעם און ער האט גיהאט אויף מצות און ארבע כוסות.

איבערהויפט פלעגט ער זיך נוקם זיין אן די פויערים וואם פלעגן קו־מען אין שטאדט מיט פארשידענע סחורות. ווינטער, בעת א גוטער שליט־וועג, פלעגן הונדערטער גוים מיט זייערע שליטנס ברייגען האלץ צו פער־קויפן אויפן מארק. געהט אונזער ליז און קויפט אפ כלומרשט די האלץ און הייסט זיי פיהרן אויפן בית־עולם. דארטן הייסט ער די גוים אז זיי זאלן צולעגן די האלץ ביסלאך־וויים ביי יעדער קבר־שטיבל. ער איז דער־ווייל נעלם גיוואָרן און די גוים האבן זיך דערנאך איינע מיט די אנדערע גישלאגן, יעדערער האט גיזאגט אז ער האט מעהר האלץ גיהאט.

נעבן מרחץ זיינען גיווען די יאטקעס. זיי זיינען גישטאנען צום ברעג העלפט אויף דער ערד און העלפט אין דער לופט, אויף הויכע קלעצער. אז די טייך האט זיך גיהויבן פלעגט די וואסער צוקומען ביז דעם פאל פון די יאטקעס. אין איין יאטקע איז גיווען דער פאל צובראכן און עם

האָט זיך גיזעהען די וואסער. נעמט ער און דינגט א גוי ער זאָל אויסשעפן די וואסער כלומרשט פון גרוב און גיסן אין טייך. דער גוי, ניט קיין גרויסער חכם, האָט ניט פארשטאנען אז די וואסער קומט טאקע פון טייך, האָט ער גינומען שעפן די וואסער און גיסן אין טייך. נו, גיסט ער נאָך ער היום.

נאָך איין קליינע מעשה'לע און מיר וועלן קומען באָלד צוריק צו אונזער מקוה. ווי זיין שטייגער שטענדיג ארומדרייען זיך איבערן מארק, הערט ער אז אן ערל פרעגט: וואו וואוינט א צירולניק? „הא, א צירולניק? זאָגט ער, קום מיט מיר, איך בין א צירולניק", און פיהרט איהם אוועק צו זיך אהיים, זעצט אוועק דעם גוי אין דער קאָלטער פאָרהויז, (ווינטער איז דאָס גיוועזן) נעמט דעם טאָפּ מיט גידיכטע קאָלך וואָס יעדער בעל־הבית'טע האָלט אויף קאָלכן ערב־שבת דעם פריפעטשיק, שמירט גוט אן מיט דער ליצענער בערשטל דעם גוים באָרד און זאָגט איהם: „וואָרט, איך וועל געהן אָנשאָרפן דעם גאָלמעסער"; ארײן אין שטוב און פארהאקט די טהיר. דער גוי וואָרט, וואָרט און וואָרט, ביז דער פראָסט האָט גוט פארפראָרן דעם קאָלך. דער גוי נעבאָך האָט גינומען רופן און קלאָפן אין טיר, קורץ — דער גוי האָט גימוזט אזוי אוועקגעהן מיט דעם קאָלך, זוכן א אנדער צירולניק.

יעצט קומט די רעכטע מעשה. איין מאָל האָבן גוים גיבראָכט אין מארק וועגן מיט זעק פאָלאָוויע. אונזער חברה־מאן קויפט אָפּ די פאָלאָוויע, פיהרט די גוים אין באָד און הייסט שיטן אין מקוה. וואָס ווייסט א ערל, זיי זעהען א פינצטערע לאָך, מען הייסט שיטן, שיטן זיי. פאָלאָוויע איז דאָך אָבער גרינג, שטעהט עס פון אויבן; הייסט ער די גוים זיי זאָלן געהן איינטרעטן... פארשטייט איהר דאָך אז זיי זיינען נעבאָך ארײנגיפאָלן אין מקוה... דער ליץ איז ניט גיוואָרן און די ערלים האָבן זיך קאָם ארוים גיקראָבקעט, נאָסע ווי די הענער.

אָט אין דער חושך־דינגער, פארעיפושטער גרוב האָט זיך אין מיינע צייטן א פרומער בחור דערטרונקען. עס וואָלט געקענט אָפּט פאָרקומען אזעלכע אומגליקן, ווען ניט די „טוקערן" וואָס גיט אָבטונג בעת די אשה מוז זיך דריי מאָל אָפּ „טוקן" אונטער'ן וואסער...

מיטוואָך האָט מען גיהייצט די באָד פאר וויבער. ס'איז גיוועזן א שטענדיקע אָרימע אידענע וואָס פלענט געהן נאָך וואָרמעם איבערן שטאָדט רופן אין באָד. זי פלענט געהן, געהן, אָפּשטעלן זיך און ארויסרופן הויך,

ציהענדיק לאנג די ווערטער: „ווי־ב־ע־ר, א־י־ן ב־א־א־ד א־ר־י־ן! געהן ווידער א ביסל און ווידער שרייען — ווי־ב־ע־ר, א־י־ן ב־א־ד א־ר־י־ן!" ביז זי איז אזוי אלע נאסן דורך־גינאנגען. אין באד איז מסתמא גיווען די זעלבע געשיכטע ווי פרייטאג ביי די בעלי בתים; אנשטאט די שערער זיינען דארט גיווען גאלערקעם וואם האבן אויך באנקעם גישטעלט. איך האב גיהערט ווי א ארימע אידענע האט זיך באקלאגט אויף איהר פינצטערער דאלייע ביי איהר מאן „אז יענטע האט זיך גישטעלט זעבצן באנקעם און זי האט נעבאך גיהאט געלט קאם אף זעקס באנקעם..."

נעבן דער מקוה איז גיווען א גרויסער צימער ווואו עם זיינען גישטאנען די ביטלען (וואנעם); די ביטלען זיינען גיווען פון הילצערנע קליאפקעם מיט רייפן (ווי א פאס). זיי זיינען גיווים גיווען נאך פון חמעלניצקעם צייטן, וויל זיי זיינען גיווען שווארץ און צופוילט, אנגיזאפט מיט שמוץ פון דורות.

אויידער די נשים זיינען גיגאנגען אין מקוה, האבן זיי פריער גידארפט זיך מכין זיין אין דעם צימער, וואשן זיך, און די טוקערקע האט זיי די נעגל ביז בלוט אפגישניטן. רייכע ווייבער פלעגן אין צווייען אדער דרייען צוזאמען נעמען א ביטל צוזאמענגיקווועצט ווי הערינג אין א פעסל. די ארימע ווייבער וואם האבן נעבאך ניט פארמאגט באצאלן פאר זייער חלק אין ביטל פלעגן שטעהענדיג נעבן ביטל חאטש איין פוס אריינשטעקן, און אז די זיצענדיקע ווייבער האבן גישריען „א העזה א ביסל פון א קבצנ'טע, קריכן אין א פרעמדער ביטל", האט זי גיזאגט — „וואם איז דען מיין לייב קיין לייב ניט? איך בין נאך אזוי רין ווי איהר, פשש! גרויסע פריצטעם!" א וואלט פאר א וואלט, וועו ניט די בעדערקע מישט זיך אריין וואלטן זיי זיך גיווים די נעזער אפריסן.

אין א גאר קלייגעם אידעשן ישוב האב איך אליין גיזעהען איז די ווייבערשע מקוה גיווען אין א שטעטל. א גרוב מיט וואסער ווואו מען האט ארייגישטעלט א גרויסן בלעבענעם סאמווואר מיט הויסע קוילן, און דארטן האבן זיך אידישע טעכטער גיריניגט... אין די דערפער וואם זיינען גישטאנען ארום טייך, פלעגן וויינטער די ווייבער פשוט געהן אין א פעלייע (פראוב). מיין מאמע האט דערציילט א מעשה, אז איינמאל האט א ישובניק גיפירט זיין וויב אין אזא מקוה. די וויב האט זיך אפגיטונקט און די וואסער האט זי אוועקגיטראגן אונטער דעם אייז... דער מאן האט גישריען, גירופן — פארפאלן... ער איז אוועק א קלאגעריגער

א היים, די קינדערלאך האבן גיקלאגט, גיווויינט, ניטא די מאמען. ערשט מען קלאפט אין טיר: „איצקא, אטוואדי דוועדי!" מען עפנט די טיר און א גוי טראגט איינגיוויקלט אין זיין פעלץ די ווייב, „נא טעבע, איצקא, טוואיו זינקו". נאט איז א אביתומים! די וואסער האט צוגיטראגן די אשה צו נאך א פעליע וואו דער גוי האט גיכאפט פיש און ער האט ארויסגישלעפט איצקעם ווייב. איהר וועט דאך מסתמא ניט גלויבן, זאג איך אייך אז די מעשה איז ח"ו ניט קיין אויסגיקלערטע פון קאפ, נאר א מעשה שהיה.

נומיר לאזן די באד און געהן ווידער אין חדר. מיין רבי, דער יאוון, האט גיזאגט דעם טאטן אז איך דארף שיין האבן א גרעסערן מלמד. בין איך ארויין צו לייבקע דעם קאפוליער, טאקע אונזערער א שטיקל קרוב. קיין גרויסע פעולה האב איך ביין קאפוליער ניט גיהאט, ווייל ער איז קיין גרויסער למדן ניט גיווען. אין זיין יוגנד האט ער זיך גילערנט זיין א שמיד, פלעגט ער אין זיין פרייע צייט מאכן „בעזימענס" (אזא מין וואג) מען קאן זיך שיין פארשטעלן זיינע למדנות. נאר דאך האב איך א פעולה גיהאט נאר פון אן אנדער זייט. ביי דעם קאפוליער האט גילערנט א גרויסער בחור מיט א גוישער קאפ, א גרויסער פרעסער, ער האט געקענט אופאכלען צוויי גרויסע בולקעס אויף איינמאל, איטשע דער טייבער האט מען איהם גירופן. זיין פאטער אשר פוריעס האט גיהאט א קראם מיט פריצעשע סחורה. פלעגט אט דער זינדל, איטשע דער טייבער, גנב'נען אין קלייט געלט אויף בולקעס און נייע מעסערלאך מיט גוטע בלוי־פענעס, און שיינע גיקאלירטע פאטשטאווע בייגעלאך פאפיר. אט די בלוי־פענעס האבן מיר אויפגיעפנט א נייע וועלט, א נייעם גאריזאנט.

קומענדיק א היים פון חדר האב איך גיזאגט אז מען מעג מיך שלאגן, הרג'נען, נאר איך מוז האבן א בלוי־פענע מיט א מעסערל. עס איז מיר אפילו ניט גרינג אנגיקומען, נאר איך האב זיך איינגישפארט, די וועלט מעג זיך איבערקערן איין מאל פאר אלע מאל, און גיסטראשעט אז איך וועל ניט „עסן" אויב מען וועט דאס מיר ניט קויפן. דאס האט טאקע גיווירקט און איך האב מיינס אויסגיפירט. פון דאמאלסט אן הויבט זיך פאר מיר אן א נייע גליקליכע עפאכע. קודם־כל האב איך גיווויינטלאך גישריבן פון סידור נידרוקטע אידישע שריפט, און טאקע אויף דער ערשטער לייזיקער בלעטל פון סידור, דעם גיוויסן טעקסט: „זה הסדור שייך, למי שייך? למי ששייך שייך, פארט למי שייך? וכו'" און אלע ספרים

וואָס איך האָב דערטאָפט זיינען גיוואַרן פֿאַרפֿאַטשקעט מיט צאַצקעס און מענטשעלאַך, פערד און רייטער.

מיטן מעסערל פלעג איך מאַכן פון האָלץ וועגעלאַך, טישעלאַך, ביינ־קעלאַך און נאָך אַזעלכע קינדערשע צאַצקעס. אָלע פינגער זיינען ביי מיר גיוווינטלאַך גיוואָן צושניטן, צוהאַקט. נאָר דאָס האָט מיך ניט אָפּגישטעלט.

פון דעם קאָפּולירער בין איך אַריין צו אַברהם־משה דעם מלמד. ער איז גיוואָן אַ נידעריקער, אַ רויטער מיט גרעלע האָר, אַ קירפּאַטער נאָז מיט גרויסע לעכער. אַ כעס'ן סכנות נפשות; ער פלעגט די תלמידים פֿשוט מזיק'ן. כאָטש דער טאַטע האָט איהם אָנגיזאָגט מיטן האַרבן וואָרט, הזהר והזהר, ער זאָל מיך מיט אַ פינגער ניט אָנריהרן, דאָך בין איך גיוואָן שטענדיק אין שרעק. איך גידיינק זעהר גוט אַז דער רבי פלעגט אַריין אין דער רציחה און בריט עפענען זיינע נאָזלעכער, פלעגט זיך מיר דאָכטן אַז פון די לעכער געהט אַרויס אַ גרינער פייער. לאָכט ניט, איך קען אייך שוואָרן אַז דאָס איז אמת, אַזוי שטאַרק איז גיוואָן די האַלוצי־נאַציע. קאָם דערלעבט איבערקומען דעם זמן, בין איך אַריין צו אפרים דעם שוואַרצן, אַ הויבער, אַ מאָגערער מיט שוואַרצע ברענענדיקע אויגן.

דער אפרים איז גיוואָן צעהן מאָל ערגער פון אברהם־משהן. זאָגן אויף איהם אַז ער איז גיוואָן אַ גזלן, אַ רוצח, איז דאָס נאָך ווייניק. ער פלעגט שלאָגן, הרג'נען די קינדער אום־ברחמנות'דיק; ער פלעגט נעמען די קינדערשע הענטלאַך און שלאָגן זיי אָן טיש. מיינער אַ חבר האָט גי־האַט גישוואָלענע פינגער און איז לאַנג קראַנק גיוואָן פון די קלעפּ. איך פֿארשטיי ניט עד היום ווי קומען צו אידן אַזעלכע רשעים? פֿאַרביטער־טע פון דחקות און צרות, האָבן זיי אויסגינאָסן זייער ביטערע גאָל אויף די אומגליקלאַכע שעפּעלאַך.

מיר זיינען שיין דאָמאָלסט כלומרשט גמרא־אינגלאַך גיוואָן (דאָכט זיך פסחים גילערנט). דאָנערשטאָג, וואָן מען פלעגט דאַרפן איבערזאָגן די גמרא פון אַ גאַנץ וואָך, איז גיוואָן פשוט ערד־ציטערנעש. אָלע אידעשע קינדער האָבן גיציטערט פאַר דעם דאָנערשטיגן יום־הדין; די פאות און די אויערן זיינען די ערשטע כפּרה גיוואָן. איך בין אפילו אָלע מאָל גי־וואָן אַ מיוחס, אַ בן־יחיד, אַ איין און אייניגער און אַ ציטעריקער, און איבערהויפט וויל דער טאַטע פלעגט דער שכר־לימוד צאָהלן בעסער ווי אַנדערע (אַ גאַנצן קערבל מיט אמאָל, און אפילו אמאָל אויך אַ גאַנצן דרייערל) דאָך האָב איך אויך ניט ווייניג פּעטש און קולאַקעס פון רבין

גיכאפט. איך געדיינק אז ביי דעם רבין פלעגן מיר דאָנערשטאָג נאָכן לערנען אויסטרייסלען פון די פּאות די אויסגירישענע האָר.

דאָס איינציגע וואָס האָט אונז גיגעבן כח איבערטראָגן אונזער אומעדיקן חדר־לעבן, איז גיווען די עטלאכע פרייע שעה פון דעם גוטן פרייטאָג. דער פרייטאָג איז גיווען ווי א ליכטיגער שטערענדל אין דער פינסטערער נאכט. מען האָט גיציילט די טעג אין וואָך און גיווארט אויף דעם ליכטיגן, פרייען פרייטאָג.

ט.

דער פרייער טאג פרייטאג.

שיין צייט אומקערן זיך צוריק אין חדר. נאָך דעם שרעקליכן יום־הדין, דעם „דאָנערשטאג", פלעגט, ווי נאָך א רענן די ליכטיגע זון, קומען דער פרייאַכער און גוטער פרייטאג. כשמו כן הוא, א פרייער טאג. ערשטן איז אויף אָנבייסן גיווען א נאָר־וואָס אויסגיבאַקענע פרישע „פלעצל" מיט פוטער, און אין חדר איז אפילו דער שלעכטער רבי אויך נאָר א בעסערער גיוואָרן. דער לערנען א שוואַכער, אוים גמרא, מען האָט נאָר די סדרה גימעבר'ט מיט טראָפ; הויך, מיט א ניגון, גיזונגען די הפטורה. נאָך העכער, לעבעדיקער און פרייאַכער האָט מען גיזונגען דעם שיר־השירים: „שיר השירים אשר לשלמה, וועז אַלע שירים זיינען קודש, איז שיר־השירים קודש קדשים."

די גאַנצע וואָך, לערנענדיק די גמרא, איז מען גיווען ווי א „גולם". כמעט ווי א פאָפוגיי האָט מען נאָכגיזאָגט דעם רבין, ניט פאַרשטייענדיק וואָס איז דאָס און צו וואָס דאַרף מען דאָס. עפעס האַלט מען זיך דאַרטן אין איין האַמפערן און קריגן, איין תנא זאָגט אַזוי, דער אַנדער תנא זאָגט פונקט פאַרקערט; אַביי זאָגט, אז מען מעג, קומט רבא און זאָגט ניין, מען טאָר ניט. איבער „א שנים אוחזים בטלית", איבער א „שור שנגח את הפרה", איבער א „ביצה שנולדה ביום־טוב" האָבן נעבאַך די חדר־אינגלאַך גיכאַפט פעטש און שמיץ; איבער א „ויש לישב" אין רש"י, אדער עפעס א קלאַץ־קשיא פון תוספות האָבן זיך גיגאַסן טייכן טרערן. די קליינע קעפלאַך האָבן ניט גיקענט וויסן די טיפקייט, דעם קוועטש... די שארף־זיניקייט פון דעם ענין. מעהרסטן־טייל האָט מען נאָכגיזאָגט די

וועלטער מיטן ניגון, גידרייט מיטן פינגער: „מאדאך אז.... — נו זאג! אז וואס? — אז, אז — „נא דיר גוישע קאפ", און עס פליהען פעטש אין ביידע באקן. דער איינגל נעבאך פארשטעלט מיט ביידע הענט די אויערן, אדער מיטן אייגאמבייגן דעם פנים... אט אזוי איז גיוועזן אלע טעג פון א גאנצן וואך. אומגליקליכע אידעשע קינדער, זיי האבן ניט גיוואוסט וואס זיי לערנען און ניט גיוואוסט פאר וואס מען שלאגט זיי. איבערהויפט דער דאנערשטאג, די גאנצע וואך האט מען גיציטערט פאר דעם דאנערישטאג. איך בין שיין היינט ב"ה אנאלטער איד און האב נאך דעם דאנערשטאג ניט פארגעסן, ווי עפעס א קאשמאר איז ער אין קאפ גיבליבן...

נאר איצטער, צום שיר־השירים, האבן די קינדערשע נשמה'לאך זיך אויפגיהייבן הויך און גישוועבט אין א פאנטאזיע־וועלט. כאטש מען האט ניט רעכט פארשטאנען אלע וועלטער אבער דאך איינציגע זיסע וועלטער גיכאפט. זייערע הערצלאך האבן זיך אריבערגיטראגן נאר אין אנדער וועלט, א וועלט אן חדרים, אן רבי'ם, אן גמרא'ס... אין א וועלט מיט גרינע פעלדער, ווייס־גערטנער, בערג וואו ציגעלאך פאשען זיך און הערשן שפרינגען, וועלדער מיט טייטלען, פייגן און מילגראמען־בוימער. אין א וועלט וואו מען שפאציירט אין גערטנער, מען קלייבט בלומען און בשמים־גיווירצן. בחורים מיט שיינע כלות זיצן אין שאטן פון עפל־בוימער; מיידלאך הייבן ווי טייטל־בוימער, שווארץ־חן־ענדיקע, פארברענטע פון דער זון, פון אונטערן שטערן, ווי א מילגראם, קוקן־ארויס טויבן־אויגן וואס באדן זיך אין מילך, אויף די אויערן צירונג פון גאלד מיט ווייסע זילבער־נע פינטעלאך. דער נאז ווי דער טורעם אין לבנון און שמעקט מיט עפל. די שטימע זים ווי האניג, די ציינער גלייבע, ווייסע, ווי א טשערעדע שע־פעלאך וואס קומען ערשט פון באדן זיך, די ליפן ווי רויטע פאדים אדער ווי ראזן־בלומען, די האלדז הויך גיבויט ווי דוד'ס טורעם, די בריסט ווי היינגלאך ווייניטרויבן אדער ווי א יונגע הירשן־צווילינג, די פים, ווי א שיינע קונסט־ווערק, טרעטן אין פיינע שיבעלאך.

בחורים, מיט געגרייזלטע שוואנצע האר ווי ביי א „ראב", גיזונטע רויט־וויסע באקן ווי בייטן מיט בשמים, אויף די הענט גאלדענע רונגען מיט תרשיש־שטיינער און די פים ווי זיילן פון מירמל־שטיין און עלפאנד־ביין, גישטעלט אויף גאלדענע שוועלן, און דער גאנצער גישטאלט ווי א טענצן־בוים.

ווי אין חלום פיהלט די קינדערשע נשמה'לע אז דאס אלץ איז דארטן...

אין ארץ־ישראל, אין אונזער לאנד... נאר ניטא קיין צייט צו קלערן, מען נעמט צוניף די ספרים און היידא „פריי" א היים. צו וואַרמעם האָט שיין גיוואַרט: זומער — פאסטאַליקעם מיט סמעטענע, אדער ריזניצקעם מיט קעז; ווינטער — דער גיוויסער פּיראָג (פלאָדן) מיט גיהאקטע לעבער, אדער מיט גיטריקנטע שווארצע יאגידעס, און אמאל מיט מאָן און האָניג.

דער עיקר אבער איז ביי מיר גיווען דער נאָך־וואַרמעם: א גאנצן האלבן טאָג, פריי, פריי! די גאנצע וואָך אין חדר, ביין לערנען, פלעג איך שיין קלערן וואָס צו מאכן פרייטאג. עפעם שניצן פון האלץ מיטן מעסערל, אדער אויסשערן מיט דער מאמע שערל פון פאפיר מענטשע־לאך, אדער גלאט אזוי פארשיידענע אזשורנע צצקעם; אדער אונטערן בארג מאכן פון הלויזעלאך מיט א גערטנדל ארום. איך האָב אויך ליב גיהאט צו כאפן באבקעס. אז די זון האָט שטארק גיוואַרימט פלעגן אין דער לופט פליהען א סך שיינע באבקעס. איך פלעג שטעהן גאנצע שעהן־וויים, האלטן הויך א שטעקן און וואַרטן ביז די באבקע האָט זיך גישטעלט אויפן שפיץ, פלעג איך פאמעלאכקע אראפרוקן דעם שטעקן און כאפן די באבקע פאר א פליגל.

דער טאטע איז אין מרחץ, די מאמע איז פארנומען ביין אויוון, קיין־נער שטערט דיר ניט, ביזט אליין אויף זיך בעל־הבית! די צייט געהט זיך גיך אריבער, זעהסט זיך נאָר ניט אום, מען הערט שיין שרייען אין גאס דעם גיווייסן „פּ־א־ר־מ־א־כ־ט ד־י ק־ר־א־מ־ע־ן!" דער טאטע קומט פון באָד מיטן אויסגיפארעטן בעזים און איינוועגם ברייגנט ער שיין די בראָפן אויף קידוש. עס קומט די גאלערקע, גאָלט ארום דער מאמען די קאפּ לכבוד שבת־קודש.

עס ווערט שוין דערווייל פארנאכטלאך, די בהמה'לע קומט פון טשע־דעדע, מען טראָגט איהר ארויס די פאמויניצע מיטן גוטן פאילע, ווייל פרייטאג איז דאָ מעהר קארטאָפל־שאלעכטס און נאָך גוטע זאכן. די בהמה'לע שטעקט אריין די מארדע כמעט ביז די אויגן כדי דערלאנגען די גידיכטע וואָס אויפן דעק, דערנאָך טרינקט זי די שיטערע און מען זעהט ווי איהר בויך ווערט אלץ גרעסער און גרעסער. אז אין פאמאיניצע בלייבט שיין גארנישט, שטעקט די בהמה אריין איהר לאנגן צונג עטלאכע מאל אין איהרע נאזלעכער, לעקט דארטן אפּ די שיריים און לייגט עס אין מויל אריין. און גיט אפּיר מיט איהר נאסן צונג ווי מיט־א קעמל אויף די זייטן, די האָר ווערן נאס און גלאט ווי אויסגיקעמט לכבוד שבת־קודש. נאָר א

בהמה בלייבט א בהמה: פאר דער גוטער וועטשערע באצאלט זי גלייך אויפן אָרט מיט א גרויסער, ווארימער, שוואַרצער לאטקע...

די מאמע מעלקט אוים גיך די בהמה'לע, זייט איבער די מילך אויף א ווייסער „צעדעלקע" און שטעלט אריין די מילך אין אויוון אויף דער מאַרגעדיקער ציקאָריע, און פאר„חתמעט" די אויוון מיט דער „זאַלץ־קע" ארומגיליגט מיט נאַסע שמאטקעס, כדי די היץ זאל זיך אין אויוון בעסער האלטן ביז מאָרגן. זי שמירט אפ די אויוון און דעם פריפעטשאק מיט קאלך, צושייערט די מעשענע בענטש־לייכטער, קערט אוים די שטוב מיטן פרישן בעזעם, שיט אוים דינעם געלן זאמד אין קיך אויפן פאל און פארטיג.

יעצט נעמט מען זיך מכין זיין צו קבלת־שבת. דער טאטע טוהט־אן זיין שבת'דיקע לאַסטיקענע קאפאטע און זעצט זיך זאגן דעם שיר־השירים. די מאמע טוהט אויך אן א רוינע קלייד און א זיידענע טיכל מיט קווייטן אויפן קאפ, גרייט צום טיש א קלאר ווייסע טישטאך, צושטעלט די שיי־נענדיקע לייכטער מיט ליכט, לייגט צווויי גרויסע שמעקענדיקע, מיט א איי אפגישמירטע, חלות פארן טאטן, און צווויי קלוינע גיפלאכטענע קיילעטשלאך פאר מיר; דעקט זיי צו מיט א זיידענער סערוויעטקע פון ארץ־ישראל (גיקוייפט מסתמא אמאל ביי א ארץ־ישראל איד). אלע היי־לינע ערטער וואם רעדן אזוי פיל דער אידישער הארץ זיינען אויף דער סערוויעטקע אויסגימאלט: דער כותל־מערבי וואם אויף איהם וואקסן דאַרטן הויכע בוימער, דער אשל־אברהם, די מערת־המכפלה, דער מוטער רחל'ס קבר, זי זאל זיין א גוטע בעטערן פאר אונז און פאר כל־ישראל. דערנאך געהט צו די מאמע צו רב מאיר־בעל־נס פושקע וואם היינענט אויפן וואנט, שעפצעט שטילערהייט א תפלה און וואַרפט אריין אין פוש־קע עטליכע קאפיקעס.

כאטש אלע תפלות וואם די מאמע האט גיקענט זיינען גיווען (אוי־סער בענטשן און קריאת־שמע־ליינען) אויף אידעש, דאך האט זי זיך ניט צוגיהערט צום אינהאלט. די ווערטער זיינען ביי איהר מעכאניש גי־גאנגען פון מויל. פון מיין קינדווויים אן פלעג איך זי הערן אין דער פרי, פאַרענדיק זיך ביין אויוון, זאגן די ברכה. די ברכה איז גיווען לאנג און נימישט מיט לשון־קודש וועדטער. דער אנהייב פון דער ברכה איז גיווען אזוי: „מה טובו גאַרנל, משכנותיך ישראל, דער שרונט פון ישראל" א איך בין עלטער גיוואַרן פלעג איך זיך פרענגן וואם איז דאם „גאַרנל"? ווי

קומט אהער אין מיטן דערינען עפעס א גאַרגל? און וואָס איז דאָס דער „שרונט" פון ישראל? צום סוף האָב איך פּאַרשטאַנען אז „גאַרגל" מוז זיין דער טייטש פון מה טובו, ס'הייסט „גאַרגוט" און דער „שרונט" איז אפּנים דער טייטש פון משכנותיך ס'הייסט דער „רוהונג" פון ישראל. גיווים האָט נאָך איהר מוטער אָדער באָבע זי אזוי גילערינט! שאָדע וואָס איך גידיינק ניט די גאַנצע ברכה, גיווים איז דאָרטן גיווען נאָך אזעלכע לעבערלעבע לשון קודש ווערטער... דער סוף פון דער ברכה איז געווען אזוי: „מיינע העמדער וועלן זיין די פיר ברעטער, און וועריס וועלן עסן די פלייש ביזן ביין".

דער ליבער שבת־קודש קומט.

א הייליגע שטילקייט הערשט אין שטוב... מען פיהלט ווי הייליגע „גייסטן" זיינען גיקומען און אנגיפילט די גאנצע לופט מיט קדושה.

די מאמע צינדט אן די ליכט, נעמט זיי ארום מיט די הענט און דריי מאל טראגט זי די הענט צום פנים און זאגט גאנץ שטיל דריי מאל „גוטע מלאכים צו די ליכט, בייזע מלאכים פון די ליכט", פערדעקט דעם פנים מיט די הענט.... מאכט שטיל די ברכה, און שעפצעט לאנג א תפלה. אז זי ענדיגט דאם ליכט־בענטשן זהט מען ווי איהר פנים שיינט פון קדושה, ס'איז שוין גאר ניט דער פערזאמרגטער פנים פון א גאנץ וואך.

זהענדיק דאם אלעם, מיט וועלכער ערענסטקייט ווערט די הייליגע צערעמאניע גימאכט, גהט דורכן גאנצן לייב א הייליגער שטראם, מען פיהלט אז די נשמה יתירה איז אריין אין גוף.

גאר אנ'אנדער לופט, ניט נאר אין שטוב נאר אפילו אויפן גאס; גאר אנדערע מענשטן. ווער עם האט דאם ניט בייגיווואנט קען ניט פיהלן וואם היים נשמה־יתירה.

אראפגיווארפן פון זיך אלע וואכעדיגע דאגות און ווי בני־מלכים גהט מען סטאטעצנע אין שול, מקבל־פנים זיין די שבת־מלכה; מיט א פרייליכן הארצן זינגט מען לכו נרננה און לכה־דודי. ביין ארויסגהן פון שול, אז עם פלעגן זיין פרעמדע אידן, האט מען א אורח גינומען אויף שבת.

מען קומט אהיים מיט א פרייליכן „גוט שבת! גוט שבת!" און מען פיהלט אז אין שטוב זיינען דא מלאכים גיקומען לכבוד שבת־קודש,

און מען זאָגט זיי דריי מאָהל: „שלום־עליכם, מלאכי־השרת, מלאכי־עליון". דערנאָך זאָגט מען לכבוד דער בעל־הבית'טע „אשת חיל מי ימצא". מיין מאַמע האָט עס גיווים כשר פאַרדינט, עס דאַכט זיך אַז ס'איז אַנ־גימאָסטן פאַר איהר, אפילו דער „דרשה צמר ופשתים", וויל די מאַמע פלעגט אין די לאַנגע ווינטער־אַבענדן שפינען פאָדים פון וואָהל און פלאַקס און פון דעם זאָלן גימאַכט; אויך „כשרה" פאָדים אויף ציצית פאַר אָרי־מע קינדער אין די לייבסערדאַקלאַך.

דער טאַטע האָט קידוש גימאַכט, קיין רוב־כום האָט ער ניט גי־טרונקען, (ערשטן'ס וואָלט זיך איהם דער קאָפּ פאַרדרייט, און דער עיקר, עס וואָלט ניט גיבליבן גינוג בראַנפן צו דער הבדלה). אזוי האָט אויך ניט געסטייעט און מען פלעגט מוזן צו הבדלה אריינלייגן אין גלעזל א ציבעלע, כדי די בראַנפן זאָל זיך אויפהייבן ביז די ברענן.

די „המוציא" האָט זיך דער טאַטע ניט ערלויבט אָפּשניידן א צו גרויס, ווייל די חלה האָט באַדארפט בלייבן פאַר מיר אויף א גאַנצער וואָך אויף אָנבייסענס. דער אסקינו־סעודתה מיט זיינע ניט פאַרשטענד־ליכע ווערטער, האָט גימאַכט א איינדרוק פון הייליגע סודות רזין דרזין... דערפאַר אָבער איז דער „כל מקדש שביעי" גיווען פריילאַכער.

די מאַמע טראָגט ארויף דעם גרויסן צינענעם „פאָלומיסאָק" מיט די גיפילטע פיש. אידישע פיש איז בכלל א שם־דבר. פריצים האָבן אויך גיוואוסט אז „זשידאָווסקא־ריבא" איז זעהר גוט, אפילו דער פריסטאַוו פלעגט אמאל קומען צו א אידן עסן פיש (און דערצו טאקע אויך עטליכע כוסות אריינגיסן) און מאַכן קאָמפּלימענטן דער בעל־הבית'טע „דאָברא כאָזייקא".

נאָר אזוי קאָכן פיש ווי מיין מאַמע האָט גיקאָכט האָט קיינער ניט גיקענט. איהרע פיש האָט גימעגט עסן אפילו דער מלך אליין, בפרט איהר גיזאַלצענע העכט — האָט מען בעדארפט פשוט לעקן די פינגער. די גיזאַלצענע פיש איז גיבליבן ביי אונז בירושה און ער היום עס איך עס מיט פערגניגן. נאָך די פיש איז גיגאַנגען די פעטע יויך מיט לאָקשן און דער מעהרן־צימעס מיט א געפילטע קישקע אָדער פלוימען מיט ראָזינקעס, אפילו גיטריקנטע קלייניע באַרלאַך איז אויך ניט שלעכט גיווען. פונם פיל עסן איז שיין בא מיר דער בענטשן גיווען א שלאָפעדיגער, צו די אָב הרחמנ'ס, הוא יברך את אבי מורי בעל־הבית הזה ואת אמי מורתי בעלת־הבית־הזאת און צום בכל מכל כל כן, האָט זיך די צונג שוין גי־

פּלאָנטערט אין מויל. גילייגט זיך שלאָפן אף דער מאמעס קאסטן און באלד איינגישלאָפן ווי א שטיין.

די גאנצע וואך איז דער טאטע צו מיר זעהר שטרענג גיווען. גאנץ פרי פלעגט ער מיך אויפוועקן פון שלאף: שטיי אויף „תנא־באַרע", שוין צייט אין חדר געהן, „ראטע וואקסט" (די חדר־געלט) און שבת אין דער פרי פלעגט ער מיך לאזן ליינגער שלאפן. איך ליג און הער דעם טאטנס תהלים זאגן, דערנאך מעביר די סדרה זיין „שנים מקרא ואחד תרגום". דער ניגון האט עפעס גיגלעט די נשמה. די גוטע ציקאריע ניטרונקען, (די מאמע פלעגט די גאנצע „פליווקע" פון די מילך ארייניגיסן אין מיין גלאז).

אין גאס איז שא, שטיל, אין דער לופט פיהלט זיך דער שבת. פון די אפענע פענסטער הערט זיך דער זשומען פון די פארשפעטיגטע מעביר די סדרה־זיין, וואו ניט וואו זעהט מען געהן פון מקוה א חסיד מיט נאסע פאות. קיין זכר פון א גוי איז אין גאס ניטא, אויסער די שבת־גויע וואס געהט מעלקן די בהמות און אראפענעמען די לייכטער פון טיש, זי באקומט דערפאר א שטיקל חלה מיט א גלעזל בראנפן (זאל דאס איהר, דער חזירטע, מיט ווייטאג ארויס). נאר אידן מיט ווייבער אנגיטאן בגדי שבת: אלטע אידן אין זייערע אטלעסענע צוהאקטע קאפאטעס (נאך פון זייער חתונה); בעלי־בתים מיט זיידענע און סאמעטענע היטלען מיט ברייטע דענקעס, אונטער די היטלען פארשמאלצענע סאמעטענע יאמולקעס; בא אנדערע זעהט מען אויפן פאטיליצע נאך די פרישע רויטע רעדלאך פון די נעכטיגע באנקעס. א ווייסער ברייטער קאלנער פון דער העמד (איבערגיבויגן אויף דער קאפאטע) מיט א ווייסן בענדעלע פון פארנט אויפגיבונדן, די הארץ אפן, הויל. כלי־קודש טראגן אויסגירבענע שטריימלאך אויף די קעפ.

די טלית אנגיטאן אויף זיך אונטערן „בורנאס", די ציצית אין גארטל פארשטעקט. ווער ס'האט קיין אויבער־בגד ניט גיהאט אנטאן אויף די אקסלען, איז זיך אזוי מיטן טלית איבערן גאס גיגאנגען, (וועמען הערט ער?) די רויטע נאז־טיכל ארום האלדז פארדרייט, די וואס האבן קיין טיכל ניט גיהאט פלעגן אפווישן דעם נאז מיט דעם ברייטן ארבל פון העמד וואס איז ארוסגיהאנגען פון דעם קאפאטע ארבל.

עלטערע בעל־הבית'טעם האבן גיטראגן איבערן שטערן אטלעסענע „מוסקעס", כלומרשט אזוי ווי האר, אויפן קאפ זיידענע פאטשיליקעס.

אויפן אלדז א שניר רויטע קארעלן און א גרויסער גאלדענער „אויבל“ (א אויסטרייבער מאנעטע) איז גיהאנגען אויפן הארצן. גאר אלטיטשקע זקנה'ס, נאך פון אמאליגער וועלט, פלעגן טראגן אויפן קאפ א טערקישן שאל, אויפגידרייט ווי א טיורבאן. און יונגע ווייבלאך האבן גיטראגן פאריקן מיט פאסטערקעס (היטעלאך) מיט א סך קווייטן. גיוועז אויך אזעלכע אלטע ווייבער, ווען האבן גיטראגן (אויף איין האנט) א מין אלט־מאדישן אויבער־בגד מיט א ברייטן קאלנער פון וואטן. צו זייער חתונה האבן די עלטערן פון דער כלה צוגיזאגט דעם חתן אז „לכשירחיב“ וועלן זיי אים ירצה השם צודעקן די וואטן מיט רויכווארג, נאר דער „לכשירחיב“ איז קיינמאל ניט גיקומען; האט מען זיך דערווייל פאמעליבע גיטראגן דעם גאנצן לעבן די וואטע ניט צוגידעקטע. מיט דער צייט איז די וואטע שוין טונקל גיוואָרן פון שוויים און בלאטע, מען איז דערצו גיוואינט גיוואָרן און זיך ח"ו פון דעם די הארץ ניט אפגענעמען, הרגל נעשה טבע.

אינגלאך טראגן די סדורים און חומשים אין שול אריין. דער מארק איז ווי אויסגישטאָרבן, פון די שטעלכלאך און טישלאך איז קיין זכר ניטא, די קלייטן שטעהען פארהאקט, שטיל ווי די הייזלאך אויפן בית־עולם. פון אלע גאסן און געסלאך געהט דער עולם, רוהיג, גילאסן אין שול אריין. ארים און רייך, אלע פיהלן זיך גוט אויפגליגט. אין שול וועט דאוונען דוד דער שטאָדט־חזן, א הויכער גישטופלטער איד, א גרויסער בעל־מנגן, א זיסע שטימע, גיפערלטע עברי און א גרויסער בעל־בכי. אז ער פלעגט זיך שטארק צוווייענען ביין עמוד און צוהליפן ווי א קינד, פלעגן די זינגערלאך צוזינגען — באם באם באם, און נאך אמאל באם באם, ביז ער האט זיך אפגיכאפט דעם אטעם. וועלכער איד האט עס ניט ליב א חזן? אפילו שוסטער און שניידער־אינגלאך ביי די וואַרשטאטן פלעגן איבערזינגען דעם חזנ'ס א קדושה אדער א קאזאצקע. ווער ס'האט ניט גיזעהן די שבת־שטימונג אין די אידישע שטעדטלאך דער ווייסט ניט דעם אמת'ן טעם פון עונג־שבת. ביין לייענען די תורה פלעגן אפילו אפט טרעפן קריגערייען פאר די עליות, מען האט זיך באליידיגט פאר ניט קיין שיינע עליה און דער גבאי האט גיכאפט אין טאטן־ארין, נאר נאכן דאוונען איז דאס פארגעסן גיוואָרן.

יא.

דער בית־המדרש אלס צייכנונג־שול.

פאר מיר האָט די שול גיהאט נאָר א באזונדערן חן. אויסער דעם וואָס איך האָב ליב גיהאט די נגונים און האָב גיקענט איבערזינגען אלע שטיקלאך פון דעם חזן, האָט די שול בא מיר גיהאט נאָך א גרעסערן ווערט, ווייל די וועגט און די סטעליע זיינען גיווען גימאָהלט מיט זעהר וואונדערליכע שיינע מאָהלערייי. מען האָט אזש פון ווילנע א אידישן מאָהלער אראָפגיבראכט, וועלכער איז טאקע גיווען א גרויסער קינסטלער. ער האָט פארשטאנען איבערצוגעבן ריכטיג דעם שיין און שאטן, אזוי אז יעדע זאך איז אויסגיקומען לעבעדיק און בולט, חאטש נעם דאָס אראָפ פון וואנט! די מאָהלעריי פון שול איז פאר מיר גיווען די ערשטע צייכנונג־שולע.

נאָך נאָר אין מיינע ערשטע קינדער־יאָהרן, ווען איך האָב נאָך נאָר ניט פארשטאנען, פלעג איך קוקן און וואונדערן זיך. אויפן סטעליע איז גיווען גימאָהלט א אויסגיהעפטע אזשורנע לייוואך; די לייוואך איז גיהאנגען אויף אנגיצויגענע שנירלאך און מען האָט בעשיינפערלאך גיזעהען אז וועו מען שניידט־איבער די שנירלאך וואָלט די לייוואך מוזן אראָפפאלן. און נאָך פיל אזעלכע וואונדערבארע זאכן, ווי למשל: איבער דער שאפע מיט די צוריסענע ספרים איז אויסגימאָהלט גיווען נאָך א שאפע מיט גלעזערנע שויבן, דאָרטן זיינען גישטאנען און גילעגן שיינע ספרים מיט גיגילטע רוקנס, חאטש נעם זיי ארויס פון שאפע, און אין דער טירל האָט א שליסל גישטעקט — א לעבעדיקער שליסל! נעם, טוה איהם א דריי, וועסטע די שאפע קענען עפענען. אויף דעם שליסל זיינען נאָך עטליכע

שלימלען גיהאנגען, מען וואלט גיקענט שווערן אז זיי הענגען ווייט פון וואנט, פלאי פלאים! אויף דער מערב וואנט איז גיווען א גרויסע ראם מיט א בלאען פאן. אין מיטן דער ראם איז גיווען אנגישריבן דער הלויה בנבל וכנור; ארום אויסגימאהלט אלע כלי־זמר־אינסטרומענטן: מעשענע טרובעס, א פויק, פלייטן, פייפלאך און א פידעלע. טאקע א פידעלע ממש זאג איך אייך, נעם און שפיל! אין מזרח וואנט זיינען קאלאנעס גיווען אויסגימאהלט, אויף זיי זיינען טעפ מיט קווייטן גישטאנען. צווישן די פענסטער זיינען כלומר'שט שפיגלען גיווען, איבער די פענסטער אין דער הויך זיינען פעיזאזשן גיווען: שטעדט, גרויסע מויערן מיט רויטע דעכער. אויפן סטעלייע, פון ארון־קודש ביז דער בימה, איז גיווען א העל־בלאער הימל ארומגיצויומט מיט סטאנקעטן, אף די סטאלביקעס זיינען פויגל אין פארשידענע פאזעס גישטאנען. אויבן, נעבן ארון־קודש, האבן צוויי הענט, פון וואלקן ארויס, די לוחות גיהאלטן. אין מיטן הימל איז א גרויסער אדלער גיפלויגן און אין מויל א שלאנג גיטראגן. ארום דער בימה זיינען אלערלייי חיות גיווען, ליבן, לעמפערטן, בערן, הירשן א. א. וו.

אט פון די שיינע און נאאיווע מאהלעריי פלעג איך אפילו דאוו־נענדיק די אויגן ניט קענען אפרייסן וויל קיין אנדערע צייכנונגען אדער אילוסטראציעס האב איך קיינמאל ניט גיזעהען. דערפאר איז די מאה־לעריי פון שול פאר מיר גיווען די ערשטע שולע. נאר איין זאך האט מיך שטארק גיוואונדערט: איך האב בשום־אופן ניט גיקענט פארשטיין וואס דארטן איז קיין סימעטרי ניט גיווען. למשל: אין דער שפיגל־ראמע איז דער אויבן און איין זייט גיווען טונקל און דער אונטן און דער אנדער זייט העל; אין א קאלאנע איז אלע מאל גיווען איין זייט העל, די אנדערע זייט טונקל. פרעגן ביי עלטערע אדער ביי חברים איז דאך ניט שייך, זיי האבן ניט באמערקט און ניט גיזעהן, וועמעס דאנה איז דאס? שוואריץ, ווייס, אויך א זארג, טאראשצעט די אויגן אויפן וואנט, קוק בעסער, שניץ איינער, אין סדור...

איך האב אבער שוין אזא נאטור גיהאט צו וועלן פארשטיין וואס איך זעה. ביי נאכט אין שול, וען אלע היינג־לייכטער ברענען, אידן שאק־לען זיך ביין דאוונען, זייערע שאטנס שאקלען זיך אויך און פאלן איינע אויף די אנדערע. איך האב גיזוכט די סיבות און צוביסלאך גיפונען דעם שכל פון דעם: וועז די שיין פאלט אויף א בולטער זאך איז ליכטיג פון איין זייט, און אויף א שקוע איז ליכטיג אויף די אנדערע זייט. דאמאלסט

ערשט האָב איך פֿארשטאַנען אַז דער מאַהלער האָט גיוואוסט וואָס ער טוהט און האָב שוין מיט אָפּענע אויגן גיקענט באטראכטן אַלעס וואָס פֿריהער איז ביי מיר אַ רעטעניש גיווען.

איך האָב זיך דערווייל פֿארגעסן אַז מיר האַלטן איצט ביי שבת ווען מען טאָר ניט אפילו רעדן פון אַרבעט.

מיר געהען צוריק פון שול, אַלע זיינען גוט אויפגעלייגט, מיט הרחבת־הדעת זאָגט איינער דעם אַנדערן אַ ברייטן גוט־שבת. „גוט־שבת — גוט יאָהר", וואָס זאָגט איהר עפּעס אויף היינטיגער קדושה? האַ! זאָל ער אונז טאָקע מאריך ימים ושנים זיין, איי אַ כלי! איי אַ האַלדז!" מען זעהט אַז די גלייקליכע אידן פעלט אַ פּנים גאָרניט, אין דערהיים וואָרט אויף זיי אַ גוטער וואַרמעס מיט אַלע איבעריגע גוטע זאכן פון שבת־דינן טאָג.

נאָך ברכה־מאכן האָט מען פֿארבירן מיט אַ שטיקל קיכל און מיטן קאַלטן מעהרן־צימעס וואָס איז פון נעכטן גיבליבן. צום טיש איז גיווען גישאָבענע רעטאָך מיט שמאַלץ, גיבראָקטע ציבעלע מיט גריוועלאָך אָדער לעבער; היינט דער גיוויסער טשאָלנט, הרעטשענע קאשע מיט בעלאָך און רויטע גיבראָטענע קארטאָפעלאָך וואָס צוגעהן זיך אַליין אין מויל! דער טשאָלנט־פלייש מיטן שטאַרקן רויטן כריין פון בוראָקעם ראָסל (נאָר פון אַ גוטן שמעק אַליין פֿארגעהט דער כריין אין נאָז און טרערן שטעלן זיך אין די אויגן). נאָך דעם פלייש זינגט מען פרייליך די זמירות „ברוך ה' יום יום" און מען דאנקט דעם גוטן גאָט וואָס האָט אונז, זיין פאָלק ישראל, אין אַלע צייטן אויסגעלייזט פון אַלע צרות. דערנאָך קומט דער קוגל, דער אמת'ער קוגל וואָס נאָר אונזערע מאמעס האָבן גיקענט מאכן לכבוד שבת־קודש. אמאָל איז ער גיווען אַ לאָקשענער, אמאָל אַ רייזענער מיט ראָזשינקעס, און אמאָל אַ טרוקענער און נאָר אמאָל אזוים־זוי־ערער מיט עפּל און האָניג. און מען האָט אין איהם געפיהלט אַלע טעמים ווי אין דעם „מן" אין דער מדבר.

(מען דערציילט אז אמאָל איז ניט דאָ גידאכט גישטאָרבן פרייטאג אַנ'אַלטע זקנה. איהר טאכטער, שיין אויך אַנ'אַלטע אידענע, איז גיזעסן אויף דער ערד נעבן דעם בר־מנן און האָט באוויינט די מוטער ווי עס דאַרף צוזיין. די שנור האָט דערווייל גימאכט ביין אויוון שבת און איז צוגיגאַנגען צו דער שוויגער און זאָגט איהר פאמעלאָך אויפן אויער: „שוויגער־לעבן, ס'איז דאָך שבת, וועלכן קוגל זאָל איך מאכן? האָט זי

גיענטפערט הויך אויפן קול מיט דעם זעלבן וויינענדיקן ניגון: א קלאג איז מיר א גרויסער, א דונער האט מיך דערשלאגן! א לאקשענעם, א לאקש־נ־ע־ם און נאך א טרוקענעם א ט־ר־ו־ק־ע־נ־ע־ם). אריימע ווייבער פלעגן נעבאך פון דעם פארקילטן שמאלץ וואם בלייבט אין „מאקאטער־ציק", לייגן צו שטיקלאך אין קרופניק א גאנצע וואך).

די הייסע און פעטע מאכלים וואס־רפן אויף די עלטערע א זיסן דרעמל, מען שלעפט זיך קאם צו צו דער בעט. שלאפט, שלאפט גיבענ־טשטע אידעלאך, שינה בשבת תענוג.

נאכן שלאף פלעגט מען ארויסנעמען פון אויוון דעם שוואַרצן „הליאק" און טרינקען דעם טהיי; מאהלט אייך, אז דאס איז שוין גיווען איינמאל טהיי... קרוב צו א מעת־לעת גיקאכט אין א ערדענעם הליאק, דאך האבן זיך די אלטע מיט דעם גיקוויקט...

נאר יונגוארג האבן דעם שבת־דיקן נאך־וואַרמעם ניט פארשלאפן. דאס איז פאר זיי גיווען די בעסטע צייט, בפרט זומער־לעבן. אינגלאך פלעגן זיך צולאזן באנדעם־וויז הינטערן שטאדט אויפן „שפאציר", וועד אויף קסענדיאווקע ביזן „הענעלע", וועד אויף קאליניק, אדער מיכאל־קער־טראקט. גרעסערע בחורים פלעגן געהן וויט אויף קימבארווקע ביזן סאמע די קלויסטערס. דארטן האבן אידן גיהאלטן אין ארענדע סע־דער, פלעגט מען ביי זיי קענען באַרגן עפל, באַרן; און חברה פלעגט זיך פארקלייבן ערגעץ אונטער א בוים, צוזעצן זיך אין גראז, שפילן אין זמור־קעם, אדער אין קדישי־קלים. מען פלעגט איינעם צוהאלטן אויסגיבויגן, איך בעט איבער אייער כבוד, מיטן באלף־מחילות ארויף, די אויגן פאר־בונדן און מען האט גיגעבן קלעפ. אויב ער האט גיהאט א גליק טרעפן וועד עם קלאפט האט מען שוין יענעם אויף זיין ארט גילייגט.

אנדערע פלעגן זינגען אין כאר. איינער פלעגט זינגען א וואלעכשן ניגון מיט א גאנצן אלף־בית: „הוי, אברעמל, בערל, געצל, דוד, הערשל, וועלוול, טראדעלידערייי טראדעלידערייי" און דער גאנצער כאר פלעגט בעת מעשה כסדר זינגען: „יאקום בעמבע, יאקום בעמבע", אזוי דעם גאנצן אלף־בית.

שלעכט איז נאר גיווען דורכגעהן די גוישע הייזער, וויל די שקצים האבן שטיינער גיוואַרפן און פלעגן אנרייצן די הינט: „קוסי זשידא, קוסי קוסי!" קיין שטעקן טאר מען שבת ניט טראגן, און וועד ס'האט גיהאט

דעם אומגליק וועלן אנטלויפן, דער איז נעבאך אהיים גיקומען מיט צורי־סענע הויזן און ווייניגער מיט א שטיקל פלייש...

אמאל, נאך אלם קליינער איננל, בין איך מיט נאך קליינע חדר־איננ־לאך גיגאנגען שבת בייטאג אויסערן שטאדט שפאצירן; איז אנטגענן גיקומען א באנדע קליינע שקצים און האבן אויף אונז גיוואלפן שטיקער האלטע ערד. איך האב גיקענט עטליכע ווערטער גויעש רעדן, האב איך גינומען זאגן זיי מוסר: „ע! פע, חלשות! שטייטש, טי זשע כאזאיסקי סין" (ס'היסט: שעם זיך אין דיין ווייטן האלדז, דו ביסט דאך עפעס א בעל־הבתעש קינד,) האב איך גיכאפט א גוטן ענטפער מיט א גרויסן שטיק ערד אין קאפ.

יב.

שבת נאך וואַרמעס.

איך האָב קיין חברים ניט גיהאַט און פֿלעג זיך זעלטן צוקלעפֿן צו
א חברה שפּאַצירן. פֿלעג איך מיר איינער אַליין אַרויף קאַראַבקען אויפן
באַרג וואָס איז גיוועז הינטער אונזער הויז, לעגן זיך אין גראָז און גאַנ־
צע שעה'ן־וויים קוקן און בעטראַכטן די קליינע חיה'לאַך וואָס פֿויזן דאָרט
אַרום. א גאַנצע מיניאַטורנע וועלט, מיט הונדערטער קליינינקע באַשע־
פענישן, איינע שענער פון דער אַנדערער: גרין־גראָלדענע זשוצקעלאַך,
גאָטס־בהמה'לאַך, רויטינקע מיט שוואַרצע פּינטעלאַך, נאָך און נאָך, אַלער־
לייַ פֿאַרמען, אַלערלייַ קאָליערן; גלאַטינקע, מאַטאָווע, די קאַפּאָטקעלאַך
זיידענע אָדער סאַמעטענע. יעדערע האָט איהר גיוואַר, שטאַרקע נעגל, א
זעג אויף די פּיס, א מעסער איבערן מויל, א שפּיץ פון מויל, אָדער הינטן,
ווי ביי א בין. און אומעטום איז אויסגיהאַלטן די סימעטרי, פון ביידע
זייטן ריכטיק אי דער קאָנטור, אי די פֿאַרב, אי דער רעליעף. וועלכע אייי־
דעלע הענט און מיט וועלכע פיינע גיציג האָט מען דאָס גימאַכט! און
די קליינע ברואים'לאַך טראָגן נעבאַך אויף זיך גאָר פּיצינקע פֿאַראַזיטן
(א סאָרט לויז). דאָ פּאַסט צו זאָגן „מה קטנו מעשיך ה'".

דאָס האַרץ פֿרייַדט זיך זעהן ווי דאָס אַלעס איז שיין גימאַכט. און
יעדער חיה'לע איז פֿאַרנומען מיט איהרע אינטערעסן: אָט שלעפּט א
מוראַשקע א ריטל, אָדער א טויטן וווּרימל, פיל גרעסער פון איהר אַליין.
אז עס האָט איהר עפּעס אין וועג גישטערט, פֿלעג איך פֿאר רחמנות אָפּ־
לייַדיקן איהר דעם וועג; פֿארקערט, אז א שלעכטער שפּין האָט א פֿליג
אין איהר נעץ גיכאַפּט, פֿלעג איך די פֿליג פּאַמעליכקע אויספֿלאַנטען
פון דער פּאַוטינע און הרגענען דעם שפּין.

דורך דעם אפשר האָט זיך בא מיר אויף שטענדיק ענטוויקלט ליבע צו שלאָפּע און אַ האָס צו שטאַרקע, שלעכטע; און וויל איך פלעג זיך שטאַרק צוקוקן צו די קליינע ברואים־לאָך בין איך מיט דער ציט קורצ־זיכטיג גיוואָרן, אויף אזויפיל אז איך האָב באמערקט אז די אויגן פון אַ פלינג זיינען מאטאָוט און אז ס'איז דאָ פליגן גוטע, וואָס טראָגן אויף זייער חאָבוט אַ מין שוך ווי אַ גאָמקע מיט קליינע גריבעלאָך און אַנדערע וואָס האָבן שפּיציגע חאָבוטן וואָס שטעכן אַריין אין לייב און טרינקען די בלוט; אָדער אז ביי אַ קאָמאַרע צוטיילט זיך דער לאַנגער חאָבוט אויף אַ סך דינע הערעלאָך. איך האָב ליב באַקומען אַלס וואָס איז קליין. אַ קליינעם הינטעלע, אַ קליינע קעצעלע, אפילו אַ קליין מייזעלע, (שפּעטער האָב איך אַף מיין ארבעט טיש גיהאַלטן אין אַ גלאָז קליינע מייזעלאָך). פון קליינע פייגעלאָך איז שוין אָפּגירעדט. און עד היום הזה האָב איך ליב צו ארבעטן נאָר קליינע זאכן. אפילו יעצט, אין עלטער פון ניין און זעכ־ציק יאָהר, קען איך נאָנץ לייכט (אָן אַ לופּע) גראַווירן ניין בוכשטאבן אויף אַ קוואַדראַט מילימעטר.

איך האָב אויך זעהר ליב גיהאַט צו בעטראַכטן די גרעזעלאָך, בלעט־לאָך, אין אַלע זייערע פּארשיידענע פּארמען, און זעהן וויי דאָס וואַקסט. איך האָב אויף דעם גיקוקט ווי אויף אַ לעבעדיגע זאַך און זיך שטענדיק גיהיט ווי מעגליך ניט אָנטרעטן אויף אַ ווערמל און אויך אויסמיידן ניט טרעטן אויף גראָז. איך פלעג מקנא זיין די וואָס האָבן וואַזאָנעם אויף די פענסטער. אז איך האָב ערגעץ אַ פלאַנץ באַקומען און איינגע־זעצט אין אַ שערבל מיט ערד, ווען דער פלאַנץ האָט זיך צוגינומען בין איך גליקליך גיוועזן און פלעג לויפן אַלע פרימאָרגן זעהן וויפיל ס'איז איבערנאַכט צוגיוואַקסן. די ליבע צו קליינע חיה'לאָך און פלאַנצונגען איז מיר אויפן נאָנצן לעבן גיבליבן; עד־היום קען איך קיין בלעטל פון האַנט ניט אַרויסלאָזן ניט באַטראַכטנדיק זי פון אַלע זייטן; עד־היום קען איך מיר ניט ערלויבן אויסרייסן אַ בלום.

לינגדיק אין גראָז, מיטן פּנים צום הימל, פלעג איך קוקן און קוקן אויף די שיינע וואָלקנס, וויסע ווי שניי אָדער פעדערן, וועלכע שווימען אין אַ בלאָען ים־הימל. הויך, הויך שווימען די וואָלקנס און באַקומען אַלע וויילע אַנדערע פּארמען. די פאַנטאַזיע ארבעט, אָט דאַכט זיך אַ משונה־דיקע חיה מיט אַ גרויסן מויל און אָט וועדט עפּעס אַנדערש, אַלץ איז שרעקעדיק און מורא'דיק גרויס.

איך פלעג אריינפאלן אין עולם־הדמיון, קלערן און קלערן, און שרעקן זיך פאר אזא גרויסן הימל און פאר דעם גרויסן גאט וואס זיצט דאָרטן. אט ווערט טונקל און עס פאלט־אן א מרה־שחורה, און איך פיל מיך אזוי קליין, אזוי שוואך, איך בין מקנא דעם ווערימל וואס זעהט דאָס ניט און האט קיין מורא ניט...

דורך אלע מאל זיין פארקלערט מיט זיך אליין, בין איך א „בעז־ליודניק" גיוואָרן, אפגירסן פון אלע חדר־חברים. זיי פלעגן פון מיר לאכן און רופן מיך „דער פארקלערטער מלאך". איך פלעג זיך שעמען רעדן מיט פרעמדע מענטשן, ווער רעדט מיט א מיידל; א נקבה האָב איך קיין מאל אין פנים ניט גיקענט קוקן, כאטש צוהאקט מיך. אז איך בין שפעטער א חתן גיוואָרן, האָב איך מיין כלה'ס פנים ניט גיקענט ביז נאָך דער חתונה.

די עטליכע גליקליכע שעה פונם שבת'דיקן נאָך־וואַרמעם זיינען שנעל אריבער, אט איז שוין דרויי אזייגער, מע דארף געהן אין חדר לערנען פרקי־אבות. כאטש איך האָב שטענדיק ליב געהאט דעם גוטן מוסר מיט די שיינע און קלוגע ווערטער פון פרקי־אבות, דאָך אבער האָט זיך ניט גיוואלט אוועקגעהן פון דער שיינער נאטור! נאָר מען מוז, דער טאטע ווען שרייען, דער רבי ווען מארגן שלאָגן — יונגאטש איינער, הולטאייעווען וויל זיך דיר".

נאָך ערגער איז גיוווען די פארהערענישן. פון צייט צו צייט פלעג איך מוזן אהיים ברייגען די גמרא, דער טאטע פלעגט אוועקלייגן זיין גיליבטן נחלת־צבי אויף עבדי־טייטש, וואס ער פלעגט אלע שבת נאָכן שלאָף לייענען, און פיהרן מיך מיט דער גמרא צו א למדן, ער זאל מיך פארהערן. דאָס איז גיווען בא מיר א גרויסע אפקומעניש, וויל איך בין גיוווען א שעמענדיקער און פלעג צוטומלט ווערן פאר פרעמדע מענטשן און פערלירן דעם קאפ.

א גליק וואס דער טאטע האט ניט פערשטאנען און דער למדן האט קיין איבערינע שוועריגקייטן ניט גימאכט און, פון יוצא ווענן, גיגעבן א קניפ אין בעקל, דאָס זאל היסן „א גוטער שקאץ".

דער פעהלער איז ביי מיר אויף שטענדיק גיבליבן; אפילו נאָר שפעטער, אז מען האט מיך אלם התן אראפגיבראכט אויף סוכות צו די מחותנים, האָב איך דעם ערשטן קידוש אין סוכה אפילו אין סדור ניט גיקענט זאגן. שטעלט אייך פאָר, דער מחותן, די מחותנת'טע, די כלה,

איהרע שוועסטער, שטעהען ארום מיר.... דער צונג איז אין מויל ווי פאר־
פראָרן גיוואָרן, די קאָפּ מיט בלויי אָנגיגאָסן, אין די אויגן פינסטער און
רעדער דרייען זיך אין דער לופט. די ווערטער האָבן זיך צופלאָנטערט ווי
בא שלום־עליכם'ס חתן: „הבדלת והדלקת וקידלת והדלקת"... דאָס אלץ
קומט פון דעם וואָס איך בין קיין מאָל מיט מענטשן ניט גיוואָן.

יג.

דער קעלמער מגיד.

אפגילערנט דעם פרק איז מען ווידער אין בית־המדרש גיגאנגען. דאָרטן איז א דערשטיקענישׂ, פול אנגיפאקט מיט אידן, א נאָדל ניט אריינצושטעקן, א קאָפּ אויף א קאָפּ. וועגן גיפינען א פלאץ צו זיצן איז קיין רעדע ניט. מען שטעהט אויף די בייגק, אויף די סטענדערם, אויף די פענסטער, אָדער מען היינגט גאָר איינער אויף דעם אַנדערנם פלייצעם. קיינער קלערט ניט וועגן בעקוועמליכקייט, מען פארגעסט די פארחלש'טע אבריס, דעם זינדיגן גוף, מען איז ניט „דא" נאָר אין אַנדער וועלט. אלע אידן ציהען אויס די קעפּ צום ארון־קודש; אין דער הויך ביין ארון־קודש שטעהט דער „קעלמער" (אָדער אן אַנדער) מגיד.

ווי א אמת'ער ארטיסט מאהלט ער דעם גן־ערן מיטן גיהנום מיט אלע פישציקעם, גלייך ווי ער קומט ערשט פון דאָרטן און אליין גיזעהען ווי מען פיניגט די זינדיקע נשמות. איבערהויפט פלעגט דער קעלמער מגיד ממש שיטן פייער אויף די ווייבער וואָס טראָגן אייגענע האָר; פאר לשון־הרע, רכילות, פאר פאלשע וואָג־און־מאָס, און זא ווייטער. און עם גיסן זיך ביי איהם פון מויל, ווי פון א ריינער קוועלע, שיינע משלים. ווי די כנסת־ישראל איז גיגליכן צו א בן־מלך וואָס איז נעבאך פארבלאָנדזעט גיוואָרן אין א פרעמדער לאַנד, א הונגעריקער, א בארוויסער. און יעדער איד דערמאָנט זיך אויפן גלות און אויף זיינע אייגענע צרות, זיינע קינ־דערלאך זיינען אויך באָרוועם און הונגעריק, און מען ווייגט מיט ביטע־רע טרערן ווי קליינע קינדער...

איך גידיינק נאָך עד היום דעם גוואלדיקן רושם וואָס ער האָט אויף

דעם עולם גימאכט. פון ווייבער איז גאָר ניטאָ וואָס צו רעדן: אַז ער האָט נאָר מיט זיין שיינעם ניגון אַ זאָג גיטאָהן: „אמאָ איז גיוווען אַ אידענע — איז זי גישטאָרבן" איז דורך די ווייבערשע פענסטערלאָך גיוואָרן אַ גיוויין און אַ כניקעריי ווי צו נעילה. אַ מאָדנעם כח האָט דער „קעלמער" גיהאַט, ער האָט פֿשוט פֿאַרהיפנאָטיזירט דעם עולם. אין סאָמע מיטן גיוויין האָט ער זיך צוריק אַ כאַפּגיטאָהן און דערציילט אַ שיינעם משל, אָדער אַ גלייכווערטל, און אַלע האָבן גילאַכט. נאָר זיין זיסער ניגון אַליין האָט פֿארכאַפּט די נשמה פון מתיקות; ווי ריינער בוימל האָבן זיך גינאָסן זיינע זיסע משלים און פּסוקים, כאָטש צובראָכענע, איבערגידרייטע, אבי ס'זאָל גוט פּאַסן צו דעם משל... ווי פון ווייכע הלייים ביין טעפֿער, אזוי האָט ער פון די פּסוקים גימאכט וואָס ער האָט גיוואָלט. אָט ערשט זיינען מיר גיגליכן גיוועזן צו אַ בן־מלך און באַלד גאָר צו אַ אַלטער קליאַטשע, און אָט האָט איר אַ פּסוק: לסוסתי ברכבי פרעה דמיתיך רעיתי.

פּאַראַן — זאָגט ער — גוטע פערד, איז אזוי ווייל צו זייער נשמה, אָבער חס ושלום אז מען איז אַ שלעכטער פערד מוז מען איהם שמייסן מיטן בייטש. און עס קומט ווידער דער ניהנום מיט אַלע זיינע ענוים קשים... אָט אזוי האָט ער גיוואָרפן דעם עולם פון היץ אין קעלט און פון קעלט אין היץ. (לצים האָבן גיפרעגט: 'וואָס וואָלט דער קעלמער מגיד גיטאָהן ווען עס זאָל חס ושלום קיין גיהנום ניט זיין?")

און עס וואָלט זיך ווען נאָך הערן און הערן, אָבער אָט איז שוין צייט מנחה דאַוונען, ענדיגט ער די דרשה מיט נחמות ציון „ובזכות זה יבא לציון גואל ונאמר אמן".

עס ווערט אַ גירודער. מען קריכט אַראָפּ פון די בייגק, פון די סטענדערס, מען ווישט זיך דעם שוויים מיט די טיכלאָך אָדער מיט די בריוטע ארבל פון העמד, אָדער נאָר מיט דער פּאַלע פון קאַפּאָטע. פון גרוים התפעלות זאָגט מען: הא, וואָס זאָגט איהר? הא! אָט איז אַ מגיד, אָט איז אַ צונג, משיחן זאָל ער דערלעבן! און נאָך לאַנג, לאַנג איז מען אונטער דעם אייגדרוק פון דער שיינער דרשה.

עס ווערט קיהלער די זון, קיהלער אויפן הארצן, מען לייענט די תורה, מען רופט אויף קבצנים צו די עליות. אפילו די תורה האָט שוין ניט דעם זעלבן טעם וואָס אין דער פרי. ניטאָ קיין ששי, ניטאָ קיין מפטיר, ביין עמוד דאַוונט אַ פּראָסטער איד פון אַ גאַנץ־וואָך; מען געהט אַ היים

אן דעם ברייטן גוט־שבת. צו שלש סעודות א קאלטע שטיקל פיש, אדער מען איז יוצא נאר מיט א עקל פון א הערינג... נאר פון די חסידישע שטיב־לאך, וואו אלע חסידים פראווען דעם שלש־סעודות בכנופיה, נאר פון דארטן הערט מען די חסידישע ניגונים פון די זמירות.

מען פיהלט עפעס א פוסטקייט אין הארצן. די נשמה יתירה איז פון דארטן ערגעץ נעלם גיוואָרן... ביז מעריב זאגט מען מיט א אומעדיקן ניגון דעם אשרי תמימי דרך פון דעם וואכעדיקן תהלים. עס ווערט פינסטער, אומעדיקע געדאנקען קומען, אט באלד וועלן מוזן די זינדיגע נשמות געהן צוריק אין גיהנום... באיז! דער שמש גיט א קלאפ אויף דער בימה „ברכו את ה' המבורך" מען בויגט די קעפ... אוים מלך, אוים מלכה...

ארויסגעהענדיק פון שול, אז ס'איז דא א קידוש־לבנה, שפרינגט מען צו דער לבנה... א רחמנות וואם זי איז נעבאך גישטראפט פון גאט, און מען בעט ביין רבונו של עולם אז די לבנה זאל זיין גרויס ווי די זונן... (א אידן פעלט א פנים מעהר ניט ווי דאם...)

מען געהט אהיים שטיל, מיט אראפגילאזענע קעפ. מיט א ווייענענדיקן ניגון זאגט מען דעם „גאט פון אברהם" „דער ליבער שבת קודש געהט־עוועק, די וואך זאל צו אונז קומען צו מזל און ברכה, צו פרנסה טובה."

מען צינדט־אן די גיפלאכטענע הבדלה, (האלטן הויך די הבדלה איז גיווען מיין חזקה) דער טאטע זאגט אומעדיק: הנה אל ישועתי, אבטח ולא אפחד; מען שמעקט די בשמים, דער טאטע גיסט פון כום ברענפן אויפן טיש און מיט דער הבדלה צינדט מען אן די ברענפן. עס ווערט א בלאער פייער, יעדערער נעמט מיט די הענט דעם פייער און לייגט בלומרשט אין די קעשענעס, (מסתם א סגולה צו פרנסה) „א גוטע וואך, א גוטע וואך!"

מען זאגט דעם „ויתן לך מטל השמים ורוב דגן ותירוש, הוה גביר לאחיך". (איז דאם ניט א ביטערע אירוניע?) און די גוט צוגיפאסטע שיינע לענענדע: „איש חסיד היה בלא מזון ומחיה". אפילו א פראסטער איד האט אויך פארשטאנען דעם פירוש־המלות: בלי מזון — אן ברויט, גונן בחשובה אשה — א ווייב א צרה, א שלאק. גם בבנים חמשה, א פול־לע שטוב מיט קינדערלאך, אין בגד ללבוש, אפגירסענע, בארוועסע; דברה לו האשה, די ווייב עפנט דעם פיסק, מה נאכל מעתה?" אומעדיג, אומעדיג אויפן הארצן. דער איד קרעכצט, וואו נעמט מען ערגעץ א גמילות־חסד אויף מארגן אין מארק אריין... א איד פארלירט אבער ניט

דעם בטחון אין גאָט, מאכט זיך אליין קוראָזש און זינגט: „אל תירא עבדי יעקב", האָב קיין מורא ניט מיין קינד יעקב. גאָט איז אַ גוטער, גאָט וועט מוזן העלפן, אַ ברירה וועט ער האָבן...

די „מלוה־מלכה" איז בא אונז גיווען ניט קיין גיהויבענע, מען איז יוצא גיווען מיט אַ טעפל אָפּגיקאָכטע קאַרטאָפל און פּאַרטרינקען מיט אַ גלעזל ווארימס.

יד.

ראש השנה.

די עטלאבע פרייע שעה פון דעם פריוטיג איז מיר ניט גינוג גיווען און איך האָב גיוואַרט מיט אומגידולד אויף דעם בין הזמנים, איך זאָל קענען פריי דעם גאַנצן טאָג מאכן צאצקעס, שניצן אין האָלץ, קלעפּן פון וואקס און דאָס גלייכן. נאָר די שטימונג פו חודש אלול האָט מיר אין דעם פיל גישטערט. אין חודש אלול האָט זיך אויף אלעמען אָנגירוקט א מרה־שחורה'דיקער וואָלקן. אויף אלע פנימ'ער איז גילעגן אן אומעט, מען האָט פרימער גידאַוונט, גיזאָגט מעהרער תהלים, פרומע אידן האָבן גיפאַסט מאָנטאָג און דאָנערשטאָג; מען איז גיגאַנגען אויף קבר־אבות, גיזוכט הילף ביי די אויסגיליטערטע נשמות, זיי זאָלן „דאָרטן" ממליץ זיין...

אז מען פלעגט ביין דאַוונען בלאָזן שופר האָט זיך מיר מיט שרעק גידאַכט אז דער שופר „רעדט" און זאָגט מיר אוים מיינע עברות: טו, טו, — דו האָסט גיהיפּט אין דאַוונען — טהוטו, טהוטו — דו האָסט אָפּגינאַרט דעם רבין — טו, טו, טו, טו — דו האָסט שבת גיטראָגן א טיכעלע אין קעשענע, א. ז. ו. און איך האָב אויף זיך גינומען פון היינט אָן זיין גוט און פרום... ניט הרג'נען קיין פליגן אויפן וואַנט, ניט מאַטערן קיין באַבאַטשקעס, און דער עיקר, זאָגן אלע טאָג „אני־מאמין" און א יום־תהלים. נאָר ניט אויף אלע אינגלאָך האָט דער שופר גימאכט אזא שטאַרקן אייגדרוק, אדרבא, זיי פלעגן ארויסגנב'ענען ביין שמש דעם שופר און פלעגן זיך באַהאַלטן אין דער ווייבערשער שול לערנען זיך בלאָזן מיטן שופר.

אכט טאָג פאר ראש־השנה איז מען אויפגישטאַנען ביינאכט צו סליחות.

אין רעכטן שלאף פלעגט דער שמש פון שול קלאפן אין פענסטער און מיט א אומעדיקן קול שרייען „שטעהט אוף, שטעהט אוף צו סליחות, שטעהט אוף צו עבודת הבורא!" דער קול האט אויף מיר שטענדיק אנ־גיווארפן א פחד. די נעכט זיינען שיין גיווען קאלטלאך און געהענדיק אין שול פלעגן מיר פון קעלט און שרעק פארן יום־הדין קלאפן די ציינער אין מויל... מען וויסט אז מע געהט אפגעבן דין־וחשבון דעם בורא־עולם פאר אלע מעשים פון א גאנץ יאהר. אז דער חזן האט גיזאגט מיטן סקארבאזון גיגון: „הנשמה לך והגוף שלך" האט זיך יעדערן גידאכט אז די נשמה זענגט זיך מיטן זינדיקן גוף. אז מען איז גיקומען צום „אל תשליכנו לעת זקנה" פלעגט ווערן אזא יאמער, אזא גישריי, אז די וועלט פון שול האבן פשוט גיציטערט.

ערב ראש־השנה, אין דער פרי ביין דאוונען, זיינען אלע אידן (אפילו גאר פשוט'ע) גיווארן „דינים מומחים" און האבן איינע די אנדערע מתיר נדר גיווען — וואס מען האט צוגיזאגט און וואס מען וועט צוזאגן איז דאס פון היינט אן בטול ומבוטל... (ווי מען זאגט: ס'איז ניט גירעדט נור „גיבולן"...)

אויף ימים נוראים פלעגן אנפארן אין שטאדט פון אלע ארומיגע דער־פער די ישובניקעם מיט זייערע וויבער און קינדער און ברייגנען פולע וועגגם מיט עופות, אייער, קארטאפל און האניג אויף יום־טוב. אין אונזער קליין שטיבעלע פלעגט קומען אונזער קרוב שמואל־יענקל דער באקאווער, פון באקאוו, מיט זעקס מיידלאך; אלע שיינע, גיזונטע, מיט רויטע באקן ווי אויסגיטאקטע ליילקעם. מען האט זיך ניט גיקענט א קערטאן אין שטוב פון איינגשאפט, מען האט גישלאפן אויף די בייגק, אויפן טיש, אויפן קאסטן און אויפן פאל. קיינער האט זיך ניט באקלאגט, מען האט גיוואוסט אז עס דארף זיין אזוי, מען וועט דאך ניט נעמען פאהרן אין די אכסניות, מען איז דאך ניט קיין שררות...

ווי בעוואוסט זיינען די ישובניקעם גיווען גרויסע עמי־הארצים. אין שול האט מען זיי גידארפט אלע וויילע וויזן אין מחזור וואו מען האלט, וואס מען זאגט און וואס מען דארף איבערהיפן. מען דערציילט אז אמאל האט א רייבער ישובניק מיטן נאמען חיים גישיקט זיין גויעשן בעל־עגלה „מיכאלקע" אין שול ער זאל זהעהן צו ס'איז שוין צייט געהן אין שול. דער גוי הערט דורך די אפענע פענסטער ווי דער חזן זינגט אין שמונה־עשרה „מכלכל־חיים" קומט ער און זאגט: „טאם זאוואוט מעניע אי טיע־

בע" (מען רופט אי מיך , אי דיך). די גוים וואָס האָבן לאַנג גידינט ביי אידן זיינען אויך גיווען שטיקלאַך אידן, א גוועשע דינסט האָט גיקענט זאָגן „ברכה" מיט די קינדער, נעמען „חלה" פון די טייג מיט איהר לשון: „בערו כאלו נא באזשע כוואלו" (איך נעם חלה אין נאָטם לייב). זיי האָבן גיוואוסט וואָס מען מעג און וואָס מען טאָר ניט עסן, ווען עס וועלן זיין די אידעשע יום־טובים, וואָס מען דארף צו יעדן יום־טוב פיהרן אין שטאָדט, למשל: קאַרטאָפל און בוריקעס אויף פּסח, גרינס אויף שבועות, עופות אויף יום־כיפור און סכך אויף סוכות. כ'לעבן היינטיגע אידן האָבן זיך גימעגט ביי זיי לערנען...

אויף ראש־השנה פלעגט מען בריינגען מיט בערלינעס אויפן וואָסער פון קיעוו נאָך גרינע ניט קיין צייטיגע וויינטרויבן און „קאוואנעס", אויך אנדערע זעלטענע פירות אויף מאכן א ברכה „שהחינו". אז מען פלעגט צושניידן דעם קאוואן איז ער אפט גיווען צופויל און ביטער ווי גאל; אויך די וויינטרויבן זיינען גיווען זויער ווי עסיג. נאָר ס'אדאגה, אבי ס'איז דא אויף וואָס צו מאכן שהחינו. אמאל האָט אונז א שכן גישיקט א מתנה אויף שהחינו א העלפט פון עפעס א מאדנע פירה, מען האָט גיזאָגט אז דאָס איז א „מילגרוים". ס'האָט אויסגיזעהען כמעט ווי א עפל, נאָר אינווייניק איז דאָס גיווען פול מיט רויטלאכע יאדער (דערפאָר אפּנים שטעהט „מלא מצוות כרימון"), נאָר קיין גוטן טעם האָט עס עפעס ניט גיהאט.

אויף ראש־השנה פלעגט די מאמע באקן אזא מין חלה מיט צוויי איבערגייגטע הענט מיט פינגער, וואָס מען האָט גירופן „בייגל"; אויף יום־כפור האָט מען גימאכט „לייטער". מילא די לייטער איז אפשר כדי די תפלות זאלן קענען ארויף אויפן הימל, דאָס קען זיך נאָך לייגן אויפן שכל, אבער די בייגל אויף ראש־השנה? נאָר מסתמא איז דאָס אויך ניט אומזיסט.

געהענדיק פון שול האָט מען יעדערן גיזאָגט לשנה־טובה, נאָר ניט אלע האָבן גיוואוסט וועמען צוזאָגן „תכתב" אדער „תכתבו". צו וועטשערע האָט מען די „המוציא" גיטונקט אין האָניג כדי ס'זאל זיין א זיסער יאהר. מען האָט אויך גיגעסן א קאָפּ פון פיש, מען זאל זיין זיין א „ראש" ניט קיין „זנב".

ניט אומזיסט האָבן זיך די יום־טובים גירופן יומים־נוראים; מען פלעגט זאָגן אז אין די טעג ציטערן אפילו די פיש אין וואָסער, היינט ווי

זאל א זינדיקער מענטש ניט ציטערן פאר זיינע חטאים ווען ער האָט גיטאָהן? ראש־השנה זיינען אידן גישטאַנען אין שול מיט צובראָכענע הערצער, אָנגיטאָן אין די ווייסע קיטלען ווי די מתים אין תכריכים, גי־שריען, גיווייגט, און גיבעטן אויף א גוטן יאָהר. איבערהויפט איז דער שרעק אלץ מעהר און מעהר גיוואקסן פאר די תקיעות, (מהדרין פלעגן פאר די תקיעות געהן אין מקוה) ווייל אלע וויסן אז דאמאלסט קוקט מען „דאָרטן" איבער יעדערנס מעשים און עם ווערן גישריבן די „קוויט־לען". אלע קרעכצן שטיל „טאטעניו פאטער, גוטער גאָט אין הימל, האָב רחמנות".

פון עמוד הערט זיך א שטימע „למנצח לבני קרח". מען זאגט דעם קאפיטל זיבן מאל מיט אזעלכע קולות און גוואלדן אז פשוט די הימלען שפאלטן זיך... אלע זיינען פארמאטערט. מען כאפט אף דעם אטע. דער רב, דער בעל־תקיע און נאך חשוב'ע בעלי בתים שטעהען אויפן בימה. דָער שמש גיט א פאטש אין טיש, עם ווערט א היילינג שטילקייט. אלע דעקן איבער די קעפ מיט טליתים, א ציטער געהט אריבער אין גאנצן גוף. חיים יענקל דער דין מיט זיין מחיה'דיקער, זים קלאנגדיקער שטימע הויבט אן: „איי! אייאי! מן המצר קראתי יה, ענני, איי אייאי, במרחב יה..." ווערן קולות אונטערן הימל. „קולי שמעת, איי, יאי־איי, אל תעלים אזנך לרוחתי לשועתי..." ס'איז נאָר גרויסע נסים ווען די סטעליע, דער דאך און דער הימל פאלן ניט איין פון די קולות. פילע צוריסן זיך די העלדזער און ווערן הייזעריק ווי די וואנט.

צו די תקיעות האָב איך גיפיהלט ווי מיינע האָר שטעלן זיך קאפייר פון שרעק. איך האָב זיך גיקוועטשט און זיך אנגישטריינקט צו ווייזען כדי נאָט זאל זעהן אז איך טוה תשובה און וויין...

נאָכן מן המצר ווערט ווידער שטילער; ווען ניט ווען הערט זיך נאָך פון ווענען א כליפען און א שטילן גיוויין. (מען זאגט אז ווען עם ווייזט זיך פון זיך אליין איז א סמן אז אין דעם מאמענט קומט־פאָר אויפן הימל זיין „משפט") אלע זיינען אנגישטריינגט, האלטן איין דעם אָטעם און וואַרטן....

תקיעה! טהו, טהו... דער שופר לאָזט ארויס א פישץ, א קוויטש, ס'גהט ניט... דער שטן ימ"ש איז אריינגיקראָכן אין שופר און לאָזט ניט בלאָזן. דער בעל־תקיע ווערט בלייך ווי א מת, עם טרייסלען זיך ביי איהם די הענט, דער שופר ציטערט אין די ליפן. ער פרואווט קלאפן דעם שופר

מיט דער בריטער לאך אראפ אויפן שולחן, דער שטן זאל ארויספאלן פון שופר... דער עולם פיהלט מיט שרעק אז די סכנה איז גרויס און איז מכוון די נעמען פון די היילינע מלאכים, די ממונים אויף די תקיעות „פצפציה, פציפיה, הדרניאל, תרסטיאל, תוסניאל, תרטיאל און דעם גרעסטן שר מטטרון" — זיי זאלן קומען אין דער עת־צרה צוהילף און פאר־שטאפן דעם שטן זיין מויל ער זאל ניט קענען מקטרג זיין.

דער בעל־תקיע נעמט זיך ווידער מיטן לעצטן כח. טו־או־או — און דעם מאל גיהען די תקיעות ארויס גרינג, הויך און קלאר. ווי א משא פון טויזנט שטיינער איז פון הארצן ביי יעדערן אראפגיפאלן. אדיינק דעם אייבערשטן, מען האט דעם שטן מקטרג גובר גיוואן און מען האט בטחון אז דער יאהר וועט זיין אי"ה א גוטער און א גליקלאכער.

פאר אונזערע אידן וועלכע האבן דאס איבערגילעבט פארשפארט מען צו שרייבן און די „נייע" אידן וועלן סיי ווי סיי ניט פארשטיין. זיי זיינען ווי געשטארבענע וואס זייער הארץ קלאפט ניט מעהר...

די גאנצע צייט פון דאוונען הערן זיך דורך די ווייבערשע פענסטער־לאך קולות און גיוויינען. ס'העלפט ניט דעם שמש'ס פאטשן אין טיש און זיין שרייען: „שאט, ווייבער! שטילער! זאל זיין שטיל! זעהט נאר, זעהט, ווי זיי האבן זיך דארט אביסל צווייאכמערט, ווייבער שאט!" נאר ווער, וואס... זיי האבן נעבאך גינוג אויף וואס צו ווויינען און אויסבעטן ביי דעם וואס מען איז ניט ווערט דערמאנען זיין נאמען א גוטן יאהר פאר דעם מאן און פאר די אומשולדיקע עופ'עלאך.

ביי די ווייבער איז יומים־נוראים אין שול גישטאנען אין א פאס א זאנערקע און „פירניזאגט" פאר די ווייבער די תפלות. אלע האבן איהר גיקוקט אין מויל און נאכגיזאגט ווארט אין ווארט, (אמאל איבערגידרייט, נאר וואס מאכט עס אוים...)

ווייבערלאך! — זאגט די זאנערקע — ניט שטופט זיך, די פאס רוקט זיך — זאגן אלע נאך, ווייבער ניט שטופט זיך, די פאס רוקט זיך", פארשטיין די ווערטער איז איבעריק, מען ווייסט אז דאס זיינען היילינע ווערטער, גאטס ווערטער, איז וואס דארף מען דא ווייסן אדער פארשטיין?

די ישובניצעס זיינען נעבאך נאר גשטאנען ווי די קעלבער, דער זאנערן האבן זיי ניט גיקענט נאכזאגן און אליין האבן זיי ניט גיוואוסט וואס צו בעטן. מען האט אמאל גיפרעגט א ישובניצע, פארוואס שווייגט זי די גאנצע צייט און בעט גארנישט? זאגט זי: „מיר איז אלץ איינס,

אויב דער קוויט? וועט זיין א גוטער איז מה־טוב, וועז ח"ו ניט, וועל איך פאהרן צו מיין ברודער". ס'קען זיין אז די גאנצע מעשה איז א ליגן, נאר איך האב זי ניט אויסגיקלערט.

ראש השנה נאך מנחה איז די גאנצע שטאדט, מאנסבי?, ווייבער, אינגלאך און מיידלאך גיגאנגען צום טייך מיט סדורים, קרבן־מנחה'ס צום „תשליך". דער גאנצער ברעג איז גיווען שוואַרץ פון מענטשן; די בעסטע פלעץ האבן פארנומען די שיינע בעלי בתים, אַרימע זיינען גי־שטאנען אין בלאטע... און ווייבער נאר אן א זייט. נאכן זאגן האט יע־דערער אויסגיטרייסלט פון אונטערן קאפאטע אלע עברות אין וואסער אריין, ווי עס שטעהט „ותשליך במצולות ים כל חטאתיכם."

טז.

יום־כפור.

פאר יום־כפור פלעגט מען פון די דערפער אָנפירן אין מארק מאסן מיט עופות אויף כפרות. פארמעגליכע פאמיליעס פלעגן קויפן פאר יערן מיטגליד א בעזונדער כפרה, פאר א נקבה א הון, פאר א זכר א האָן; (מהדרין האָבן גיזוכט ווייסע כפרות) און קבצנים האָבן צווייען דרייען און נאָך מעהרער גישלאָגן מיט איין כפרה.

די נאכט פון ערב יום־כפור האָט מען כמעט ניט גישלאָפן; מען האָט צוגיגרייט די עופות, גיבונדן די פיסלאָך. די כפרות זיינען ניט גיוועזן צופרידן, האָבן זיך גיוואָרפן און גישריען, אין שטוב איז גיוועזן א הורהא; אָנדערע עופות האָבן זיך אָפגיבונדן און גיפלייגן איבער די קעפ, אַראָפגיוואָרפן און צובראָכן כלים פון די פאָליצעס און גימאכט א חורבן אין שטוב.

אָרימע האָבן גיטראָגן זייערע כפרות אויפן שולהויף וואו עס זיינען גישטאַנען שוחטים מיט זייערע גיהילפע, יונגע לייט וואָס לערנען זיך שחיטה, מיט פארקאטשעטע פאָלעס, מיט די חלפים אין מויל, ווי גזלנים אין וואַלד. אַרום זיי איז גיוועזן א דערשטיקענעס פון מענטשן, יעדערער האָט זיך גישטופט מיט זיין כפרה און זיין שחיטה־צעטל אין האַנט. א שמיש האָט גינומען די עוף, דערלאָנגט צום שוחט וועלכער האָט זי גינומען צווישן די קניה, איבערגיבייגן די קעפל, אָפגיפליגט שנעל די קלייניע פעדערלאָך פון העלזל און א כיק הין און צוריק מיטן חלף... און פלינק, מיט בוידע הענט, אָנגינומען פון בויד זייטן ד פעדערן און מיט איין רים אָפגירסן כמעט די גאַנצע פעדערן (די פעדערן האָבן גיהערט צו די שוחטים)

און אָפּגיוואָרפן די עוף אָן דער זייט. פון צער בעלי־חיים האָט מען דאָ ניט גירעדט... עס פלעגט אָפט טרעפן אז די עוף, א הייל, אָן פעדערן נעבאָך, פלעגט אַנטלייפן ניט א דערקיילעטע. עס פלעגט אויך טרעפן אז פון כאַפּענעם איז די שחיטה טריף גיוואָרן איז מען גילאָפן צום רב און עם האָט זיך גיטאָהן חושך.

צו בעלי־בתים פלעגט דער שוחט קומען א היים קיילן די כפּרות. דאָ איז דאָס צוגיגאַנגען מעהר אידעשלאָך, מיט א ברכה און מכּסה גיווען די בלוט מיט אש. צו אונז איז אויך דער שוחט אהיים גיקומען. פריער פלעגט קומען א שמש אָנזאָגן: „רב האַצקל! שלאָגט כּפּרות! דער שוחט וועט באלד קומען".

דער טאַטע האָט גיזאָגט אין סידור דעם „בני־אדם" און אלע האָבן איהם נאָכגיזאָגט. די כּפּרה האלט מען אין האַנט און צום „זה חליפתי, זה התרנגול ילך למיתה", דרייט מען די כּפּרה דריי מאל ארום קאָפּ; מען נעמט די כּפּרה פּאַרן קעפּל און מע וואַרפט זי אונטערן טיש. די עופות האָבן גיקוקט אין בני־אדם און נאָר נישט פּאַרשטאַנען וואָס דרייט מען זיי א מוה, וואָס וויל מען פון זיי, פּאַר וועלכע עבֿרות וואַרפט מען זיי גי־בונדענע אונטערן טיש — האָבן זיי פּראָטעסטירט, גיקוואָקעט, גישריען, און די שטאלצע הענער האָבן גיקוקוריקעט, איז שיין איינמאל גיווען א קאַנצערט. נאָך דער שחיטה זיינען די מאַנסבית גיגאַנגען אין שול זאָגן סליחות, און די וויבער האָבן גיהאט ארבעט איבערן קאָפּ, מאכן די עופות, קנעטן דעם טייג, באקן חלה, וועלנערן א דינע בלאט טייג אויף די קרעפּלאָך א. ד. ג.

ערב יום־כּפּור אין דערפרי, ביין דאוונען, האָט מען באַצאָלט דעם גבאי אלע חובות וואָס קומט אין שול פּאַרן חזן און אַנדערע הוצאות, און דער גבאי האָט יעדן בעל הבית גיגעבן לעקאָך. אין פּאָליש האָבן וויבער אויף טישלאָך פּארקויפט קאָרענעם לעקאָך, מען האָט דאָס גיטראָגן אהיים און גיטיילט אלעמען צושטיקלאָך און גיוואונשן איינע די אַנדערע א גוטן א זיסן יאָהר. יעדער קינד איז צוגיגאַנגען, גינומען דעם לעקאָך און גי־זאָגט: „טאַטע, זאלסט דערלעבן איבער א יאָהר, מיט דער מאַמען, מיט אונז מיט אלעמען".

דער וואַרמעם איז גיווען א יום־טוב'דיקער, די שיינע פרישע „ליי־טער", פיש, פלייש פון די כּפּרות, וויך מיט לאָקשן (די קליינע געלינקע אייעלאָך וואָס מען גיפינט אין די הינער פלעגט די מאַמע אין מיין טע־

לער ווייך אריינלייגן, דאָס איז שיין גיוועז אלע מאָל מיין חזקה). נאָך דער ווייך — די גוטע „קרעפלאך" מיט גיהאקטע פלייש, וועלכע זיינען גיוועז נאָר דריי מאָל אין יאָהר; דאמאלסט ווען מע „שלאָגט": צו כפרות, צו הושענות און ביים המן'ען שלאָגן.

נאָך ווארמעם איז ביי מיר גיוועז א יום־טוב ווען איך האָב אויף איהם גיוואַרט א גאנצן יאָהר. ערב יום־כפור האָט די מאמע גימאכט פאר אונז און פאר פיל שכנים די גרויסע וועקסענע יום־כפור ליכט. (כאָטש אין אזא טאָג האָט מען ניט גיטאָרט גנב'נען דאָך האָב איך זיך ניט גיקענט אָפהאלטן פון אָפשציפען שטיקלאָך וואקס אויף אויסקנעטן מענטשלאָך) יעדער שכנה האָט גיבראכט איהר וואקס און איהרע פאָדים וואָס מען האָט מיט זיי גימאָסטן די קברים אויפן הייליגן־ארט. פאר יעדערן האָט מען גימאכט צוויי ליכט, איינע די „גיזונטע", די אנדערע די נשמה־ליכט. פאר יעדער קינד, פאר יעדן קרוב האָט מען גיליינט א פאָדים, צו יעדער פאָדים האָט מען גיזאָגט דעם נאמען: „דאָס איז א פאָדים פאר בערעלען, דאָס איז פאר שמערעלען א. ז. ו. ביז פון די אלע צוזאמען־גיליינטע פעדים איז גיוואָרן א גראבער קנייטל. פאר דער נשמה־ליכט האָט מען גיציילט די פעדים פאר דער נשמה פון יעדן טויטן אין דער משפחה. די „גיזונטע" ליכט האָט גיברענט אין דער חיים און די „טייטע" ליכט האָט מען גיטראָגן אין שול. (אויב עס האָט גיטראָפן אז די גיזונטע ליכט האָט זיך חם ושלום פארלאָשן איז דאָס גיוועז באהיט נאָט א שלעכטער סמן...) דעם נאנצן טאָג האָט מען גיבעטן מחילה וועמען מען האָט באגעגינט, ווייל די עברות שבין אדם לחברו איז נאָט ניט מוחל.

צו מנחה אין שול האָט זיך יעדערער גיליינט במחילה אויפן פאָל און דער שמש האָט מיט א רצועה כלומרשט גישמיסן מלקות און גיציילט דריי מאָל „והוא רחום" די צאָל פון ניין און דריסיג מלקות. אין פאָליש פון שול איז ניט אזוי לייכט גיוועז צו דורכגעהן, מען האָט גימוזט זיך אָפזוגענען מיט שיינע עטליכע גילדן. אויף דער נאנצער ליינג פון פאָליש זיינען פון ביידע זייטן גיזעסן מיט קערות די גבאים פון אלע צדקה־חברות, אויף יעדער קערה א צעטל מיט גרויסע אותיות דער נאָמען פון דער חברה. אויך דער חזן, די זינגער, אלע כלי־קודש, יעדערער מיט זיין טעלער. און אלע דורכגעהער האָבן, ווילענדיק ניט ווילענדיק, גימוזט אריינווארפן א מטבע אין טעלער, וועמען מעהר וועמען ווייניקער.

אויפן שול־הויף האָט זיך נאָר גיטאָהן חושך. נאנצע באנדעם אריימע־

לייט און קאליקעס זיינען ווי היישעריק אנגיפאלן און גירישן פשוט פאר די פאלעס: „גיט א נדבה, גיט א נדבה, האט רחמנות, זאלט איהר דער־לעבן איבער איהר!" דער גאנצער פלאץ ארום שול איז גיוועז פארפלייצט מיט די ארימע־לייט, היינט איז גיוועז זייער יריד.

א גאנצן זומער פלעג איך קלייבן געלט פון מיינע „בייטאגן" און אויסבייטן ביי דער מאמען אויף קליינע גרעשעלאך, (איהר ווייסט דאך שיין אז מיין מאמע איז גיוועז א גבאי'טע, איז ביי איהר גיוועז בנמצא די קליינע מטבעה'לאך) דעריבער האב איך ערב־יום־כפור גיהאט א פולע קעשענע מיט גרעשעלאך און אין יעדער אויסגישטעלטע האנט פלעג איך אריינווארפן א גרעשעלע. ווייל געבן א גרעסערע מטבעה וואלט ניט גי־סטייעט אפילו קרח'ס אוצר.

נאך דער סעודה־המסיפקת האט מען זיך גינומען גרייטן ווי מען וואלט באדארפט פאהרן ערגעץ אין א ווייטער און סכנות־דיקער נסיעה. די עלטערן בענטשן די קינדער, דער טאטע בעט מחילה ביי דער מאמען: „זיי מיר מוחל מיין ווייב", די מאמע זאגט: „זיי מיר אויך מוחל מיין מאן". ביי אלעמען שטעהען טרערן אין די אויגן, יעדערער ווייסט אז דורכן יאהר האט ער ניט ווייניג ענמת־נפש גימאכט דעם אנדערן... און האט גינוג פאר וואס צו בעטן מחילה. די שטימונג איז טרויעריג, עס לאזט זיך ניט מיט ווערטער איבערגעבן.

די ווייבער טוהען אן העלע קליידער, מען בענטשט די ליכט מיט א יאמער גלייך ווי מען וואלט באווייזט ח"ו א טייטן. מען נעמט מיט זיך דעם גאנצן פעקל מיט סדורים, מחזורים, די תפלה־זכה און די נשמה־ליכט. אנדערע טראגן אויך א טעפל מיט זאמד אויף אריינשטעקן די ליכט. מען זעגינט זיך און מען ווינשט אויסבעטן פאר אלעמען א גוטן קוויטל, און מען געהט אין שול מיט א האריץ־קלאפענעש נאר מיט בטחון אויף זיין רחמנות; גאט איז א בעל־רחמים.

אין דערהיים בלייבן נאר קליינע קינדער. די רייבע מוטערס בעטן אז די ארימע שכנים זאלן זיי שיקן די קינדער צו שפילן מיט זייערע, עס זאל זיי זיין פרייליכער. די ארימע קינדער זעהען נעבאך דעם ערשטן מאל גרויסע הייזער מיט גרויסע שפיגלען און שיינע צאצקעס. זיי זיינען „טשי־קאווע" (נייגעריק) יעדער זאך א טאפ טאן, ווילן זיך זעצן אין דעם ווייכן מעבל נאר זיי שפרינגען אפ באלד צוריק מיט שרעק ווייל מע פאלט אריין ווי אין א גרוב.

מען זאָגט אַז דערפאַר האָבן אָרימע־לײַט אַ סך קינדער און רייבע גראָדע ווייניק, ווײַל יום־כּפּור שיקט מען אַ מלאך ער זאָל זעהען וואו עס איז נויטיק אַ קינד. אין די רייבע הייזער געפינט איצטער דער מלאך אַ סך קינדער און ביי די אָרימע איז פּוסט, קיין איין קינד ניטאָ. פערשרייבט דער מלאך אין בוך: „אַהער אַ קינד.".

אין שול איז אויסגישפּרייט אויפן פּאָל שטרוי. אומעדום לײַכט: אין די היינגלײכטער לײַכט, אויף די פענסטער און אויף די טישן, נעבן הרובע שטעהען קעסטלאַך און טעפּלאַך מיט ערד אָנגישטעקט פול מיט לײַכט. די פּאַרשפּעטינטע זוכן אַנאָרט וואו אַרײַנצושטעלן זייערע לײַכט; אויף מאָרגן וועט מען די איבערגיבלײבענע שטיקלאַך לײַכט צונעמען אַהיים אויף מאַכן הבדלה.

פון די פּיל הונדערטער לײַכט לאָזט זיך הערן אַ שלעכטער ריח, די לײַכט ברענען ניט גוט, אויף דעם קנייטל ברענט זיך אָן אַ שוואַרץ קעפּעלע ווי אַ קלײנע שוויימעלע, עס רייכערט און טשאַדעט. נאָר וועמען איז היינט אין קאָפּ צוהערן זיך צו אזעלכע קלייניקייטן!

מען וואַרפט אַראָפּ די שיך, מ'טוהט אָן דעם קיטל, דעם גאַרטל, די יאַרמולקע מיטן טלית. וועט ס'האָט אַנאָרט אויף זיצן איז מה־טוב, וועט ניט שטעהט מען אויפגישטיקט אַרום די שטענדערם, אַרום די בינק, וואו ס'איז נאָר דאָ אַ דורכנאַנג איז אָנגישטאָפּט מיט מענטשן, אַ נאָדל ערגעץ ניט אַריין צושטעקן. מען נעמט זיך זאָגן די תפלה־זכה: רבון כל העולמים, בראת, — דו האָסט אין מיר בעשאַפן אַלע אברים, די קאָפּ, די האַרץ, די הענט, די פיס, א. ז. וו. צו דינען דיך מיט זיי. און מען רעכנט אויס אַ לייננן צעטל עברות וואָס מען האָט מיט די אברים גיטאָהן... און עס גיסן זיך טרערן און טרערן, טייכן מיט טרערן.

מען עפּנט דעם ארון־קודש, עס נעהען־צו די חשוב'סטע זקנים אין טלית מיט זילבערנע עטרות, מען גיט יעדערן אַ תורה אויסגיפּוצט מיט ווייסע זיידענע מענטעלאַך; אויף די תורות זילבערנע קריינען מיט גלעזעקעלאַך, אויף אַנדערע היינגען פּארשיידענע „טס'ן" מיט לוחות און פּייגעלאַך, „יד'ן" און אַנדערע צירונג. אַלם בעוועקט זיך, די גלעקעלאַך באַמבלען און קלינגען, דזין, דזין, דזין. יעדער דזין קלינגט אין די אויערן ווי אַ זיסע הימלישע מעלאָדיע... דער גאַנצער עולם שטעהט שטיל מיט אַ הייליגער אָנשטרייננונג.

ביין עמוד שטעהט דער חזן מיט זיינע אַלטע און גאָר יונגיקע

משוררים. דער חזן זעהט אוים ווי דער כהן־גדול, זיין ווייסע יארמולקע, זיין שיינע, ווייסע און לאנגע באָרד מישט זיך אוים מיטן ווייסן קיטל, ארום שטעהען די זקנים מיט די רייניקייטן, א הייליגע שטילקייט... מען הערט נאָר ווי די פייערלאָך אין די ברענענדיקע ליכט טרישצען און קנאַקן. דער רב מיט א פארשטיקטע שטימע פון גיוויין זאָגט שטיל גיציילטע ווערטער: „בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה, על דעת המקום" וכ"ו. מען דערמאָנט זיך אויף די אמאָליגע אנוסים פון שפּאַניען וואָס פלעגן קומען שטילערהייט אין שול און אויף אלע צדיקים וואָס זיינען אין אלע דורות אומגיקומען על קידוש־השם, אויף די קדושים וואָס האָבן אויסגיהייכט זייערע נשמות אויף די אוטאָדאָפעם מיטן „שמע־ישראל". עד מתי, רבונו של עולם, עד מתי?... און עם געהען דורך פאר די אויגן נייע קדושים, נייע הרוגים, הרוגים און הרוגים. נאָט אין הימל, האָב רחמנות, שיין צייט, שיין צייט.

דער חזן הויבט אָן זינגען פאַמעלאָך „כל נדרי"... די שטילע זיסע טענער גיסן זיך ווי פון א גן־עדן קוואל, יעדער דרייעלע, יעדער קוועטשעלע פיהלט אָן די נשמה מיט א הימלשן חיות. מען פארגעסט דעם שווערן זינדיקן גוף נאָר מען שוועבט הויך אין די עולמות העליונים, אין עולם הזמרה, וואו די מלאכים זינגען שירה.... און די קולות געהען שטארקער און שטארקער און זינגענדיק פליהט די נשמה אויך העכער און העכער... ביז מען קומט צום ונסלח לכל עדת בני ישראל.

דער עקסטאַז ווערט צו בילאָך שוואָכער, מען דאַוונט מעריב, מען זאָגט פיוט. ערטער־ווייס ווייניט מען, ערטער־ווייס זינגט מען פריילאָך צוזאמען מיטן חזן; אזוי ביז שפּעט אין דער נאַכט. אייניגע בלייבן אין שול די גאַנצע נאַכט, מען זאָגט „שיר־היחוד" און דעם גאַנצן תהלים.

פון גאַנץ פרי האָט מען ווידער גידאַוונט, ווידער גיזאָגט סליחות, פיוטים, גישלאָגן זיך אין הארצן על־חטא. נאָר וואָס ווייטער ווערט מען אלץ מעהר צוגיוויינט צו די תפלות; אין גיוויסע ערטער, ווי צו דער תפלה „לאל עורך דין" און צו „ונתנה תוקף" האָט מען זיך ווידער צוברענט, געגוואלדעוועט, געשריען און גיוויינט. מען דערמאָנט זיך ווי מען האָט אמאָל גיבראָכט יום־כפור צום עמוד דעם „קדוש" מיט אָפּגישניטענע הענט און פים און ווי ער האָט פאר זיין יציאת נשמה הקדושה גיזאָגט דעם „ונתנה־תוקף". פון דאמאָלסט אָן רעכנט זיך דער ונתנה תוקף פאר דער הייליגסטער תפלה.

צום „בראש השנה יכתבון, מי יחיה, ומי ימות", האָט מען פֿשוט אייגנגעלייגט די וועלט. די חזנים האָבן די וועלטער ממש צוגעזונגען ווי מען זאָגט אויף טעלעראָך און איבערגיחזרט פֿיל מאָל „מי יחיה, מי יחיה, אוי וויי! — ומי ימות, ימות, ימות..." דעם פֿירוש המילות האָבן שיין אפֿילו די ישובניקעם פערשטאַנען און מען האָט ביטערלאָך גיווויינט און גיקלאָגט. אין דער וועלט שולט פֿלעגן צו ונתנה תכף זיין היסטערישע געשריי־ען און טראָגעדיקע וועלט פֿלעגן פאָלן אין חלשות. געניטע וועלט פֿלעגן זיך באָרגן מיט א פֿלעשעלע „שלאָקס־טראָפּנס" צום שמעקן. עם פֿלעגט אמאָל ביי אזעלכע פאָלן ווערן א מהומה „עס ברענט!..." די מאַנסביל־זיינען מיט טויט־שרעק גילאָפן פון שול. הא! וואו ברענט? דער שמש לויפט צוריק און באָרוהיגט דעם עולם: „סאיז גאָרנישט! א אידענע חלש'ט."

מנחה צייט איז דער עולם שיין גיוווען פֿארשלאָפט פון תענית, אוים־גימאַטערט פון דעם פיל „זאָגן". אין פּאָליש און אויפן הויף ארום שול איז מען גיזעסן און גילעגן, אייניגע האָבן זיך אָפּגירוהט, אנדערע האָבן גיכאַפּט א דרעמל, גיעטעמט א ביסל פרישע לופט ווייל אין שול האָבן זיך שיין די ליכט גילאָשן און גיטשאַדעט, דערשטיקט צו ווערן. אינגלאָך, שקצים, האָבן גישטיפט, גיגעבן איינע די אנדערע שמעקן פון א פֿלעשע־לע טראָפּנס, און גיוואָרפן זיך מיטן נאָסן האַנטאָך.

די מנחה האָט מען שיין גידאַוונט פויל. צום על־חטא האָט זיך די האַנט צום הארצן קאָם צוגירירהרט, נאָר פון יוצא וועגן. דערפאָר אָבער צו „נעילה" האָט זיך דער עולם ווידער אָפּגילעבט, מען האָט אַנגישטריינגט די לעצטע כחות, ס'איז שיין ניטאָ קיין צייט אויף וועז אָפּלייגן, ס'איז שיין די לעצטע „סטאַנציע". צו נעילה וועלן גיחתמ'עט אלע „קוויטלען", יעדער מינוט איז טייער וויל באַלד וועלן גישלאָסן די „טויערן" אין הימל און מען האָט מיטן גאַנצן הארצן גיבעטן „פּתח לנו שער, בעת נעילת שער" — און צום לעצטן מאָל גישריען מיט אלע כחות דריי מאָל „שמע ישראל, ברוך שם כבוד וכו'. און זיבן מאָל „ה' הוא האלהים". מען האָט גיבלאָזן „מאה תקיעות" און דערמיט האָט זיך געענדיקט דער גרויסער מוראַ'דיקער טאָג.

מען האָט גידאַוונט דעם וואָכעדיקן מעריב. אנדערע האָבן זיך גי־כאַפּט גיכער אויסגעהן די שמונה־עשרה צו גיפינען זייער איבערגיבלי־בענע שטיקל ליכט אין דעם זאַמד צו טראָגן זי אהיים אויף מאכן מיט

איהר די הבדלה, דערביי פלעגט אפט קומען צו קריגערייי. וויל יעדערער האט גיוואגט אז די גרעסערע שטיקל ליכט איז זיינע. און ס'איז גיוואָרן א זוכענעם מיט די שיך ווי להבדיל ערב־שבת אין באד. ביי מיר אליין האט מען איינמאל פשוט צוגילקחנט א פאר נייע גאלאשן. איך האב אפילו גיוואוסט וועמעס ארבעט דאס איז גיוועזן. הינטער אונזער באנק איז גיוועזן א שכן „אישיעלע־כאשקעס" א שניידער־יונג, א גרויסער שייגעץ, אנ'עזות־פנים און א הולטיי, אלע האבן פאר איהם מורא גיהאט. ס'איז אפילו ניט פאסיג באלד נאך יום־כפור רעדן אויף א איידן, נאר דאס איז גיוועזן אזא איד וואס האט מורא נאר יום־כפור, אבער שפעטער, זאגט ער, איז ניטא וואס מורא צוהאבן.

נאך מעריב, ארוים־געהענדיק פון שול, האט מען מחדש גיוועזן די לבנה, גישפרונגען ווי די הענער „כשם שאני רוקד כנגדך" און גיבעטן גאט אז די לבנה זאל צוריק ווערן גרויס ווי די זון. נאכן אפפאסטן זיך מיט די איבערגיבליבענע קאלטע „כפרה" האט מען ארויינגיכאפט נאך א מצוה, מען האט ארויינגישלאגן א פלעקל אין דער ערד, א אנהייב צו דער סוכה.

טז.

סוכות.

באלד נאך יום־כפור האָט מען זיך גינומען בויען די סוכה. ביין טאטן, ווי ביי אַנ'אַלטן בעל־הבית, איז אויפן בוידים גילענן פון אלע יאָהרן דער גאַנצער מאַטעריאל פון וואָס צו מאַכן די סוכה. אלע דראַנגען מיט פּאַרטיקע קריוקעס אויף וועלכע ס'האָבן זיך גיהאַלטן די וועגט און דער דאַך, אלע העלצלאַך, דראָניצעס און שטריקלאַך; אלץ איז גיווען פּאַרטיק צוגילאָזן צו דער מאָם. מען האָט זעלטן וואו בעדאַרפט ערגעץ א טשוואָק ארויינשלאָגן.

פּאַר סוכות האָט מען דאָס אלעס אראָפגינומען פון בוידים. מען האָט נאָר בעדאַרפט איינגראָבן די דראָנגעס אין דער ערד, איז שיין די איבע־ריקע ארבעט גיגאַנגען וויי א מזמור. די דראָניצעס האָבן זיך צוגיבונדן צו די דראָנגעס מיט שטריקלאַך, אין איין וועגטל האָט מען גילאָזן א לאַך אויף א טיר וועלכע מען האָט פערהאַנגען מיט א ראָגאָזשע, פון אויבן צוגידעקט מיט בוימלאַך וועלכע גוים פלעגן בריינגען אין מארק. אויף דער ערד האָט מען אויסגישאָטן געלן זאמד. אָט האָט איהר אייך א בשרה סוכה.

כאָטש אין גאַנצן האָט מען בעדאַרפט מאַכן צוויי וועגטלאַך, וויל די סוכה האָט מען צוגישטעלט צו צוויי פּאַרטיקע וועגט, דאָך האָב איך מיטן טאטן גיארבעט עטליכע טעג. איך בין גיווען גליקליך צו העלפן דעם טאטן מאַכן די סוכה, טראָגן די דראָניצעס, דערלאַנגען דאָס, יענדז, צו־האַלטן דעם לייטער א. א. וו. איך האָב זיך אויך געפיהלט אלס א „מאַנס־ביל". דער עיקר, אז מען האָט צוגידעקט די סוכה מיט די גרינע ביימע־לאַך, איז גיווען א מחיה צו קוקן ווי מיט יעדער ביימעלע וועלט אלס

טינקעלער אין סוכה. איך בין גישטאנען אונטן און אנגיווייזן דעם טאטן וואו דער סכך איז צו גידיכט אדער צו שיטער ס'זאל ניט זיין קיין צו גרויס לעבער. מען האט אנגיוואנדן אויף דעם סכך עטלאכע שייטלאך האלץ כדי דער ווינט זאל ניט ארויפטראגן די בוימלאך. איך האב זיך גאר ניט גיקענט זאט אנקוקן אויף אונזער שיינער סוכה.

עם זיינען ביי אונז גוועז עטלאכע רייכע בעלי־בתים וועלכע האבן גיהאט גיבויטע סוכות, וואו דער דאך פלעגט זיך עפענען, מען האט נאר די סטעליע צוגידעקט מיט א ביסל שטרוי. נאר פע! אזא סוכה האט ביי מיר קיין שום חן ניט גיהאט, דאס איז ניט קיין סוכה נאר א פשוטע שטוב. אין אונזער כשר'ער סוכה, זאגט דער טאטע, מעג עסן אפילו דער רב אליין.

נאר איך מיטן טאטן האבן גיגעסן אין סוכה. די מאמע האט דארטן נאר די ליכט געבענטשט און דעם קידוש גיהערט. ערשטן זיינען ווייבער ניט קיין מענטשן, „נשים" זיינען על פי דין פטור פון מצות סוכה און ווידער דארפן זיי בעדינען די מאנסבילן, טראגן די גיריכטן פון שטוב אין סוכה א. ז. וו.

ווען ס'איז גיוועז שיין און וואַרים דער וועטער האט מען אין סוכה גענפיהלט 'עפעס א מין פאעטישע נאכט־שטימונג. דורך די לעכלאך צווישן דעם סכך האבן זיך גיזעהן שטיקלאך הימל מיט בלישצענדיקע שטערענדלאך. עס דערמאנט אז אמאל, אין ארץ ישראל, בעת'ן חג־האסיף, איז מען גיוועסן אין „בייטלאך" פון גרינע לולבים אין די גערטנער וואו מען האט צוזאמענגיקליבן נאנצע בערג מיט אלערליי פירות, עפל, בארן, מילגרוימען און אייבערטן. אין דער לופט הערן זיך גוטע ריחות פון בלומען, פון די ארומיגע בערג הערט זיך דער בלעקען פון שאף און פלייטן־שפיל פון די פאסטאכער. די לבנה שווימט שטיל אין הימל, די שטערענדלאך שיינען ציטערנדיק גלייך ווי זיי שאקלען צו מיט די קעפ, יע, יע, מיר האבן דאס אמאל גיזעהען. און עס כאפט אן א ביינקענעש צו ארץ־ישראל, צו די אלטע גוטע צייטן...

זעלטן אבער האט מען הנאה גיהאט אין סוכה. מעהרסטנטייל איז גיוועז קאלט. מען איז גיזעסן אין וואַרימע בגדים און זיך גיטרייסלט פון קעלט. מען כאפט זיך מיטן עסן וויל עס ווערט פארקיהלט, אין דער וויילע שווימען אהום ווי פעטע קריהעס. עס ווילט זיך דאך ניט אווק געהן פון דער שיינער סוכה. ס'הייבט אבער אן געהן א רענן. אין ספרים שטעהט אז דאס איז גיגליכן צו א קנעכט וואס דערלאנגט זיין הערר אין

א בעבער ווייז און זיין הערר גיסט איהם דעם ווייז צוריק אין פֿנים אריין. מען געהט ווי פֿארשעמטע צוריק פון סוכה.

אתרוגים און לולבים פלעגט מען ברייגען פון בערדיטשעוו אדער פון אנדערע גרויסע שטעדט. א רייכער בעל הבית האט גיקויפט פאר זיך אליין א אתרוג א „צאצקע" א אמתן „הדר", נאך גרינלאך, פריש ווי ערשט פון בוים, ריין ווי גאלד, אן א שום פגימה'לע, אן א שום פינטעלע, מיט א שיין גיטאקט פטום'ל. מען האט עם גיהאלטן איינגיוויקלט אין פיינע וואטע און ס'איז גילעגן אין א שיינער זילבערנער פושקע.

דער לולב, פריש און גרין, מיט פיינע איידעלע בלעטלאך וועלכע האבן זיך גיהאלטן שטייף איינע צו די אנדערע. מען האט זיי אפילו ניט בעדארפט בינדן, נאר פון שיינקייט־וועגן האט מען אנגיטאהן עטליכע שיין־גיפלאכטענע רינגלאך. אונטן איז צום לולב גיוועז צוגיבונדן א לאנגע שיידלע קונציק אויסגיפלאכטענע אויך פון גרינע לולב־בלעטער. פון דער שיידלע האבן ארויסגישטעקט עטלאכע צוויגלאך פון פיינע הדסים און ערבות. וועד עם האט פארמאגט אזא לולב מיט אזא אתרוג האט מיט דעם סטאלצירט און איז גיווען בא זיך גדול־דיק.

ביליגערע אתרוגים זיינען גיווען וויניקער שיין און מיט קליינע פעלערן. אויך דער לולב איז ניט אזוי פריש גיווען, ניט אזוי גרין און די בלעטלאך גרעסערע און גרעבערע און בכלל ניט גיהאט אזא איידלען אויסזעהן ווי דער ערשטער. נאר ביליגע אתרוגים האבן גיהאט א פנים פון א געלער אוגערקע; ניט קיין שיינע פארמע, קרום אדער בייביק און דער פטום קליין און דאר. דער לולב אנ'אלטער נאך א פאר א יאהריגער, א טרוקענער, א גלעזער און די בלעטלאך גיקנאקט ווי אנ'אלטער בעזים און אויך דער הדום איז גיווען א ארימער. אזא אתרוג איז נעבאך גילעגן אין א פשוט־ער צוקערניצע אדער נאר אין א בלעבענער פושקע און איינגיוויקלט אין קלאטשע.

מיטלע בעלי־בתים האבן עטליכע צוזאמען גיקויפט א אתרוג בשותפות. וועד עם האט א גרעסערן חלק גיהאט דער האט גיבענטשט דער ערשטער, און ארימע פלעגן געהן בענטשן מיטן קהל'שן אתרוג. פאר ווייבער און קינדער האט א שמש גיטראגן אתרוג־בענטשן אין די הייזער, מען קען זיך פארשטעלן וואס פאר א פנים האט אזא אתרוג גיהאט.

אלע טעג פון סוכות אין דערפרי, נאך איידער מען האט עפעס אין

מויל גינומען, האָט מען געבענשט דעם אתרוג אין סוכה; (פרומע אידן פלעגן פריער געהן אין מקוה) פריער מאַנסביל דערנאָך ווייבער. די קינדער האָט מען דעם אתרוג כמעט אין האַנט ניט גיגעבן, זיי זאָלן אַוא אויי־ דערלע זאַך ח"ו ניט אַצו שטאַרקן קוועטש טאָן. נאָר מיך, שיין אַלס הדר־ אינגל, האָט מען גילאָזן פּאַמעלאַכקע א שאָקל טאָן דעם לולב. עס האָט זיך מיר שטאַרק גיוואָלט טרייסלען מעהרער און שטאַרקער נאָר מען האָט ביי מיר דעם לולב פון האַנט אַרויסגירישן. איך האָב שטאַרק מקנא גי־ ווען די עלטערע וואָס זיי מעגן א סך טרייסלען. איבערהויפט האָט מען גי־ ציטערט מען זאָל חס ושלום ניט אָפּברעכן דעם פּטום וויל דעם פּטום פלעגט מען נאָך סכות געבן א טראָגערזיקער אידענע זי זאָל איהם אָפּבייסן (דאָס איז גיוועזן א סגולה צום טראָגן).

אין שול צו הלל זאָגן האָבן כמעט אַלע מזרח־בעליבתים גיהאַלטן זייערע לולבים ווי להבדיל סאָלדאַטן זייערע ביקסן. ווער ס'האָט גיהאט א שיינע זילבערנע פּושקע האָט ער זי גישטעלט אויפן שטענדער מען זאָל זי זעהען... צו הודו לה' האָט מען גימאַכט „נענועין", מען האָט גישאָקלט דעם לולב דריי מאָל הין און צוריק אין אַלע זעקס זייטן. בעת'ן פּראָווען די נענועין איז דער עולם גיוועזן שטיל; מען האָט נאָר גיהערט ווי די אַלטע טרוקענע בלעטלאַך פון די לולבים קלאַפן איינס אָן אַנדערן.

צו הושענא זיינען אַלע מיט די לולבים גיגאַנגען הקפות אַרום דער בימה. די ערשטע נאָכן חזן זיינען גיגאַנגען מיט גדלות די שיינע, גרינע לולבים, די „מיוחסים"; נאָך זיי די טרוקענע אויסגיבייגענע און צישאַר־ פּעטע נעבאַך. ס'איז שיין גיוועזן צו זעהען די לאַנגע שורה מיט די לו־ לבים. מען האָט גיקוקט און גישאַצט דעם מעמוד פון די בעליבתים נאָך זייער לולב. און דערפאַר מאַכט האָט יעדערער זיך אַנגיטאָהן א כה צו קויפן וואָס א שענערן אתרוג. אויסער פרומקייט האָט עס גיפאַסט צו פּרנסה, צו קרעדיט.

די נעכט פון חול־המועד סוכות האָט מען גירופן שמחת־בית־השואבה. מען איז גיגאַנגען אין שול זיך משמח זיין, מען פלעגט זיך אופלייגן צו עטלאַכע קאָפּיקעס און שיקן נאָך א ביסל משקה. צום פאַרבייסן פלעגן מאַרק־ווייבער צושטעלן הינטערן בימה טישלאַך מיט קאָרענעם לעקאַך, אייער־קיכלאַך, קאָרזשעס, גיפוילטע עפּעלאַך און קלייניע באַרלאַך צום פאַר־ קייפן. מען האָט זיך „גימאַכט" פריילאַך. גיראָטענע יונגע־לייט פלעגן אופשטעלן כלומרשט א „קידוש" פון פיל פאַרשידענע שטיקלאַך פּיזע

צוזאמען קונציג „אופגישטוקיוועט". דער קידוש איז גיווען לאנג ווי דער אידישער גלות און דער עולם איז גיווען שטארק צופרידן און גילאכט. אנדערע האבן נאכגימאכט קליין־שטעדטלדיקע חזנים, ווי אזוי ביי די הויכע טענער, וואו דער חזן האט ניט גיקענט דערלאנגען מיטן קול, האט ער מיטן האנט גידרייט אין דער הויך, און צו די נידעריקע טענער האט ער גידרייט מיטן פינגער ארא־פ... מע האט אויך נאכגימאכט זייערע משוררים ווי זיי זינגען מיט ווערטער: באם, באם,באם, אדער טעלעלע לע, טארא־רא־דום־דום־דום. הכלל, מען האט זיך אידעשלאך שיין משמח גיווען, גיזונגען חסידישע נגונים און גיכאפט א טענצל.

אין אנדערע קליינע שול'כענם און מניינים פון פארשידענע חברות האט מען חול־המועד גימאכט „קלפות" און אויסגיקליבן נייע גבאים וועלכע פלעגן שטעלן א היבש ביסל משקה. יעדער חברה האט דערנאך אפגיהרט איהר נייעם גבאי בכבוד גדול איבער די גאסן מיט נגונים צו איהם אהיים. בפרט אז עס האט געטראפן א סיום־התורה, איז דאמאלסט די גאנצע שטאדט אוף גיווען. מען האט מנדר־גיווען געלט פאר אייניגע שרייבן א „אות" אין דער תורה. דערנאך האט מען די נייע תורה גיטראגן אונטער א חופה איבער די גאסן מיט כלי־זמר, יעדערער האט גיוואלט האבן די מצוה טראגן עטלאכע טריט די תורה אוף די הענט. אז מען האט די תורה ארויסגיטראגן אין שול, איז מען איהר ארוים אנטגעגן מיט אלע תורות פון ארון־קודש און מען האט גיזונגען און גיטאנצט א גאנצע נאכט.

איבערהויפט איז גיווען גרויס די שמחה אין דעם אוונט פון שמחת־בית־השואבה ווען אברעמעלע דער כלי־זמר פלעגט קומען מיט זיין קאפעלע אין דער גרויסער שול אפגעבן כבוד דעם עולם. אלע אידישע שטעדט האבן זייערע באריטע אברעמעלאך, נאר אונזער אברעמעלע איז טאקע ווירקלאך גיווען א גרויסער קינסטלער; ער האט מיט זיין פידעלע ממש פאר־כשופט מענטשן. אוף דעם קאנצערט פלעגט אפילו דער איספראוויניק אליין קומען הערן אברעמעלען. דאם האט גיוויינטלאך גימאכט גרויס כבוד לישראל. עפעס א קליניקייט, דער „איספראוויניק"! דער גלות־איד איז שטענדיק צופרידן גיווען אז דער „פריץ" האט אמאל א גוט ווארט גיזאגט אוף אידן. למשל, אז אידישע שבת'דיקע פיש איז הפלא ופלא, אז אידישע טעכטער האבן שיינע אויגן, אז א איד האט א גוטע קאפ צו שאך־שפיל און נאך בעסער פון אלעם איז זיי גיפעלן די אידישע פסח'־

אָווקע".. דעם גרויסן אָדון האָט מען גיוווינטלאָך גיזעצט אויבן־אָן אין מזרח־וואַנט אָדער אויף דער בימה טאַקע נעבן אַברעמעלען.

ווי נאָר אברעמעלע נעמט די פידעלע אין האַנט ווערט דער עולם שטיל, שא!, אלע האלטן איין דעם אָטעם. אַברעמעלע שפּילט א סאָלא, א „וואָלעכל". די פידעלע רעדט, די פידעלע ווויינט, מען וואָלט גיקענט מיינען אז א סאָלאָווייציק זינגט ערגעץ אין וואלד. די פיינע טרעלן, די זיסע דרייִדלאָך גיסן זיך ארויס טיף אין הארצן, אין דער נשמה און צוגעהען זיך אין אלע גלידער. אלע אברים ווערן ווי אפגישטאַרבן נאָר די אויערן בלייבן. מען פארגעסט וואו מען איז... מיט אמאל גיט דער אַרקעסטער א קלאַפּ א פרייליכס. ווי פון א זיסן חלום וואַכן זיך אלע אויף. אלע גלידער ווערן מיט אמאל ריהרענדיק און באַוועגליך.

מען פארגעסט דעם „ראַנג", דעם „איך"; אלע גיבן זיך די הענט און מ'גהט א קאראהאד ארום דער בימה. דער שיינער בעל־הבית בעמערקט ניט אז ער האלט אן'ארימן שוסטער פאר די הענט, די פים הויבן זיך, מיט די פאדאשוועס קלאפּט מען אין פאל, לעבעדיק, אידעלאך, לעבעדיק!... און אלטע ווייבער האטשקען זיך און פאטשן מיט די הענט צום טאקט. אזא שמחה לאזט זיך ניט בעשרייבן, ווי עס שטעהט: מי שלא ראה שמחת־בית־השואבה לא ראה שמחה מימיו. אזא כח האט די פידעלע גיהאט; א עולם צובראכענע אידעלאך, יחזקאל'ס עצמות היבשות, האבן אפגילעבט, מתים זיינען א טענצל גיגאנגען!

נאָכן קאנצערט האט דער איספּראַוויניק גיקלאפּט פרייִנדליך אברעמעלען אין פלייצע „בראווא, אבראמקא, בראווא!" ווען ער וואלט זיך ניט גישעמט וואלט ער זיכער אויך גיגאנגען מיט אלעמען אין קאראהאד. מען האט שפּעטער נאָך לאנג גירעדט ווי דער איספּראַוויניק איז גיזעסן, ווי דער „איספּראַוויניק" האט גיהערט, וו דער „איספּראַוויניק" האט אברעמעלען גיקלאפּט ווי א גוט־ברודער אין פלייצע. נישקאשע, קדחות האבן זיי אזעלכע אברעמעלאך.

דער אברעמעלע איז גיווען א ווייבער, א גוטער מענטש מיט טיפע פערחלום'טע אויגן. נאָך א לאנגער קאפּ־קרייִנק איז ביי איהם די גאנצע יזאר פון קאפּ גיוואַרן אופגיגאסן אין א קויטן. יאהרן לאנג האט ער די שווערע מאסע האר גיטראגן, מ'האט מורא גיהאט זיי אפּשערן. ווייבער האבן גיזאגט אז זיין מאַרך האט זיך איהם אין די האר אריינגיגאסן..

וויפיל אברעמעלאך זיינען דא בא אידן! און וויפיל אברעמעלאך

וואלטן אידן פערמאגט ביי א נאַרמאלן לעבן! וויפיל טאלאנטן זיינען דורך אַרימקייט, איבערהויבט דורך אונווויסענהייט ביי אונז פערלאָרן גינאַנגען! א קלעזמער האָט זיך ביי אידן גירעכנט פאר נאָר א נידעריקע פּראָפעסיע, נאָך פיל ערגער פון א בעל־מלאכה. אַנטגעגן אונזער הויז איז גיזעסן אַנ'אַרימע פאמיליע פון אלטן יחוס, ביי זיי איז גיוועז א יונגער מאן זעהר א בענאַבטער. ער פלעגט מיט א מעסערל אויסשניצן אזעלכע קונציקע זאכן, נאָר צו באַוואונדערן. האָט מען זיך דערוואוסט אז ער לערנט זיך ביי אברעמעלען שטילערהייט שפילן פידל, האָט זיך גיטאָהן חשך: „דו ווילסט אונז פארשווארצן די אויגן, א קלאָג צו אונזערע יאָהרן וואָס מיר האָבן דערלעבט, א קלעזמער ווילסטע זיין!" מען האָט איהם פערפאָלגט ביז ער איז נעבאָך פון דער וועלט אַוועק. איך האָב נאָך פיל אזעלכע פאלן אין אַנדערע געביטן גיזעהן. א מאטעמאטיקער האָט מען גירופן משוגענער, א דיינקער — אפיקורוס, א פּאָעט — בדחן א. ז. ו.

פאר הושענה־רבה פלעגן די שמשים פון די שולן און סתם אַרימע בחורים פאָהרן אויף יענער זייט טייך שניידן ערבות צו הושענות. מען האָט זיי גיבונדן צו פינף אָדער מעהר ריטלאָך צוזאַמען. אזוי ווי די לולבים, אזוי אויך זיינען די הושענות גיוועז בעסערע און ערגערע. אין די בעסערע זיינען די ריטלאָך גיוועז „כשר'ע", ס'הייסט די לעצטע אויבערשטע בלעטלאָך גאַניץ און פיין און די ריטלאָך ארומגידרייט מיט א שמאָלינקער לייענטע פון א לולב־בלעטל. אין א פשוטער הושענה זיינען די לעצטע בלעטלאָך ניט גאָר כשר גיוועז און די ריטלאָך ארומגיבונדן מיט א פשוטער פאָדים. צו בעלי־בתים פלעגן די שמשים ברייגגען די הושענות אהיים און אַרוימע פלעגן זיי קויפן אויפן שול־הויף ביי די איינגלאָך. יעדערער, אפילו ווייבער און קינדער, האָט גיהאט זיין הושענה.

די נאכט פון ערב הושענה־רבה איז מען „אוף" גיוועז. מען האָט מיטן טראָפ מעבר גיוועז גאַניץ משנה־תורה און אין שול האָט מען דעם גאַנצן תהלים בציבור גיזאָגט. (געהענדיק אין שול האָב איך מורא גיהאט קוקן אויף מיין שאָטן, ווייל אויב עם פעלט ביין שאָטן די קאָפ איז דאָס א שלעכטער סימן אז מען וועט ח"ו ניט משלים שנתו זיין...)

הושענה־רבה, אין שול צום דאַוונען, איז מען גיגאַנגען זיבן מאל הקפות אַרום בימה מיט די „רייניקייטן" און מיט די לולבים. אז מען האָט גיזאָגט דריי מאל „קול מבשר, מבשר ואומר" איז גיוואָרן א קלאָפּערי. מען האָט גישלאָגן מיט די הושענות אָן די שטענדערס, אָן די ביינק.

די אלטע האבן גישלאגן די הושענה נאר א פאר מאל און יוצא, אבער מיר, אינגלאך שקצים, האבן גיקלאפט און גישלאגן ביז ס'איז קיין איינציגע בלעטעלע ניט גיבליבן אין דער הושענה. ס'איז פאר אונז אויך גיווען א שטיקל שמחה ווי המן'ען שלאגן, נאר אין א קלענערע פארמע.

נאך ווארמעם האבן אלע אינגלאך זיך צוגיגרייט פאהנען אויף שמחת־תורה. די פאהנע איז גיווען פון א פיר־קאנטיק שטיקל פאפיר אויף וועלכן ס'איז גיווען גדרוקט נאאיווע פגורן: צוויי אידן טאנצן, אין דער הענט גלעזלאך (מסתמא מיט משקה), א אינגל טראגט א פאהנע און עפעס א „פריצל" האלט די הענט אין די קעשענעס, קוקט און לאכט. (דער פריצל דער־מאנט מיך דעם „רשע" פון דער הגדה) אויבן, אויף דער פאהנע מיט גרויסע אותיות „ששו ושמחו בשמחת תורה". אויף אנדערע פאהנעס איז גיווען גידרוקט א הירש צו א לייב. ווי קומען אהער חיות? בלייבט א קשיא, אבי ס'איז שיין... די צייכענונגען האבן מסתמא גימאכט ישיבה־בחורים ביי דער גמרא, וואס האבן „גישעפט" זייערע קענטענעש פון די שולמזרחים און פון די ציורים יפים ונאים אין דער הגדה.

די פאהנען האט מען אנגיקלעפט צו א שטעקל אויף וועלכן מען האט אויבן אנגיטאהן א קארטאפל אדער א האלבע מער מיט א לאך אויף ארייינצושטעלן א ליכטל. רייכערע אינגלאך האבן אנשטאט א פשוטע קארטאפל אנגיטאהן א רויטן עפל און דעם שטעקל אפגיפארבט מיט רויטן טינט. אזא פאהנע האט מען באוואונדערט און מקנא גיווען.

שמיני־עצרת און שמחת־תורה האבן זיך אלע גיפיהלט אין שול ניט ווי אין א מקום קדוש נאר ווי אויף א חתונה. אפילו א איד א ירא־שמים האט זיך אויך ערליבט א קונדס'ערייי, א ביסל א שטיף־טאהן. מען האט גידאוונט אין די היטלען, דעם חזן ביין עמוד האט מען זיין היטל איבערגיקערט אויפן ליינקן זייט. הינטער דעם חזן האבן זיך גישטעלט צוויי יונגע־לייט און אז דער חזן איז אויסגינגענען שמונה־עשרה האבן אינהם די חברה־לייט איבערגיקערט מיט די פים ארוף און נאך אזעלכע שקצים. דאס אלעס האט מען גיטאהן ניט ח'ו איבער „פארשייטקייט" נאר אדרבא צוליב כבוד־התורה, פריילאך מאכן דעם עולם.

נאך מעריב צו אתה־הראתה האט מען מכבד גיווען די עלטערע בעלי בתים מיט זאגן א פסוק. איניגע האבן גיקענט זאגן דעם פסוק הויך, שיין, מיטן גיוויסן ניגון, די האט מען גזאגט א יישר־כח; און פון די וואס האבן גיזאגט שוואך, אונטערן נאז און נאך אמאל מיט גרייזן, האט דער עולם

גילאכט (אמאל האט מען אין א קלײן שולכען מכבד גיוועז מיטן פסוק „מלכותך" אנ'אלטן ניקאלאייעווסקן סאלדאט, ביי וועלכן די עברה פלעגט ארויס האלב גויעש. האט ער גיזאגט: „מאלקוסקא מאלקום קאל אמוילאם, ומישלאשטעבע בהאלדער וואלדער") איז שיין גיוועז איינמאל פרייליאך...

מען האט גיעפענט דעם ארון־קודש וואו אלע ספרי־תורות זיינען גיי־שטאנען אויסגיפוצטע ווי די כלות, אין וועיסע העמדלאך מיטן גאנצן צירונג וואם די שול פערמאגט. דער גבאי זאגט שטילערהייט דעם שמש און דער שמש רופט אוים בקול־רם: רב שמערל ברב בערל איז מען מכבד מיט דער ערשטער הקפה ותנו כבוד לתורה! רב שמערל געהט מיט גדלות און נעמט ביין שמש די תורה און אזוי וועיטער, וויפיל ס'איז דא ספרי־תורות אין ארון־קודש. דער חזן געהט פארוים און זינגט: אנא ה' הושיעה נא, אנא ה' הצליחה נא וכו'. אלע מיט די תורות און נאך זיי די קינדער מיט די אנגיצונדענע פאנען געהען ארום דער בימה. טאטעם פיהרן קליינע אינגלאך פאר די הענטלאך און גאר פיצינקע קינדערלאך טראגט מען אויף די הענט און מע האלט זיי צו די פאהנע. ביי אלע קינדער בלישי־צען די אויגלאך פון שמחה. דער גאנצער עולם קושט יעדער פערביי־געהענדע תורה. די וואם שטעהען וועיטער דערלאנגען די תורה מיטן האנט און טראגן זי צום מויל.

צו הקפות קומען אויך וועיבער אין שול, מיידלאך אויסגיפוצט יום־טוב'דיק, שטופן זיך ארויין צווישן בחורים און קושן אויך מיטן האנט די רייניקייטן. דאם איז דער אינציגער טאג וועז א אידעש מיידל זאל זיין נאהענט צו בחורים; אויב מען ריהרט זיך אן ניט וויליענדיק צופיל וועלט מען רויט פון בושה...

מען רופט אוים ווידער צו דער הקפה שניה: „רב יחזקאל ב"ר יעקב איז מען מכבד מיט דער הקפה בית, תנו כבוד לתורה!" רב יחזקאל געהט א ביסל „אנגיבלאזן", ער איז ניט צופרידן וואם מען האט איהם ניט גי־געבן די ערשטע הקפה; אזוי אלע זיבן הקפות. וואם מעהר מיט א הקפה, רופט מען אלין אוים קלענערע בעלי־בתים און בעלי־מלאכות. זעלטן וועז די הקפות זיינען דורכגיגאנגען אן קריגעריי, אן זידלען דעם גבאי, יעדע־רער האט גיוואלט זיין פון די ערשטע, וואם פריער איז דער כבוד גרעסער. איבערהייבט, אין דער שניידערשער שולכען, דארטן האט דער גבאי אפט גיכאפט פעטש אויך.

צווישן איין הקפה און דער אנדערער האבן אלע זיך געהאלטן פאר

די הענט אדער גילייגט א האנט אויף דעם אנדערנם אקסל און גיטאנצט און גישפרונגען ארום דער בימה.

צו דער הקפה „עזר־דלים" וועלכע איז דאכט זיך לכתחילה צוגיפאסט פאר קליינע מענטשעלאך, פאר קבצנים, פלענן אייניגע רייכע בעלי־בתים דוקא נעמען די הקפה, וועלענדיק מיט דעם ארויסווייזן כלומרשט זייערע עניוות, אז זיי שעמען זיך ניט געהן מיט ארימע־לייט צוזאמען. מעהר ווי ביי אלע הקפות האט מען צו עזר־דלים געטאנצט און געזונגען „עזר־דלים, עזר־דלים הושיעה נא" און נאך אמאל עזר־דלים און ווידער אמאל עזר־דלים. „אוי לעבעדיקער פאטער, טאטע זיסער! עזר־דלים, הושיעה נא". מיר, אינגלאך, פלענן זיך ארויינשפארן צווישן די גרויסע און אויך שפרינגען מיט אלעמען אנהאלטנדיק זיך אן א אידנם קאפאטע אדער גארטל. עם פלענט טרעפן אז דורך אייגענעש פלענט פאלן די ליכטל און אנציגדן די פאהנע. אויף די אינגלאך „נשרפים" איז גיוועז א אמת'ר רחמנות, זיי האבן נעבאך גיהאט א פארשטערטן שמחת־תורה.

שמחת־תורה אין דערפרי, נאך די הקפות, האט מען פארקויפט די עליות. דער שמש גיט א פאטש אין טיש „תנו כבוד לתורה" צעהען גילדיין אום כהן! — פון עולם ענטפערט א שטימע: „פופצן!" פופצן גילדיין כהן! — ווידער א שטימע „חי!" חי גילדיין און נאך אמאל חי גילדיין כהן! און א דריטן מאל חי גילדיין כהן! אזוי צו אלע עליות. די לעצטע פרשה „חתן־תורה" און די ערשטע „חתן־בראשית" האבן גיקויפט די רייכע, די מיוחסים. יעדער איד האט גידארפט היינט עולה לתורה זיין. האט מען די פרשה פיל מאל איבער־גיחזרט און גילייענט יעדערן נאר צו עטליכע פסוקים. מען האט גימוזט שטעלן טישן און לייענען אין אלע ווינקלאך פון שול, אין פאליש, אויך אין אלע ארומיגע הייזער פון שול. אינגלאך האט מען אלע צוזאמען אופגירופן „עם כל הנערים".

מיין טאטע האט גיהאט א אייגענע ספר־תורה, פלענט ער אלע יומים־נוראים אין יום־טובים מאכן צוליינען א בעזונדער מנין און דעריבער האב איך גיקענט האבן דעם גליק צו זיין חתן־תורה. נאר דער „גליק" איז מיר אלעמאל „באקאם" ארויסגיפאלן. מיר האט שיין פון פריער די הארץ גיציטערט. ווי מען האט נאר אויסגירופן: „יעמוד הבחור החתן רב ישראל דוב ברב יחזקאל חתן־תורה". פלענט זיך מיר תיכף ומיד פערדרייען די קאפ און אונטערברעכן די פיס, איך פלעג ווערן בלייך, די גאנצע בלוט איז ערגעץ נעלם גיוואָרן און איך האב נעבאך במחילה די ברכה אויס־

וויניק ניט גיקענט זאגן. אט אזוי איז גיוועז אלע יאהרן, אזא שעמענדיקער בין איך גיוועז. דער טאטע איז גיוווינטלאך ניט צופרידן גיוועז נאר איך האב זיך ניט גיקענט העלפן.

נאכן דאוונען האט מען אין די בתי־מדרשים און אין אלע מניינים גימאכט קידוש. דער עולם איז גיוואקסן פרייליך און מען איז אוועק אין די גאסן מיט געזאנג. יעדער חברה, יעדער מנין איז גיגאנגען צו איהרע רייכערע מיטגלידער אויף כיבוד. וואס מעהר מיט א הויז, מעהר איז מען שכור גיוואקסן, אדער ריכטיגער זאגן, גימאכט זיך כלומרשט שכור. שמחת־תורה האבן די געסט ניט גיוואלט אז די בעלהבית'טע זאל געבן כיבוד, נאר מען האט אליין גינומען וואס ס'האט זיך גימאכט צום האנט. אין איין שטוב האט מען דערטאפט די פיש, אין דער אנדער הויז די ווייך און דעם צימעס, טאקע אליין פון אויוון ארויסגישלעפט און גליידי אויפן אלט מיט די הענט גיגעסן. קיינער האט ביי זיך קיין וואלמעס ניט גיגעסן, נאר קאמפאניעס וויים האט מען זיך ארומגישלעפט דעם גאנצן טאג פון איין שטוב אין דער אנדערער און אומעטום גיטאנצט און גיזונגען.

אונזער באקאנטער פריילאכער קבצן, דער שטאדט־ליץ, האט זיך און אלעמען משמח גיוועז אויף זיין שטייגער. ער האט אויפגיקליבן צו זיך א באנד אינגלאך ווייסע חברה'ניקעס וועלכע זיינען איהם נאכגילאפן. ער האט גיטראגן אויפן קאפ דעם קלאפישן צובראכענעם צילינדער אן א דעקל. די קאפאטע אויסגיקערט אויפן לינקן זייט, אין בוזים און אין די קעשענעס אנגשטאפט מט גיגנב'עטע קיילעטשן, האט גיטראגן א בערעזינע פון א סוכה און א זויערע אוגערקע און פלעגט אפשטעלן יעדן אין גאס און הייסן אתרוג־בענטשן. פערבייגעהענדיק א סוכה האט ער גיקאמאנדעוועט זיינע חברה־ליט: „צאן קדשים, ברעכט איין די סוכה!" און מיט א געשריי „מע, מע!" האבן די קינדער ווי מזיקים כהרף־עין צושלעפט דעם סכך. הכלל, ס'איז גיוועז פרייליך. ווייבער פלעגן קוקן און שאקלען מיט די קעפ „הוליע קבצן, הוליע! מארגן וועסטו האבן קדחות וואס צו עסן".

אין גאס פלעגן זיך די חברות פארלירן און אויסמישן זיך מיט אנדערע חברות. נאר וואס מאכט עס אויס, אלע אידן זיינען היינט גליידי. די וואס האבן גיכאפט א איבעריקע ביסל משקה און שיין גיפלאנטעט מיט די פים האט מען גיטראגן אונטער די הענט אדער גילייגט זיי ערגעץ שלאפן. וואס ווייטער, ווייטער איז דער עולם גיוואלגן שיטערער אויפן

גאס. מידע, איינגימאטערטע און הייזעריקע האָט מען זיך ערשט שפּעט אין אָוונט ווי עס איז פערשלעפּט אהיים און גילייגט זיך אָפּרוהען. איין מאל אזוי ארומשלעפּנדיק זיך אין גאס (דאָס איז שיין שפּעטער גיווען) בין איך אריינגיפאלן אין א חברה בעליעגלות, האָט איינער פון זיי מיך אָפּגיגאסן פון קאָפּ ביז די פים מיט א עמער קאלטע וואסער. ניט ח"ו פון רשעות נאָר אדרבא צו ווייזן מיר זיינע התקרבות, אז ער רעכנט מיך היינט פאר זיינעם א גלייכן, א חבר.

יז.

מען קלייבט זיך אין דירה׳ס.

נאָך דעם פריילאַכן שמחת־תורה האָט זיך אָנגיהויבן דער סעזאָן פון אומעדיקע, כמורנע און קאַלטע, רעגנדיקע טעג; די רעגנדלאַך וועלכע קריכן אַריין טיף אין די ביינער. מיט יעדן טאָג איז די בלאָטע אַלץ שיטערער און טיפער גיוואָרן, מען האָט זעלטן גיזעהען אַ דאַרפעשן פּוער אין מאַרק. דערביבער פלעגט ווערן אויף אַלץ אַ יקרות, אפילו אויף קאַרטאָפל, די איינציגע אכילה ביי די אָרימע לייט. די קרעמער האָבן ניט גיהאַט קיין פּדיון, זיינען גיזעסן אין די קלייטן די הענט פּאַרשטעקט אין די אַרבל און גיגענעצט. פון בעלי־מלאכות איז אָפּגירעדט, זיי האָבן קיין שטאָך ארבעט ניט גיהאַט, נאָר שוסטער־לאַטוניקעם האָבן „מאסף ממון" גיוועזן, זיי זיינען גיווען פּשוט פּאַרוואָרפן מיט ארבעט; איצטער איז געווען זייער צייט. פּאַר לייגן אַ לאַטע אויף אַ שוך האָבן זיי זיך גיהייסן אָפּגילטן; אַ לאַטע וואָס האָט זומער גיקאָסט צעהען גראָשן האָבן זיי היינט ממש גיריסן די הויט און גיהייסן זיך געבן „אַ גריוונע". פון אָפּדינגען וועלווע׳ער וויל זיי היינט אפילו ניט הערן, זיי זיינען יעצט די מיוחסים. פלעגן די אָרימע־לייט אַ ברירה האָבן טראָגן די צוריסענע שיך; די אָפּגיריסענע פּאַדאָשווע פלעגן זיך אויף יעדן טראָט עפענען און פּאַרשפּריצן דעם בגד מיט בלאָטע ביזן קאָלנער, די קליידלאַך ביי די וויבער זיינען גיווען אונטן פּאַרדריפּעט מיט געדיכטע בלאָטע און געקלאַפּט אין די פּים.

נאָר הערט אַ מערקווירדיגע זאַך. גראָדע אין דער צייט, אין חשון, אין דער רעכטער בלאָטע פלעגן זיך אַלע שכנים וואָס האָבן גיביטן זיי־

ערע דירה'ס (זעלטן ווען א שכן איז גיבליבן מעהר ווי א יאהר אין דער זעלבער דירה) גראדע איצטער גיקליבן פון איין דירה אין דער אנדערער. ס'איז שיין גיווען אזא מנהג פון קדמונים, קיינעם איז נאר ניט איינגעפאלן אין זינען אז מען קען זיך קלייבן אין א טרוקענעם סעזאן.

אמת אז קיין גרויסע שווערע מעבל ווי שאפעם, קאנאפעם, קאמאדן א ד. ג. האבן די ארימע שכנים פון איין קליין קאמערל ניט גיהאט. זייער גאנצע בעלעבתישקייט איז בעשטאנען נאר פון צוויי הילצערנע בעטלאך (אמת מיט א סך וואנצן און פריסן) אדער איין בעטל מיט א „טאפטשאן" א פערענע מיט עטלאבע קישענס, די קאסטן אויף רעדלאך, א פאר בינקלאך, די גיפעם: מילכיקע, פליישיקע און פארעווע טעפלאך, די לאקשן־ברעט מיט דער קאטשעלקע, די זאלץ־ברעטל, דעם בעזים און פעקלאך מיט זאכן שמאטעם, אט האט איהר אייך די גאנצע ווירטשאפט. דאס איינציגע וואס פערנעמט א סך פלאץ זיינען אן עין הרע די קינדערלאך זאלן לעבן, זיי מוז מען דאך אויך אנזעצן אין וואגן מען קען דאך זיי באוועסע נעבאך אין בלאטע ניט פיהרן צופוס.

קיין באזונדערע וועגן אויף איבערפיהרן מעבל זיינען, פערשטייט זיך, אין אונזערע מקומות ניט גיווען. ביי אונז איז גיווען נאר איין טיף וואגן, פון אויבן בריים און אונטן שמאל. אז מען האט בעדארפט מאכן ערגעץ א קליינע נסיעה און גיזעצט זיך אין וואגן פלעג מען זיך אלץ טיפער ארייגרוקן ביז ס'איז שיין ניט גיבליבן קיין ארט אויף זיצן. די אסכן הילצערנע, ווייניק, אדער נאר ניט גישמירטע, די רעדלאך ניט נאר קיין־לעבדיק, אן אייזערנע רייפן, הילצערנע זאווערסקעס. אז דער רעדל האט זיך גידרייט, האט ער גיטאנצט און געסקריפעט, געגריליצט, הו, הי, אז פאר א מייל האט מען גיהערט די פישצערייי. און אז נאט האט גיהאלפן די זאווערסקע האט זיך צובראכן און דער רעדל איז אראפ פון אקס האט זיך דער וואגן איבערגיקערט.

דער פערדל, ניט פיל גרעסער פון א קאץ, נאר מיט א גרויסן קאפ און בעלמעס אויף די אויגן פון וועלבע עם רינט שטענדיק אומפלייט. די אונטערשטע ליפ היינגט אראפ, עס זעהען זיך ארוים עטליכע ציינער — מען וואלט גיקענט זאגן אז דער פערד לאכט... די גריווע אויסגיקראכן און צופאטלעט, דער רוקן איינגיבייגן, די ביינער הינטן סטארצן, די רעכטע רעם כאטש נעם און ציל זיי איבער. פון דעם עק איז כמעט קיין זכר ניט גיבליבן; די פעל מיט קרעץ, פון ביידע זייטן בויך צוויי פאסן אויסגי־

ריבענע דורך דער שטריק וואָס שלעפט דעם וואָגן. די קניה שטעקן פון פּאָרונט, אויף די פּים שישקעם ווי שוואַרצע קאַרטאָפל, די קאָפּיטעס אַרומגיבראָכן, אָן פּאָדקאָוועס. אויפן בויך גרויסע וואַסער־פּוכירעס אָנגי־שלאָגענע מיטן בייטיש־שטעקל. קיין חברה צער בעלי חיים איז ביי אונז ניט גיוועזן, האָט איהם טאַקע זיין בעלהבית אַרויסגעלייגט שטעקנס וויפיל ס'איז אין איהם אַרויסגיקראָכן. אזא פערד אָדער, ריכטיגער זאָגן, אזא פּגירה האָט מען גיקויפט ביי א פּויער פּאַר פינף רובל אָדער נאָך ווייני־קער, ווייל צו ערד־אַרבעט האָט ער שוין ניט גיטייגט, און זיין קראַנקע פעל איז דעם פּרייז אויך ניט ווערט גיוועזן.

אָט אין אזא וואָגן מיט אזא פערד און אין אזא בלאָטע פלעגט מען אָנלייגן די גאַנצע כלי־בית מיט די בעבעכעס, דעם הינקענדיקן טישל, די בעטל מיט די פיסלאַך־ארוף און צוושן זיי די פּעקלאַך און אויף די פּעקלאַך האָט מען אָנגיזעצט די קלענערע קינדער.

אין אָסיען, ס'איז קאַלט, א רעגעלע שפּריצט, די בלאָטע ערטער־ווייס שיטער, ערטערווייס געדיכט; דער בעלעגלה אין צורישענע שטיוול טיאָפּקעט אין בלאָטע, שטופט דעם וואָגן און הערט ניט אוף צו שרייען, הוקען און טיוקען. „נא! נא!" שלאָגט און שעלט דעם אָרימן פערדל נעבאַך. דער פערדל טוהט וואָס קען, שאָקלט מיטן קאָפּ הין און הער, סאָפּעט און כראָפּעט, פון די נאָזלעכער און פון די איינגיפאַלענע זייטן זעצט א פּאָרע.

אז דער בעלעגלה ווערט מיד צו שלאָגן און שרייען שטעלט ער זיך אָפּכאָפּן דעם אָטעם. דער פערדל טוהט אקער אויף הינטן די קאָפּ און קלערט זיך, מיר איז שוין אודאי צייט זיך אָפּרוהען! דערווייל זינקען פּא־מעלאַכע די רעדער טיפער אין בלאָטע. דער בעל־עגלה שפּייט אָן אין די הענט און נעמט זיך ווידער צו דער בייטש. נא, נא! א פּגירה זאָל אויף דיר קומען, ריהר זיך! אָדלער מיינער, א חאַלעריע זאָל דיך נעמען טאַטע פאָטער מיט דיין אלטן בעל־הבית האַוורילען אין איינעם וואָס האָט מיר אזא נבלה אַרויסגישפּאַרט, און הייבט אָן ארבעטן מיטן בייטש־שטעקל איבערן בויך, איבער די פים. ווער, וואָס! ניט פון אָרט... ביז דער פערדל גיט זיך א רים מיט אמאל און באַין! — דער גאַנצער וועגל מיט אלע פעק־לאַך איבערגיקערט אין בלאָטע... און דער פערדל אויך בתוכם ליגט זיך ווי א פּריין אויסגייגן אויפן זייט מיט די פים אין דער הויך און לאָכט זיך אוים מיט זיינע צייַנער פון זיין בעל־הבית און פון דער גאַנצער וועלט.

עס ווערט א יאָמער, א קלאָג, די מוטער שרייט „וויי איז מיר, די קינדער!" די פערענע איינגיטשעפעט אין די פיסלאָך פון טיש, די טשיך צוריסן און די פעדערן קריכן ארום. פון דער בעט האָבן זיך צוויי פיס־לאָך אויסגיבראָכן, פון די טעפלאָך זיינען גיבליבן נאָר שערבלאָך. עס לייפן אָן אידן. מען העלפט ארויסשלעפן די קינדער, די זאכן, מען חויבט דעם ווענל, מען נעמט זיך שלעפן דעם פערד. איינער זאָגט אָן דעם בעל־ענלה די בשורה אז ער מעג שיין געהן זאָגן נאָך איהם „קדיש". דער בעל־ענלה ווישט מיט די קייטינע העמד די אויגן...

עס פעלן אויך ניט קיין קאָמישע סצענעס: ביי איינינג וואָס האָבן גיהאָלפן שלעפן די זאכן זיינען די פים טיף אין בלאָטע אריינגיקראָכן און האָבן בשום אופן ניט גיוואָלט ארויס. איינער האָט א פוס פון כא־ליווע ארויסגישלעפט און דער שטיוול איז אין בלאָטע גיבליבן שטעקן; איינער וואָס האָט ביידע כאָליוועס פאר די עווערלאָך צוגיהאָלטן און גי־וואָלט זיך מיט ביידע פים א הויב טאָן — איז מיט ביידע הענט אין בלאָטע גיפאָלן. ליידיק־געהער שטעהען ביי די זייטן פון גאס, האָלטן זיך ביין בויך און לאכן. מען האָט פארגעסן אויף די זאכן וואָס ליגן אין בלא־טע און איינע די אנדערע האָבן גימוזט העלפן ווי עס איז ארויס־קראָפ־קען זיך, אויסגישמירטע אין בלאָטע ווי די רוחות. אזעלכע סצענעס האָט מען גיזעהען כסדר אין די גאסן דעם גאנצן סעזאָן פון די קלייבענעשן.

יח.

דער רבי האצקל נאטעם.

נאָך דעם לאַנגן בין הזמנים און יום־טובים האָט זיך ווידער פּאַר אונז, אינגלאַך, אָנגיהייבן דער אומעדיקער חדר־גלות מיטן בייזן רבין מיט די פינסטערע אָוונטן, אויף א גרויסן טיש איין גראָשענע חלב־ליכטל, און שפּעטער, נאָכן לערנען, שלעפּן זיך אהיים בייצאכט אין בלאָטע, רענן אָדער שניי. גאָט ווייסט דעם אמת, ווען ניט די מורא פּארן טאטן און רבין וואָלט איך גיווים בעסער גיוואָלט בלייבן אין דערהיים ארום דער וואַרעמער הרובע און מאכן צאַצקעס. מען איז גיוועז צופרידן אז דער רבי האָט זיך פּארקיהלט און ניט גיקענט קומען אין חדר, אָדער אפילו נאָר פון א פּאָר שעה פרייהייט ווען דער רבי איז נענאַנגען אויף א ברית אָדער אויף א לויה. אמאל פלעגט טרעפן אז א „רעוויזאָר" איז גיקומען פון דער גובערניע זוכן מלמדים וואָס קנעלן אן א „שיין", פלעגט דער רבי צושיקן די קינדער אהיים פריי. (איין מאל האָט מען גיכאפט א מלמד און מען האָט איהם עקזאמינירט. ער האָט שפּעטער דערציילט מיט גדלות אז די לעהרער אין גימנאזיע האָבן איהם גיפרענט ער זאל זאגן וואָס עם דרייט זיך, די זון צו די ערד? האָט ער גיענטפערט „וואָס איז דאָס פּאר א שאלה, גיווים דרייט זיך די זון, והראיה, אז יהושע האָט גיהייסן דער זון זי זאל זיך שטעלן." די גאנצע שטאָדט האָט דאמאלסט גיקאָכט מיט דעם מלמד'ס חכמה.) אָבער אזעלכע יום־טובים האָבן זעהר זעלטן גיטראָפן.

נאָר איין שעה אין טאָג האָבן מיר גאהאט א גוטע אין חדר; דאָס איז גיווען בין מנחה למעריב ווען דער רבי איז אין שול. מיר פלעגן ברייג־

גען פון דערהיים צו עטלאכע קאַרטאָפל און באַקן זיי אין הרובע, עסן זיצענדיק אויפן פּאָל און דערציילן מעשיות פון טויטע, פון שדים, פון כשוף־מאַכערס. (די שרעקענדיקע מעשה'לאַך האָבן זיך גוט גיפּאַסט צו די פינסטערקייט אין שטוב) מיר פלעגן אויך זינגען א אומעדיקע לידעלע: „בין איך מיר — איי יאָ יאָי — אַנ'אָרימער העזעלע אויף דער וועלט, אויף צרות און ליידן בין איך גישטעלט". דער ניגון איז גיוועזן זיס־ווייענדיק ווי אלע אידישע ניגונים וואָס ציהען ביי דער אידעשער נשמה.

אויף ווינטער בין איך אַנגיקומען כלומרשט צו א גרויסן מלמד, חאַצקל־נאַטעם, וועלכער איז גיוועזן באַרימט פאַר א „כתבא־רבה" און אויך גישם'ט פאַר א גרויסן „בעל־לשון". אין אמת'ן האָט ער קיין לשון־קודש ניט גיקענט און קיין דקדוק אודאי ניט, ווייל אין אונזערע מקומות האָט מען בכלל פון דקדוק ניט גיהאַלטן. מען פלעגט לאַכן: דקדוק שמיק־דוק, אונזער אבות אבותינו האָבן פון דעם ניט גיוואוסט, דאָס האָבן די בערלינער אפיקורסים ימח שמם אויסגיקלערט", און בכלל האָט מען אפילו פאַרן תנ"ך אויך מורא גיהאַט, מען זאָל חלילה ניט אראָפּ פון דרך־הישר...

דער חאַצקל נאַטעם האָט גישם'ט אין שטאָדט מיט זיינע „אפירן". דער אפיר איז גוועזן א מין מוסטער פון א בריף צו די עלטערן. קודם כל איז גיוועזן א גרויסער „בעזרת־השם", אלע אותיות צוזאַמען אויפגידרייט ווי א מין מאַנאַגראַם (זעלטן וועט זיינער א תלמיד האָט גיקענט נאַכ־מאַכן אזא שווערן דריידל מיט איין מאָל, ניט איבערגירסן פון אָנהויב ביזן סוף); נאָך דעם בעזרת איז גיגאַנגען א „לכבוד" אויך פון דעם זעלבן סטיל, אויפגיפּלאַנטעט צוזאַמען.

„לכבוד אהובי אבי ה"ה החכם הנגיד המופלג א. ז. וו. אלע מעלות וואָס ניט גישטויגן ניט גיפלויגן. נאָר דאָס איז שוין אזא מאָדע גיוועזן: אין א בריף צו א קבצן, צו א עני ואביון, האָט מען גישריבן „הנגיד הגביר"; צום גרעסטן גראַבן־יונג „הרב המופלג"; אפילו אין שול, ביין אויף־רופן צו דער תורה, האָט מען אלעמען גירופן יעמוד „מורנו הרב"... און קיינעם איז גאָר ניט איינגיפאַלן א קלער טאָן, אז דאָס איז לועג־לרש.

די אַנדער שורה איז גיוועזן: „ולרעיתו, היא אמי מורתי הצנועה והחסידה מנשים באוהל תבורך מרת... נרה יאיר, עד מאה שנים בלא צער גידול בנים. די דריטע שורה — ראשית הידיעה היא הבריאה, כי הנני ב"ה

בקו החיים והשלום כה לחי. דאָ הויבט זיך ערשט אָן די רעכטע מליצה. אויב דער ערשטער וואָרט איז גיוועז „אחלה" האָט דער „אפיר" גיהייסן „אחלה". קאָם מיט גרויסע צרות דורכגיקראָכן עטליכע שורות מיט אַ נאַרישע מליצה, אויפגיקלעפט פון יוצרות, עטליכע ווערטער פון דאָנען, פון דאָרטן. דערנאָך איז אַוועק אַ גיוויסע פּאָרמע, אין אַלע „אפירן" די זעלבע, גיגעבן די עלטערן צו ווייסן, כי הנני לומד ב"ה גמרא גטין שני דפים בכל שבוע, א. ז. וו. אזעלכע „אפירן" זיינען אַרויס גיגעבן גיוואָרן פון דעם גרויסן בעל לשון חאַצקל־נאָטעם אין גאַנצן פינף, אין משך פון לאַנגע יאָהרן.

ס'איז גיוועז ניט אַזוי גרינג צו באַקומען אַזאַ אפיר ביין רבין, סיידן אַז מען האָט איהם גיבראַכט שכר־לימוד געלט מיט אַ פּאָטשטאָווען בייגעלע פּאָפּיר. נאָר איך האָב גיהאָט די נאַנצע קאָלעקציע „אפירן" אַף שיינע קאָלירטע פּאָפּיר, וויל דער טאַטע האָט בעסער פון אַלע איבעריקע דעם שכר־לימוד גיצאָלט.

אויך איז דער רבי גיוועז אַ מייסטער אויף מאַכן פּענעם פון גענזענע (פון שטאָלענע פּענעם האָבן מיר נאָך דאָמאָלסט ניט גיוואוסט) און איך האָב שטענדיק גיהאָט אַ גאַנצן פּעקל מיט גימאַכטע פּענעם.

פון דעם רבין האָב איך זיך אויסגילערנט שיין שרייבן. אפילו דעם גיוויסן „בעזרת" האָב איך אויך גיקענט מאַכן מיט אַלע פישציקעם, אין איין מאָל, פלינק. איך האָב נאָך מיינע אייגענע צוגיגעבן; וואו ס'איז אויסגיקומען ווי אַ „פישל" האָב איך צוגימאַכט אַ אויג מיט פליגעלאָך און שופן, איז אַרויס אַ לעבדיקע פישעלע. איך האָב דורך דעם באַקומען אין שטאָדט דעם טיטל „כתבא־רבה". דער רבי פלעגט שרייבן די שורות האַלב־קיילעבדיק, האָב איך מיר גימאַכט פון אַ ברעטל אַ קיילעבדיקע ליניקע און בין דעריבער גיבליבן א קאַליקע אויף אַלע יאָהרן: עד היום קען איך בשום אופן ניט שרייבן אַ גלייבע שורה. איך האָב זיך אויסגילערנט פון דעם רבין שרייבן סופר'שן כתב, מיט אַ סופר'שר פּענע און גיקענט אויף פּאַרמעט אַ מזוזה שרייבן.

עטליכע יאָהר האָב איך ביי דעם חאַצקלען גילערנט, וויל קיין בעסערע מלמדים זיינען ניט גיוועז. ער איז ניט גיוועז קיין שלעכטער, נאָר איך האָב איהם ניט ליב גיהאָט, וויל ער איז גיוועז אַ אומציכטיגער, אַ מיאוס'ע בריאה, אַ לאַנגע דינע האַלדז, מיט אַ קנאַפּ אין גאָרגל וואָס

פלעגט ארומגעהן ארוף און אראָפּ. ער פלעגט זיצן מיט א אָפענער האַרץ, און קראצן הין און צוריק די פלייצע מיט די בולט'ע ביינענדיקע קנעפלאך פון חוט־השדרה אָן דער הייסער הרובע און אקען פון גרויס תענוג.

דעם לעצטן ווינטער האָבן מיר איינגיפירט א מאָדע: כדי צוהאָבן פריי דעם גאַנצן טאָג פרייטאג, פלעגן מיר דאָנערשטאג ביינאכט אופשטעהן זעהר פרי; די חברים פלעגן געהן איינע צו די אַנדערע אויפוועקן, און אלע צוזאמען געהן אויפוועקן דעם רבין אזש אין קאוואליוקער געסל וואו ער האָט גיוואוינט, און פון דאָרטן אין חדר גיגאַנגען.

נאָך פון נעכטן האָבן מיר זיך אלע אויפגילייגט אויף טהיי און צוקער. דער בעל־הבית פון חדר האָט פאר א גלעזל טהיי זיין סאמָווער גיגעבן. אז אין שטוב איז קיין וואסער ניט גיווען, פלעגן אלע אינגלאך מיט כלים צום טייך גהן און אָנשעפן וואסער אין א פעליע (פראָרוב), דאָס איז גיווען א שיינער „ספּאָרט"! ביז דער טהיי איז פאַרטיג גיוואָרן איז דערווייל שוין טאָג גיוואָרן און מען פלעגט פון יוצא־וועגן, אָפּכאפּן א פרשה חומש און הויבא א חיים פריי אויף א גאַנצן טאָג. דאָס איז גיווען די בעסטע צייט פון אונזער חדר־לעבן. איין מאל אין אזא עקסקורסיע אויפן טייך האָב איך גיפונען צושאָטענע קופער־געלט אויפן שניי, דאָס איז גיווען דער ערשטער און דער לעצטער מאל אין מיין לעבן צו געפינען עפעס. די עלטערן זיינען אויך צופרידן גיווען מיינענדיק אז מיר לערנען די גאַנצע נאכט.

איך גידיינק אז איין מאל אין אזא נאכט איז אויף דעם גאַנצן הימל גיגאַנגען וואָלנעם פאסן, רויטע ווי בלוט, איך האָב גיציטערט קוקן אויף דעם שרעקליכן הימל. אלע האָבן גיזאָגט אז דאָס איז א סימן אויף גרויסע מלחמות און ס'איז טאקע גיווען ריכטיג. יענעם ווינטער, אין יאָהר תרל"א, איז גיווען די בלוטיגע קריג פון דייטשלאַנד מיט פראַנקרייך.

ט.

חנוכה.

פון נאָך סוכות אָן האָבן מיר אין חדר גיצייגט די טעג וויפיל ס'איז נאָך דאָ ביז חנוכה. אין מיינע קינדער יאָהרן האָבן חדר־אינגלאָך פאָר חנוכה גיהאַנדלט אין שול הינטערן בימה מיט „דריידלאָך", (אָדער, ווי מען האָט דאָם ביי אונז גירופן, „גאָרן"). פעהיגע אינגלאָך פלעגן גיסן פון צין דרייד־לאָך אין א „פורים" גימאַכט אין א קייגעכדיק העלצל, צושפּאָלטן אויף פיר טיילן. אין יעדער טייל העלצל איז גיוועזן אויסגישניטן איין זייטל פון דעם דריידל מיט איינעם פון די פיר אותיות: נ. ג. ה. ש. די ר"ת פון „נס גדול היה שם". די פיר העלצלאָך צוזאַמען גיבונדן מיט א פאָדים, האָט מען דעם צין צושמאָלצן אין א לעפל אויף הייסע קיילן און אריינגיגאָסן אין דעם פורים — איז ארום א פארטקער דרייד ווי א קוביקל, אונטן א עקעלע און אויבן א שטעקעלע צום האַלטן. מען האָט אויך גימאַכט דריידלאָך מיט פיר פלייגלאָך; דער דרייד איז גיוועזן גרינגער און זיך לייכטער און ליינגער גידרייט, וו א באַבאָטשקע מיט איהרע פלייגלאָך. מיט א גערָאטענעם דרייד פלעגט ער זיך דרייען אויף איין אָרט; מיר, קינדער, פלעגן זאָגן אז דער „גאָר" שטעהט שמונה־עשרה. אזא דרייד אָדער „גאָר" האָט גיקאָסט אין גאנצן א קאָפּיקע.

דער שפּילן מיטן דרייד איז גיוועזן אזוי: מען האָט אָנגיצייכנט אויפן טיש מיט א קרייד א גרויסן ספּיראל ווי א איינגידרייטער „פּעיי" (דערפאר טאָקע האָט זיך גירופן די שפּיל „פּעיי"). ארום דעם פּעיי האָט מען אָנגיצייכנט קליינע האַלב־רונדע קעסטעלאָך. יעדער אות פון דרייד האָט בעדייט א געווּיסע צאָהל: דער נון האָט זיך גירעכנט אכט, דער גימל

— דריי, דער היי — פינף און דער שין צוועלף. (ווער האָט עס גימאכט אזיינע ציפערס ווייסט מען ניט, עס מוז זיין מסתמא נאָך פון אלטע צייטן, אפשר נאָך פון ששת ימי בראשית).

וויפיל שפילער אזוי פיל זיינען גיווען פארשיידענע מטבעות אדער סמנים. יעדערער האָט גידרייט דעם גאָר און אויף וועלכן אות ער איז גיפאלן, אזוי פיל קעסטעלאך האָט ער זיך אפגיציילט, בעת דער גאָר האָט זיך נאָך גידרייט האבן אלע מיט אומגידולד גיקוקט און גיוואַרט אויף וועלכן אות ער וועט פאלן. אויב ס'איז געפאלן „שין" איז גיווען א שמחה, א גדולה „שין, שין, גיפאלן א שין", אלע האבן מקנא גיווען. אז ס'איז אבער גיפאלן א „היי" אדער גאָר א „גימל" האָט מען מיט פערדראָס אפגיציילט גאָר פינף אדער דריי. וועד ס'האָט גיהאט דעם גליק אז ביי איהם איז אויסגיפאלן עטלאכע מאל שין, האָט ער אלעמען איבערגיאָנגט און איז גיקומען דער ערשטער צום סוף פון דעם „פעיי" און האָט גיוואונען דעם קאָן.

מיר איז אבער ניט גינוג גיווען צו האבן א דריידל ווי אלע אינגלאך. איך האָב גיוואלט איבערשטייגן אלע דריידל־מאכער און מאכן אזא דריידל וואָס קיינער האָט ניט. האָב איך גינומען א העלצל א דיקערן פון א געווינטלאכן פורעם און האָב איהם צושפאלטן מיט דעם „קולדאטש־מעסער" פון קיך ניט אויף פיר נאָר אויף אכט טיילן, אויסגישניטן אין די וועגטלאך מיטן שפיץ מעסערל צאצקעם ווי אמתע דראָט־ארבעט. ס'האָט בעדארפט גיוואונען ארויסקומען א דריידל גאָר אנאָנטיקל. ליידער האָב איך ניט גיוואוסט א קליניקייט, אז די האלץ מוז זיין גוט טרוקן...

איך האָב ארומגידרייט די הענט מיט שמאטקעם כדי עס זאל זיך חם ושלום ניט פארקאפען דער היסער צין אויף די הענט, נאָר אז ס'איז באשערט א אומגליק קומט ער גאָר אומגיריכט פון א אנדער זייט. איך גים אריין דעם גישמאלצענעם צין אין פורים, אוי וויי! ס'האָט גיגעבן מיט אמאל א קנאק און א שאס־ארויס אין דערהייך דער צין און האָט מיר אפגיגאסן דעם גאנצן נאָז.... (ביי אלע קורץ־זיכטיגע געהט פריער דער נאָז).

וואסער! וואסער! גיבער וואסער, אוי, וויי! נאָר ביז מען האָט גיבראכט די קווארט מיטן וואסער האָב איך פון שרעק און וויטאָג גיכאפט און אפגיריסן דעם צין פון נאָז מיט דער פערברענטער הויט צוזאמען. איך האָב שיין פערגעסן אויפן דריידל... לאכט ניט! דאָס איז ניט קיין אויסגיקלערטע מעשה, מיין נאָז איז א גוטער עדות. עד היום האָט ער נאָך

אויף זיך סמנים ווי פון פּאקן. איך האָב גימענט דאמאָלסט בענטשן גומל וואָס דער ציין איז ניט אריין אין די אויגן.

כאָטש א ביסל צושפּעט, דאָך האָב איך אָבער מיינם אויסגיפירט. מיט פּופציג יאָהר שפּעטער האָב איך גימאכט פון זילבער א דרייד פון צוואַמענגיפלאָכטענע מנרות און מגן־דוד מיט גאָלדענע אותיות. חנוכה צו די ערטשע ליכטלאָך קומען די קינדער און איינקלאָך נעמען זייער חנוכה־געלט און עסן די טראדיציאָנעלע לאטקעס, מאכט מען דעם גרויסן „פּעיי" און אלע שפּילן מיט דעם פאמיליען דרייד. ס'איז שיין צוזעהען ווי די קליינוואַרג וואָס וויסן נאָך ניט קיין צורת־אות שרייען אויך „שין, שין, שין"! און די קינדער פאַרברייגען פרייליך דעם חנוכה.

אין מיינע קינדער־צייטן איז דער חנוכה גיווען נאָר א האלבער יום־טוב. אונזער חנוכה־לעמפּל איז גיווען אן'ארימינקער. א ליינגלאָכע בלע־בענע פּושקעלע איבערגיצאָמט אויף אכט טיילן; אין יעדער טייל האָט גי־שטעקט א טרייבעלע וואו מען האָט אריינגיצוינגן א קליין קנייטעלע פון וואטע. די פייערלאָך האָבן גוריייבערט און גיברענט טונקל. קיין גרויס נחת האָט מען פון דעם ניט גיקענט האָבן. נאָר אנדערע האָבן אזא לעמפּל אויך ניט גיהאט און גימאכט שיסעלאָך פון האלבע קארטאָפל. עס זיינען אפילו גיוווען בעליבתים וואָס האָבן גיהאט זילבערנע חנוכה־לעמפּלאָך פון דראָט־ארבעט מיט א ארון־קודש'ל און מיט לייבעלאָך און פייגעלאָך מיט אכט גיגילטע קריגעלאָך אויף דעם בייטל. נאָר פון פּסח ביז פּסח איז דער לעמפּל גילענן אין משכן.

מיין חנוכה־געלט איז אויך גיווען א מאָנגערער; דער טאטע האָט גי־געבן א זילבערנעם גילדן (פופצן קאָפּיקעס) די מאמע א גריוונע (צעהען קאָ־פּיקעס) און די עלטערע שוועסטער בת־שבע א צעהנערל (פינף קאָפּיקעס), בס"ה צוויי גילדן און דאָס אויך האָט מען מיר פאַרבאָטן אויסגעבן די געלט... קיין משפּחה, פעטערס, מומעס, ווי ביי אנדערע גליקלאכע קינדער, האָב איך ניט גיהאט; ס'איז ניט גיווען אפילו מיט ווען צושפּילן אין גאָרן. נאָר אין חדר האָט מען זיך געפיהלט יום־טוב'דיק, מען האָט גילעהרנט נאָר ביז וואַרמעס. מען האָט דערציילט שיינע מעשות פון תרגום־שני, פון דעם קונ־ציגן שטול פון שלמה המלך, וואָס אויף יעדער טרעפ זיינען גישטאנען גימאכטע פון גאָלד לייבן און אנדערע חיות, וועלכע פלעגן אריבערטראָגן שלמהן פון איין טרעפ אויפן צווייטן. און פון יהודית'ן וואָס האָט דעם רשע האָלפערנס'ן אפגיהאקט דעם קאָפּ, און פון „נס" מיטן קריגעלע בייטל וואָס

דער כהן־גדול האָט גיפונען אין בית־המקדש און וואָס האָט גיברענט גאַנצע אַכט טאָג, דערפאַר האָט מען דאָס גימאַכט דעם יום־טוב חנוכה... מיר האָבן נאָר ניט פערשטאַנען דעם מלכות יון הרשעה פון על הנסים. ווי קומט א „יון" (סאָלדאַט) זיין א מלכות.

די אינגלאַך האָבן זיך באַרימט מיט זייער חנוכה־געלט, ווער עס האָט מעהרער און דערציילט אז ביי זיי אין דערהיים שפילט מען אין דאַמקעס און אין קאָרטן. אייניגע אינגלאַך האָבן גיהאַט אין קעשענע אַלטע צוריסענע קאָרטן נאָר דער רבי האָט ניט גילאָזן שפילן אין חדר מיט קאָרטן.

שפעטער, נאָך חנוכה, האָבן מיר גיהאַט א שטיקל יום־טוב וואָס האָט זיך גירופן „נתל". דעם אָוונט האָט מען ניט גיטאָרט לערנען וויל מען האָט דערציילט אז דעם „געווינען" רשע וואָס קאָכט זיך א גאַנצן יאָהר אין... לאָזט מען דעם אָוונט פריי. פלעגט ער אַרום איבער דער וועלט און זוכט וואו מען לעהרנט ערגעץ תורה, ווי ער זיך באַהאַלטן אין ספר צווישן די בלעטלאַך כדי די תורה וואָס ער האָט אמאָל גילעהרנט זאָל אויף איהם מגן־זיין... דערפאַר האַלט מען אַלע הייליגע ספרים צוגימאַכט. א דאַנק דעם האָבן מיר גיהאַט כאַטש א שטיקל חיי־שעה. ס'איז אויך גיוועזן נאָך א קליינער יום־טוב „חמשה־עשר בשבט", ווען מע האָט גיגעסן גוטע זאַכן, פייגן, באָקסער א. ד. ג. מען האָט גיזאָגט אז דער טאָג איז ראש־השנה ביי די בוימער, נאָר עס האָט זיך עפעס ניט גילייגט אויפן קינדערשן שכל, בוימער זיינען דאָך ניט קיין מענטשן זיי זאָלן אויך האָבן א ראש־השנה. דערנאָך האָבן זיך ווידער געשלעפט טעג און וואָכן ביז דעם פריי־לאָבן יום־טוב פורים.

כ.

מיין טאטע און זיין צדיק.

אין אלע מיינע קינדער יאָהרן איז נאָר די מאַמע צו מיר גוט גיווען; אלע מיינע צאַצקעס וואָס איך פלעג מאַכן, האָבן נאָר בא דער מאַמען א ווערט גיהאַט. אין איהר נשמה איז א פּנים גיווען באַהאַלטן דער ארטיסט בירושה פון דורות, ווי א פונק פייער פערשאָטן מיט אש. איך וויים נאָר אז איהרער א קרוב איז גיווען א שניצער. מען האָט דערציילט פון איהם, אז ער איז גיווען א „אידיאָט", ער האָט פון גאַרניט גיוואוסט אויסער צייכענען און שניצן ארון־קודש'ן. מען פלעגט איהם נעמען פון איין שטעטל אין דער אַנדערער, גיגעבן איהם עסן און א ווינקל אין בית־המדרש. דאָרטן האָט ער גילעבט און גיאַרבעט, ביז ער האָט דעם ארון־קודש גיענדיקט.

חדר־קינדער האָבן גיוואוסט אז ער פאַרשטייט גאָרניט, פלעגן זיי אריינלויפן אין שול אין מיטן טאָג און אָנהייבן שפּרינגען קדוש קדוש קדוש, פלעגט ער גאַנץ ערנסט אויך שפּרינגען מיט די קינדער קדוש. כלה־מיידלאַך פלעגן איהם בעטן מאַכן צייכענונגען צום אויסהעפטן ציכלאַך צו קישנם און לייאַכער אין דער חתונה־נאַכט.

וואו האָט אזעלכער גיקאָנט זיך לערנען? אויך גיווים בירושה, אפשר נאָך פון בצלאלן. מיין מאַמע א שוועסטער אין א קליין שטעדטעלע בראָהין איז אויך גיווען א גרויסע בריה אין אויסנעהען שיינע וווייבערשע ארבעט; אויך מיין מאַמע און מיינע ביידע שוועסטער זיינען גיווען זעהר גיראָטענע צו האַנד־ארבעט; אפילו אין זינגען און טאַנצן, אין זייערע יונגע יאָהרן.

דערפאר האָט נאָר די מאַמע פֿאַרשטאַנען אַז פון איהר ישׂראל בעלעזן ווערט עפּעס אויסוואַקסן. אויך לכּבדיל אונזער גויע די וואַסערטרעגערין, א גרויסע א גיזונטע מיט גראָבע איקרעם ווי די קלעצער — „אַנאַטאַ" האָט מען זי גירופן — האָט מיך ליב גיהאַט, זי פלעגט זאָגן מיט גדלות „נאַש סלוייבער".

אָבער ליידער מיטן טאַטן האָב איך קיינמאָל ניט גילאַדעט און כּמעט שטענדיק זיינען צווישן אונז סטיטשקעס גיווען. אונזערע כּאַראַקטערן זיינען פֿאַרשידן גיווען. איך בין פון נאַטור א שצאָגעל גיווען, ליב גיהאַט א שיינעם בנד'ל, שטיוועלאַך מיט סקריפּקעס; און דער טאַטע, ווי אויף צו להכעיס, פלעגט דעם שוסטער הייסן זיי נייען פון גראָבן רימען, און גרויסע, מען זאָל קענען ווינטער היי אַריינלייגן אין די פּאַרעשווען. ווער רעדט פון פּוצן די שטיוול מיט שוה־וואַקס איז ביי אונז קיין מאָדע ניט גיווען. דער טאַטע פלעגט שמירן זיינע שטיוול מיט דזשאַבטס אָדער מיט וואַרווע; דאָס האָט גיגעבן פון זיך א שלעכטן ריח, נאָר צום חלשן... איך גידיינק איין מאָל ערב פּסח, מיינע שטיוועלאַך זיינען גיווען ווייס פון אייגיטריקנטע בלאָטע, איך האָב זיך גישעמט אַזוי געהן אין שול אַריין, האָב איך גינומען ביי מיין שוועסטער אין קלייט א שטיקל שוה־וואַקס און גישמירט מיטן פינגער אויף די בלאָטיקע קנייצן פון די באַלַיווקעס.

אַנשטאָדט א קאַפּאָטקע מיט א שפּאַלט פון הינטן, האָט ער בעסער ליב גיהאַט א „חאַלאַטל" מיט א גאַרטעלע ווי אַלטע אידן טראָגן. אז הערשל־המן דער שערער פלעגט קומען אונז שערן, פלעגט בא אונז זיין א גאַנצע דראַמע מיט טרערן: איך האָב גיוואָלט מען זאָל מיך שערן מיט א „פּאַליקע" פון הינטן און א „צובאָק" לאַזן פון פּאָרנט, מעשה־פראַנט, און דער טאַטע האָט גיהויסן די האָר אינגאַנצן אָפּישערן נאָר די פּאות וואָס לייגנער לאַזן, און שרייען אויף מיר: א גוי, א הולטיי ווילסטע זיין". איך פלעג זיך שעמען פאַר דעם שערער און שלינגען די טרערן. אָט אַזוי איז אַלע מאָל גיווען פאַר עפּעס אַנדערש און ס'האָט זיך ביי מיר ענטוויקלט א פערדרוס נעגן טאַטן.

דער טאַטע איז שטענדיק אומעטיק און פאַרזאָרגט גיווען, און פון וואָס אומעטיק צו זיין האָט ער שטענדיק גיפונען. אז ניט פאַר זיך אַליין, האָט ער גיזאָרגט פאַר דער וועלט. ער פלעגט שטעהן ביין פענסטער און קוקן אויפן גאַס; איז קאַלט און רעגן גיווען, פלעגט ער זיפצן און קרעכצן:

„אף די פעלדער וועט אלץ צופרוירן, אלץ צופוילט ווערן, אָרימע לייט וועלן פון הונגער צושטאַרבן; איז גיוואלן היים, פלעגט ער ווידער זיפצן, „אף די פעלדער וועט אלץ צוברענט און צושרפ'ט ווערן, ס'וועט זיין א יקרות אף ברויט, אָרימע לייט וועלן צושטאַרבן פון הונגער!".

אזוי האָט ער שטענדיק עפעס אַנדערש גיפונען פון וואָס צו רייזן און קרעבצן, אויף די הולטייעם, אויף די פינסטערע מאָדעם און דאָס גלייכן.

פרייליך און אויפגיליגט איז ער נאָר דאָמאָלסט גיוואן, ווען ער האָט דערטאַפט א פּראָסטן אידן און דערציילט איהם די מופתים פון דעם וועלדניקער הייליגן צדיק, זכרונו לברכה.

און דערציילן מעשיות פון רבין האָט ער גיהאַט אויף טעג און יאָהרן, וואָס ער אַליין האָט גיהערט מפיו הקדוש, און וואָס ער האָט פון אַנדערע חסידים גיהערט. ער פלעגט אַריין אין גרויסע התפעלות, מען האָט גיזעהען אז איהם קומט צו חיות, נאָר א אַנדער מענטש פלעגט ער ווערן. אפט פלעגט ער די מעשיות פערבייטן איינע מיט די אַנדערע, ניט חס ושלום מיט א שלעכטער כוונה, ווי עם טוהען אַנדערע חסידים ליגנער, נאָר פשוט וויל ער האָט פאַרגעסן און צוביטן די יוצרות. איך פלעג זיך ניט קענען איינהאַלטן און מאכן איהם א באמערקונג: „דו האָסט טאַטע פאַרגעסן, ניט אזוי איז דאָס גיוווען". נו, נו האָב איך שוין באקומען מיין פסק: „ממזר, הולטאַי, אפיקורס".

און צו בילאַך בין איך טאַקע א שטיקל אפיקורס גיוואָרן, אויפגיהערט גלויבן אין דעם רבינם מעשיות און אין א סך אַנדערע וויכטיגערע זאכן.

דער טאַטע האָט נאָר גילעבט מיטן חיות פון דעם רבי'נם מעשיות; ער האָט יעדערן דערציילט, צו יענער האָט גיוואָלט צו ניט גיוואָלט הערן. שבת פלעגט ער זינגען די זמירות מיטן רבינ'ס ניגון, און אויך מיט א ניגון זאָגן: „אָט אזוי האָט דער הייליגער צדיק גיזונגען, אָט אזוי האָט דער הייליגער צדיק גיוואָגט!"

ערב ראש־חודש אלול פלעגט דער טאַטע פאָהרן אין וואלערניק אויפן רבינ'ס קבר, אַדער נאָך בעסער, געהען צו פוס (כדי האָבן שכר הליכה), וויל דער רבי אַליין, זכר צדיק לברכה, פלעגט זאָגן: (מיט א גמרא ניגון) „אָמר אביי, כּטא הראָשי ני מאייע, טא פישקי מאכאייע". (ווער ס'האָט

ניט קיין געלט געהט צו פוס). דער רבי האָט ליב גיהאט אָפט רעדן גויעש, ער פלעגט זאָגן אז א גויעשער גלייך־וואָרט איז גיגליכן להבדיל צו א תורה.

פון דעם נר־תמיד וואָס ס'האָט גיברענט אויפן רבינ'ס קבר פלעגט דער טאַטע ברייננען א היים א פלעשל בוימל. דעם הייליגן בוימל פלעגט דער טאַטע געבן קראַנקע אלם רפואה. אפילו צו א מקשה לדת פלעגט מען אויך קומען בעטן א ביסעלע בוימל.

אין חדש טבת, דעם הייליגן־צדיקס יאָהר־צייט, פלעגט דער טאַטע שיקן א מענטשן ער זאָל געהן אין אלע הייזער בעטן א ליכטל פון דעם רבינ'ס כבוד וועגן. כאָטש קיין וואלעדניקער חסידים זיינען, אויסער דעם טאַטן, אין מאָזיר ניט גיווען, נאָר א חלב'נע ליכטל האָט מען דאָך גי־געבן. מען פלעגט פון הלַיים מאכן קיילאָך, אַריינשטעקן אין יעדערער א ליכטל און צושטעלן זיי איינע נעבן די אַנדערע אויפן הרובע אין בית־המדרש. אז מען האָט זיי אָנגיצונדן איז גיווען א אמתע אילומינאציע, דער טאַטע איז גיווען אין זיבעטן הימל פון פרייד. אין דערהיים האָט מען גימאכט א גאנצן יום־טוב, די מאַמע האָט ניקאָכט א גרויסע וועטשע־רע, קרויט־באָרשט מיט פלַויש און א גוטע קאָשע. דער טאַטע פלעגט איינלאָדן א מנין פּראָסטע אידן, איבערהויפט די וועלכע פלעגן זיך צור־הערן צו זיינע מעשיות, אויך עטליכע מלמדים (וועהר איז דאָס ניט קיין בעלן אויף א גוטע וועטשערע, נאָך מיט משקה?) און מען האָט גיפּרא־וועט די סעודת־מצוה. דא ערשט פלעגט זיך דער טאַטע בריַיט צולאָזן מיט זיינע מעשיות.

דער טאַטע איז ביי זיך פעסט גיווען אז ער איז ביין רבין א „חשוב" גיווען. ער האָט דערציילט ניט אן גדלות אז אמאָל, זיצנדיק ביין רבינ'ס טיש, האָט דער רבי א גישריי גיטאָהן הויך: „חאצקל מאָזירער! חזקני ואמצני, שטאַרק מיך, קוויק מיך". דערציילענדיק די מעשיות האָט ער פישוט גישיינט און די פשוטע אידלאָך האָבן אויפן טאַטן גיקוקט מיט גרויס דרך־ארץ. נומיר טאַקע, רב חאצקל, דערפאַר נעמען נאָך צו קא־פּעטשקעלאָך. און עס שיטן זיך מעשיות נאָך מעשיות. ווי, בעת דער קיי־זער ניקאָלאַיי דער ערשטער האָט אַרויסגיגעבן א גזרה מען זאָל אַרויס־טרייבן אידן פון די דערפער, האָט דער רבי ניטענה'ט צום רבונו־של־עולם, ווי דערלאָזט ער עס אז דורך דעם וועט חס־ושלום בטל וועהן די מצוה פון הכנסת־אורחים; דערנאָך האָט ער א גישריי גיגעבן: „ניקאָלאַיי,

ימח שמך! איך האָב נאָך איין צאָהן אין מויל, אז איך וועל דעם אויס־רייסן וועל איך דיך פון שורש אויסרייסן!"

און אַלע האָבן, כאָטש שוין האַלב שיכור'ל אַך, גיזאָגט „אי, יאי! או־וואָ! או־וואָ! אזא כח, אזא כח".

און ווידער מעשיות איינע גרעסער פון דער אַנדערער. אמאָל האָט זיך די טיר גיעפנט און די רביצין האָט די קאָפּ אַריין גישטעקט און גישריען, גישאַלטן, וואָס „איהם" אַרט ניט פאַר דער הוצאה. אז די רביצין איז אַוועק, מאַכט דער רבי צום עולם: „זי איז נעבאַך גירעכט, זי וויל קינדער", (ווי בעוואוסט איז דער רבי גיוועזן א חשוך־בנים) און זאָגט: פאַרשטייט איהר מיך, דאָס וואָס מען גיט מיר, וויל איך ניט, און וואָס איך וויל, איז „ממנ, ממו"... (אזוי האָט ער גיזאָגט בפיו הקדוש, וויל ער האָט ניט גיוואָלט זאָגן דייטלעך, אז וואָס ער וויל, גיט מען איהם פשוט במחילה ניט). חסידים האָבן גיזאָגט בסוד, אז ס'איז א סברה אז די רביצין איז גישטאַרבן א בתולה... איין מאָל — דערציילט וויטער דער טאַטע — האָט זיך דער רבי מיט אמאָל צושריען: אך, טבת! אך, טבת!", קיינער האָט ניט גי־וואוסט וואָס דער רבי מיינט מיט די ווערטער; ערשט דערנאָך, אז ער איז נפטר גיוואָרן איין און צוואַנציג טעג אין טבת האָט מען דאַמאָלסט ערשט פערשטאַנען וואָס ער האָט גימיינט מיטן „אך, טבת".

איינער פון די צוהערער, א מלמד מיטן נאָמען שלמה בער, איז אַריין אין גרויסע התפעלות, (כאָטש ער איז גאָר גיווען א טשערנאָבילער חסיד און איז גיקומען אַהער נאָר צוליב דער וועטשערע) און האָט זיך צו־שאַקלט: אַיא יאי, ס'אַר'א הייליגער צדיק דאָס איז גיווען, דאָס האָט „ער" גימיינט מיטן „אך" די קאַנסקריפּציע, די גזרה פון די איין און צוואַנציג וואָס מען נעמט צום פּריזיוו!" היינט געה און טרעף ווער האָט בעסער פערשטאַנען די כונה פון דעם רבין... מען האָט דעם מלמד גירופן שלמה־בורצע, וויל ער האָט גיטראָגן פון פאַרנט במחילה א גרויסן „שבר" און ס'האָט שטענדיק גיבורציעט... ער איז גיווען א גרויסער עהר־ליכער איד, און א גרויסער „מירידאַלניק" און האָט זוכה גיווען צו שטאַרבן אין טשערנאָביל שבת, ביין רבין אין בית־הכסא.

ווי איך האָב שוין דאָ גיזאָגט, האָט דער טאַטע פון מיינע קענטע־נעס גאָרניט גיהאַלטן. זיין וואונש איז גיווען איך זאָל שפּעטער, ווי אַלע יונגע לייט, זיין א מלמד אַדער א קרעמער, אבי איך זאָל זיין דער עיקר א עהרליכער איד. אָבער זיין א קרעמער איז מיר ניט גיווען צום הארצן

און צום לערנען בין איך קיין גרויסער בעלן ניט גיווען; ס'האָט מיך גי־
צייגן נאָר צו ארבעטן. ניט ח"ו שפּעטער א בעל־מלאכה זיין, „פע", דאָס
אודאי ניט; א בעל־מלאכה איז גיווען פאַרלעבנט פאַר א נידעריקע
מדרגה, מיט א בעל־מלאכה האָט מען זיך גישעמט, א פּעהלער אין דער
משפּחה גיווען. מיך האָט גיצויגן צו דער מלאכה ניט ווי א ציל צום לעבן,
צו פּרנסה, נאָר די מלאכה אַליין. אז איך פלעג עפּעם אויפמאַכן האָב איך
פון דעם גרוים נחת גיהאַט, און בין בייַ זיך גדול־דיק גיווען: קיינער
קען ניט וואָס איך קען.

כלומרשט מבנים האָבן מיר קאָמפּלימענטן גימאַכט, מען האָט אויף
מיר שבחים גיזאָגט, אז אך בין א גיראָטענער, א „אומן־יד". איך האָב אויף
אַלעמען גיקוקט ווי אויף פּראָסטאַקעם וואָס זיינען גאָרניט ווערט, הדר־
אינגלאַך האָבן אויף מיר מיט רעספּעקט גיקוקט.

דער פּעהלער פון גדלות איז ביי מיר פערבליבן ביז היינט, דאָס האָט
מיר שפּעטער פיל שאָדן גימאַכט אין לעבן, וויל די רייכע אַרבעט־גע־
בער האָבן ליב מען זאָל זיי חנפּ'נען, זאָגן אז זיי זיינען גרויסע מבינים.

בדרך כלל האָב איך די נגידים פיינט גיהאַט, דערפאַר וואָס זיי קוקן
אויף דעם אָרימען בעל־מלאכה ווי אויף א נידעריקע בריאה. א אַלטן בעל־
מלאכה מיט א ווייסער באָרד האָבן זיי קיינמאָל ניט גי„איהרצט", נור
„דו" גיזאָגט: דו וועסט מיר מאַכן, דו וועסט מיר בריינגען, דו קענסט
וואַרטן, מאַך מיר אויף דאָס, איך וועל דיר „שיינקען" א זעקסער.

דאָס פלעגט מיך ערגערן און ביי יעדע גילעגנהייט פלעג איך די
רייכע אין פּנים זאָגן דעם אמת אז זיי זיינען בהמות און פּאַרשטייען
גאָרניט, כאָטש דאָס האָט מיר פיל גישאַדט אין פּרנסה. איך האָב אימער
בעסער ליב גיהאַט צו חברן־זיך מיט אָרימע, נאָר עהרליכע בעלי־מלאכות.
דערפאַר זיינען זיי מיר דאַנקבאַר גיווען און האָבן זיך גי„יחוסט" מיט
מיר.

כא.

איך מאהל א מזרח.

איך האָב אַלע מאָל זעהר ליב גיהאַט „קאָליארן“. ווי גוטע מוזיק פאַר די אויערן, אַזוי איז מיר גיוועזן איינגינעם פאַר די אויגן צו קוקן אויף קאָליאַרן, וועלכע זיי זאָלן ניט זיין: רויטע, בלאָע, גרינע א. ז. ו. איך וויים ניט פאַרוואָס, נאָר מיר האָט זיך שטענדיק נעדאכט הערענדיק מוזיק - טענער אז יעדער טאָן האָט א געווישן קאָליאר. עס האָט זיך מיר שטאַרק גיוואָלט מאָהלן מיט פאַרב, אָבער וואו נעמט מען פאַרב?

ערשט מיט א צייט שפּעטער האָב איך דורך א צופאַל אַקווארעלנע פאַרב באקומען. ביי אונז אין שטוב אויף דעם ערשטן עטאַזש האָט זיך אַרויינגיוויגן א שכן א זעמליאמער. מיין צוויטע שוועסטער, פייגע־בייליע, האָט שיין גיקענט א ביסל רעדן גויעש; זי פלעגט אמאָל אַרויינגעהן צום פּריץ, ניט קיין שלעכטער אָדון גיוועזן. (ער האָט ליב גיהאַט דעם „טרונק“ פלעגט ער זי שיקן אַלע טאָג אין שיינק ברויינגען איהם א פלעשל משקה), האָט זי ביי איהם אויסגיבעטן פאַר מיר שטיקלאָך פאַרב. דערפאַר פלעג איך מיין שוועסטער אָפּגעבן, שטילערהייט פון דער מאַמען, מיין חלק פלייש אָדער חלה, וויל די חלה וואָס פלעגט בלייבן פון שבת האָט די מאַמע גיהאַלטן די גאַנצע וואָך אויף „אַנבייסענס“ פאַר מיר.

פון דאַמאָלסט אָן האָט זיך פאַר מיר א נייע וועלט גיעפענט. שבועות אויף די פענסטער פלעג איך שיין מאָהלן די סאָלדאַטן מיט בלאָע מונדירן, געלע קנעפלאָך, און רייטע באַקן, קווייטן פון אַלע קאָליארן מיט גרינע בלעטלאָך. מיין שמחה איז גיוועזן אין לשער! וואָס וויטער, וויטער, האָב איך אַלץ מעהר ערענסטערע מאָהלעריי גימאַכט, איך האָב גיקאָפּירט אַלע חיות און צאַצקעס פון שול. גיצייכענט מיט פאַרב רוסישע שריפט א. ד. ג.

דער טאטע פלעגט אבער זאגן — צו וואם טייגן די אלע צאצקעם, דו וואלסט בעסער א מזרח גימאהלט, דאם פארשטיי איך איז עפעם א „זאך"! א גדלי'עניק בין איך גיווען און האב גיוואלט דערווייזן דעם טאטן אז איך וועל קענען אפילו א מזרח אויך אויסמאהלן, און זאל ער טאקע וויסן ווער איך בין!

איין מעלה האט אין זיך „גדלות": ס'גיט צו פיל ענערגיע. ווי מען זאגט: כאטש מיטן נאז ארבעטן, אבער אויסגיפיהרט מוז דאם ווערן. איך האב מיר גימאכט א פלאן, דעם הויפט מאטעריאל גינומען טאקע פון שול און פון א שער־בלעטל אין א מאדערנעם חומש, און דעם עיקר האב איך צוגיגבן מיין אייגענע פאנטאזיע, און מיט גרויס חשק גינומען זיך צו דער ארבעט.

אויף א גרויסן פאפיר האב איך פון ביידע זייטן אוועקגישטעלט אויף פיעדיסטאלן צוויי קאלאנעס (ווי אין שול אין מזרח־וואנט), די קאלאנעס ארומגידרייט מיט גירלי'אנדעם (דאם איז שוין גיווען מיינע אייגענע), איבער די קאלאנעס איז גיווען א ארקע פון וועלכער ס'איז אראפגיהיינגען אויף ביידע זייטן א רויטער פארהאנג. אויף די קאלאנעס זיינען גישטאנען קארזינקעס מיט קווייטן; אויף דער ארקע זיינען גישטאנען צוויי גרויסע לייבן מיט גרויסע קודלעם און מיט גרויסע צויגער. די צוויי מורא'דיקע לייבן האבן גיהאלטן די לוחות מיט א כתר־תורה (דאם איז גינומען פון דעם שער־בלעטל). די איבעריקע זאכן זיינען שוין אלע מיינע אייגענע גיווען. נאר אונטן האב איך אוועקגישטעלט א גרויסן „צעבער" (א האלץ פעסל) מיט קליעפקעס און רייפן. פון דעם צעבער איז ארויסגעוואקסן א ראזע־בוים מיט זעקס צווייגן, אויף זיי אנגיטאהן לייכטער מיט ליכט, אט האט איהר אייך א „מנורה" פון צווייגן בלעטלאך און קווייטן. אין דערמיט איז גיווען א גאלער רעדל מיט שטראהלן, דאם זאל הייסן די זונן... איבער דעם רעדל איז גיווען מיט גרויסע אותיות „ממזרח", אויפן רעדל „שמש", אונטן „עד מבואו וכו'". אלעם איז גיווען מיט שיין און שאטן אזוי אז יעדער זאך איז גיווען בולט און לעבעדיק. אויף דער קאלאסאלער ארבעט האב איך אלע פריי־טאגן פון א גאנצן זומער גיארבעט. מיט דעם מזרח האט מען זיך ארומ־גיטראגן אויף חידושים און מיין נאמען האט נאך מעהר גישטיגן. איך בין ביי זיך נאך א גרעסערער גדלי'ניק גיווארן און אפילו דער טאטע איז שוין אויך צופריידן גיווען.

א נאַרשקייט גידיינקט זיך: ביי אונזער שכן דעם זעמליאמער איז גיווען א איד איין אַריין - געהער, וועלוול דער סלאָבאָדער האָט ער גיהייסן, (חוה־רויזע די טויבע, וואָס האָט מיך אמאל גיזייגן, איז זיין ווייב גיווען). דער וועלוול איז גיווען א פּריצישער שוסטער און איז ביי זיך גיווען א גאַנצער „יאטעבע דאָם"; א גרויסער, מיט ברייטע פּלייצעס, א קול פון א לייב, א פּריילאַכער יונג און א גרויסער עזות־פּנים. ער איז גיווען א קאַרלינער חסיד, א גרויסער עם־הארץ ווי אַלע קאַרלינער חסידים, פּריילאַכע פּראָסטאָקעס. אַלע ווייסן אז די קאַרלינער חסידים דאַוונען, שרייען זיי זעהר הויך מיט א בעזונדערן ניגון. אָט דער וועלוול סלאָבאָדער איז אין דער צווייטער הויז פון אונז אין שכנות גיזעסן. זומער לעבן, וען די פענסטער זיינען אָפן, און ער פלעגט זינגען פּרייטאג צו נאַכט דעם „אשת־חיל", פלעגט מען שטעהן אונטער די פענצטער און האלטן זיך אן די זייטן פון גילעבטער. ער פלעגט „זעצן" מיט ברייטקייט די ווערטער: „אשת חיל מי, ימצא ורחוק. און אזוי ווייטער.

וועלוול דער סלאָבאָדער פלעגט שטענדיק דיספוטירן מיטן טאַטן וועמעס רבי איז גרעסער. גאָר פריהער, ניט אין מיינע צייטן, איז וועלוול ביין טאַטן אין שכנות גיזעסן. דערציילט מען אז איין מאל, ווינטער, האָבן זיי ביידע זיך צוקריגט פאַר די רבי'ם, איז דער טאַטע אין כעס גיוואָרן און. גיהייסן איהם ער זאל זיך תיכף־ומיד אַרויסקלייבן פון דער דירה. גיוווינטלאַך האָט ער זיך מסתמא אויסגילאַכט פון דעם טאַטן'ס סטראַשונקעס. געהט דער טאַטע און נעמט אַרויס אין סאַמע פּראָסט די פענסטער! ס'האָט זיך גיענדיקט מיט גאָרניט, ווייל זיי זיינען שטענדיק גוטע פרייַנד פערבליבן.

איין מאל, דאָס איז גיווען בעת איך האָב דעם „מזרח" גיענדיקט, קומט אַריין דער וועלוול צום טאַטן און זאָגט איהם: דו ווייסט גאָרניט האַצקל (זיי האָבן זיך דו גיזאָגט) וואָס פאַר א בן־דל דו האָסט, הער וואָס אונזער „פריין" (דער ישבן) האָט מיר גיזאָגט: „גידיינק זאָגט ער, וואַליקא, אז פון דעם אינגל (דאָס האָט ער מיך גימיינט) וועט אמאל אַרויס א גרויסער מאהלער, זיינע צייכנונגען זיינען הפלא ופלא. (ליידער איז פון די גביאות נאָר א קליינער טייל מקוים גיוואָרן) באָטש דער טאַטע האָט וויינק גיהאלטן פון מיינע צאַצקעס, דאָך האָט איהם הנאה גיטאָן וואָס אפילו פּריצים לויבן מיין ארבעט.

כב.

פורים.

נאָך גאָר אין די אַלטע גוטע קינדער יאָהרן האָבן חדר־אינגלאָך גי־מאַכט גישעפטן מיט אייגענע פאַבריצירטע סחורה. פאַר פורים פלעגט מען מאַכן קאַלאָקאָטקעס צו שלאָגן „המן'נען". אויף א קורצן שטעקל פלעגט מען צושלאָגן א ברעטל, אויבן איז גיוועזן א האַמער וועלכער האָט זיך באַוועגט און גיקלאַפּט אין דער ברעטל. אַנדערע זיינען גיוועזן גימאַכט פון זעקס ברעטלאָך, אויבן, אונטן און די פיר זייטן, ווי א מין קעסטעלע, אינווייניק פלעגט מען אַריינשיטן טרוקענע ארבעס און שאָקלענדיק די קאַלאָקאָטקע פלעגן די ארבעס קלאַפּן אין די וועגטלאָך. אזא קאַלאָקאָטקע האָט גיקאָסט אין גאַנצן איין קאָפּיקע. ס'איז אויך גיוועזן א בעסערער סאָרט וואָס האָט זיך גירופן „שרייער" אָדער „גראַגער": אויף א קיי־לעכדיקן שטעקל האָט מען אויסגעשניטן ציינער צו וועלכע ס'איז גיוועזן צוגישטעלט א דינע ברעטעלע. אז מען האָט גידרייט דעם שרייער פלעגט זיך די ברעטל פּאַרטשעפּן אָן די ציינער און גרילצן. אזא שרייער האָט שיין גיקאָסט גאַנצע צווי קאָפּיקעס.

אסתר־תענית איז אויפן שולהויף גיוועזן א יריד פון דער סחורה. וויל זעלטן וועלכער אינגל האָט זיך אַליין גקענט מאַכן א קאַלאָקאָטקע, פלעגט מען זיי מוזן קויפן ביי די פאַבריקאַנטן. מען האָט זיך גיווייניגלאָך ניט גיקענט אינהאַלטן און וואַרטן ביזן דער מגילה און מען האָט שיין אויפן אָרט גידרייט און גיקלאַפּט גלאָט אזוי זיך אין דער וועלט אריין. אייגער ביין אַנדערן האָט גיפּרובט וועמעס קאַלאָקאָטקע שרייט שטאַר־קער.

נאָר איך האָב מיר אַליין גימאַכט אַ גראָנער. מיין גראָנער איז טאַקע שיין איינמאָל גיווען אַ גראָנער, ער האָט גיגראָנערט און גיגריליצט מעהר פון אַלע גראָנערס, ווייל די ברעטעלע וואָס פערטשעפעט די ציינער האָב איך גימאַכט ניט פון האָלץ נאָר פון אַ שטיקל בלעך. מיין גראָנער האָבן מיר אַלע אינגלאַך מקנא גיווען.

אין שול ביי דער מגילה לייענען, זיינען אַלע קינדער גישטאַנען גרייט מיטן קלאַפער־נעצייג און גיווארט מיט אומגידולד ביז מען וועט שיין דערלעבן הערן דעם וואָרט „המן". אז דער בעל־קריאה האָט מיט אַ העכערן טאָן אָנגיהייבן זאָגן „איש יהודי היה בשושן הבירה ושמו מרדכי", איז גינוג גיווען אז איין אינגל זאָל אַ טעות האָבן און געבן אַ קלאַפ, איז גיווארן אַ קלאַפערי טייב צו ווערן. די עלטערע האָבן גישריען: „שאַט, שאַט, שקצים!" נאָר וואָר האָט זיי גיהערט, אַ קליניקייט! קאָם דערלעבט! מען האָט גיקלאַפט אין די שטענדערם שאַט! שאַט! ביז די קינדער האָבן פארשטאַנען אז זיי האָבן נאָר נעבאַך מרדכי'ן גישלאָגן. דערפאַר אָבער אז ס'איז גיקומען טאַקע צום אמת'ן המ'ען מיט זיין נאַנצן טיטל „צורר היהודים", דאָ איז שיין גיווארן אַ טראַסקעריי! אפילו אידן מיט בערד האָבן גיטופעט מיט די פים, אז אָך און ווייי איז צו המ'ען גיווען, אידן האָבן זיך, נישקשה, גוט נוקם גיווען אָן דעם רשע... דער ענטוזיאזם האָט גידויערט היבשע עטליכע מינוטן.

די אויגעלאַך ביי די קינדער האָבן גישיינט פון שמחה. ס'האָבן אויך ניט גיפעלט קיין דראַמעס: אייניגע קאַלאַקאַטקעס זיינען צופאַלן אויף שטיקלאַך און די ארבעם האָבן זיך אויסגישאָטן, אָדער דער האַמער האָט זיך אויסגירישן און אַוועקגפלייגן. אויף די איז גיווען אַ ביטערער רחמנות ווי אויף די קינדער וואָס שמחת־תורה האָט זיך ביי זיי אָנגיצונדן די פאַהנע.

מען וואָלט אזוי פון דער מגילה ניט ארויסגיקראָכן וועו דער בעל־קריאה וואָלט ניט גיפאַלישעוועט און איבערכאַפן אויף גיך אַ המן; אז מען האָט זיך ארומגיזעהען איז שיין צו שפעט גיווען. אָבער אזעלבע פאַלש־קייטן האָבן זיך דעם בעל־קריאה זעלטן אייניגעבן, חברה האָט, ווי די העזעלאַך, אָנגישטעלט די אויערלעך און גיהיט ניט דורכצולאָזן אַ המן אָן קלעפ.

פאַר פורים האָב איך מיר גיקויפט, פאַר מיינע אייגענע געלט, אין

שול ביי א פאקן־טרעגער, א שיינעם ספר'ל „מגילת־אסתר". איך האָב אַלע מאָל ליב גיהאַט צו קוקן אין א ספר מיט „צאצקעס", בפרט ווען עס זיינען אויסגימאָלט מענטשלאַך, ווי אין א ווייבערשן טייטש־חומש אדער אין דער הגדה. דעם ספר'ל האָב איך גיקויפט נאָר צוליב די שיינע קאָר־טינקעס. אויף דער ערשטער בלעטל איז גיווען אויסגימאָלט „ווי דער מלך אחשורוש זיצט אויפן שטול" מיט זיין קריין אויפן קאָפ און דער־לאַנגט עפעס א שיינעם שטעקעלע דער מלכה'ן אסתר'ן וועלכע ליגט נעבן איהם אויפן פאָל. אויף דער אַנדער בלעטל פיהרט המן מרדכי'ן אויף א פערד און המנ'ס טאַכטער גיסט פון א פענסטער ארוים א נאַכט־טעפל אויף המנ'ס קאָפ (א מצוה אויף איהם). און נאָך א שיינער צייכנונג: המן אין שטיוועלאַך, מיט קאָרקעס, היינגט אין דער לופט אויף א שטריק (ניט קיין אָנגיציגענע נאָר פריי גידרייט מיט פארשידענע דרייד־לאַך, גלייך ווי המן וואָלט גיוואָג גרינג ווי א פעדער) אין איין זייט שטעהט א הייבער דראָנג און אויף איהם פון אויבן ביז אראָפ היינגען די עשרת בני־המן ווי קלייגע מייזלאַך איינע אונטער די אַנדערע. די אַלע צייכ־נונגען האָט גיווויים א ישיבה־בחור גימאַכט ווייל אזא רייבע פאַנטאזיע און טיפן פארשטאַנד קענען טאקע האָבן נאָר גמרא־קעפלאַך...

אויף פורים האָט מען גיבאַקט דריי־עקיקע המן־טאשן מיט מאָן און האָניג, אויף וואַרמעם האָט מען גיגעסן קרעפלאַך און צו דער סעודה איז גיוועזן א גרויסער גיפלאַכטענער פורים־קויעטש מיט זאפרען און ראָ־זינקעס. אויסער דער מגילה מיטן המן־קלאַפער אין שול איז פאר אונז, קינדער, דער יום־טוב פורים גיוועזן זעהר באַליבט אויך מיט דעם שלח־מנות שיקן.

פאר פורים פלענן ווייבער אין מארק פארקייפן, אויסגילייגט אויף טישלאַך, אַלערליי סאָרטן טאָרט, לעקאַך, מאַנדל־ביינעלאַך, טייגלאַך און מאַנדלאַך גיפרענגלט אין האָניג, גיצווויקלטע ברעטעלאַך גיבאַקן פון טייג, צווייענדיקע ברעטעלאַך און צווישן ווי א מין „כורך" פון גישטייסענע ניסלאַך מיט האָניג, אדער אין מיטן א טרוקענע באר; דאָס האָט נהיסן „א קישעלע". ס'איז אויך גווען פייגלאַך און אנדערע צאצקעס גימאַכט פון האַרטן גיפארבטן טייג. די לעצטע האָט מען ניט גיקענט עסן ווייל ס'איז גיווען ווי האַרטע הלויים. דאָס איז גיווען נאָר פאר שיינקייט וועגן צו באַפוצן דעם שלח־מנות.

אויסער די טייג־זאכן האָט מען נאָך גיקויפט אין די קלייטן אַלערליי

פֿירות, באָקסער, פֿייגן, נים, טייטלען, צווייגלאַך ראָזשינקעס, צוקערקעס, איינגיווויקלטע אין שיינע פּאַפּירלאַך און נאָך אַנדערע נאַשערייען.

יעדער בעל־הבית'טע האָט מען גישיקט שלח־מנות אלע איהרע באקאנטע און פֿרײַנד. צו רייכע האָט מען גישיקט א שיינעם שלח־מנות מיט א „מאַראַנץ", אדער א לימענע. און פּאַר אָרימע איז מען יוצא גיווען מיט א שטיקל לעקאַך, א מאַנדל, א טייגל און נאָך עפּעס א קליניקייט און פּאַרטיג. שיקן אלעמען שיינע שלח־מנות וואלט מען בעדאַרפט האָבן קורח'ס אוצר! נאָר דער גליק איז וואָס מען פלעגט אויסבייטן פון די זאכן וואָס אַנדערע האָבן גישיקט. למשל: יענער האָט גישיקט א מאַראַנץ, שיקט מען צוריק א לימענע; פּאַר א טייגל, א המן־טאשל, פּאַר א באָקסער — א פּייפּ, אדער עטלאכע נים־לאך. מען האָט זיך איבערהויפּט גיהיט אז די צוריק־גישיקטע שלח־מנות זאל ניט זיין ערגער פון די וואָס מען האָט באקומען, כדי ניט אריינפאלן אין שלעכטע צינגער און מאכן זיך שונאים...

איך גידיינק אז אמאל האָט אונז עמיצער גישיקט עפּעס א משונח־מאַדנעם שלח־מנות. צווישן אַנדערע זאכן איז גיווען אויף א טעלער א גי־טריקענטע ווילדע פישל, פלאַך ווי א ברעטל, איין זייט העל, די אַנדערע בלאַטיק־שוואַרץ, ס'האָט גיהאַט נאָר איין אויג. מען האָט גיזאָגט אז דאָס איז א טייערע ים־פישל וואָס רופט זיך „פליאַנדערקע". ס'איז אָבער גיווען חלשות צוקוקן אויף דעם און ס'האָט עפּעס מאַדנע גישמעקט... מיר האָבן זיך גיהידיעט דאָס האלטן און אריינגיוואַרפן שטילינקערהייט אין פּאָמוי־ניצע. מען האָט נאָך זיך גיבראכן דעם מח וואָס שיקט מען אָפּ צוריק פּאַר דער מציאה.

די גאַנצע צייט בין איך גישטאַנען נעבן דער מאַמען און גינעבן איהר עצות ווי אויסטיילן די שלח־מנות אויף די טעלער, וואָס עס פּאַסט זיך בע־סער איינס צום אַנדערן, וועמען מע דארף שיקן דאָס און וועמען יענדז. דער יוצר־הרע איז גרויס, עס ווילט זיך פּארזוכן פון די גוטע זאכן, נאָר די מאַמע זאָגט: מיין קינד וואַרט, וועסט עסן אז ס'וועט בלייבן.

דעם שלח־מנות האָט מען איבערגידעקט מיט א טיקל און אָרימע מיידלאַך אדער בחורים, (מהרסטנטייל מיט צורים־ענע שיך) האָבן גי־נומען צו עטליכע טעלער מיט אמאל און גיטראַגן וואו מען האָט זיי גי־שיקט. די מאַמע האָט זיי אַנגיזאָגט: גידיינקט־זשע, ניט פאַרבייטן חס ושלום די טעלער און איהר זאלט זאגן אז „דאָס שיקט אייך שלח־מנות פריידע האַצקעלס און ווינשט אייך א פרייליכן פּורים און דערלעבן איבער

אײַהר מיט אייער מאַן, מיט אייערע קינדער". פֿאַר דעם טראָגן האָט מען זיי אין יעדער שטוב גינעבן עטלעכע קאָפּיקעס. פֿורים איז גיוועז ביי די אָרימע לײַט א גלעזעלעכער טאָג, בפרט די וואָס האָבן גיהאַט א סך קינדער.

דעם גאַנצן טאָג האָט זיך די טיר פון שטוב ניט צוגימאַכט, דער אַרײַן דער אַרויס; יעדערער טראָגט אַריין אין שטוב מיט די פּיס שניי און שיטערע בלאָטע. אָרימע־לײַט קומען מיט א בריטן גוט יום־טוב: „א גוטער פֿורים אייך בעלהבית'טע! גיט גיכער א נדבה, היינט איז ניטא קיין צייט צו וואַרטן"... יעדערער כאָפּט א קאָפּיקע און לויפֿט גישווינט אַרויס. דער שליח פון רב גיהט אַריין מיט א צוגעדעקטער טעלער „דאָס שיקט אייך דער רב זאָל לעבן, שלח־מנות" נאָר ער עפנט ניט די טעלער וויל ער טראָגט די זעלבע טעלער צו אַלע בעלי־בתים. מען גיט איהם א זילבערנע מטבע. די איבעריקע שטאָדט כלי־קודש קומען אויך מיט בלומרשט שלח־מנות. דער שמש פון שול, דער אונטער שמש וואָס קערט און שייערט די היינט־לייכטער אין שול, די „טוקערן" אין מקוה, די אידענע וואָס רופט אַלע מיטוואָך די וווייבער אין באָד אַריין, זיי אַלע טראָגן אויך לפּנים א טעלער. אָט אַזוי איז גיוועז ביז שפּעט אין אָוונט.

דער לעצטער איז גיקומען דער באָד־גוי וואָס האָט זיך אויך גירעכנט פֿאַר א שטיקל כלי־קודש. ער האָט זיך קאָם גיהאַלטן אויף די פּיס. „דאָברי פֿורים!" מע גיט איהם א גלעזל בראָנפן מיט א שטיקל „האָמענא־אוכא" און מע שטופּט איהם אַרויס פון שטוב, אידי אידי, פּיאַניצא. (געה, געה, שבור.)

ביינאַכט האָט מען גיגרייט דעם טיש צו דער „סעודה". עס זיינען גיקומען געסט, מען האָט גיגעסן דעם שיינעם קיילעטש מיט גיהאַקטע הערינג און גימאַכט א רעכטן „לחיים", וויל פֿורים איז א מצוה צו טרינקען „עד דלא ידע"; מען האָט גיזונגען „שושנת־יעקב" און ס'איז גיוועז פריילעך. עלטערע אידן האָבן דערציילט מעשיות פון די אַלטע גוטע צייטן, וועו שיינע בעלי־בתים פלעגן זיך כלומרשט פֿאַרשטעלן פֿאַר פֿורים־שפּילער און פֿאָהרן צו די אַרומיגע פּריצים און באַקומען דערפֿאַר „וויין" אויף מעות־חטין פֿאַר אָרימע לייט אויף פּסח. איין מאָל — דערציילט מען — זיינען זיך צונויף־גיפֿאהרן פון דער גאַנצער סביבה שלעכטע פּריצים, שונאי ישראל, וואָס האָבן גיוואָלט אַרויסטרייבן זייערע אידן פון דער דערפער. איז גיקומען אויף דער אסיפה דער רייכסטער גוטסבאַזיצער, וועלכער איז גראַדע גיוועז א אוהב־ישראל און זאָגט: „מיינע הערען, איהר וויסט מאַכן

א יקרות אויף האניג?", מען האט ניט פארשטאנען וואס ער מיינט מיט דעם. האט ער זיי ערקלערט, אז ס'איז אמאל גיווען א המן, קויפן יעצט אידן פיל האניג אויף פורים. איהר וועט מיט אידן — זאגט ער — גארנישט אויספיהרן, ניט מעהר וואס זיי וועלן מאכן נאך א פורים און אויסקויפן דעם גאנצן האניג, וועט ווערן א גרויסער יקרות אויף האניג. די פריצים זיינען שווער בבושת־פנים און פון דער אסיפה איז גארנישט גיוואָרן. טא נומיר, אידן, טאקע נעמען נאך צו ביסלאך משקה אויף צוזעצענעם אלע אידישע המנ'ס! מען גיט צום טיש כבוד, גיקאכטע באב, פלוימען־צימעס מיט ראזינקעס און מען עסט אויף דעם איבערגעבליבענעם שלח־מנות.

צו רייכע בעלי־בתים פלעגן קומען פורים־שפיל־ער; דער אנפירער און רעזישיסאר איז גיווען אונזער באקאנטער שטאדט־לין, דער פריילאכער קבצן. מרדכין האט ער אנגיטאן א צוריסענע שטרייml, א פלאקסענע בארד און פאות, מיט גרויסע שטיקער וואטע אין די אויערן. אחשורוש האט גיטראגן פאר א קריין א משונה'דיקן קאפעליוש ארומגישטעקט מיט די פיגורן פון שפיל־קארטן; אויפן האלדז א קייטל פון א וואנט־זייגער מיט א דעקל פון א בלעבענע פושקע — אלס מדאל; אויף די לענדן א „פאפ־רוסקע" אנגינייט מיט מעשענע סאלדאטסקע קנעפלאך מיט א שווערד גי־מאכט פון א דראניצע. אט האט איהר אייך אנ'אמת'ן „מלך". אסתר המלכה איז גיווען גיוויינטלאך אויך א זכר, נאר די מארדע פערבונדן מיט א טיכל, עם זאל זיך וויניקער זעהן די בערדל. אויפן קאפ האט די מלכה גיטראגן א „פאסטערקע" מיט א סך קווייטן, אויף די אקסלען א בריייטע טערקישע פאטשיילע און איבער דער קאפאטע אנגיטאן א ווייבערשע קליידל. פון אונטן האבן זיך גיזעהען די גרויסע קייטיקע שטיוול, נאר ווער איז דאס מחויב צו קוקן אונטן, אבי דער אויבן איז שיין.

די גרעסטע ראליא „המנ'ן" האט דער לץ אליין גינומען. די שפראך איז גיווען גימישט מיט פויליש און דייטש. איהר האט גימעגט הערן א געמבע מיט א לשון, מיט א שפראך, מיט וואס פאר א רציחה ער האט גירעדט! פעך און שוועבל, זאל נאט שומר ומציל זיין, אנ'אמת'ער „המן"! א כפרה כ'לעבן היינטיגע ארטיסטן, זיי האבן גימעגט ביי איהם אלע הייצן די הרובע... און אז ער איז גיפאלן צו דער מלכה'ס פיס, האט דער „מלך" שיין ניט גיקענט איינשווייגן און אויסגישריען: א, הולטאי! אפיקורס! אשת־איש'ניק, דו קריכסט צו א פרעמדער אידענע, קריכסטע? דו פאר־דינסט דאך מען זאל דיר איך וויים ניט וואס טאן! די קאפ, הענט און

פים אפהאקן און אופהיינגען אויף דער תליה זאל מען דיך. מען טוהט אן המנ'ען א נאכט טעפל אויפן קאפ...

אנ'אנדערש מאל האט מען פארגישטעלט א דראמע פון „מכירת־יוסף". אייניגע ארטיסטן מיט ארומגידרייטע פאטשיילעם אויפן קאפ, ווי ישמעאלים, אנדערע מיט יארמולקעם פון רייטן פאפיר, ווי טערקן. איין ארטיסט מיט א אויסגישמירטן פנים אין סאושע (ווי א נענער) האלט די שטריק מיט וועלכער יוסף'ל'ם הענט זיינען גיבונדן. יוסף, א יונגער בחור'ל אין א העמדל מיט בלאע פאסן (כתנת־פסים), מיט לאנגע גי־גרייזלטע פאות'לאך, שטעהט און זינגט א הארצלאך־ווייענדיקע לידל: „שטעה־אוף מיין גיטרייע מוטער רחל פון קבר און זעה ווי מען פיהרט דיין טייערן יוסף'לען אין גלות" און ער בעט זיך מיט א יאמערליכן גיוויין ביי די ישמעאלים: „פיהרט מיך צו מיין אלטן טאטן יעקב'ן". יוסף האט אזוי אומעדיק־זים גיזונגען אז די ווייבער האבן זיך ניט גיקענט איינהאלטן פון טרערן. מיר, קינדער, האבן גרוים רחמנות גיהאט אויף יוסף'לען און שטיילערהייט פון דער מאמען האבן מיר איהם ארויסגי־שטעקט אין האנט א גאנצן המן־טאש און עטליכע צוקערקעס. מען האט אלע פורים־שפילער מכבד גיווען מיט בראנפן און פארבייסן און נאך גי־געבן א שיינע נדבה. אט אזוי האט מען זיך משמח גיווען ביז שפעט אין דער נאכט.

כג.

פון פורים ביז פסח.

נאָך פורים האָט אין חדר אָנגעהויבן שמעקן מיטן בין־הזמנים. מען האָט אופגיהערט לערנען אין אָוונט, וואָס נעהענטער צו פסח איז אלץ שוואכער גיוואָרן דער לימוד אפילו בייטאָג. דער רבי איז אויך נאָר אַנ'אַנדערער גיוואָרן, עפעס א ווייבערער, נישט גישריען, ניט גישלאָגן, נאָר פאַרקערט, ער האָט נאָך די תלמידים גיחנפ'עט; ער האָט נעבאָך מורא גיהאַט מען זאָל ניט אריבער צו אַנ'אַנדער מלמד. מען האָט גילערנט די דינים פון פסח, די הגדה. — קדש! אז דער טאַטע קומט פון שול, מאַכט מען קידוש; ורחץ! מען וואַשט די הענט און מי זאָגט ניט על נטילת־ידים; כרפס! מען נעמט די פעטרישקע און מע טונקט איין אין זאלץ־וואַסער. „וואָס איז דאָס, רבי" — פרענן די אינגלאָך — „פעט־רישקע"? — פעטרישקע — זאָגט דער רבי — איז אזא מין זאָך וואָס רופט זיך פעטרישקע, דאָס איז מסתמא ערגעץ ביי די דייטשן, נאָר ביי אונז נעמט מען ציבעלע.

אויך אין דער היים האָט מען באלד נאָך פורים זיך אָנגיהייבן גרייטן צו פסח. דעם גאַנצן ווינטער האָט די מאַמע גיהאַדעוועט הינער אין שטוב און גיקליבן די אייער אויף פסח. תיכף נאָך פורים האָט מען גיפרענלט פסח־דיקן געגדזן־שמאלץ; צוגיגרייט א זאק קאַרטאָפל, צי־בעלעם, חריין, גישטעלט א פעסלע זייערע בוריקער אויף פסח־דיקן באָרשץ; מען האָט גיקאַלכט די שטוב, גישאָבן און גיוואשן די פאַליצעם, די בינקלאָך, דעם טיש. די ניט גאָר נייטיגע זאכן האָט מען אַרויסגי־טראָגן אין הויף. דעם ברויט האָט מען גיהאַלטן אין א באזונדער ווינקל, כדי ניט חמצ'דיק מאכן די שטוב.

אז מען האָט גיבראכט די פּסח'דיקע מעהל האָט מען גילייגט אויפן בעט א ריינע ראַגאָזשע איבערגידעקט מיט א ווייסער לייַלאַך; די מאַמע האָט אָנגיטאָן א ריינע קלייד, פּאַרבונדן דעם מויל מיט א טיכל עם זאָל זיך חם ושלום ניט א שפּריץ טאָן פון מויל אין די מעהל, און מיט א נייעם זיפּ איבערגיזיפּט די מעהל אויפן בעט (פון די קלייען וואָס בלייבט אין זיפּ האָט מען גיבאַקט „מעזיסעטקענע" בולקעם). די מעהל האָט מען אַוועקגיטראָגן אין פּאָדריאַד.

איך האָב אַלע מאָל זעהר ליב גיהאַט זיין אין פּאָדריאַד בעת מען האָט גיבאַקט אונזער מצה. דאָרטן איז גיוועזן פּריילאַך, א הו־הא, א קלאַפּעריי פון קאַטשעלקעם, פּריילאַכע ווערטלאַך און גילעכטער פון די יונגע וועלגערקעם. א סך אָרימע ווייבלאַך און מיידלאַך, כאָטש זיי האָבן שווער גיהאַרעוועט פון גאַנץ פרי ביז האַלבע נאַכט, האָבן זיך גישעצט גלייקלאַך צו קענען עפּעס פּאַרדינען איין מאָל אין יאָהר. אָרום גרויסע ריין־גישאַפענע בענע טישן זיינען זיי גישטאַנען מיט פערקאַטשעטע אָרבל און מיט קאַטשעלקעם גיוועלגערט די מצות.

אין א ווינקל אויף א גרויסן טאַפּטשאַן, זיינען גישטאַנען א סך זעקלאַך מיט מעהל און האָבן גיוואָרט זייער אָטשערעך; רייכע זיינען אַלע מאָל די ערשטע און קבצנים, נישקשה, מענן וואָרטן. (נאָר רייכע זעקלאַך האָט מען גיבאַקט אויף דער ערשטער אויוון, אי מעהר מצוה אי מעהר כבוד) אויף דעם טאַפּטשאַן האָט די קנעטערן גימאַכט די טייג אין א גרויסן מעשענעם בעקן. דערביי איז גיוועזן א קליינער איינגל, א העלפּער, וואָס פלעגט שיטן די מעהל פון זאַק און גיסן וואַסער. אז די טייג איז גיוואָרן גוט אויסגיקנאָטן (דאָס האָט גיהייסן די „מוירע") האָט מען די מוירע צושניטן אויף „טייגלאַך"; יעדער טייגל איז גיוועזן פונקט אויף איין מצה.

די אַרבעט איז גיגאַנגען זעהר שנעל כדי די טייג זאָל ח'ו ניט זויער ווערן. א מלמד, נאָר אין די תחתונים מיטן אַרבע־כנפיות, האָט אַבטונג גיגעבן אויף די כשרות, גישאָבן די קאַטשעלקעם מיט שטיקלאַך גלאַז און כסדר גיטריבן און גישריען „ווייבער, מיידלאַך, קערט זיך! גיבער, גיבער!" יעדער אויסגיוועלגערטע מצה האָט ער אויף א שטעקן גיטראָגן צום רעהלער און גילייגט אויף א גרויסער בלעך. דער רעבלער, א כוואַט־איונג, א שטיקל מעבאַניק, האָט מיט א רעדל פון אנ'אַלטן וואַנט־זיינער גירעדלט פלינק הין און צוריק איבער די מצות און דערביי גיוועלטעלט זיך און גיוואָרפן

אויגן צו די מיידלאך. די מיידלאך האבן גילאבט פון זיינע חכמות און די עלטערע ווייבער האבן גיזאגט „הערט ניט, מיידלאך, דעם הולטיי, א מיתה־משונה אויף איהם, ס'ארא טריפ'ער צונג, ער זאל איהם, רבונו־של־עולם, אפגידארט ווערן."

מיך האט מעהר פון אלם אינטערעסירט דער רעדלען די מצה, ווי עם ווערן גיך אזוי פיל לעבעלאך. איך בין גישטאנען נעבן דעם רעדלער און אהם שטארק מקנא גיווען זיין ארבעט און גיבעטן ער זאל מיך לאזן כאטש איין מצה אפרעדלען. איך האב טאקע מיין מצה אפגירעדלט אויף חידושים מיט א מגן דוד אין מיטן. „ווייז אהער, יאלד, דעם רעדל! מיט אזא רעד־לען וועלן די מצות פארטיג ווערן אי"ה אויף איבער א יאהר פסח", און דער משגיח דער מלמד, כאטש איהם איז אויך גיפעלן גיווארן מיין מצה, זאגט: „גיי, גיי, אינגעלע, דא איז ניטא קיין צייט שפילן זיך". די גי־רעדלטע מצה פלענט דער „זעצער" צונעמען אויף א לאפעטע און גי־לייגט אין אויוון באקן.

די מאמע האט נאכן באקן גיטוילט קופער־געלט דער קנעטערן מיט איהר אינגעלע וואם גיסט די וואסער, אלע וועלגערקעס, דעם רעדלער און דעם זעצער. אלע האבן איהר גיוואונשן ברכות, זי זאל דערלעבן אי־בער איאהר מיט איהר מאן, מיט די קינדער, ווידער באקן מצה און האבן א פריילאכן און א כשר'ן פסח.

ברייגנעגדיק די מצות אהיים האט מען זיי גיציילט און גילייגט אויף א פאליצע גידעקט מיט היי. (עס האט זיך זעהר גיוואלט פארזוכן א שטיקל פרישע שמעקענדיקע מצה, נאר מען האט ניט גיטארט פאר פסח עסן מצה: עס שטעהט אז דאס איז גינליכן צו א חתן וואם טוהט ניט קיין שיינע זאך ביין מחותן אין שטוב).

די לעצטע וואך פאר פסח האט מען גיגעסן כמעט שטעהענדיק אין קיך ביי דער פאמויניצע אויף דער חמצ'דיקער זאלץ־ברעטל. מאהלט אייך אז מען האט אין דער צייט גיגעסן קדחות, מען איז אפגיקומען מיט קאר־טאפל, א שטיקל טאראן און א ביסל מילכיגן אדער גאר „פארוון" קרופ־ניק און גיהיט זיך עם זאלן ניט פאלן קיין ברעקלאך אויפן פאל. די מאמע האט כסדר גישריען: „גוואלד, גזלנים! איהר וועט מיר חמצ'דיק מאכן די שטוב, ווי איז מיר! עס קומט דאך דערפאר באהיט גאט כרת־יאהרן.

דעם לעצטן מאל האט מען גיבאקט בולקעם אויף ערב־פסח און מען האט גיכשר'ט די אויוון, אויסגיברענט אין פייער די ווילקעם, די קאט־

שערע און גיקויפט א נייע זאסלינקע צום אויוון; מען האָט צושייערט מיט זאמד די לעפל, מעסער (קיין גאָפלען זיינען ביי אונז ניט גיווען), דעם קידוש בעכערל; מען האָט אויסגיגראָבן אין הויף א גריבל, אריינגיוואָרפן גיבראָנטע שטיינדלאָך מיט זודיקע וואַסער און דאָרטן גיכשר'ט די אַלע כלים. כשר'ן די כלי־בית איז גיווען א שווערע ארבעט; דאָ האָבן גימוזט עטליכע שכנים העלפן איינע די אַנדערע. די אַלע גיוואַשענע טישן און בייגק האָט מען אופגיטראָגן אין איין אָרט און מען האָט אויף זיי גיגאָסן קאָכעדיקע פסח־דיקע וואַסער וואָס מען האָט גיבראַכט פון טייך אין נייע עמער און א בריה א מאַנסבל האָט אויף דעם גיפיהרט דעם ברענענדיקן שווערן כשר־שטיין. די אַלע כלי־בית האָט מען אריינגיטראָגן אין שטוב ערשט ערב־פסח.

אין מאַרק איז גיווען אַן'אמת'ער יריד; מען האָט גיקויפט אַלערלייי כלים, גלעזער, טעלער, איבערהויפט טעפלאָך. אפילו אין בית־המדרש האָט מען אויך גימאַכט גישעפטן, די פארשפעטיגטע בעלי־בתים האָבן גיבראַכט דעם גבאי זייער חוב מעות־חטין. אונזער רב זאָל לעבן, וואָס האָט אין מילא דעלמא גיהאַט נאָר א קליינע ידיעה, איז מיט אַמאָל היינט גיוואָרן א גרויסער סוחר; דער מסחר פון מצה־שמורה האָט גיהערט צום רב'ס שכירות. מען האָט גיקויפט ביי די דאָרפישע גוים זייערע ווייץ נאָך פון פעלד, גיהיט זיי א גאַנץ ווינטער און גיבאַקט פון דעם „שמורה". די מצות זיינען גיווען שוואַרץ, האָרט ווי שערבלאָך און האָבן גיהאַט א טעם פון חלשות, דאָך האָט יעדער איד גימוזט קייפן ביין רב זעקס שמורה־מצות צו די סדרים.

דער רב האָט אויך גימסחר'ט מיטן חמץ; אַלע אידן פון שטעדטל האָבן דעם רב כלומרשט פארקויפט זייער חמץ און פאר דער מכירה האָט איהם יעדערער נאָך צוגיצאָלט.

דער רב האָט געשיקט רופן דעם באָד־גוי און איהם גיזאָגט בזה הלשון: „איוואַן־סערדצע, איך פארקויף דיר פון היינט אן אַלע קלייטן, אַלע שיינ־קען, אַלע טעפלאָך, טעלער פון גאַנץ שטאָדט, אַלץ וועט גיהערן צו דיר, אויב דו וועסט תיכף נאָך אונזער פאַסבע מיר איינצאָלן הונדערט רובל. נאָר גידיינק זשע, איוואַן, וועז דו באַצאָלסט ניט אין דער צייט, איז דער־געשעפט בטל ומבוטל, דערווייל גיב איך דיר א האַלבן רובל מיט א פלעשל בראַנפן". דער ערל האָט גוט גיוואוסט פון אַלע יאָהרן, אז דאָס איז עפעס נאָר א זשידאָווסקע „קרוטשעלסטווא" (א פאַלשער גישעפט),

וויל ער זאל וועלן טאקע עפעס נעמען וואלט ער גיכאפט אין מארדע, נאר וויל ער דערלייגט דערצו גארנישט, איז ער מסכים און זאגט צום רב: „דאברע, פאני ראבין".

ביי מיר אליין איז דער עסק אויך עפעס ניט גאר גלאט גיוועז, עס קומט אוים ווי מען וואלט וועלן אפנארן גאט... אזוי ווי ביי מיר איז קשה גיוועז דער התרת־נדרים ערב ראש־השנה, און אז מיט א שטר־עסקא מעג מען נעמען פראצענט. נאר אז אלע אידן טוהען אזוי מסתמא מעג מען אמאל, על פי הדחק, א ביסל פאלשעווען.

נאך מעריב, צו בדיקת חמץ, האב איך אנגישניטן ברויט אויף קלייניע שטיקעלאך און זיי צולייגט אויף גיוויסע ערטער. נאך דער ברכה איז דער טאטע גיגאנגען כלומרשט זוכן דעם חמץ; מיט א בערשטעלע פון פעדערן, לכתחילה גימאכט צולויב דעם, האט ער אריינגישארט דעם „גיפונענעם" חמץ אין אנאלטער הילצערנער לעפל. איך בין דעם טאטן נאכגיגאנגען. אויב ער האט פארפעלט איין ארט, האב איך מיט א „או או" (וויל מען טאר ניט מפסיק זיין) כמעט אנגיווויזן וואו עם ליגט נאך חמץ. דעם חמץ צוזאמען מיט דער לעפל און בערשטעלע האט ער איינגיבונדן אין א טיבעלע און אופגיהיינגען אויף א טשוואק ביז מארגן.

מארגן, ערב פסח אין דער פרי, האט מען גיגעסן בולקע מיט מילך. די גוים די וואסער־טרגעגערן איז גיגאנגען מיט א זאק צו איהרע בעלי־בית'טעם און צוגינומען אלע אבערגיבליבענע בולקעם. באלד האט זיך גילאזט הערן אין גאס דער שמש, אברהם דער גלעזר, וועלכער איז גיגאנגען אין אלע גאסן און גישריען הויך, מיט א ניגן און צוזויגן די ווערטער — „פ־א־ר־ב־ר־ע־נ־ט ח־מ־ץ!"

נאך דעם מבער־חמץ זיין האט מען אראפגיטראגן פון ביידים אלע פסח'דיקע גיפעס. אויף די אלע ערטער וואו מען האט ניט גיקענט כשר'ן האט מען צוגידעקט מיט הוי, אדער מיט פאפיר און אויף דעם צולייגט און צושטעלט די פסח'דיקע כלים. איך האב גיהאלפן דעם טאטן אראפ־טראגן די שווערע הילצערנע סטופע מיטן טויקאטש אין וועלכער מען פלענט צושטייסן די מצה און איבערזיפן אין א רעשעטע. די דינע, ווי מעהל, איז גיווען אויף האלקעם צו דער ווייך און די גרעבערע פארפעלאך אויף קוגעלאך און פארלירציקעם וואס מען האט גיבאקט אין אזא כלי וואס האט זיך גירופן „פאלירציקעם". פיר אדער זעקס טעפעלאך צוזא־

מען גיקלעפט אין דער מיט א העגטעלע. איך האָב אַלע מאָל בעסער ליב גיהאַט די פאַליצייקעס פון גיריבענע קאַרטאָפּל.

אז אַלם אז שיין אין שטוב כמעט גיוועז אין אָרדנונג, האָב איך מיטן טאַטן גינומען פלעשלאַך און גיגאַנגען צו מאַטל־געטשקעס נאָך ראָזשינקעס־וויין אויף אַרבע־כוסות. מען האָט פאַרזוכט אַלערליי סאָרטן וויין, זיסע, זים־זויערע, שטאַרקע און שוואַכערע. דער טאַטע איז ניט צופרידן: ס'איז עפעס נישט דער אמת'ער גוטער טעם... זאָגט מאַטל: „איך זעה, רב חאַצקל, אז איהר זייט א מבין, טאָ פאַרלאָזט זיך אויף מיר, אַיך וועל אייך געבן אזא וויין אשר לא ווייגונו אבותינו, זאָל מיר גאָט אזוי העלפן בכל אשר אפנה, איך זאָג אייך אויף מיינע הייליגע נאמנות אז איהר וועט אויספּאָרן די גאַנצע וועלט וועט איהר אזא וויין ניט האָבן. מיר זאָלן אַלע אזא זיסן יאָהר האָבן ווי איך האַלט דעם וויין נאָר פּאַר די שענסטע בעלי בתים" — „נו און וואָס איז מכח דעם מקח?" — פרעגט דער טאַטע — „הערט, רב חאַצקל, מיט אייך דינגען זאָך איז דאָך ניט שייך, איך האָב זיך פיינט צו שווערן, דער וויין איז משופרא דשופרא, ווי איהר זעט מיך א אידן אין באָרד און פּאות, איך לייז איהם זיבעציק גראָשן א קוואָרט, נאָר צוליב אייך, אַנ'אַלטן קונה, וועל איך רעכענען מיט פינף גראָשן ווייניקער". נאָך אַלע שבועות האָט ער דאָך אָפּגילאָזן אויף צוויי גילדן, און פאַר דער מאַמען האָט מען גינומען שלאָפערן וויין אויף א „פערטעלע" די קוואָרט.

אָט דעם מאַטל־געטשקעס האָט מען אויך גירופן „מאַטל־גנב". ער האָט גיהאַט א שותף צום וויין אויך א מאַטעלע; דעם האָט מען גירופן „מאַטל־די טויב" ווייל נאָך פון יוגענט איז ער גיווען ווייס ווי א טויב. מען דערציילט אז נאָך פּסח האָבן זיך ביידע שותפים גיחשבונט, איז פון דעם גאַנצן גישעפט גיבליבן ריינער ריוח... צוויי רובל מיט פופציג קאָפּיקעס. זאָגט צו איהם זיין שותף: „דו שוויגסט, מאַטעלע, ביזט צופרידן, הא? א רוח אין דיין טאַטן אריין! דו מיינסט דאָך אז נאָר דו האָסט גיגנב'עט! אזוי פיל מכות דיר וויפיל איך האָב אויך גינב'עט." גיווייגט־לאָך האָט זיך דער חשבון גיענדיקט מיט פּעטש, און איבער איהר זיינען זיי ווידער גיווען שותפים.

דעם גאַנצן טאָג איז מען גיווען פּאַרטאַראַמט, פאַרהאַרעווט, מיט אַרויסטראָגן, אַריינטראָגן און אַלעם בריינגען אין אָרדענונג. איך בין גיווען שטאַרק הונגעריק, האָט די מאַמע אונז אָפּגיבאָקט דערווייַלע

כאטש עטלאכע קארטאפל. אז דער טאטע איז אוועקגעגאנגען אין מרחץ האָב איך צוגיגריים מיין שבת־דיקע קאפאטקע לכבוד יום־טוב. קיין זאכן־בערשטל איז בייַ אונז ניט גיווען, האָב איך די פלעקן אָפּגיקראצט מיטן נאָגל, אָנגישפּייט און מיטן ארבל אָפּגיוווישט. מיט די שטיוועלאך איז ניט גיווען וואָס צו מאכן וויל אויפן גאס איז דאָך סיי ווי סיי בלאָטיק.

אז איך בין מיט זיך גיווען פארטיק, האָב איך אראָפּגינומען פון פּאָליצע די הגדות מיט די „ציורים יפים ונאים". כאטש איך האָב די ציורים גיווים שיין צעהען מאל גיזעהען און גיקאָנט זיי אויף אויסווייניק, דאָך האָב איך זיי אלעמאל גיקוקט מיט גרויס פארגיניגן און באָוואונדערט די שיינע צייכנונגען, ווי „משה מיט זיין שטעקן פיהרט ארויס די אידן פון מצרים". ווי די „מצריים מיט זייערע פערד און רייט־וועגן ווערן דערטרונקען אין ים". אין די צעהען מכות, יעדער מכה דייטליך קלאָר, אין די מכת „כנים" זעהט מען אפילו ווי אויף די קליידער פון די מצריים קריכן ארום פיל כנים... נאָר די שענסטע בילדער זיינען די „ארבעה בנים". דער חכם, אַנ'אלטער איד מיט באָרד און פּאות, אויפן קאָפּ א שטריימל, א לאנגע קאפאטע ביז דער ערד, האלט אויסגיצייגן די האנט צום רשע; דאָס ווי ער אפּנים איהם אויסשלאָגן די ציינער. דער „רשע", פון קאָפּ ביז די פים אין גיווועהר, לייפט ערגעץ, מע ווייסט ניט וואוהין. דער „תם" שטעהט ווי א תם'עוואטער, צושפּרייט די פים און אַנגישפּאָרט אויף א שטעקן. דער „שאינו יודע לשאול", א קליינער, (אפּנים נאָך א אינגל) מיט א מיצל אויפן קאָפּ, האלט די הענט אייגע ארוף, די אנדערע אראָפּ. מען האָט גיקענט שווערן אז ער ווי עפּעס פרעגן נאָר ער ווייסט נעבאָך ניט וואָס צו פרעגן. און נאָך א גרויסע בילד ווי די חכמים זיינען „מסובים" בבני ברק און דערציילן די נסים ונפלאות פון יציאת מצרים. ס'איז מיר נאָר קשה גיווען ווי קומט אין דער הגדה ווי דריי מלאכים קומען צו אברהם'ן, ווי זיי זיצן ביין טיש און עסן (אין חומש זאגט רשי אז זיי האבן זיך גימאכט כלומרשט ווי זיי עסן) און שרה שטעקט ארויס די קאָפּ פון „גיצעלט" און הערט וואָס די מלאכים רעדן.

כד.

דער הײליגער יום־טוב פסח.

צום סדר האָט יעדערער אויסגיפּוצט דעם טיש מיט די שענסטע זאכן וואָס ער האָט גיהאט. ס'זיינען גיוועזן אַזעלכע בעלֿיבתים וואָס זיי־ער זילבער איז א גאַנץ יאָהר גילֿעגן אין משכן, נאָר אויף פּסח האָט מען זיך אָנגיטאָן א כח, ארויסגינומען דעם זילבער און אויסגישטעלט אויפן טיש. אפילו דעם זילבערנעם חנוכה־לֿעמפּל, פון דראָט־ארבעט, וואָס האָט, דאכט זיך, גאָר קיין שייכ'עם ניט צום סדר, האָט מען אויך גישטעלט צום טיש לכבוד דעם הייליגן יום־טוב.

קומענדיג פון שול איז שיין דער טיש גיוועזן פאַרטיג; אויבן־אָן, אויפן טאַטנס פּלאַץ איז גילֿעגן א ווייסע קישן אלם „עסע־בעט". אויפן טיש די דריי שמורה־מצות איינגעוויקלט אין א ריינער סערוויעטקע. אלע כוסות און דער רויטער ווין אין פּלאַש פינקלֿען געגן דער שין פון די ליבט. אין א טעלֿער איז שיין צוגיגרייט גיוועזן אלץ וואָס מען דארף צום סדר: א האַרטע איי, א ציבעלע, חרוסת, גיריבענע כריין, אויך א גאַנצע קעפּל פון כריין אויף מרור און א אויסגיבראָטענע העלדזל פון א עוף אויף דער „זרוע". איך האָב פון חדר גיוואוסט אלע דינים און האָב אויסגילייגט די אלע זאכן אויף דער קערה פונקט וו עס איז אויסגימאָלט אין דער הגדה.

דער טאַטע האָט אָנגיטאָן דעם וויסן קיטל מיטן ברייטן קאָלנער, גיזעצט זיך אויף דער קישן „אָנגילֿעהנט" אויף דער לינקער האַנט (וויל אויף דער רעכטער איז גיוועזן א סכנה מען זאל זיך ח"ו ניט דערווערגן, אזוי שטעהט אין א פּרוש פון דער הגדה) ווי אַנ'אמת'ער מלך. איך, דער

„בן־מלך", בין גיזעסן ביי זיין רעכטער האנט און גיהאלפן פראווען דעם סדר. איך לייגן הויך פון דער הגדה: „קדש"! נאך דעם טאטן האב איך אפגיקלאפט מיט א ניגן מיין קידוש אזוי לעבעדיג אז ביי דער מאמען זיינען גישטאנען טרערן פון פרייד. „ורחץ"! האב איך פריילאך גיקאמאנדעוועט; מען האט ביידע „מאנסבילן" דערלאנגט וואסער מיט א האנטאך.

נאכן „הא לחמא עניא" האב איך אפגיקנאקט דעם „מה נשתנה" מיט אזא ברען, אז אפילו ביין טאטן האט גישיינט דער פנים פון נחת. „דער תירוץ איז" — ענטפערט דער טאטע — „עבדים היינו".. מען האט גיזאגט פריילאך די הגדה, יעדערער האט גיוואלט איבערשרייען דעם אנדערן. דעם „שפוך חמתך" האט מען גיזאגט מיט אזא באגייסטערונג, מיט אזא קראפט, גלייך ווי מען וואלט אין אמת'ן צושלאגן און צובראכן אלע שלעכטע מלוכות און „פארטילינגט" זיי פון דער וועלט. צום שפוך חמתך האט מען ברייט גיעפנט די טיר צום גאס. (פראסטאקעם האבן גימיינט אז דאמאלסט קומט אין שטוב „אליהו" און האבן גיזאגט: „ברוך הבא").

צו די „מכות" האט מען פון בום אפגיגאסן אין א טעלער צו קאפעטשקלאך ווײן. ס'איז נאך א גליק ווען נאר צעהען מכות, ווען מען זאל גיוועז דארפן אפגיסן אלע צווייהונדערט מיט פופציג מכות, וואלט דער ווײן ניט גיסטייעט. (דעם ווײן פון די מכות האט מען אויף מארגן אפגיגעבן דער גויה, נאך מיט א האלבער מצה. אין הארצן האב איך רחמנות גיהאט אויף דער גויה ווען זי טרינקט די מכות, ס'האט איהר אבער נאר ניט גישאדט...)

מען האט קאם דערלעבט קומען צום „אכילת־מצה". פאר יעדער ברכה האט מען גיזאגט „לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה" (איך האב קיינמאל ניט פארשטאנען ווען איז דאס פאר א „שכינתיה", עפעס א מין נקבה ר"ל...)

דער „כרפס", די ציבעלע איז אפילו ביטער, אבער איינטונקענדיק זי אין דעם זאלץ־וואסער איז דאס נאך גיווען צודערליידן — נאר דער „מרור", א שטיקל קעפל פונם כריין, אפילו ניט קיין גאנצער „כזית", ווי דער דין, איז שרעקליך ביטער, ניט צוקייען און ניט ארשפשלינגען! ס'איז פארגאנגען אין נאז די ביטערקייט, אלע האבן גיהוסט און גיוויינט. די מפרשים אין דער הגדה זאגן אפילו אז נאר „בורים" עסן כריין, מען קען

יוצא זיין מיט א „קרייטאכץ" וואָס רופט זיך „סאלאט" בלע"ז, נאָר קיינער האָט ניט גיוואוסט וואָס איז דאָס פאר א מין סאלאט, אפילו דער רבי אליין האָט אויך ניט גיוואוסט. מען האָט אפילו דעם מרור איינגיטונקט אין דעם זיסלאכן חרוסת, אבער ס'האָט ווייניק גיהאלפן. דער „כורך" צום כן עשה הלל איז גיווען דוקא ניט שלעכט. דערפאר אבער האָבן אלע ליב געהאט עסן מיט מצה די זאלץ־וואסער מיט דעם צובראקטן איי. פון די איבעריקע מאכלים רעדט מען ניט: די פיש, די יוייך, די האלקעם, שווער איז נאָר גיווען דערשלינגען דעם „אפיקומן". ער איז שיין פשוט אין האלדז ניט גיקראכן.

אויף וויפיל די ערשטע העלפט הגדה האָט זיך גיזאָגט לעבעריק, מיט חשק, אזוי איז ביי מיר גיווען פויל און שלעפעריק די אנדער העלפט (נאָר די לעצטע שיינע מעשה'לע „חד־גדיא" האָט מיך א ביסל אפגי־לעבט). דעם שיר השירים האָב איך שוין נאָר קיין חשק ניט גיהאט זאָגן, עס האָט זיך גגענעצט און די אויגן האָבן זיך גיקלעפט.

ניט ביי אלעמען איז דער סדר אזוי לייכט צוגיגאנגען, עס זיינען גיווען אזלכע פראסטאקעם וואָס האָבן נעבאך ניט גיקענט פראווען דעם סדר, ניט גיוואוסט וואָס פריער און וואָס שפעטער. זיי פלענן נעמען צום סדר אנ'ארימן למדן אדער א ישיבה־בחור. מען דערציילט א מעשה (צו דאָס איז אמת, צו ניין, וויים איך ניט, ס'איז גיבער מסתמא א ליגן) אז אמאל האָט א בעל־עגלה גישיקט זיין ווייב זי זאָל קוקן דורכן פענסטער ביין שכן ווי ער פראוועט דעם סדר און קומען זאָגן וואָס זי האָט גיזעהען. גראדע האָט געטראפן אז דער שכן האָט דאמאלסט גי־שלאָגן די ווייב. איהר איז גיווויינטלאך ביטער גיוואָרן אויפן הארצן און קומענדיק צוריק האָט זי גישווינגען. פרעגט דער מאן: נו, וואָס האסטע גיזעהען? שווייגט זי נעבאך. האָט דער בעל־עגלה גינומען זי שלאָגן. זאָגט זי — „אז דו ווייסט אליין, היינט וואָס זשע פרעגסטע?"...

אויף יום טוב האָט מען גיגעבן אלע קינדער וועלעשע נים אויף שפילן. אינגלאך מיט פולע קעשענעס נים פלענן געהן אויפן שול־הויף שפילן אין פערשיידענע שפילאכצן מיט די נים. און מיידלאך, חברת'עס, פלענן זיך אויפקלייבן אין א שטוב און שפילן אין „אונטער טעפלאך". וויפיל מיידלאך אזוי פיל האָט מען גשטעלט אויפן טיש איבערגיקערטע טעלער, אונטער יעדער טעלער איין נוס. מען האָט אלע טעלער צוגידעקט מיט א טישטאך; אנ'עלטערע, ענגיטע מיידל האָט אונטערן טישטאך „גיטאשט"

די נים. פון איין טעלער די נים ארויסגינומען און אין אנדערע גילייגט צו צווי, דריי און מעהרער. זי האָט דאָס נימאכט גישווינט און גיקלאפט אונטער יעדער טעלער. מען האָט אפגידעקט די טישטאך און יעדער מיידל האָט גיעפנט איין טעלער אין וועלכער זי האָט גיהאפט גיפינען מעהר נים ווייל ס'האָט דאָרטן מעהר גיקלאפט, און גראָדע גיטראפן א „פוכע" (א לייזיקע); און מעהר גלייקלאכע האָבן אמאל גיעפנט א טעלער מיט פיל נים.

יום טוב נאָכן דאָוונען פלעגן מאנסביל נעהן איינע צו די אנדערע אויף „כיבוד". יעדער בעל־הבית'טע האָט זיך אויסגיפיינט מיט איהרע נרעמל, פאלירטשיקעס פון קארטאפל אדער גריבענע בוראקעס, קוגעלאך, טייגאכץ פון מצה־פארפעלאך א. ד. ג. און ווייבער פלעגן נעהן נאך ווארמעס. ווייבערשער כיבוד איז גיווען מעהרסטנטייל פון זיסע זאכן, „מעד", איינגימאכץ פון רעטאך, צוקלאפטע נים אין ווין און אנדערע גוטע זאכן. מען האָט איינע די אנדערע גימאכט קאמפלימענטן: „גיזונט זאלט איהר זיין, ס'ארא בריה איהר זייט, אלץ איז ביי אייך אזוי גיראטן". מען פרעגט זיך פאנאדער וויפיל אייער, וויפיל שמאלץ מען דארף אריינטאהן א. ד. ג., מען פארגעסט אויך ניט „בסוד" אנדערע באריידן און אפלאכן. יענערס טייגאכץ איז הלוימיק, און יענערס האלקעס זיינען ווי שטיינער. מען לאכט פון יענערס מאן וואָס גיסט אן ביין סדר אין מיטן שטוב וואסער און מיט א שטעקן אין האנט און א פעקל אויף די פלייצעס נעהט ער כלומרשט אריבער דעם ים.

מען דערציילט מעשיות פון היילינע טייטש־ספרים אז בעת די אידן זיינען גינאנגען אין ים צווישן צווי הויכע ווענט וואסער, פלעגן ווייבער אריינשטעקן די הענט אין וואסער און ארויסנעמען טייערע פירות און אלע גוטע זאכן, וואָס ווער עס האָט גיוואלט. מען דערציילט אויך מעשיות פון אליהו הנביא, ווי ער העלפט אריימ־לייט זיי זאלן האבן אויף פסח. אמאל — דערציילט מען — האָט א אריימאן נאָרנישט גיהאט אויף פסח אויסער א האן. מען האָט גיוואלט טראָגן דעם האן צום שוחט, האָט ער זיך ארויסגעריסן פון די הענט און איז אנטלאפן. מען איז דעם האן נאָכגילאפן, ער לויפט און מען לויפט איהם נאך אזוי לאנג, אזוי בריט, ביז דער האן האָט זיי פארפירט אויסערן שטאָדט און גינומען קראצן מיט די נעגל די ערד ביז ער האָט ארויסגישארט א „אוצר", א גאנצע בערגל מיט

רענדלאך. האָט מען שיין פּארשטאַנען אז דער האָן איז ניט גיווען קיין האָן נאָר אליהו הנביא.

נאָך דערציילט מען אז ביי א פּריץ איז גיווען אַנ'אָבעזיאַנע (א מאל־פּע) האָט זיך אָנגישלונגען מיטן פּריצם רענדלאך און איז גיפּגר'ט. דער פּריץ איז גיווען א רשע און האָט גיהייסן אַריינווארפן די אָבעזיאַנע צו זיין אָרימן ארענדאר אין קוימען — האָבן זיך אויסגישאָטן די רענד־לאך אויפן פּריפּעטשאָק. דער איד איז באלד גיפאָהרן אין שטאָדט און האָט העלפט רענדלאך אָפּגיגעבן דעם רב אויף מעות חטים פּאר אָרימע לייט און אליין האָט ער גיהאַט א פּסח כיד המלך· אויף אלע אידן גיוואָרן אזעלכע פּסח'ן.

מען דערציילט אויך מעשיות פון „עלילת־דם", ווי אמאל, ניט היינט גידאַכט, האָט גיטראָפן אין א שטעדטל אזא מעשה: גוים האָבן גיהרג'ט א שייגעץ און איהם אונטערגיווארפן צו א אידן אונטערן בעט. פּאַרן סדר איז גיקומען א פּרעמדער אָרימאַן און גיבעטן מען זאל איהם לאָזן צום סדר. ס'איז דאָ ביי אייך — זאָגט ער — בעהאלטן א אינגל, מען דאַרף איהם זעצן צום סדר. ער שלעפּט אַרויס דעם שייגעץ פון אונטערן בעט און הייסט מען זאל איהם אָנטאָהן א קאַפּאָטקע מיט א היטל. ער זעצט איהם ביין טיש, לייגט נעבן איהם א הגדה און הייסט איהם זאָגן... ווי מען האָט נאָר צו שפּוך חמתך גיעפּנט די טיר, איז אַריין פּאָליציי און גיזוכט אין אלעווינקעלאך דעם גיהרג'טן שייגעץ.

אמאל האָט מען גיוואָלט מאַכן אויף אידן א בלבול און מען האָט בעהאלטן אין ארון קודש א פּלעשל מיט בלוט. איז גיקומען אליהו הנביא אין חלום צום רב פון שטעדטל און גיהייסן מען זאל ארויסנעמען די פּלעשל און שטעלן א פּלעשל מיט וויין. די שונאי ישראל זיינען אַוועק מיט בזיונות און די שטעדטל איז גיראָטעוועט גיוואָרן פון א אומגליק. מען וואָלט אזוי גיקענט דערציילן מעשיות אָן א סוף, נאָר די וויבער דערמאָנען זיך אז מען דארף געהן אהיים גרייטן וועטשערע.

די אנדערע טעג יום טוב, אין שול צו הזכרת־נשמות, פלעגן אינגלאך זאָגן אז די מתים קומען אין שול. די וואָס האָבן גיהאַט עלטערן האָבן ניט גיטאָרט בלייבן אין שול, פלעגן מיר ארויסגעהן אין פּאָלעש. עלטערע אידן האָבן זיך גישעמט וואָס זיי דארפן אויך זיין דאָ מיט די יונגע שקצים, עזות־פּנים'ער, וואָס פלעגן אויף זיי וואַרפן נאַסע האַנטאָבער.

צו ברכת־כהנים פלעגט אויף מיר פאלן א מורא וויל מען האָט ניט

גיטאָרט קוקן אויף די כהנים'ס הענט, ס'איז גיווען א סכנה, איינגלאַך זאָגן אז דעם ערשטן מאָל ווערט מען בלינד און דעם אַנדער מאָל שטאַרבט מען...

דעם לעצטן טאָג פּסח האָט מען אויסגיטרונקען די לעצטע בים־לל וויין און אויפגיגעסן די לעצטע קוגעלאַך מיט די כרעמזל און גיוואונשן זיך דערלעבן אי"ה איבער איאָהר פּסח.

כה.

נאך פסח.

אויף מאָרגן נאָך פּסח האָט מען ווידער אַרופגיטראָגן די פּסח'דיקע כלים אויפן בוידים. די אַרבעט איז גיוועז ניט אַזוי איינגענעם ווי פּאַר פּסח דער אַראָפּטראָגן. די ווייבער האָבן גיציילט די איבערגיבלעבענע מצות, די צובראָכענע שטיקלאָך האָט מען צושטויסן אויף פּאַרפּעלאָך אין דער שבת'דיקער יוייך און די גאַנצע מצות האָט מען גילאָזן אויף שבת אויף „המוציא" כדי פּאַרשפּאָרן באַקן חלה. גלויקלאַכע בעליבית'טעם האָבן זיך באַרימט פּאַר די שכנות אַז זיי וועלן האָבן מצות אויף אַלע שבתים ביז שבועות, און וועלן נאָך קענען גבן צו שטיקלאָך מצה די אינגלאָך אין חדר אויף אָנבייסנס.

אַזוי ווי עס וויל ניט זיך ניט גהאן אין חדר נאָך סוכות אין בלאָטע, אין רעגן — אַזוי אויך, און אפשר נאָך מעהר, איז קיין חשק ניט גיווען צו־גהאן אין חדר נאָך פּסח, אין די שיינע ליכטיגע טעג. אויפן גאַס איז שיין כמעט אינגאַנצן טרוקן, א מחיה'דיקער וואַרימער ווינטעלע ברייגט פון אַרום שטאָדט ריחות פון פרישע, אָט ערשט צואַקערטע פעלדער. אויף די בוימער עפענען זיך די פּוקעלאָך און לאָזן פון זיך אַרויס קליינע בלעטע־לאָך; אויף יעדער שטיקעלע ערד, וואו מענטשעסע פים טרעטן ניט, שפּראָצן אַרויס יונגיקע גרינינקע גרעזלאָך; וואו ניט וואו קוקן־אַרויס צווישן די גראָז קליינינקע געלינקע קווייטעלאָך; מען פיהלט אַז עס קומט אַנייער יונגער לעבן.

ניט נאָר די ערד, נאָר אפילו אונזער טייך, וואָס איז גילעגן א גאַנצן ווינטער ווי א מת איינגידעקט אין ווייסע תכריכים, האָט יעצט פון זיך

אראפגיוואָרפן דעם אייז־מאנטל און אָנגיהייבן א פריילאכן לעבן. זי האָט זיך אופגיהייבן און צוגאָסן אין דער בריוט און טראָגט יעצט אויף איהר רוקן הונדערטער „פּליטן" פון צוזאמען־גיבונדענע קלעצער. מורא'דיקע גרויסע „בארקאסן" אָנגילאָדן מיט גאנצע וועלדער פערשיידענע האָלץ־סחורות, ברעטער, שפּאָלן, לאטעס, אבאָדעס אויף רעדער א. ד. ג.. די גרויסע בארקאסן מיט איהרע ווייסע פּאָרוסן גליטשן זיך מיט גדלות אויפן וואסער, שטיל, ניט גיאיילט. ארום זיי שווימען קליינע שיפלאָך „דובעס" וועלכע ווייזן זיי דעם וועג. מען וואָלט גיקענט זאָגן אז דאָס שווימט א גרויסע ווייסע „קאטשקע" (ענטע) מיט איהרע קליינע קאטשקעלאָך. אויף די אָלע שוויימענדיקע שיפן און פּליטן ווי גרויסע אינזלען ארבעטן פיל גוים, פּלאָשקען אין וואסער מיט לאַנגע וויאָסלעס און זינגען לאַנג־גיצייגענע אומעדיקע לידער.

איך שטעה ביין טייך און מיין פאַנטאזיע שווימט אויך מיט די שיפן ערגעץ ווייט, ווייט, צום ים־הגדול, צום לעבער־ים, צום טייך סמבטיון, וואו מען זאָגט אז אויף יענער זייט טייך וואוינען גליקלאָך די עשרת־השבטים, וועלכע זיינען, זאָגט מען, גרויסע גבורים, און זייערע אינגלאָך האָבן קיין מורא ניט פאר שקצים און ניט פאר הינט.

מיט אמאָל ווערן צושלאָגן די רעיונות דורך א ווייטן שטאַרקן פייף. ווייט אראָפּ וואסער זעהט זיך א שווארצער גידיכטער רויך; וואָס נע־הענטער באמערקט מען ווי עס באווענגט זיך עפעס ווי א גרויסע חיה וועלכע רודערט און עטימט שווער מיט איהרע צוויי גרויסע רויטע רעדער צושלאָגט זי די וואסער פון ביידע זייטן אויף וויסן שוים און די שטילע גלאָטע טייך ווערט אומרוהיג, ווי צואקערט מיט א גרויסן אָקער. דער דאמפּף־שיף שלעפּט נאָך זיך ארויף וואסער א גאנצע שורה מיט בער־לינעס.

עס וואָלט זיך גיוואָלט נאָך לאַנג, לאַנג שטעהן און קוקן אויף די וואונדערליכע זאכן, נאָר איך דערמאָן זיך אז ס'איז שיין אוים יום טוב אוים זיסע חלומות, אוים ארומגעהן פוסטאָפּאס (זאָגט דער טאטע), אוים זיין פריי, מאָרגן דארף מען ווידער געהן אין חדר, אין דעם אומעדיקן חדר....

ספירה צייט איז מען גיווען אָלע זעקס וואָכן (אויסער לג־בעומר) כמעט ווי אבלים. מען זאָגט אז אמאָל זיינען אין דער צייט אויסגישטאָרבן פיל אידעשע גבורים; מען האָט ניט גימאַכט קיין שמחות, קיין חתונות,

מען האָט ניט גיטאָרט אפילו זיך שערן. עס האָבן אויך גיווירקט דערצו די קבלה־סודות פון דער ספירה, יערן טאָג אַנ'אַנדער ניט פאַרשטענדלי־כער „יסוד". אין שול אַז מען האָט גיציילט די ספירה איז גיווען אויף די פראָסטע בעלי־בתים אַנ'אמת'ער ביטערער רחמנות; זיי האָבן זיך גישעמט פרעגן יערן טאָג די ספירה. אַז ס'איז גיקומען צו „מה שפגמתי בספירה" פלעגן זיי די ווערטער לאַנג ציהען „ב־ס־פ־י־ר־ה", כלומרשט זיי קלערן בשעת־מעשה וועלכע ספירה איז היינט, און דערווייל צוהערן זיך צום שכן. (אמאל האָט א רעכטער שקאָץ אונטערגיזאָגט א גראָבן וואָרט. דער בעל־הבית איז אין כעס גיוואָרן אויף דעם יונגאַטש און זאָגט „כלב שבכלבים"! — ענטפערט יענער „דאָס וועט זיין מאָרגן"...) אין אמת'ן, האָט מען טאַקע גידארפט האָבן א קאָפּ פון א מיניסטער צו גידיינקען; אָט איז גיווען „גבורה שבחסד", און אָט איז „חסד שבגבורה, אָדער גאָר „תפארת שבחסד". היינט דערגעה דאָ א טאַלק... (אַנדערע פלעגן בעטן מען זאָל זיי אויף דער מארגענדיקער ספירה אָנקלעפּן א שטיקעלע וואָקס) עפעס א קלייניקייט? ניין און פערציג מאָל גידרייט און איבערגידרייט און ווידער גידרייט. טאַקע נאָר יונגע שקצים וואָס האָבן ניט קיין דאגת־פרנסה, אָדער לומדים ביינק - קוועטשער, פוסטע מחות, קענען גידיינקען אזעלכע זאכן...

כו.

לג־בעומר.

אויף לג־בעומר האָבן חדר־אינגלאַך גימאַכט „ראָד־ביקסן". מיר האָבן אפילו ניט קלאָר גיוואוסט דעם טעם פון דעם, נאָר מסתמא דאַרף זיין אַזוי. עפעס דערציילט מען אז אמאל איז גיוועזן ביי אידן א גרויסער גבור „בר־ככבא". זיינע סאָלדאַטן, אויך גרויסע גבורים, פלעגן לויפנדיק קע־נען אַרויסרייסן בוימער מיטן ווּאָרצל, און זיי האָבן מיט גיוועהר אין האַנט מלחמה גיהאַלטן מיט די שלעכטע פעלקער.

צו מאַכן א ראָבּיקס האָט מען בעדאַרפט ערגעץ דערטאַפן א האַלבן רויף פון א פעסל אָדער פון פּאָמויניצע, (אבי נאָר די מאַמע זאָל ניט זע־הען) אָנציהען ביידע עקן פונ'ם רויף מיט א שטאַרקן פאָדים, אַרויס־שלעפּן פון בעזים א ריטל ווי א גאָפּעלע. מיטן ריטל האָט מען שטאַרק אָנ־גיצייגן די פאָדים און אָפּגילאָזן דעם ריטל, איז ער אָפּגישפּרונגען ווייט. דאָס האָט גיהייסן אז מ'שיסט פון פייל־און־בויגן.

דער עיקר פון דעם יום טוב לג־בעומר איז גיוועזן וואָס מען פלעגט געהן אויסערן שטאָדט אין פעלד און דאָרטן גימאַכט א סעודה און גי־שאָסן מיט די ראָבּיקסן. יעדער איינגל האָט גיבראַכט פון דערהיים אין חדר ווער א קיכל, ווער אייער־בייגל אָדער א גיקאָכטע איי און דערצו נאָך עטליכע קאָפּיקעס מזומן. פאַר דעם געלט האָט מען איינגיהאַנדלט אין די קלייטן מכל טוב: באָקסער, פייגן, צוקערקעס, ניסלאַך און דאָס גלייכן. פאַרן רבין האָט מען גיקייפט א האַלבע „קוואַטירל" בראָנפן, מען האָט אויך ניט פאַרגעסן קויפן צום טרינקען א פלעשל קוואס.

דער רבי האָט גיטרונקען לחיים צו די קינדער, פאַרביסן מיט א קיכל.

ער איז אויך גוואַרן פריילאַכער און ווי אַ געגנערל גיקאַמאַנדעוועט, „נו, קינדער, היידא!" אַלע האָבן גינומען די פּעקלאַך און די גאַנצע חברה מיטן רבין בראש זיינען גיגאַנגען ווייט פון שטאָדט אין פעלד. אַלע זיינען גיווען פריילאַך, גיזונגען, גישפּרונגען ווי פרייע העזעלאַך, און גישאָסן מיט די ביקסן. יעדערער האָט זיך גיפּלייסט זיינע „פיילן" זאָלן פּליהען ווייטער. אַז מען האָט דערזעהן פון ווייטן אַ פּאָר בוימער האָט מען מיט פּרייד אויסגעשריען, „קינדער! אָט איז אַ וואַלד!" אוי יוי יוי! האָבן זיך די קנדער גוואונדערט „אוי, יוי, סאַרא הויבע בוימער!" ע, נאַרעלאַך, אויך מיר בוימער — זאָגט דער רבי — דאָס איז ביי אייך הויבע בוימער? איהר זאָלט זעהען די „בוקסן בוימער און די טענען בוימער וואָס וואַקסן אין ארץ־ישראל אויפן הר־הלבנון און הר־חרמון וואָלט איהר גיוואוסט וואָס ס'הייסט בוימער! יענע בוימער, פּאַרשטייט איהר מיך, זיינען הויך כמעט ביזן הימל, אין זייערע צווייגן זיצן „אָדלערן" און די פייגל „חסידה", שטעהט אין תהלים, מאַכט דאָרטן איהרע נעסטן. אי"ה אז משיח וועט קומען וועלן מיר דאָרטן פּראַווען לג־בעומר.

נאָר דערווייל, קינדער, צוזעצט זיך דאָ, אָבער שיין, סטאַטעצנע, אָן גישרייען, אָן גוואַלדן, ווער ווייסט, אפשר זיינען דאָ ניט ווייט גוים...

אַלע האָבן זיך גיזעצט אונטער אַ בוים און גינומען פּראַווען די סעודה. די שמחה איז גיווען אין לשער; פייגעלאַך אויף די בוימער האָבן גיפּישצעט, גיסוויישטשעט אויף אַלערליי קולות, אייניגע פון זיי זיינען צוגישפּרונגען, פּיק, פּיק, גיכאַפט אַ ברעקל פון א קיכל, די קינדער זיינען זעהר צופריידן גיווען זעהען די שיינע ברואים'לאַך און האָבן זיי גיוואַרפן אַלע ברעקלאַך.

עס דערמאָנט מיך ווי „שבת־שירה" פלעג איך אַרויסטראָגן אין דראויסן די שבת'דיקע קאשע און ווארפן פאר די פייגעלאַך וועלכע פלעגן קומען גאַנצע מחנות מיט אַ פּישצעריי און קלייבן די גרייפּעלאַך אין דעם שנעיי. מען האָט גיזאָגט אז די פייגעלאַך זיינען גוטינקע, אז דאָס זינגען זיי „שירה" וואָס די אידן זיינען אריבער דעם ים, און בעת דער בית־המקדש האָט גיברענט האָבן די פייגעלאַך גיטראָגן וואַסער אין די פּיס־קעלאַך און גיוואָלט פּאַרלעשן דעם פייער, דערפאַר האָב איך די קלייניע פייגעלאַך שטענדיק ליב גיהאַט.

אז אַלם איז שיין גיווען אָפּגיגעסן האָט מען גיטיילט דעם קוואָס,

יעדערן א זופ פון פלעשל און דערביי צוגיהאלטן די פלעשל מען זאל ניט א צוגרייסן זופ טאן.

ווער קען דאס באשרייבן דעם גליק פון די קינדער וועלכע זיינען דעם גאנצן יאהר פארשפארט אין די איינגע, פארעיפושטע חדרים, אן שיין, אן לופט, שטענדיק אין שרעק, אט פליהט א פאטש פון רבין... און איצטער, אט ליגט זיך דער שלעכטער רבי אויסגיצויגן ווי ביין טאטן אין וויינגארטן, די הארץ צוכראשצעט, די יארמולקע אנגירוקט אויף די אויגן און כראפעט גאנץ גישמאק.

די קינדער שפילן אין „קדשי־קלים" אדער אין „קאמער־קאמער־הויז". אנדערע אינגלאך דערציילן מעשיות וואס זיי האבן גיהערט פון אלטע אידן אין בית־המדרש, אז אין ארץ־ישראל געהט מען לג־בעומר אויף רב שמעון־בר־יוחאים קבר און מען צינדט אן גרויסע פעסער מיט אייל־בערט־בוימל און אפילו „ישמעאלים" קומען און טוען אוים פון זיך טייערע מלבושים, זיידענע בורנוסן, טונקען זיי איין אין דעם בוימל און ברענען זיי לכבוד דעם היליגן צדיק. אידן און להבדיל גוים זינגען און טאנצן און זיינען זיך משמח די גאנצע נאכט.

די זון באקט, א זיסער ווינטעלע בלאזט, די קינדער, שיין א ביסל פארמאטערטע פונם שטיפן, רוהען זיך אף אין דעם גראז, ליגן מיט די פנים'לאך ארוף און קוקן אין הימל, דערמאנען זיך אן מעשיות פון חומש, וועגן דעם מדבר וואס איז פול מיט חיות־רעות, ווידל־טהירן (ראום) פיפער־נאטערס, ברענענדיקע שלאנגען און עקדעשן; וועגן סדום ועמורה, ווי די רשעים האבן אויסגישמירט א מיידל מיט האניג כדי די בינען זאלן זיי ביסן, און פון די אורחים וואס זיי פלעגן ליגן אין א בעטל; וועו דער אורח איז גיוועו קירצער פון דער בעטל, האט מען איהם צוצייגן, און וועו ער איז גיוועו צולאנג האט מען איהם די פים קירצער גימאכט. און מען קלערט זיך אז גאט איז טאקע גירעכט וואס ער האט די שטערט איבערגיקערט; ווי פון ליוט'ס ווייב איז גיוואָרן א שטיק זאלץ (ווייל זי האט גיקוקט וואו מען דארף ניט) און אז פון דעם צוגאנגענעם זאלץ איז גיוואָרן דער ים־המלח.

אין די קינדערשע קעפלאך געהען־דורך אלע שיינע מעשיות פון חומש, ווי אברהם אבינו האט צוהאקט תרח'ס געטער, האט מען איהם דערפאר ארייניגיוואָרפן אין קאלך־אויוון, ווי יצחק'ל האט נעבאך אליין גיטראגן די האלץ צו זיין עקדה, ווי רבקה האט מיט ציגענע פעלכלאך אפ־

גינאַרט יצחק'ן, ווי יעקב האָט אָפּגינאַרט לבן'ען מיט די גילאַטעטע, גי־פֿלעקטע טשערעדעם, וועגן דער מערת־המכפּלה, וועגן דער מוטער רחל'ס קבר. מען דערמאָנט זיך אָן דעם שיינעם ווייניענדיקן ניגון פון דעם פּסוק „ואני בבואי מפּדן־ארם", ווי רחל איז שפּעטער ארוים פון קבר און בע־ווייניט איהרע קינדער בעת נבוכדנאצר האָט גיטריבן די אידן אין גלות בבל, און ווי די ברידער האָבן פֿארקויפט יוסף'לען צו די ישמעאלים, און ווי ער איז שפּעטער אנטלאָפֿן פון פּוטיפר'ען איינלאָזנדיק ביי איהר זיין קאַפּאָטע. און די מעשה מיטן כשוף־בעכער אין בנימין'ס זאַק, ווי יעקב האָט זיך גיבעטן ביי יוסף'ן: אויב איך האָב „לייזלעקייט" אין דיינע אויגן, לייג דיין האַנט אונטער מיין „דיך" און שוואר מיר אז דו וועסט מיך באַגראָבן אין מיין לאַנד. און ווי מען האָט שפּעטער גיוואַרפן אידע־שע קינדערלאַך אין טייך, און די גרויסע פּלאָגט מען איינמויערן אין די וועגט פון פּתם און רעמסס, און די שיינע מעשה מיט משה'ן און דער בת־מלכה.

די מעשה ווי בלעם'ס אייזל האָט גירעדט, און די וואונדער שיינע מעשה פון עוג־מלך־הבשן ווי ער האָט אויסגירישן א גרויסע בארג, גי־טראָגן זי אויפן קאָפּ און גיוואָלט ארופּוואַרפן זי אויף אַלע אידן. ווי גאָט האָט גיטאָהן א נס: וועריס האָבן דורכגיעכערט די בארג, איז זי איהם אראָפּגיפּאַלן אויפן האַלדז, און צוויי גרויסע ציינער זיינען איהם פון מויל אויסגעוואקסן כדי ער זאל די בארג ניט קענען אראָפּוואַרפן פון זיך. דאַמאַלסט האָט משה, וואָס איז אַליין הויך גיוועזן צעהען אויל, גינומען א האַק פון צעהען אויל און האָט א שפּרונג גיטאָן אין דער הויך צעהען אויל און האָט אזוי קאַם געקענט דערלאַנגען מיטן האַק אין עוגם קנעכל און איהם גיהרג'עט.

און די קינדערשע רעיונות געהען אריבער פון עבר אויפן עתיד, אויף משיח'ן, אויפן „שור־הבר" וועלכער עסט אוף טויזענט בערג מיט גראָז און טרינקט אוים טויזענט טייכן מיט וואַסער יעדן טאָג; אויף די פעטע געגנדז וואָס פאַשען זיך ערגעץ אין די מדבריות און עס רינט פון זיי טייכן מיט שמאלץ און זיי האָבן נעבאַך פון דעם גרוים צער. און פון דעם „לויתן" וואָס ליגט אין ים אופּגידרייט ווי א בייגל ארום דער גאַנ־צער יבשה און האַלט זיין עק אין מויל (וואָרים ער זאל ח"ו אויסלאָזן דעם עק וואָלט זיך א פּליוכע טאָן די וואַסער און פּארטרינקען די גאַנצע וועלט). און וועגן דעם, אז אין משיח'ס צייטן וועלן אין ארץ־ישראל אויף די פעל־

דער וואקסן בולקעם (גלוסקאות) און פארטיגע זיידענע מלבושים (כלי מילת) פאר די צדיקים, און ווי די אידן וועלן אריבערגעהן דעם ים אויף א פאפירענעם בריק.

די אלע גיהערטע מעשיות, פון די באבעם און פון חדר, טראגן אוועק די קינדערשע פאנטאזיעס העט ווייט, ווייט, אז צו די הרי־חשך און אויף יענער זייט דעם טייך „סמבטיון" וואם מען קען איהם ניט אריבער ווייל ער וואלט פון זיך שטייגער אנאנצע וואך, אויסער שבת איז ער רוהיג. ווי באוואוסט איז אויף יענער זייט סמבטיון א אידעשע מדינה מיט א אידעשן מלך. די אידן דארטן זיינען זעהר גרויסע גבורים און זייער הויכע, כמעט ווי עוג מלך הבשן; זיי רופט מען דאם די „רויטע אידלאך", זיי רייטן אלע לשון־קודש און לעבן גליקלאך, גאלד און דימענטן וואלגערן זיך דארט אין גאם.

מען דערציילט אז אמאל האט זיך א אונזעריקער אידל גילאזט געהן איבער דער וועלט קלייבן נדבות (מסתמא אויף הכנסת־כלה) און האט זיך פארבלאנדעט אין וועג. איז ער גיגאנגען איבער טאהלן, איבער בערג, גיגאנגען און גיגאנגען, ביז ער איז גיקומען צום טייך סמבטיון. ס'איז גראדע גיווען שבת, האט ער גיפונען א ברעט און אין אויף איהר אריבער גישוואומען די טייך און איז ווייטער גיגאנגען און גיגאנגען, ביז ער האט דערזעהען א גרויסע שטאדט, מיט גרויסע פאלאצן און גרויסע מענטשן. דערווייל האט איהם איינער באמערקט און גימיינט אז דאם איז עפעם א שפיל־מענטשעלע, האט ער איהם אריינגליייגט אין בוזים־קעשענע, גיוואלט טראגן אהיים, זיינע קינדער זאלן זיך שפילן מיט דעם קלייגעם מענטשעלע.

גייענדיק אהיים האט זיך דער איד גאר אינגאנצן פארגעסן אויף דעם קלייגעם מענטשעלע. דערווייל איז שוין גיוואקרן צייט עסן שלש־סעודות, האט מען דערלאנגט צום טיש טייערע גיריכטן, גיהאקטע העריג און אנדערע מעדני־מלכים. אונזער אידעלע, אז ער האט דערהערט די ריח פון די גוטע מאכלים, איז איהם פשוט נעבאך ארום דער חיות וויל ער האט שיין וויפיל חדשים ניט גיגעסן און ניט גיטרונקען. אז דער רויטער אידל האט צושניטן די חלה און גימאכט די ברכה המוציא האט אונזער אידעלע פון בוזים קעשענע גיענטפערט „אמן". אז מען האט דערהערט פון בוזים דעם אמן האט זיך דער איד ערשט דערמאנט אן דעם מענטשעלע. מען נעמט איהם ארויס פון קעשענע, מען שטעלט איהם אין א לייריקער טעלער אויפן טיש, מען גיט איהם אף שלום־עליכם, פון וואנען איז א איד?

נאָר די האַנט איז גיוועז אזוי גרוים אז מיט זיינע ביידע הענט האָט ער ניט גיקענט ארומנעמען אפילו דעם קלענסטן פינגערל !.. מילא בקיצור, מען האָט איהם גיגעבן עסן און גיהאלטן בכבוד גדול די גאַנצע וואָך. אז ס'איז גיקומען דער אַנדער פרייטאג האָט מען איהם אַנגיליגט אין א זאק צידה לדרך, געגדז און ענדיקעם, מען האָט איהם אַנגישאַטן אין אלע קעשענעם פול מיט גאלד, דימענטן און „בורליאַנטן" און שבת איז ער ווידער איבערגישוואומען דעם סמבטיון און גיקומען בשלום אהיים צו זיין ווייב און קינדער און דערציילט די גבורות ונפלאות פון די רויטע אידלאַך. די גאַנצע שטעדטל אידן האָבן איהם מקנא גיוועז און אויך גיוואלט פאַהרן אהין נאָר קיינער האָט ניט גיוואוסט דעם וועג צום סמבטיון.

אלע אינגלאַך האָבן זיך פארקלערט וועגן דעם אידישן מלך... וועגן די גאלד מיט די בורליאַנטן. יעדער אינגל האָט גיקלערט וואָס ער וואלט גיטאָהן מיט אזוי פיל גאלד ; ער וואלט גיגעבן דער מאמען אויף שבת און די איבעריגע געלט וואלט ער צוטיילט אלע ארימע לייט. נאָר מיט אמאל ווערט א בהלה, א טויט־שרעק איז אויף אלעמען אנגיפאלן, „כוועדער" דער פאסטאַך טרייבט פון ערגעץ די טשערעדע מיט די שטאַדטיקע ציגן. „אוי גוואלד — שרייען די קינדער — אָט לויפט אהער זיין קודלאטער הונט „זוטשקא" מיט א אפענעם מויל און ארויסגישטעלטן צונג !" אלע כאפן זיך אויף מיט שרעק און לויפן מיט גישריען און גוואלדן „מאמע ! מאמע !" צוריק אין שטאַדט. דער רבי האָט זיך אויך אופגיכאפט ניט טויט ניט לעבעדיק, פארקאטשעט די פאלעם פון קאפאטע, לויפט פאַרוים מיט זיינע לאַנגע פים און שרייט „קינדער ! גיכער, גיכער, לויפט גיכער, אוי וויי ! דער כלב זאל אונז כאטשא ניט כאפן"... קאם לעבעדיקע איז מען אן א נשמה דערלאפן אהיים און דערציילט אלעמען מיט וועלכע סכנות - נפשות מ'איז ניצל - גיוואָרן פון דעם הונט... נאָר דער מלמד האָט מעהר פון אלעמען גילייטן, פון כאפענעם האָט ער די יארמולקע פארגעסן און לייפנדיק האָט ער נעבאך איין פאנטאפל פארלאָרן.

כז.

שבועות.

באלד נאך דעם קינדערשן פרייליכן לג־בעומר קומט דער שיינער יום־טוב שבועות. יעדער יום־טוב האט זיין מזל. פסח איז גיוועזן א שווער יום־טוב, מיט פיל הארעוואניע, קאפּ־דרייענדיש און פיל קאסטן. אי־בערהויפט ביי ארימע לייט איז דער גרויסער יום־טוב ארויסגיפאלן ווי מען זאגט „באקאם“; א גאנצן חודש האט מען גיזארגט מיט וואם אריינ־צופירן דעם יום־טוב. דערפאר איז שבועות גיוועזן א גרינגער יום־טוב, אן פיל הכנות און אן גרויסע הוצאות.

שבועות איז גיוועזן, קען מען זאגן, א פאעטישער יום־טוב. א וואריימע און ליכטיקע זון, פון די פעלדער ארום שטאדט ברייננט דער ווינטעלע זי־סע ריחות פון גרינס, אין די גוישע גערטנער ווערן פארטיק יונגע ציבעל־קעם, גרינע אוגערקעלאך, רעטעכלאך, ריבעלאך און נאך גוטע זאכן. די ציגעלאך האבן גוטע פאשע אין פעלד, גיבן זיי מעהרער מילך; הכלל, דער גאנצער לעבן איז גרינגער און ביליגער.

וויל אין שטאדט איז מעהר ווי שטעכעדיקע קראפיווע ניט גי־וואקסן, פלעגן מיר, אינגלאך, געהן ערב שבועות ארום שטאדט אויף די בערג און אנרייסן די איינציגע געלע בלימלאך וואם זיינען אויף דער אריימער ערד גיוואקסן. און להבדיל גוים פלעגן מיט שיפלאך ברייננען פון יענער זייט טייך ברייטע גראז וואם וואקסן דארטן ארום די בלאטעם. די גראז האט מען גילייגט אויף די פענסטער; אויף די שויבן האט מען אננילעפט אויסגישניטענע פון פאפיר „צאצקעס“. גיראטענע יונגע לייט, קעסט־קינדער, ליידיק־געהער, פלעגן פון אויסגיבלאזענע אייער מאכן פיי־

געלאך „שפּינבעטלאך", אויסהיינגען זיי אונטערן סטעליע פאר א צי־רונג לכבוד יום־טוב.

אונזערע צווייי פענסטער צום גאס זיינען גיווען די שענסטע פון דער גאנצער שטאדט. איך האב זיי פארקליעפט פון אויבן ביז ארא, קיין איין פיצעלע שויב א לייזיקע ניט גילאזן, מיט מענטשעלאך, געמערלען אויף פערד, קאזאקן מיט פיקעס און סאלדאטן מיט ביקסן. זיי זיינען אלע גיווען אויסגישערן און אפּגיפּארבט מיט רויטע און בלאע טינט. אויך אלערליי חיות און פייגל און סתם צאצקעס, בוימער און קווייטן. אלע אינגלאך פלעגן קומען קוקן אויף חדושים און מיר מקנא גיווען. אויף די אלע צאצ־קעס האב איך גיארבעט אלע פרייטאגן פון לג־בעומר ביז שבועות.

אין בית־המדרש פלעגט מען נעבן ארון קודש און אין אלע פיר ווינק־לען פון דער בימה צושטעלן יונגע בעריאזעווע בוימלאך. מיך פלעגט שטענ־דיק פארדריסן וואס די גוים אויף זייער „טרויצע" להבדיל, וואס פאלט אוים כמעט אין דער זעלבער צייט פון אונזער שבועות, פלעגן אויך ארום זייערע הייזער שטעלן בוימלאך. וואס פאר א מחותנים זיינען די גוים צו אונזער שבועות? מילא מיר, אידן, זיינען גיווען אין דער מדבר, נעבן באדג סיני וואו עס האבן מסתמא גיוואקסן גאנצע וועלדער מיט בעריא־זעווע בוימער, אבער ווי קומען דבר־אחרים צו גרינס? נאר אלא־מאי פסח? ווי קומט צו זיי א פאסקע? ס'האט נאך גיפאסט זיי זאלן פרעסן מצה...

כמעט די גאנצע נאכט פון שבועות איז מען אוף גיווען; מען האט גיזאגט דעם גאנצן תקון־שבועות און אנדערע האבן גיהיט די נאכט אויפן גאס, אפשר וועלן זיי זוכה זיין זעהען ווי דער הימל שפאלט זיך. (אמאל, דערציילט א יונגער מאן א ביסל א „גיכאפּטער", כדי ער זאל קענען זיין „וואך" די נאכט פון שבועות, שלאפט ער דריי נעבט פאר שבועות און דריי נעבט נאך שבועות און די נאכט פון שבועות אויך, און קען זיך נאך אלץ ניט אויסשלאפן...)

מארגן פרי, אין שול ביין דאוונען, זיינען אלע פנימ'ער גיווען ווי באלויכטן פון דעם הייליגן און פרייליכן יום־טוב. דעם גאנצן יאהר האבן אידן גידאוונט, תהלים גיזאגט און תפלה גיטאהן נאר „מתוך יראה". מען האט מורא גיהאט פאר גאט ער זאל ניט שטראפן פאר די זינד; מען האט גיווויינט, גיבעטן רחמים. ווי קליינע ברואים'לאך, ווי שנארער האט מען גיבעטן אויף חיונה א. ד. ג. מיט א איינגיבייגענעם קאפ, מיט א צו־

קרימטן, צוקנייטשטן פנים: „האָב רחמנות רבונו של עולם, גיב, העלף"... אָבער שבועות זיינען אַלע הערצער גיווען פול ניט מיט יראה נאָר מיט אהבה, מיט דאנק צום גרויסן גאָט וואָס האָט אונז מזכה גיווען מיט זיין הייליגער תורה. ניט ווי א גיפאַלענער בעטלער, נאָר מיט שטאָלץ רעדט ער היינט מיט גאָט. ער ווייסט אז פאָר מתן־תורה האָט זיך גאָט ארום־גיטראָגן מיט זיין תורה'לע צו אַלע אומות העולם און קיינער האָט זי ניט גיוואָלט נעמען, דערביבער איז היינט דער איד ביי זיך גדול'דיק. ער ווייסט אז נישטקשה, גאָט מעג איהם אויך א ביסל דאנקבאר זיין, ווי א סוחר וואָס פאַרקויפט דעם קונה א שטיקל „צוגיליגענע סחורה"...

בעת דער בעל־קריאה האָט זיך אַוועקגישטעלט אויפן בימה מיט א ברייטקייט און גדלות זאָגן, מיטן גיוויסן שיינעם ניגון „אקדמות מלין ושריות שותא" — איז דער גאנצער עולם ווי עלעקטריזירט גיוואָרן און מיט דעם זעלבן ניגון גיענטפערט מיט פיל באַגייסטערונג און שמחה דעם אַנדער פסוק „אולא שקילנא הרמן ורשותא". און די פסוקים גיסן זיך איינע נאָך די אַנדערע, און די ריפמע קלינגט אזוי שיין: „תא" און „תא" און ווידער אמאל „תא". כאָטש מען האָט זעלטן פערשטאַנען די צובראָכענע ווערטער. נאָר וואָס דאַרף מען ווערטער? רחמנא ליבא באעי, דער עיקר איז די האַרץ! איטליכער איד האָט מיט אַלע זיינע רמ"ח אברים גיפיהלט אז יעדער וואָרט איז א שבח והודיה, יעדער פסוק איז א נייער קראַנץ דעם אויבערשטן. ווי דער פיטן זאָגט: אז אַלע הימלען זאָלן זיין פאַרמעט, אַלע ימים טינט, אַלע וועלדער פענעם, אַלע מענטשן שרייבער, וואָלט ניט גינוג גיווען אויסצושרייבן דעם רבונו־של־עולם'ס שבחים און גדלות. און אז ס'וועט קומען די גיוואונשטע צייט — זאָגט ווידער דער פיטן — וועט דער שור־הבר מיט זיינע גרויסע הערנער און דער לויתן מיט זיינע שטאַרקע שווים־פליגלען מלחמה האַלטן איינער מיטן אַנדערן. וועט קומען גאָט אַליין מיט זיין גרויסן שווערד און וועט פון זיי מאַכן א מאַלצייט פאַר זיינע צדיקים און עם וועלן זיך גיסן טייכן מיט אפרסמון און חמר־מרת דמבראשית. און דער פּאָעט ענדיקט: גרויס איז גאָט! פריער און שפּעטער, וואָס ער האָט גיוואָלט אונז איבערגעבן די תורה.

מען לייענט די גוט צוגיפאַסטע צום פריייען יום־טוב, די פרייע און וואונדער שיינע געשיכטע פון „רות מיט בועז'ן", וועלכע טראָגט אונז איבער נאָר אין אַנדער וועלט, אין אַלטע צייטן, אויף דער פרייער נאַטור: מען שניידט תבואה אויף די פעלדער, מען לאָזט איבער זאַנגען פאַר

ארימע לייט, עהרליכע ארבעטער, א גוטער גרייז־גראָהער ערד־בע־זיצער, א ריינע אידילע מיט א ריינער כונה. אַנדערע צייטן, אַנדערע מענטשן, א אַנדער לעבן.

פון שול איז מען גיגאַנגען צו פריינד אויפן „מילכיקן־אָנבייסן". יעדער בעל־הבית'טע, נאָך איהר פּאַרמעגן, האָט גיבאַקט אויף שבועות א שיינעם קוילעטש מיט זאָפּרען, פּוטער־געבעקס מיט צימערינג, בלינצעס מיט קעז און פּוטער, גיטונקט אין קאַלטע סמעטענע; מען האָט גיטרונקען הייסע ציקאָריע מיט גוטע פעטע מילך. אפילו ביי אָרימע ווייבער האָט אויך גימוזט זיין כאָטש א אייער־קיבל מיט מילכיקע ציקאָריע. וואר עס האָט ביי זיך ניט גיהאַט, האָט ביי אַנדערע גיגעסן, נאָר שבועות אָן מילכיקס איז קיין יום טוב ניט גיווען, ווי פּסח ח"ו אָן מצה.

נאָך וואַרמעם האָבן זיך גאַנצע באַנדעס אינגלאָך און בחורים גילאָזן געהן שפּאַצירן אויסערן שטאָדט. די קליינוואַרג האָט גישטיפט, גיקאַטשעט זיך אין גראָז, און די עלטערע האָבן איבערגיזונגען דעם חזן'ס זאָן פון שול. דאָס איז גיווען דער בעסטער און דער שענסטער יום־טוב.

נאָך שבועות האָבן זיך אָנגיהויבן חתונות ביז שבעה־עשר בתמוז, דערנאָך איז ווידער אַוועק דרויי וואָכן אומעדיקע טעג ביז נאָך תשעה־באב.

כח.

תשעה־באב.

תשעה באב איז פאר אינגלאך גיווען אן'אמת'ער יום־טוב אזוי ווי לג־בעומר, אויך מיט גיוועך, נאר אנשטאט א ראד־ביקם האט מען היינט פון א דראניצע גימאכט א שווערד; אויך ניט גילערנט אין חדר און אויך גישפאצירט אין פעלד, אין גראז. אינגלאך שקצים פלעגן ערב תשעה־באב אנרייסן פולע קעשענעם מיט שטעביקע „בערעלאך" און ווארפן זיי צו קינות די אלטע אידן אין די בערד.

ערב תשעה־באב פלעגט מען אויסטאן די שיך, אנטאן אלטע צורי־סענע בגדים, זעצן זיך נידעריק ביי דער ערד פראווען די סעודה־המפסקת: אייגטונקען א בייגל אין אש און עסן א קאלטן, הארטן אייי (א סמן אבלות). אין שול איז גיווען כמעט פינסטער, די סטענדערם איבערגיקערט, מען איז גיזעסן אויף קלעצלאך, שייטלאך האלץ אדער עטלאכע ציגל און גי־זאגט מיט א אומעדיקן ניגון די איכה'ס. אז דער חזן האט אנגיהייבן מיטן שיינעם קלאגעדיקן ניגון זאגן „אני הגבר ראה עני" האבן אלע ביטערליך גיווייגט. בפרט אויף מארגן צו די „עשרה הרוגי מלכות" און צו „אלי ציון ועריה" האט מען גיגאסן פלגי־מים. אויף אלעמען איז גילעגן א טיפער טרויער, מען איז גיגאנגען אהיים שטיל ווי אבלים. ביי נאכט פלעגן אנדע־רע אידן שלאפן אונטערן פרייען הימל מיטן האפענונג זעהען ווי דער הימל שפאלט זיך און קענען אין דער מינוט בעטן וואס מען וויל...

אין דערפרי נאך די קינות איז דער גאנצער עולם, מאנסביל און ווייבער, אלע אין זאקן (צוריסענע, מיט הויל פיאטעם, איז אויך קיין בייז ניט) גיגאנגען מיטן הקדש־געסל צום אלטן בית־עלמין. דארטן זיינען

שיין כמעט קיין מצבות ניט גיווען, זעלטן וואו עס האָט נאָך גישטעקט פון דער ערד אַנ'אַלטע, איינגיבייגענע, צופוילטע, מיט גרינעם מאָך באַוואַקסענע ברעט; פון דעם שריפט איז שיין לאַנג קיין זכר ניט גיבליבן; דער פֿאַרקאַן אַרום איז איינגיפאַלן און ציגן מיט פערד האָבן זיך דאָרט גיפֿאישעט. נאָר גאָר אַלטע זקנים האָבן נאָך גידיינקט און פֿלעגן אָנווייזן די ערטער וואו עס זיינען נקבר גיוואָרן גרויסע מענטשן, רבנים, צדיקים.

איך האָב אַלע מאָל מורא גיהאַט אפילו קוקן אויף אַ בית־עולם, ווייל איך האָב „גיוואוסט" אַז די **נשמות** פון די מתים לעבן אין די קברים, ווייסן אַלץ וואָס די לעבעדיקע טוהען און קלערן, און אַז די מתים קענען קומען ביינאַכט דערווערגן... נאָר תשעה־באב איז דער פֿחד קלענער גיוען וויל מען געהט צוזאַמען מיט אַלע גרויסע. איך פלעג ליב האָבן נאָכגעהן די זקנים און הערן זייערע מעשיות פון אַלטע צייטן, פון קדושים, פון הרוגים על קידוש־השם און אַנדערע שרעקענדיקע מעשיות.

פון דעם אַלטן הייליגן־אָרט איז מען גינאַנגען צום נייעם בית־עולם וועלכער איז גיווען גינוג ווייט. די נאַנצע וועג האָט מען גיוויינטלאַך גידעדט און דערציילט מעשיות פון מתים. ווי אַמאָל זיינען אידן גיפֿאהרן אין וועג שבת־צונאַכט און האָבן זיך דערווייל גיזונגען די זמירות פון ויתן לך „אדיר איום ונורא" — הערן זיי אַז א קול פון וואַלד ענטפערט „בצר לי לך אקרא"! האָב זיי זיך אומגיקערט צוריק אין שטאָדט, מיטגינומען א מנין אידן און גיזוכט דעם אָרט, פון וואַנען דער קול האָט זיך גיהערט, ערשט דאָרטן אין א פוסטן בוים איז גיוווען באַהאַלטן א הרוג... האָט מען איהם גינומען און גיבראַכט צו קבר־ישראל.

נאָך און נאָך מעשיות פון גישטאָרבענע: אַז די מתים קומען ביינאַכט אין שול דאַוונען, אַז אַמאָל האָט א שמש פון שול „אַליין גיזעהען" אין פֿאַליש א מת פֿאַרשטעלט אין א וויסער ציג. ווי די מתים וואָס האָבן נעבאָך ניט קיין מנוחה אין קבר, קומען ביינאַכט צו א צדיק אונטערן פענסטער, קלאַפֿן אין די לאַדן און בעטן דעם צדיק ער זאָל מתפלל זיין אַז זייער נשמה זאָל האָבן א תקון. און אַמאָל טרעפט אַז דער מת זיצט אין א ברונען און וואַרט ביז א צדיק וועט קומען טרינקען די וואַסער און מאַכן א ברכה שהכל; אַדער דער מת וועלט מגולגל אין א עוף, ביז א צדיק עסט די פלייש און דורך דעם האָט די נשמה איהר תקון.

אַנדערע דערציילן אַז די מתים קומען ביינאַכט צו חלום. ס'האָט אפילו גיטראָפן אַז דער מת האָט א שציפע גיטאָן דעם שלאָפענדיקן כדי ער זאָל

ניט פֿאַרגעסן דעם חלום; נאָך אויף מאָרגן האָט מען גיזעהען דעם בלאָווען צייכן פון דעם שציפֿ. און אמאָל טרעפֿט אַז א יונגער מת איז זיך מתדבק אין א בתולה, מוז מען פֿאָהרן צו א גרויסן צדיק ער זאָל דעם דבוק ר"ל אַרויסטרייבן. אָט אַזוי געהען מעשיות מיט מעשיות, איינע נאָך די אַנדערע, ביז מען קומט צום נייעם הייליגן אָרט.

דאָס איז גיווען א שיינער שפּאַציר אַרום גוישע ערטנער. מען איז פֿאַרבייגאַנגען די פֿוילישע „מאָהילעס" (בית־הקברות) מיט שיינע מצבות אויסגיהאַקטע אין שטיין, נאָר מען האָט ניט גיטאָרט קוקן אויף די צלמים.

דאָ, אויפן נייעם הייליגן־אָרט, איז גאָר אַנ'אַנדער וועלט; א גאַנצע שטאָדט מיט גרעסערע און קלענערע הילצערנע הייזלאָך. פון שטיינערנע מצבות איז דאָ קיין זכר ניטאָ. יעדער שטיבל מיט א טירל אויף וועלכער ס'איז אויסגיהאַקט דער נאָמען פון מת־בעל־הבית וועלכער רוהט דאָ אונטער דער הייזל, גיווינטלאָך מיט שבחים און מעלות וועלכע ער האָט גיהאַט, אָדער ריכטיגער, ניט גיהאַט.

אָלע לעבעדיגע האָבן דאָ אייגענע, קרובים אָדער באַקאַנטע: אָט איז רב שמערל דער שוחט ע"ה; אָט איז בערל יענטעס, א ליכטיגן גן־עדן זאָל ער האָבן, אַנ'עהרליכער איד גיווען, זיין זכות זאָל אונז ביישטיהן; אָט איז די באָבע כאַשע, א טייערע אידענע, א בעל־צדקה און א גרויסע צדקנית גיווען, זי זאָל זיין דאָרטן א גוטע בעטערן פאַר אונז; אָט איז ציפֿעלע די גבאי'טע, אויך א כשרה אידענע גיווען.

אָט אַזוי פֿלעגט מען זיך אָפּשטעלן ביי די מעהר באַוואוסטע מתים און דערציילן יעדערנס שבחים: דער איז גיווען א גרויסער למדן, גילערנט יומם ולילה און קיין מאָל קיין צורת־מטבע ניט גיוואוסט; דער איז גיווען א גרויסער חסיד, זיין גאַנצן לעבן פֿאַרברַאכט ביי גוטע־אידן. נאָר אין א זייטינ־ווינקל, האַרט ביין פֿלייט, א בערגל אָן א מצבה נאָר פֿאַרוואַקסן מיט שטעכעדיקע גראָז: דאָ ליגט הערשעלע דער חזר'ניק, דער מסור „עליו השנאָבל"; אָלע קערן זיך אָפּ מיט עקל. איינער זאָגט — „מען טאָר דאָך אפילו אויף א שוכן עפּר ניט רעדן, נאָר זאָל מיך נאָט ניט שטראָפן, דאָס איז גיווען א פּושע־ישראל, זאָל איהם די ערד אַרוים־וואַרפן און הינט זאָלן זיינע בייגער צושלעפּן"... מען געהט ווייטער, אָט איז א גאַנצע שטיק פּעלד מיט קלייניע בערגעלאָך: דאָ איז מען מקבר קלייניע קינדערלאָך; אויף אייניגע קבֿרים'לאָך שטעקט א צופּאַלענע וויג־בעטעלע.

ביי א קבר פון א קרוב פלעגן די אינגלאך צוברעכן דעם שווערד און לייגן אויפן קבר. אלעמענס גידאנקען טראגן זיך אריבער אין די אלטע צייטן; אין האַרצן איז יעדערער צופרידן וואָס נאָר אַנדערע שטאַרבן, ניט ער. עלטערע אידן קרעכצען, קלערן זיך, וועט ווייסט? אפשר וועט מען זיי אויך באלד רופן אהין... נאָר די גוואלדן און גיוויינען פון די ווייבער צושלאָגן די גידיינקען. אויף פיל קברים לייגן ווייבער, שרייען און קלאָגן הויך אויפן קול: „טאטע, טאטע! אויף וועמען האָסטע מיך גילאָזן? (סך הכל איז שיין דאָ גוטע צוואנציג יאָהר נאָך זיין טויט). א אידענע שטעהט ארום א קבר און איז ניט זיכער אז דאָס איז איהרער. בעט זי א פארבייגעהענדן אידן: „זאָלט איהר מיר גיזונט זיין רב־איד, לייענט מיר איבער די מצבה" — ער לייענט פ"נ רב חיים ב"ר צדוק — יע דאָס איז מיין חיים עליו השלום!, זי שנייצט גוט אויס דעם נאָז אין פארטאָך, קלאפט־אָן דריי מאָל אין טירל „חיים! חיים! דיין גיטרייע ווייב סאָסיע־גינענדל איז צו דיר גיקומען! ווי איז מיר, א קלאָג איז מיר, א ביטערע אלמנה בין איך גיבליבן, פארווייסט און פארפינסטערט איז מיין לעבן גיבליבן. מיינע שבתים און יום־טובים זיינען צושטערט גיוואָרן; זאלסט אופשטעהן און זעהען ווי דיינע יתומים'לאך געהען נאָקעט און בארוועם. איך וויים ניט וואָס זאל איך טאָהן. ווי זאָגסטע חיים? אפשר זאל איך זיך נעמען באקן בייגל, הא? וואָס זאָגסטע, חיים? איך בין אָבער קראנק און האָב קיין כח ניט. א קלאָג צו מיינע יאָהרן, דוד'לען האָב איך גימוזט אָפגעבן צו א שוסטער, ווי איז מיר, אודאי איז דאָס ניט נאָך דיין כבוד נאָך, נאָר וואָס זאל איך טאָהן? יענקעלען איז שיין צייט אין חדר אָפגעבן, דיינע ספרים האָב איך גימוזט פארקויפן צו דערנעהרן די קינדער. דו גידיינקסט, חיים, מיין זיידענע חופה־קלייד מיט די געלע קווייטן? זי האָב איך שיין אויך פארמשכנט ביי אברהם־ארציעס דעם וואָכערניק. ווי איז מיר, ווינד איז מיר, וואָס וועט זיין פון מיר? איז וואָס זאָגסטע חיים וועגן די בייגל, הא?

די מאנסביל'ן שרייען אויף די וויבער „מען טאָר ניט! לאָזט צורוה די הייליגע נשמות, היינט געהט מען ניט אויף קבר־אבות, היינט איז ניט אלול, היינט טאָר מען ניט!" נאָר וועד הערט זיי, די מאנסביל, אז מען איז שיין אויפן הייליגן־אָרט, וועד קען זיך דאָס איינהאלטן ניט אויסרעדן די אָנגיווייטאָקטע הארץ?

איין אידענע קלאפט אָן אין איהר מאנם קבר: „ברוך! ברוך! איך,

דיין אלמנה חנה, קום דיר אנזאגן אז אונזער טאכטער לאה'לע האט אי"ה חתונה שבת־נחמו פאר יאנטל דעם מלמד, א עהרליכער איד, דו קענסט דאך איהם. ער איז אפילו אן־אלמן מיט קינדער, נאר ער האט אבער א אייגענע שטיבל און א גוטע ציג. זי האט נעבאך אפילו גיווויינט, ניט גיווואלט דעם שידוך, איך האב אבער ניט גיווואלט מאכן דיר בזיונות צו אפגעבן זי פאר א בעל־מלאכה... זאלסט אויסבעטן פאר איהר א גוטן מזל און ניט פארגעס למען־השם קומען צו דער חופה..."

פארן ארויסגאנג פון בית־עולם פלעגט מען ארויסרייסן גראז, ווארפן הינטער זיך און מורמלען אונטערן נאז עפעס א פסוק. ארום דעם „אהל" זיינען גישטאנען אריימע־לייט, מאנסביל, ווייבער, קינדער, קאליקעס, בלינדע, קרומע מיט קוליעס — ארויסגישטעקטע הענט, פים מיט וואונדן (אמתע אדער גימאכטע) אלע זאלן זעהען — רייסן פאר די פאלעס און שרייען „האט רחמנות, אידן, אויף א קאליק, שוינקט א נדבה".

צוריקוועגס פלעגט מען זיך צוזעצן אין שאטן אויפן גראז, היינט האט מען צייט, ניטא וואס צו איילן זיך אהיים. איניגע ציהען זיך אוים און כאפן א דרעמל. אנדערע דערציילן מעשיות פון מדרש־איכה; ווי דעם רשע טיטוס'ן איז ארויס א „יתוש" אין אויער מיט א קופערנעם שנאבל און אייזערנע נעגל וואס האט איהם כסדר גיפיקט און גיקראצט דעם מח אין קאפ (א מצוה,כן יאבדו).

מען דערציילט די מעשה ווי אזוי איבער א ברעטל פון א רייט־וואגן איז חרוב גיווארן די גרויסע שטאדט „ביתר", וואו עס איז גיווען פיר הונדערט גאסן, אין יעדער גאס פיר הונדערט הויפן, אין יעדער הויף פיר הונדערט בתי־מדרשים, אין יעדער בית־המדרש פיר הונדערט מלמדים און יעדער מלמד האט גיהאט פיר הונדערט תלמדים. און ווי דורך „קמצא בר קמצא" איז חרוב גיווארן ירושלים. און די מעשה מיט דער מוטער חנה מיט איהרע זיבן קינדער וואס האבן זיך ניט גיווואלט „בוקן" צו דער עבודה־זרה. די מעשה מיט בר־כוכבא; און מיט רבי עקיבא און זיינע פיר און צוואנציג טויזענט תלמידים; און פון דעם ווי נבוזרדן האט אויסגיקיי־לעט טויזענטער כהנים אויף זכריה'ס בלוט. און ווי די כהנים האבן זיך אליין גיווארפן אין פייער בעת בית־המקדש האט גיברענט. די אלע מעשיות פארנעמען ביין הארצן און אין מיין קינדערשער קעפל שטעלט זיך די שאלה: „פארוואס האט עס גאט דערלאזן?"...

ניט אלע אינגלאך זיינען אבער גיווען סאנטימענטאלע... אייניגע

וויסע־חברה'ניקעם פלעגן זיך ארופדראפען אויף א בארן־בוים, ריסן נאך גרינע אומצייטיגע בארלאך, אדער קלייניע נישלאך. נאך גרעסערע שקצים פלעגן אריבערקריכן א פלייט פון א גאַרטן און גנב'נען אוגערקעם און סטרוצקעם.

אין מדרש איכה וועט דערציילט די חכמות פון אידעשע קינדער אין ירושלים. איך האָב אמאל אויך גיזעהען א חכמה פון א אינגל וואָס האָט שבת גיגנב'עט אוגערקעם אין א גאַרטן און כדי ער זאל זיי מענן טראָגן אהיים, האָט ער די אוגערקעם צולייגט אין דערלייגנ אין א טיכל און אַרומגידרייט די טיכל ארום האלדז... מסתמא וואלט א גויעשער שייגעץ קדחות שכל גיהאט אזוי טאהן.

נאָר איך האָב זיך קיינמאל ניט גיחבר'ט מיט אזעלכע שקצים און פלעג בעסער זיצן ארום די אלטע און הערן מיט שרעק מעשיות פון „ניט־גוטע", פון יענער וועלט, פון מלאך־המות מיט זיינע טויזענט אויגן. אז ער דערזעהט אין א הויז ליגט עמיצער אין בעט קראנק, פליהט ער ארויס דורכן קומען, נעמט ארויס פון בוזים־קעשענע א פלעשעלע מיט סם־טראָפנס און ווי דער חולה עפענט דעם מויל, גיסט ער איהם ארויס א טראָפן; אדער ער גיט פשוט א „כיק" מיט זיין חלף איבערן האלדז און פטור. דערנאך געהט דער מלאך־המות אין דרויי שכנישע הייזער און שווייגקט אף דעם חלף אין פעסל וואסער. דערפאר מוזן די שכנים אויס־גיסן די וואסער.

פון דעם מלאך־המות קומט מען שוין במילא ארוף אויף דעם מלאך־הדומה. גלייך ווי מען לייגט אריין דעם בר־מנן אין קבר און מען זאגט איהם אן ער זאל וויסן אז ער איז גישטאָרבן, מען זאגט איהם אף פון אלע חברות, און ווי נאָר מען פארשיט דעם קבר, קומט באלד דער מלאך־הדומה און גיט א גישריי: „רשע, מה שמך?" דער מת וועט צוטומלט פון גרויס שרעק און פארגעסט לחלוטן זיין נאמען. דער מלאך־הדומה וועט מלא רציחה, נעמט זיין גרויסן שטעקן און גיט א זעץ דעם מת אי־בערן בויך. פון דעם שטארקן קלאף וועט דער בויך צושפאלטן און עם קריכן ארויס די גידערים; נעמט ער די גידערים און וואַרפט דעם מת אין פנים. דאם רופט מען „חבוט הקבר", וואם איז אלעמען ידוע. גליקלאכער־ווייז איז דאָ א סגולה, אז מען זאל דעם נאמען ניט פארגעסן: מען זאל גיפינען אין תהלים אזא פסוק וואם הייבט זיך אן און ענדיקט זיך מיט

דעם ערשטן און לעצטן אות פון דעם נאָמען און זאָגן דעם פּסוק יעדן מאָל ביין אויסגעהן אין שמונה־עשרה, פּאַרן עושה שלום.

הערענדיק די שרעקליכע מעשה פון חיבוט־הקבר נעם איך אויף זיך „א נדר" אז פון היינט אָן זאָל איך דאוונען פרום, מעהר ניט איבערהיפן גאָר נישט אין סדור, לערנען מיט חשק און אויך זוכן א פּסוק וואָס הייבט זיך אָן מיט א יוד און ענדיקט זיך מיט א „בית" ווי מיין נאָמען ישראל־דוב.

דערנאָך דערציילט מען ווייטער ווי מען פיהרט דעם מת צום בית־דין של מעלה, ווי עס עפנט זיך „אליין" זיין פּנקס וואו דער מענטש האָט מיט זיין אייגענער האנט אלע נאכט פּאַרשריבן זיינע מעשים פון א גאנצן טאָג. ווי עס שטעהט: „וחותם יד כל אדם בו" און עס לייענט זיך „אליין", ווי דער הייליגער ונתנה־תכף ומגט: „ומאליו יקרא" אלץ וואָס ער האָט גיטאָהן אין זיין גאנצן לעבן. דער „סניגור" נעמט די מצוה'ס און מעשים טובים און דער „קטיגור" נעמט די עברות, מען לייגט זיי אויף א וואָגשאָל; אויב די גוטע מעשים זיינען שוועהרער זאָגט דער בית־דין „זכאי" — דאמאָלסט איז אזוי ווייל און גוט דער נשמה.

עס ווערט באלד א רעש גדול אין אלע זיבן הימלען, ומלאכים יחפזון און רופן אוים מיט גאָלדענע טראָמפּעטן: שאו שערים ראשיכם, מאכט „א ווארע" דעם „צדיק!" פיר גרויסע צדיקים, אָנגיטאָן אין בגדי יום־טוב, האלטן פיר שטעקנס פון טייערע פימסן־האָלץ (אויב דער מת איז גיווען א תלמיד־חכם זיינען די שטעקנס גינומען פון עץ־הדעת וואָס וואקסט אין גן־עדן) איבערגידעקט מיט א טלית שכולו תכלת, און נאָך פיר צדיקים „אונטער פיהרער" מיט אטלאסענע זופיצעס טראָגן גרויסע ברענענדיקע, כפול־שמונה'דיקע הבדלות — און מען פיהרט דעם צדיק בכבוד גדול, ווי א חתן אונטער דער חופה, צו די טויערן פון גן־עדן. אָנטגעגן קומט איהם מקבל פּנים זיין די גאנצע פּמליא של מעלה מיט די אבות הקדושים; פריער געהט דוד־המלך מיט זיין פידעלע און א גאנצע קאפּעליע לויים מיט זייערע כלי־זמר פון בית־המקדש, שפּילן א פריילאכן מארש וואָס פיהלט אָן אלע עולמות־העליונים מיט מתיקות און שמחה. מען פיהרט איהם אריין אין פּאַלאַצן פון גין־נאָלד און קריסטאָל וואו עס זיצן הייליגע צדיקים אויף דימענטענע און בריליאַנטענע פּאָטער־שטולן, מיט גאָלדענע קריינען אויף די קעפּ, לערנען תורה און האָבן הנאה מזיו השכינה.

אויב דער מת איז א אשה — ווערט ווייטער דערציילט — געהען

איהר ארוים אנטגענן די אמהות שרה, רבקה, רחל ולאה און אנדערע צדקניות. דבורה הנביאה זינגט שירים און מרים, משה'ס שוועסטער, שפילט אויף איר האַרפע און טאַנצט און מען פיהרט די אשה אין עזרת־הנשים וואו אלע פרומע ווייבער זיצן, לייענען תחינות פון שרה בת־טובים און אנדערע הייליגע טייטש־ספרים. נאָר זייער גרעסטער תענוג איז אריינצאפֿן זיך שטילערהייט צו די מאַנסביל און זעצן זיך אונטערן טיש פאַר א פוס־ביינקעלע אונטער דעם מאַנס פים...

די שיינע מעשיות האָבן אויף מיר גימאַכט א שטאַרקן איינדרוק, איך האָב ניט גיפיהלט אז מיינע אויגן זיינען פול מיט פרייד־טרערן, פאַר־געסן אז איך בין הונגעריק, פאַרגעסן די גאַנצע וועלט, עס דוכט זיך מיר אז אט זעה איך דאָס אלץ מיט מיינע אויגן, דאָס האַרץ און אלע מיינע אברים זיינען אנגיפיהלט מיט חיות און שמחה.

באלד אבער בייט זיך די סצענע, פון שמחה פאלט מען אריין אין עצבות, ווען דער דערציילער, רבי מרדכי'לע (אן'אלטער איד מיט א וויסער, קאלטענעוואטער באַרד פאַרגעלט פון שמעק־טאבאק, וועלכער איז קלאָר אין אלע מוסר־ספרים און קען דעריבער אלע וויקעלאך פון גיהנום, גלייך ווי ער וואלט דאָרטן אליין גיוועזן און אלעס גיזעהען) הויבט אָן דערציילן פון גיהנום מיט אלע זיינע ענוים קשים. עס פאלט אן אויף יעדערן א מרה־שחורה, מע אבקעט, מע קרעבצט, יעדערער ווייסט אז ער איז זינדיק און וועט מוזן פריער דורכגעהן אלע שבעה מדורי־גיהנום.

מען בייט איבער די ערטער און מען רוקט זיך צו נעהענטער צו רב מרדכי'לען, און ער הויבט אָן דערציילן: „ווי און ווינד איז דער נשמה וואָס איהרע שלעכטע מעשים וועגן איבער די וואַג־שאל און דער בית־דין של מעלה פסקנ'ט אָפּ „חיב". מען שמידט באלד דעם מת אין קייטן און א גיהנום־שמש פיהרט איהם דורך טיפע און שרעקליך פינסטערע הייליגן וואָס פיהרן צום שאול־תחתיה און גיט איהם איבער צום שר של גיהנום מיט זיינע מחבלים וועלכע פיהרן דעם זינדיקן אין ערשטן „מדור". דער מדור איז א מין שמיים־באָד וואו דער מת מוז זיך אליין לייגן אויף א באנק מיט אנגישלאָגענע טשוועקעס מיט די שפיצן ארוף. ביי יעדער באנק שטעהט א מחבל — א שמייסער מיט רויט־אנגיבראנטע, אייזערנע רי־טער און קאטווועט דעם רשע אויף אלע זייטן, און ציילט די שמיץ: אחת, אחת ואחת, אחת ושתים, אחת ושלש און ווייטער. אז ער ציילט אָפּ די צאָהל

תרפט אלפים הייבט ער ווידער אן פון אנהייב: אחת, אחת ואחת, און אזוי ווייטער.

נאך דעם אז מען האט איהם שיין גוט אויסגישמיסן, פיהרט מען איהם אין צווייטן „מדור" וואו עם זיינען די קאלך־אויוונס מיט קעסלען גישמאלצענע סמאלע. דא איז פון דער היץ גאר ניט אויסצוהאלטן, וויל ס'איז ידוע אז דער גיהנום־פייער איז זעכציג מאל היסער פון אונזער פיי־ער. ביי יעדן קעסל שטעהען אלפים ורבבות מלאכי־חבלה און שיטן כסדר היסע קיילן אונטער די קעסלען כדי דער פייער זאל ניט אפגיקיהלט ווערן, און שדים קאטשעהארעם מיט לאנגע דרייישפיציגע קאטשערעם מישן די סמאלע. די זינדיקע וואם קאכן זיך אין דער סמאלע זיינען אויף זיך מקבל דעם גזר־דין און שרייען: „גאט איז גירעכט און זיין משפט איז גירעכט!". טאמער וויל איינער כאטש אויף איין מינוט ארויסשטעקן פון קעסל די קאפ אדער א האנט, כאפן די שדים די קאטשערע און טונקען איהם אפ טיפער אין דער סמאלע.

אט אזוי איז די גאנצע וואך, משבת לשבת, פון נאך הבדלה ביז קבלת־שבת, ביז מען זינגט אין שול לכו נרננה. דאמאלסט לאזט מען ארויס די רשעים פריי, אויסער די וואם האבן מחלל־שבת גיווען בפרהסיה; די האבן דארטן אפילו שבת קיין מנוחה ניט. די רשעים וואם זיינען ביין לעבן גי־ווען גנבים געהען אין דער צייט אין די מדבריות אויף די הויכע שניי־בערג, גנבענען דארטן גרויסע שטיקער שניי, בעהאלטן דאם אונטער די פאכווערם, כדי צו קיהלן דעם פייער אין גיהנום. אייניגע פון די צוהערער וואונדערן זיך: שטייטש היתכן? אין גיהנום גנבים, ווי שיקט זיך עס? אויף דעם שטעהט גישריבן — זאגט רב מרדכי'לע: „רשעים אפילו על פתחי־שאול לא יחזרו בתשובה".

שבת נאך מעריב, ווען דער לעצטער צדיק מאכט שיין אפ הבדלה און זינגט במוצאי יום מנוחה, רופן אויס די גיהנום־שמשים: „שובו רשעים לשאולה!" געהען נעבאך די זינדיקע מיט ארבעפגילאזענע קעפ צוריק אין גיהנום. וחוזר חלילה, ווידער די זעלבע געשיכטע ביז דעם אנדער קבלת־שבת.

אלע כאפן אפ דעם אטעם, מען ווישט זיך אפ דעם שוויים פון שטערן. עלטערע עפענען זייערע קארענע טאבאק־פושקעלאך, קלאפן אן מיטן דעקל אין פושקע דער טאבאק זאל זיך אויפהייבן און אלע שטעקן ארויין אהין א פאר פינגער, נעמען א שמעק־טאבאק, טראגן עם צו בוידע זייטן

פון נאָז, מען ציהט אַריין שטאַרק דעם טאַבאַק און מען ווערט אַ ביסל פרישער. יונגע־לייט נעמען אַרוים פון אַ רימען־בייטעלע אָדער גאָר פון קעשענע אַ ביסל צוריבענע „טוטון", מען דרייט אוף אַ פּאַפּיראָס, מען רויכערט. די וואָס האָבן ניט קיין טוטון, בעטן מען זאָל זיי געבן כאָטש אַ ציה טאָן, נאָר אַ ביסעלע אַ ציה טאָן פון פּאַפּיראָס.

מען פּאַרריכט זיך די ערטער, מען גלייבט אוים די פּאַרחלש'טע פּים, מען שניצט די נעזער און מע קלייבט זיך ווידער הערן, מען בעט דעם דער־ציילער: „רב מרדכי, זאָלט איהר גיזונט זיין, משיח'ן זאָלט איהר דער־לעבן, אייך הערן פּאַרגעסט מען גאָר אַז היינט איז אַ תענות, דערציילט אונז אַ ביסל פון דעם ווייבערשן גיהנום!" רב מרדכי זאָגט מיט אַ שפּאַס אַז ער ווייסט ניט פיל צו דערציילן וויל אַהין לאָזט מען ניט אַרײַן קיין מאַנסבילן... אלע לאַכן, עס געפלט זיי דער ווינ. דערציילט, רב מרדכי, דערציילט, ס'איז נאָך סיי ווי סיי צו פרי געהן אין שול מנחה דאַוונען. רב מרדכי טוהט אַ שמייכל — נו, אז אייך ווילט זיך שטאַרק, ווען איך אייך דערציילן.

דער ווייבערשער גיהנום איז, ווי הילליגע מוסר־ספּרים שרייבן און ווי באַוואוסטע מגידים דערציילן, גרוים כמה וכמה אלפּים פּרסה און איז פול מיט שלאַנגען, עקדעשן און אזעלכע מינים פיפּערנאָטערס מיט לאַנגע, שאַרפּן שנאַבלען וואָס רייסן פון די זינדיקע נשים שטיקער פלייש. אין סטעלע שטעקן אייזערנע קריוקעס, אויף יעדער קריוק היינגט אַ אשה פּאַרן צונג, ווייל דאָס רוב ווייבער שלעכטע צינגער, האָבן ליב צו ריידן רכילות און לשון הרע. די וואָס האָבן ניט געהיט די דריי ווייבער־שע מצוות היינגען פּאַר די פּים מיטן קאָפּ אַראָפּ און שדים־נקבות (לילית טעכטער) מיט לאַנגע אָנגיבראָנטע ריטער שמייסן די לייבער פון די היינ־געגדע ווייבער; שמייסן און שמייסן, שמייסן און שמייסן. דער גיהנום איז פול מיט רויך און טשאד פון די גיבראָטענע פלייש. די גישריען און גוואלדן פון די גיפייניגטע ווייבער הערן זיך פון איין עק וועלט ביז דעם אנדער עק וועלט. ערגער פון אלעמען שטראָפט מען דאָרטן די ווייבער „ארורות" וואָס פלעגן דערגעהן די יאָהרן זייערע מאַנען מיט קללות און חרמות. נאָר אַ מצוה אויף זיי, אלע צרות קומט פון זיי, אפילו מענטשן בכלל קומען אויך ארוים פון זיי. אלע לאַכן, איינער זאָגט שטיל: ער האָט אפּנים גינוג פון זיין פלוניתי'טע, זי האָט שיין אוינמאל אַ רעכטן פיסק, פּעך און שוועבל.

צו אַלע לײדן אָבער קומט אויך אַ סוף, מען קומט איבער עלף חדשים (ווײל ס'איז ידוע אַז דעם חדש ניסן לאָזט מען די מתים צורוה). נאָך דעם ערשטן יאָהר־צייט איז זיך די נשמה טובֿל אין דעם ברענענדיקן טײַך „נהר־דינור" און פון דאָרטן געהט זי אַרויס ריין ווי אַ גאָלדענער פינגערל.

אויך אפילו דעם יאָהר גופא לײדן ניט אַלע מתים גלײַך. וועט עס איז זוכה איבערלאָזן אַ זון וואָס זאָגט קדיש, דאָוונט פאָרן עמוד, בפרט אַז ער לערנט אַ פּרק־משניות, מאַכט אַ אל־מלא־רחמים און הזכרת־נשמות, אפילו שטעלן צום יאָהר־צייט משקה פאַר אַ מנין־מלמדים — מאַכט אויך גרינגער דעם שטראָף אין גיהנום.

איהר וויסט אידן וואָס איך וועל אייך זאָגן? — זאָגט רב מרדכי'לע — ס'איז גלאַט קיין יושר ניט אַז אַ אידישע נשמה זאָל צופיל לײדן! דער איד האָט זיך גינוג אָנגעלידן אויף דער וועלט, גינוג פּעק מיט צרות גיטראָגן, הונגער, נייט, פֿאַראָמען, הריגות, שרעק פאַר אוריאַדניקעס, פּריסטאָווע; פון דאָנען טרייבט מען, אהין לאָזט מען ניט אַריין, דאָ ניט זיצן, דאָרטן ניט שטעהן, וכדומה. דער גאַנצער אידעשער לעבן איז אַ גיהנום, היינט פרעג איך אייך, רבותי, וואו איז „יושר"?.... אַלע זיינען מסכים, „גירעכט, רב מרדכי, גירעכט! ווי מיר אידן זיינען גירעכט, גיזונט זאָלט איהר זיין, רב מרדכי, איהר זייט טאָקע גרעכט!" אַנדערע, וויניקער היציגע קעפּ, זאָגן: ס'איז דאָך נאָרעש, געגן דעם רבונו של עולם'ס רצון קען מען ניט געהן, אַז ער היסט שמייסן, מסתמא דאַרף זיין אַזוי, ביי גאָט פרעגט מען ניט קיין קשיות און זאָגן איהם אַ דעה קען מען אודאי ניט, ער ווײל שמייסן, שמייסט ער און געה טוה איהם עפּעס.

רב מרדכי אָבער לאָזט ניט אָפּ און איז אַלץ ממליץ אויף אידן. צוריק רעדנדיק, זאָגט ער, נומיר זעהען אומשטיינם־גיזאָגט וואָס פאַר אַ בעלי־עברות זיינען אידן? קיין גזלנים, רוצחים האָבן מיר ב"ה ניט, קיין פּשוטע גנבים כמעט אויך ניט, אויסער אמאָל אין מסחור, אַ אָנזעצל וכדומה; בלייבן נאָר די עברות שבין אָדם למקום, פאַרגעסן אמאָל אַ מעריב, דערשלינגען בשוגג אַ וועריקן ארבעס, אָדער ערב־שבת ביין שניידן די נעגל פאַרגעסן אָפּשניצן שטיקלאָך האָלץ פון טיש פאַר עדות, עט! פאַר אַזעלכע קליניקייטן מעג גאָט מוחל זיין, נישקשה, ניט קיין גרויסער גוואַלד, כלעבן!

דער אַנדער צד לאָזט אָבער אויך ניט אָפּ. און וואָס וועט איהר זאָגן,

רב מרדכי, אויף גרויסע הולטייעם, ווי מוסרים, אפיקורסים, וואָם מאַכן חוזק פון צדיקים, גוטע־אידן? א! — זאָגט רב מרדכי — אויף אזעלכע רשעים זאָל איך ניט, זיי זיינען גאָר פאַרפאַלענע, אזעלכע לאָזט מען גאָר אפילו אין גיהנום ניט אַריין. נאָר מען גיט זיי איבער צו צוויי מלאכי־חבלה. איינער שטעלט זיך אין איין עק וועלט, דער אַנדער מחבל אין דעם אַנדער עק וועלט, און זיי שליידערן דעם רשע פון איינעם צום אַנ־דערן הין און צוריק, הין און צוריק,כסדר, יאָהרן,, און טויזענטער יאָהרן עד אין סוף, לעולם ועד. אָט די שטראָף רופט מען „כף־הקלע" וואָם אַלע וויסן. זעהט איהר, דאָס יע! אויף דעם בין איך מסכים, זיי האָבן דאָס כשר פאַרדינט.

די היץ וועט אַלץ גרעסער, די זון באַקט. רב מרדכי, שיין אייניג־מאָטערט, גענעצט און זאָגט: איהר וויסט אידן? עס וואָלט אפשר א יושר גיווען כאָפן א ביסל א דרעמל. ער ציהט זיך אוים, דעקט צו מיטן היטל דעם פנים. אַנדערע טוהען איהם נאָך, עס וועט שטיל, מען הערט נאָר דעם פישצען פון די פייגעלאָך אויף די בוימער און דעם צירוקען פון די זשוצקעם אין די גראָז.

א ביסל ווייטער, אונטער א גרויסן באַרג־בוים, זיצט א כנופיה פון מלמדים און גלאָט בטלנים, וואָס פאַרברייגען זייערע יאָהרן אין בית־המדרש אַרום הרובע און זיינען אַנגישטאָפט מיט מעשיות און פאַלקס־לעגענדעם. כמעט אַלע זיצן אָן די קאָפאָטעם, נאָר אין טלית־קטן'ס. זיצן און שוויצן, ווישן זיך מיט די רויטע טיכלאָך אָדער מיטן ארבל פון העמד דעם פנים.

איך הער זיך צו, מען שמועסט דאָ פון שם־המפורש און פון שלמה המלך מיטן אשמדי, בעת שלמה־המלך האָט גיזוכט דעם וועריעל „שמיר" אויף האָקן מיט איהם די שטיינער צום בית־המקדש. אזוי ווי ס'איז באַ־וואוסט האָט שלמה גיקענט אַלע שפראַכן פון חיות און עופות. האָבן איהם פייגלאָך גיזאָגט אז נאָר דער אשמדי וויסט וואו עס גיפינט זיך דער וע־רימל שמיר. אָבער באָפן דעם אשמדי, דעם ראש פון אַלע שדים, איז ניט קיין גרינגע זאַך. איז די מעשה אזוי גיווען:

שלמה־המלך האָט גיוואוסט אז וויט אין דער מדבר האָט דער אשמדי א פערחתמ'עטן ברונען וואו ער קומט טרינקען די וואַסער. האָט שלמה גיהייסן זיינעם א משולח ער זאָל מיטנעמען טויזענט פעסער מיט שטאַרקן ווין, מאַכן א לאָך אין ברונען, אויסצאָפן די וואַסער און אריין־

גיסן אהין דעם ווייַן. דער משולח האָט אַזוי גיטאָהן. קומט דער אשמדי און זעהט אַז די חתימה אויפן ברונען איז גאַנץ, טרינקט ער זיך אָן מיטן ווייַן און פאַלט טויט־שכור. אין דער מינוט האָט דער משולח גישמידט דעם אשמדי מיט דער קייט וואָס אויף איהר איז גיוועזן אויסגיקריצט דער שם־המפורש און האָט גיבראַכט דעם חברה־מאַן צו שלמה'ן. דער אשמדי האָט אָבער אָפגינארט דעם קלוגן שלמה'ן. גוט, זאָגט ער — איך וועל דיר זאָגן וואו דער שמיר איז, נאָר בתנאי זאָלסט מיר פריער אַראָפנעמען די קייטן. ווי נאָר דער אשמדי איז גיוואָרן פריי פון דעם שם־המפורש, האָט ער מיט איין בלאָז שלמה'ן פאַרוואָרפן אין עק־וועלט, אין א ווייטער מדינה וואָס גיפינט זיך ערגעץ העט־וויַיט, אז אויף יענער זייט די הרי־חושך, וואו קיינער האָט ניט גיהערט פון שלמה'ן. איז שלמה אַרומגינאַנגען און גישריען „אני שלמה, אני שלמה!" מען האָט איהם אָבער ניט גיגלייבט. איז ער נעבאַך גינאַנגען א באַרוועסער, א נאַקעטער, איבער בערג, איבער טאָהלן, איבער וועלדער און ים'ען, ביז ער האָט זיך קוים דערשלעפט צו זיין פאַלאַץ.

דערווייל האָט זיך דאָ דער אשמדי פאַרשטעלט אין שלמה'ן, גיזעסן אויף זיין כסא־המלוכה און געקענינט. ס'איז שלעכט, וואָס טוהט מען דאָ? אַלע מיינען אַז ער איז דער אמת'ער קעניג. איז זיך שלמה מישב, קומט ביינאַכט, וועט דער אשמדי שלאָפט אָן זאָקן, און ווייזט אַלעמען אַז ביי איהם זיינען קעלבענע פים מיט קאָפיטעם! האָט דער אשמדי גימוזט מאכן פּליטה און שלמה איז ווידער גיוואָרן קעניג.

שפעטער האָט זיך שלמה דערוואוסט אַז דער וועריגל „שמיר" גיפינט זיך ביין „אייער־האָן" וואָס האָט אויף א הויכער בארג א נעסט מיט פייגעלאַך. האָט ווידער שלמה גישיקט א שליח־מיוחד, גיגעבן אים א גרויסע קריסטאַלענע שיסל אויף צוריקן דעם נעסט. אז דער אייער־האָן האָט גיוואָלט געבן זיינע פייגעלאַך עסן און ניט גיקענט איבער דער שיסל צוקומען צום נעסט, איז ער גיפלייגן און גיבראַכט דעם שמיר כדי צוהאקן מיט איהם דעם קריסטאַל. תוך כדי דבור האָט דער משולח מיט זיינע מענטשן אָנגיהייבן שרייען מיט קולות: „אטו אטו!" האָט זיך דער אייער־האָן דערשראָקן און אַרויסגיפלאָזן פון מויל דעם וועריגל, האָט דער משולח תיכף גיכאַפט דעם וועריגל און איהם גיבראַכט צו שלמה'ן.

און מען דערציילט נאָך וואונדערליכע מעשיות: אז אמאל האָבן צדיקים מיטן שם־המפורש גיכאַפט דעם יוצר־הרע און גיוואָלט מאַכן מיט

איהם א סוף. אזוי ווי ס'אז ידוע אז אלע תאוה'ס קומען פון יוצר־הרע רחמנא לצלן, האבן אלע ברואים אופגיהערט האבן תאוה, אלע זיינען גי־ווארן „פרושים", אפילו די הענער זיינען אוועק פון די חינער — האבן די הינער גימאכט א „סטאטשקע" און אויפגיהערט לייגן אייער, איז ערגעץ קיין איי ניט גיווען צוגיפינען כאטש גיב א רענדל פאר א איי. איז גיווארן א ויצעקו, בעליבתים האבן אין בית־המדרש גימאכט אן'אסיפה וואם טוהט מען? מילא א גאנץ יאהר איז ניט קיין אומגליק ח"ו אז מען וועט ניט עסן קיין אייער, וואם זשע וועט מען אבער טאהן פסח צום סדר? און ערב תשעה באב צו סעודת־המפסקת? איז גיבליבן מע זאל איהם מאכן א „מום", ארויסנעמען איהם א אויג און דערמיט אפשוואכן זיין כח.

וואם דארפט איהר זוכן ווייט — זאגט א מלמד — אז אט גאר ניט לאנג, און וואם אלע ווייסן, די מעשה מיטן פראגער „גולם". ווי דער רב פון פראג האט גימאכט א גולם, אריינגיליגט איהם אין מויל א שם־המפורש, גיגעבן אין האנט א גרויסע האק און גיהייסן דעם גולם ער זאל געהן צוהאקן די שונאי־ישראל. וואם ווייסט א גולם? מען הייסט איהם האקן, געהט ער פון שטוב צו שטוב און האקט. גיהאקט און גיהאקט, ביז פון די רשעים איז קיין שריד ופליט ניט גיבליבן. מען ווייזט נאך אפילו איצטער אויפן פראגער אלטן בית־עולם דעם ארט וואו מען האט דעם גולם מקבר גיווען. „איי! — זאגט אן'אנדער בטלן — וואו נעמט מען היינט אזא גולם!".

וואם דארפט איהר מעהר — זאגט ווידער אן'אנדער מלמד — אלע ווייסן אז רב ליב שרה'ס פלעגט מיט א שם המפורש ווערן א „רואה ואינו נראה" און פאהרן אלע ערב שבת קיין וויען צום קייזער פראנץ־יאזעף און שניידן פון איהם, מיט זיין מעסערל, פאסן פלייש. דער קייזער פלעגט שרייען, נאר קיינער האט רב ליב־שרה'ס ניט גיזעהען... שא! וואם דארפט איהר גאר? וועט ווייסט ניט אז דער בעל־שם־טוב זכותו יגן עלינו, פלעגט זעצן זיין בעל־עגלה (א גוי) במחילה מיטן הינטן צו די פערד און מיטן שם־המפורש האבן קפיצת־הדרך...

אט אזוי דערציילט יעדערער א מעשה'לע פון דעם אדער יענעם גוטן־אידן, ביז מען קומט ארוף אויף בעהאלטענע צדיקים, אויף למד־וואוו'ניקעם, אויף מכשפים וואם זיינען גרויסע מחותנים מיט די ניט־גוטע, אויף „ווייקאלאקעם", אויף ליצים וואם פארקלייבן זיך אין א שטוב און טוען אן צרות, קלאפן אין די וועגט, ברעכן די שויבן אין די פענס־

טער, ווי עס האָט ערשט ניט לאַנג גיטראָפן דאָ אין קאוואַליוויקער געסל, ווי מיר אַלע האָבן דאָס אַליין מיט אונזערע אויגן גיזעהען: מען זיצט אין שטוב, מ'עסט וואַרמעס, ערשט מיט אמאָל „בראַשג!" אין א זייטיגן חדר צובראָכן א פענסטער. מיינט מען דאָך אז דאָס האָט עפעס א קונדס גיטאָהן און מען לויפט אין גאַס זעהען וואָר עס ברעכט — איז ניטאָ קיינעס. אין דער זעלבער מינוט ברעכן זיך די שויבן פון דער אַנדער זייט. אָט אזוי האָבן זיך א לאַנגע צייט אין פיל היזער גיבראָכן די שויבן און קיינער האָט ניט גיזעהן וואָר עס ברעכט. מיר גידיינקען דאָך דאָס אַלע, מען האָט אפילו וועגן דעם גישיקט א שליח צום טשערנאָביל'ער רבין זאָל מאריך ימים זיין, און כך הוה, ס'איז טאַקע נאָך דעם שטיל גיוואָרן.

איהר רעדט פון לצים — זאָגט איינער — אָט וועל איך אייך דערציילן א שיינע מעשה וואָס איך האָב אַליין גיהערט פון א איש נאמן. ביי זיי האָט גיטראָפן אזא געשיכטע וואָס איז כדאי צו הערן: מען פאָהרט זיך אזוי איין מאָל אין וועג, ערשט מען זעהט אויפן וועג ליגט א ציג, א שיינע, א גרויסע ציג. מען נעמט שלעפן די ציג, לאָזט זי זיך ניט. מען שלעפט און מען שלעפט, מען שלעפט און מען שלעפט, כאָטש גיב איהר א קריינק, ניט פון אָרט. מיט אמאָל שטעלט זיך אויף די ציג און שיסט־אויס מיט א גרויסן גילעכטער און ואיננה! וועט ציג, וואָס ציג? ניטאָ ניט קיין פּריץ ניט קיין קרעצים. האָט מען שיין פּארשטאַנען אז דאָס איז גיוועזן ניט קיין פשוטע ציג נאָר א פּארשטעלטער „לץ". און אמאָל — דער־ציילט מען — האָט פונקט אזא מעשה גיטראָפן מיט א האָן. אז מען האָט איהם גיוואָלט כאַפן, האָט ער א פאָטש גיטאָהן מיט די קרילעס, אויסגי־שריען א מוראַ־דיקן קוקו־ריקא און איז נעלם גיוואָרן גלייך ווי ניט גיוועזן קיין האָן; נאָר עפעס א מין פּארבלענדענעש ר"ל.

איין מעשה שלעפט די אַנדערע, מען קומט ארויף נאָר אויף אַנדערע מעשיות. מען דערציילט פון אידישע צרות, גזרות און בלבולים, פון אמא־לינע „כאַפערס". ווי מ'פלעגט כאַפן יונגע קינדער און גימאַכט זיי פאָר גוים, ווי מען פלעגט שמייסן אז מען האָט גיכאַפט אויף איינעס א לייב־סערדאַקל, אדער וועד ס'האָט ניט גיוואָלט עסן קיין חזיר, האָט מען איהם מיט גוואַלד דעם חזיר אין מויל גישטופט. — וואָס ווייניסטו אינגעלע? פרעגט מיך אַנ־אלטער איד, נאַרעלע! היינט איז שוין ניטאָ קיין „כאַפערס".

„גינוג שיין אייך דערציילן די אומעדיקע מעשיות — זאָגט דער איד — אפשר וואָלטן מיר גירעדט בעסער פון פריילאַכערע זאַכן". איי

טאטע־פאטער! וועלן מיר שיין אויסגיליייזט ווערן פון דעם ביטערן גלות? שיין צייט, שיין צייט! אמת אז פאר דער גאולה וועלן מיר אויך קיין האניג ניט לעקן, עס וועט זיין מלחמת „גוג ומגוג", אידן וועלן ליידן חבלי של משיח, מענטשן וועלן האבן א הינטישן פנים „תכלה הפרוטה מן הכיס" קיינער וועט ניט האבן א גראשן ביי דער נשמה... איין איד קרעכצט נעבאך: „פון מיינטוועגן איז ניטא קיין מניעה, פון מיינטוועגן מעג באלד קומען משיח..." אלע לאכן, פון אונזערטוועגן — זאגן זיי — איז אודאי און אודאי קיין מניעה ניטא. ער האט נאך גימענט קומען פאר איהרן, מיר זיינען פארטיג...

דערפאר אבער אידן — זאגט ער מיט א פרייליכן טאן — אז עס וועט קומען די גוטע צייט ווען דער דור וועט זיין „כולו זכאי" אדער „כולו חייב", דאמאלסט וועט זיך דער אויבערשטער מרחם זיין אויף זיין פאלק־ישראל און וועט שיקן אליהו הנביא מיט זיין שופר און וועט אוים־רופן אויף דער גאנצער וועלט: „אידעלאך! א סוף צום לאנגן גלות! נעמט צונייף, אידעלאך, אייערע פעקלאך מיט די בעבעכעס, מיט האק און פאק, און היידא אין ארץ־ישראל, משיח בן דוד געהט!" די לעצטע ווערטער זיינען מיט אזא קראפט גיזאגט גיוואָרן, אז איך האב פארגעסן אויף די „כאפערס" און פרייד־טרערן האבן זיך ביי מיר פון די אייגן גי־גאסן, איך האב זיך צוגיטולייעט צו דעם אידן נאר איך האב ניט גיהעז'עט איהם קושן... עס האט זיך מיר גידאכט אז דאס רעדט א נביא.

און דער איד רעדט ווייטער; די מלכים און שרים פון דער גאנצער וועלט, אז זיי וועלן דערהערן אז משיח געהט, וועט אויף זיי אנפאלן א מורא מיט א פחד. און כדי מפצה זיין די אידן וועלכע זיינען גאנצע דורות גיפייניגט גיוואן דורך זיי, וועלן זיי איינשפאנען זייערע בעסטע פערד אין גאלדענע קארעטעס און וועלן אהין אנזעצן די אידעלאך מיט ווייב און קינדער, מיט זייערע קישנס און פערענעס און פיהרן זיי אלס מתנה צו משיח'ן. און די המן'ס פון אלע דורות וועלן כאפן יעדערער א אידעלע און טראגן איהם אויף די פלייצעס און וועלן זיך שלאגן אין הארצן „על חטא שחטאנו לפניך בשנאת חנם, בכחש וכזב, ובחוזק־יד, ועל כלם סלח לנו, מחל לנו, כפר לנו".

און אז מיר וועלן שיין אי"ה קומען בשלום אין אונזער הייליגער לאנד — זאגט ווייטער דער איד — וועט מען מאכן פון דעם ליותן'ס הויט די סוכה, די וועגט פון דער סוכה וועלן זיין אויסגיצירט מיט כשרה

אתרוגים, גרינע לולבים, פרישע ערבות און פרחים פון כרמי עין־גדי.

מען וועט גרייטן טישן מיט טייערע כלים פון בית־המקדש. משיח וועט זיצן אויבן־אן אויף שלמה־המלך'ס כסא־המלכות, און דער שר־המשקים וועט איהם צוטראגן א גילדענעם בעכער מיטן יין המשומר מששת ימי בראשית. משיח וועט זיך שטעלן מיטן כוס אין האנט און טרינקען צו אלע אידן לחיים. דער גאנצער עולם וועט ענטפערן מיט שמחה: לחיים טובים ולשלום. באלד וועט זיך אופהייבן אליהו־הנביא און האלטן א גרויסע דרשה וואו ער וועט פארענטפערן אלע „תיקות ואבידות" פון דער גמרא. דערנאך וועט מען ארופטראגן די „גלוסקאות" וואם וואקסן אויף די בוימער און מען וועט אויף זיי מאכן א נייע ברכה „המוציא לחם מן העץ" און מען וועט צושטעלן אויף די טישן גאלדענע פאלומיש־קעם מיט גיפילטע פיש פון לויתן, און שיסלען מיט גיבראטנם פון שור־הבר, און גאלדענע יאייכלאך פון די פעטע ענדז. אויף קנוח־סעודה וועט מען געבן ארץ ישראל פירות; צוויישן די גיריכטן וועט מען זינגען די שענסטע חסידישע ניגונים. די „פארווער" וועלן ארומגעהן אויף די טישן אין זאקן און דערלאנגען יעדערן זיין חלק, און עם וועט זיין א סעודה כיד המלך! מים־אחרונים־וואסער וועט מען בריינגען אין „לאגלען" פון דעם טייך ירדן, פארן בענטשן וועט מען זינגען דעם שיר המעלות „בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים אז ימלא שחוק פנו ולשוננו רינה". נאכן בענטשן וועלן זיך אלע אידן נעמען ביי די הענט און טאנצן חסי־דישע טענץ. אלע האבן זיך פארקלערט... איי! ווי דערלעבט מען שיין דאם! רבונו של עולם, שיין צייט, שיין צייט זאלסט אויף אונז רחמנות האבן.

נו אידן! שיין צייט געהן אין שול מנחה דאוונען, היינט איז דאך עפעם א מנחה ניט ווי אלע מאל.

אט אזוי האבן מיר פארבראכט דעם תשעה־באב־יום־טוב.

כט.

דער סטויבצער מלמד.

אז מיר איז שוין א יאָהר צעהן גיווען, בין איך אַריין צום סטויבצען מלמד, וואָס איז ערשט ניט לאַנג אין מאָזיר גיקומען. דער סטויבצער איז גיווען שוין א אַלטער איד, ניט קיין גרויסער חריף נאָר א פשוטער למדן און א גוטער מענטש בטבע. אַלע תלמידים האָבן אים ליב גיהאַט און דערפאַר טאַקע האָבן מיר גילערנט מיט חשק און גיהאַט א פעולה אין לערנען. בא די פריערדיקע מלמדים איז דער לערנען מיט גוואַלד גיווען, עפעס אָן א טעם און א ריח, און בא דעם סטויפצער מלמד האָט זיך אַנגיהייבן א נאייע עפאָכע, מען האָט דערפיהלט דעם אמת'ן טעם פון א בלאַט גמרא, פון א תוספות, פון א מהרשא. זעקס זמנים האָב איך ביי אים גילערנט; דריי נאַנצע גמרא'ס גיענדיקט. פינף און צוואַנציק קאַרבן א זמן האָט דער טאַטע גיצאָלט דעם רבי'ן, און נאָך מיט א חודש קעסט (אין יענע צייטן איז דאָס גיווען א גאַנצער פערמעגן).

קיין בעל־תנ"ך איז ער ליידער אויך ניט גיווען, פון יוצא וועגן פלעגט מען פאַרנאַכט לערנען א קאַפיטל תנ"ך, קיינער אָבער פון אונז איז ניט פעהיג גיווען אַנשרייבן א בריף אויף לשון קודש.

צו לערנען רוסיש און חשבון האָט מען גידונגען אויף א שעה נאָך וואַרמעם הירשע דעם שרייבער. אויסגילערנט א ביסל לייענען און שרייבן און פאַרטיג. אז מען האָט באַדאַרפט א שיינעם בריף א מחותן שרייבן איז מען גיגאַנגען צו הירשע דעם שרייבער.

ס'איז אויך דאַמאָלסט גיווען א מאָדע צו לערנען זיך א בעל־קריאה זיין. מען האָט זיך איינגיבעטן ביין שמש פון שול ער זאָל לאָזן אין

מיטן־וואָך לייענען די תורה; דאָס האָט זיך שוין גירעכנט א מושלם בכל המעלות; ס'האָט גיפאַסט צו א שידוך, מעהר נדן גינומען. איך האָב אָבער דערצו ניט גיטויגט ווייל איך בין קיין עזות־פנים ניט גיווען; אויך צו „חשבון" בין איך שוואַך גיווען, קאָם ניקענט חבור חיסור און עטוואָס כפל. דאָך צוליב מיין שיינע האַנט־שריפט האָב איך א נאָמען גיהאַט פון א שרייבער א כתבא־רבה, און ווייבער וואָס האָבן מאַנען אָדער קינדער אין אַמריקע גיהאַט, פלעגן קומען צו מיר די אַדרעסן שרייבן. קיין ענגליש האָב איך גיווויינטלאַך ניט פערשטאַנען, נאָר קאָפירן די צוגישיקטע אַדרעסן האָב איך גוט ניקענט.

וואָס פאַר א עקשן איך בין גיווען צו אויספירן די שווערסטע זאַכן קען מען זעהן פון דער מעשה:

דער לעצטער מלמד מיינער איז גיווען ברוך חיים־יענקלס, א קליינינקער אידעלע, א תם'וואַטער, ניט קיין גרויסער חכם אין וועלט־זאַכן, נאָר גיזעסן יומם ולילה און גילערנט. דער רבי איז גיווויינטלאַך א גרויסער קבצן גיווען, פלעגט ער לערנען ביינאַכט פאַר א „סטאַצעק"; דאָס איז גיווען א לאַנגע פאָדים דורכגיצויגן אין גישמאַלצענעם וואַקס, צונויפגידרייט אין א קנויל. די סטאַצעקעס פלעגן פרומע ווייבער מאַכן און שיינקען די אָרימע לומדים, כדי דער זכות פונם לערנען זאָל זיי ביישטיהן אויף יענער וועלט. איין מאָל האָט דער רבי, דער לא יוצלח, גילערנט ביינאַכט און איז פאַמעליקע איינגישלאָפן; דער סטאַצעק האָט ניברענט, גיברענט, ביז ער איז אינגאַנצן צושמאַלצן גיוואָרן. דער ברענעדיקער וואַקס האָט זיך צוגאָסן אויף דער יורה־דעה און אויסגיברענט א מאַסע בלעטער, נאָך א נס וואָס דער רבי אַליין איז ניט פאַרברענט גיוואָרן.

קומענדיק אויף מאָרגן אין חדר, טרעף איך דעם רבין בלייך ווי א מת, ער ברעכט נעבאָך די הענט: „אזא אומגליק, אזא אומגליק, ער קען נאָר אָן דער יורה־דעה ניט לעבן!" פון קויפן א נייע איז נאָר ניטא צו רעדן, די האָט ער בירושה גיהאַט. איך זעה דעם רבין'ס צער און בעטראַכט די שרפה. „שאַט, זאָג איך, רבי, עסט זיך ניט אָפּ דאָס האַרץ, איך וועל דאָס אייך צורעכט מאַכן.."

בקיצור, איך האָב איינגיקלעפט צו יעדער בלאַט וועיסע פאַפיר און צונעשריבן די אָפּגיברענטע שטיקער! אויב איהר האָט וועו גיזעהן א יורה־דעה, גידינקט איהר אז אין מיטן איז דא א קליינער טעקסט און אַרום, פון אַלע זייטן מיט רשי־שריפט, צענדליקער מפרשים — קענט איהר זיך

מאכן א באגריף וואם פאר א שווערע ארבעט דאם איז גיווען. דאם האט בא מיר גידויערט צו עטליכע שעה א טאג, מער פון צוויי חדשים.

נאר טאקע מיט מיינע עקשנות האב איך אזא שווערע זאך גיקענט אויספירן. וואם אנ'ארבעט איז שווערער גיווען, מיט מעהר חשק האב איך גיארבעט, וואם שווערער, איז דער נצחון גרעסער. אהא! אבער גימאכט! און גוט גימאכט, ווי גידרוקט.

דער ווערטל, „אבער גימאכט, און גוט גימאכט", האב איך דא ניט לאנג אין פארויז גיהערט פון א גאלד־מאכער. אין ווילנע האבן בעלי־מלאכות גילאכט פון א נארעשן..... בעל־מלאכה, וועלכער האט זיך אנגינומען פאר פינף רובל פארריכטן די צובראכענע עמאל אויף א זייגערל. די ארבעט האט זיך איהם ניט לייכט גיגעבן, גימאכט, און איבערגימאכט ביז ס'האט איהם דאך גילונגען. אלע גאלד־שמידן האבן פון דער געשיכטע גיוואוסט און פון איהם גילאכט: פאר פינף רובל וואכן לאנג גיארבעט! און דער עקשן האט זיי גיענטפערט, „אבער גימאכט, און גוט גימאכט", האט מען נאך מעהר גילאכט, וויל יענע האבן ניט גיקענט פיהלן דעם נחת וואם א אמתער ליב־האבער פיהלט וועז ער פיהרט אוים א שווערע ארבעט. יעדער איינציגער בלייבט ביי זיך גירעכט: ביי דעם קאליקע, ביי דעם פארטאטש, איז דער עיקר די געלט וואם ער בעקומט פון דער ארבעט; און ביין אמת'ן בעל־מלאכה איז דער עיקר די ארבעט אליין.

די סבה וואם ביי אונז אידן זיינען בכלל ווייניג גוטע בעלי־מלאכות, איז דאם וואם זיי האבן ניט ליב זייער ארבעט, זיי ארבעטן נאר וויל עם איז א „מוז", מען מוז פארדינען דעם ברויט; דעריבער זעהט מען אז ווי נאר ס'איז מעגליך ווארפן זיי די ארבעט און פארנעמען זיך מיט עפעם אנדערש.

אונזערע חכמים האבן דאם גוט פארשטאנען און גיזאגט „אהוב את המלאכה", וויל ארבעט אן ליבע צו איהר וועט קיין מאל ניט פארגעסירן. מען זעהט קיין מאל ניט אז א פאטער זאל לערנען זיין קינד די זעלבע פראפעסיע וואם ער האט, איבער דעם זיינען ביי אונז אזוי פיל קאליקעס פארטאטשעס, אפגיכאפט די ארבעט גיך, ס'א דאגה איז ס'איז ניט אזוי גוט, אבי באקומען די עטליכע גראשן; און די לאכן נאך פון דעם גוטן בעל־מלאכה.

אט אזוי זיינען אוועק מיינע בעסטע יאָהרן אויף נאַרעשקייטן, אָן א רעכטן ליערער, אָן א וועג־ווייזער.

פּטור גיוואָרן פון חדר, פון די מלמדים, האָב איך מיט נאָך בחורים גילערנט „פּאַר זיך" אין בית־המדרש, אָבער דאָס איז גיוועזן נאָר לפּנים, פּאַר לייטן. די צייט איז גיגאַנגען לבטלה און איך בין אזוי גיבליבן ווי מען זאָגט ניט פּליישיג, ניט מיליכיג: קיין גראָבער יונג בין איך ניט גיוועזן און קיין למדן אודאי ניט. דערפּאַר איז ביי מיר דער וועלער צו דער ארבעט אלץ מעהר און מעהר גישטיגן און איך האָב אויסגינוצט די האַלב־פּרייע צייט אויף דער ארבעט. איך האָב זיך אויסגילערנט מאַכן חתימה'־לאָך. אין ווייבע שטיינדלאָך פּלעג איך מיט א שפּיץ פון א נאָדל אויסקריצן די קלענסטע שריפט און צאַצקעס. רייבע אינגלאָך פּלענען מיר באַשטעלן פּאַר עטליבע קאָפּיקעס א חתימה'לע און דורך דעם האָב איך ביי זיי באַקומען א נאָמען פון א קינסטלער! אָבער איך בין מיט דעם אויך ניט צופרידן גיבליבן, סהאָט זיך מיר גיוואָלט קענען מאַכן א אמתע, א מעשענע חתימה.

ל.

איך לערן זיך גראוירן.

פון א יאָהר פערצן־פופצן, האָב איך אָנגיהייבן קריצן אין מעש. (גראָווירן). די מלאכה איז מיר גיפעלן, ווייל דאָס איז א דבר של קימה, ניט ווי פּאָפּיר און אפילו ניט די וויכע שטיינדלאָך וואָס ברענן זיך, און דאָס האָט שוין א נאָמען: „רעזטשיק־פּעטשאָטעיי". אזא ארבעט האָט זיך גירעכנט פון די איידעלע מלאכות, מלאכה נקיה וקלה, העבער אפילו פון א זייגער־מייסטער.

נאָר ווי קומט צו מיר אזא ארבעט? (אין שטאָדט איז אזא בעל־מלאכה ניט גיוווען) טאָ הערט א מעשה: אין מאָזיר איז גיוווען א זייגער־מאכער, לייבקע דער סלוצקער. ער האָט גיקענט א ביסל לערנען, און זיין זייגער־מאכעריי האָט ער מסתם ביי דער גמרא אין בית־המדרש אויסגי־לערנט. אָט דער לייבקע סלוצקער, כאָטש ער איז א ליטוואק גיוווען און פון רביים ניט גיהאלטן, דאָך איז דער טאטע מיט איהם גוט גיוווען, מעשה קאמאראד. דער לייבקע איז שוין א עלטערער איד גיוווען, א פריי־לאכער, א ווערטל־זאָגער. אויסער פאַרריכטן א זייגער האָט ער אויך אין א נויט כלומרשט גיקענט אויסדראָפן מיט א שטיכל בוכשטאבן.

אויך איז גיוווען אין מאָזיר א פינסקער נאָלדשמיד, איטשע דער נאָלד־שמיד, טאקע דעם לייבקעס א איידים. דער איטשע נאָלדשמיד איז גיוווען א אמת'ער גוטער בעל־מלאכה אין זיין פאך; ער פלעגט מאכן לעפל, בעכערס, לייכטער, און אפילו א כתר־תורה מיט גלעקלאָך און מיט א פייגעלע וואָס האָט זיך פון אויבן גישאָקלט; און דערצו אויך א גו־טער מענטש בטבע.

צוליב וואס איך האָב אייך דאָ דערמאָנט די צוויי פּערזאָן וועט איהר זעהן ווייטער; גאָט איז מסבב הסבות, און אָן די צווייען וואָלט איך ניט גיקענט מאכן די ערשטע טריט צו מיין לאַנגן קונסט־וועג.

מיין טאַטע איז אויך מסכים גיוועזן איך זאָל קענען קריצן און מיר גיוואָלט ווייזן דעם ערשטן וועג, נאָר ער האָט נעבאָך (עס זאָל איהם צו קיין שאַנדע ניט זיין) אַליין גאָרניט גיוואוסט, ווייל ער איז אַזוי גיוועזן אַ בעל־מלאכה ווי איך אַ רב, און ער האָט מיך גיפיהרט מיטן ערשטן טראָט אויף אַ גליטש.

דער טאַטע האָט גיוואוסט אז אַ שטיכל מיט וועלכן אַ זייגער־מאַכער באַנוצט זיך איז פיר קאַנטיג (אַ שטיכל צו גראַווירן האָט גאָר אַ אַנדער פאָרמע) און אַ נאָל פון אַ שוסטער איז אויך פיר־קאַנטיג. היינט וואָס דאַרף מען בעסער? גינומען ביי מיין שוועסטער אין קלייט אַ נאָל, אויסגיגלייכט איהם אין פייער, אַריינגיזעצט אין אַ הילצערנער הענטל — און „גיזאָגט" אז דאָס איז אַ שטיכל. גינומען אַנ'אַלטן קופּערנעם גראָשן, צופּאַטשט איהם מיטן האַמער, אָט האַסטע דיר אַ פּלאַק אויף וואָס צו גראַווירן. פון וואַנען זאָל ער נעבאָך וויסן אז אַ נאָל איז פון שיטערע און האַרטע שטאָל, און רויטע קופּער איז צו וויך און קלעפּיק? און דער טאַטע זאָגט: „נעם און שטעך". אַ טאַטע הייסט, פאָלג איך. ווי נאָר איך האָב אַ שטאָך גיטאָהן אין קופּער האָט זיך גלייך דער שפּיץ אָפּגיבראָכן. אויסגיגליטשט און אין פינגער אריין. גוכאָפּט דעם פינגער אין מויל, אָפּגישמאָצקעט די בלוט, און וחוזר חלילה, ווידער אַ שטאָך און ווידער בלוט. פּאַרשאַרפט דעם אָפּגיבראָכענעם שפּיץ אויף אַ גראָבן שאַרף־שטיין וואָס מען שאַרפט העק און שטעך ווידער אין דעם קופּער. דער מעטאָל איז אָבער צו קלעפּיק און לאָזט ניט מאכן קיין שטריך, האָב איך אינסטינקטיוו אָנגיהייבן צו קערן הין און הער דעם שטיכל, איז אַרויס־גיקומען אַ מין „טראַמבלירוואוקע", (אַ גיציטערטער שטריך) און מיט גרויס עקשנות און מיט אויסגליטשענעם אַלע ווייַע אין פינגער האָב איך דאָך אויסגידראַפּעט אַ בוכשטאַב.

גליקליכערווייזע קומט אריין צו אונז לייבקע דער זייגער־מייסטער. ער דערזעהט דעם שטיכל, כאַפּט ער זיך פאַרן בויך און שיסט אויס אַ גרויסן גילעכטער: „אוי, איך דערהאַלט ניט, שוסטער! איהר זייט אַ שוסטער! אָט דאָס איז ביי אייך אַ שטיכל? חא, חא, חא! און ווידער,

חאַ, חאַ, חאַ! מיט אזא שטיכל — זאָגט ער — שטעכט מען אין א פּאַ־
דעשווע"...

איהר וויל האָבן א שטיכל, געהט — זאָגט ער — צו משה סענדערס,
(אונזערער א שכן און דער גרעסטער גביר פון שטאָדט) און זאָגט איהם
אז מיט צוואַנציק יאָהר צוריק האָט ער מיר א מתנה גיבראַכט שטיכל פון
לייפּציג, אפשר האָט זיך ביי איהם פערוואַלגערט נאָך א שטיכל?
היינט געהט און גלייבט ניט אז גאָט פיהרט די וועלט, ווי ווייבער זאָגן:
ער גרייט אָן דעם שפּינער זיין וואַהל און דעם טרינקער זיין ווין. כך
הוה! גיקומען צו משה סענדערס, ער האָט גינומען זוכן און טאַקע גיפונען,
ערגעץ אין קאַמאָד פאַרוואַלגערט, א שטיכל, נאָר ער האָט גיהאַט עפּעס
א משונה פאַרמע, ווער ווייסט צו דאָס איז א שטיכל צי ניין?

נעם איך דעם שטיכל און געה אין קאַוואַליוקער געסל צו איטשע דעם
גאָלד־שמיד פרעגן צו דאָס איז א אמתר שטיכל, וויל איטשע איז
מסתמא א מבין, ער איז פון א גרויסער שטאָדט און האָט גיווים גיזעהן שטיכ־
לען. איטשע האָט גיזאָגט אז דער שטיכל איז א שטיכל. האָב איך הייסט
דאָס, א דאַנק גאָט און א דאַנק משה־סענדערס, און אויך לייבקען מיט
איטשען, דעם ערשטן שפּיץ־שטיכל, און נאָך א פלאַך־שטיכל האָט מיר
טאַקע לייבקע אליין גישיינקט. מיט די צוויי אינסטרומענטן האָב איך
צודראַפעט און צושטאָכן אלע לעפל, מעסער וואָס זיינען אין שטוב גי־
וועז מיט בוכשטאבן, קאַראָנקעס, צאצקעס און דרייד־לאָך. גיווויינטלאָך
דאָס איז מיר ניט לייכט אָנגיקומען און ניט אזוי גיך טוהט זיך וויי עס
רעדט זיך, אָבער גימאַכט.

אז אין שטוב איז שוין מעהר ניט גיווען אויף וואָס צו קריצן, האָב איך
גילאָזט מאַכן ביין „מישאָנדזניק" א גרויסן מעשענעם פלאַק, און אז דער
איז שיין אויך גיווען אין גאַנצן צוקריצט און מען האָט איהם בעדאַרפט
אָפּפייל, כדי צו האָבן ווידער א ריינעם פלאַץ אויף קריצן, איז ניט גי־
וועז מיט וואָס צו פייל, וויל דעם טאַטנס פייל איז גיווען אלט און אָפּ־
גיריבן. דערצו האָב איך נאָך קיין כח ניט גיהאַט שטאַרק רייבן מיט דער
גלאַטער פייל אָן ציינער. איז ביי אונז גיווען א שכן, א גיזונטער בחור,
דוד לוריע, פלעגט ער קומען העלפן מיר פיילן. אָט אזוי, מיט גרויסע מא־
טערנעש און עקשנות האָט מיר דאָך גילונגען אויסלערנען זיך קריצן
שקוע און בולט.

אז איך האָב זיך שיין גיפיהלט א ביסל פעסט אין דער מלאכה, האָב

איך אויסגישריבן דורך מיין שוועסטערס קאמיסיאנער אלערליי שטיכל און פיילן פון ווארשא, באשטעלט אפגיסן חתימה'לאך ביין מישאנדזניק און גיטאקטע הענטלאך ביין טאקער, און בין מיר מיט גאטס הילף צו בים־לאך גיוואלן א „רעזטשיק־פעטשאטעיי" (א חתימה־קריצער), און טאקע אויך אנגיהויבן פאמעלאך פארדינען ביי פריצים עטליכע גילדן, און מיט דער צייט באקומען אין דער סביבה א נאמען פון א גוטן בעל־מלאכה.

איין מאל האט מיך אפילו א פריץ צו זיך אין אימעניע איינגילאדן, און איך האב איהם זיין גאנצן זיילבער צו גראווירט. דעם פריץ'ס פאניענקעם האבן זיך ניט גיקענט אפוואונדערן און מיר קאמפלימענטן גימאכט „א! יאק טען זשידאק דאבזשיע ראביע", און פלעגן מיך מכבד זיין מיט רוי־טע יאגאדעס. איך האב זיך גישעמט פאר די פאניענקעם און בין מסתמא נאך רויטער גיוואלן פון די יאגאדעס, נאר דער עיקר איז גיווען וואס איך האב גיבראכט אהיים גינצע פינף רובל! דעם ערשטן פארדינטן מיט איין מאל א גאנצן פינפערל.

לא.

מען רעדט מיר שידוכים.

כאָטש אַלע האָבן גימוזט שטעהן צום פּריזיוו, דאָך איז דאָס קיין גרויסע מניעה ניט גיווען צו שידוכים. ערשטן איז א איד גלאָט א בעל־בטחון; ע! ביז יענער צייט וועט פּריער משיח קומען. און אַז ס'איז גיקומען פּאַרן פּריזיוו האָט מען אַלע מיטלען גיטאָהן אַבי ניט אַריינפאַלן ח"ו צו פּאָניען אין די הענט. מען האָט גימאַכט „לנאָטעם", מען האָט גישמירט די דאָקטוירים, מען האָט זיך גימאַכט לייכטע פעלערן, ווי א „שבר" למשל, און דאָס גלייכן. די וואָס האָבן ניט גיהאַט מיט וואָס זיך אויסקייפן האָבן א צייט פּאַרן פּריזיוו ניט גיגעסן, גיטרונקען עסיג און באָקומען א געלן פּנים פון א מת. דערנאָך פלעגן גיווויינטלאַך זיין מסירה'ס אין גובערניע און צרות אָן א שיעור.

פון דעסטוועגן האָט עס ניט אָפּגיהאַלטן די עלטערן פון א פערצן־פופצן יאָהריגן בחור'ל צו זוכן א שידוך. קיין אַנדער תכלית פאַר זייער קינד האָבן זיי ניט גיזעהען ווי טאָהן מיט איהם א שיינעם שידוך מיט נדן און קעסט נאָך דער חתונה. רייכע בעלביתים האָבן גיקלערט נעמען פינף, זעקס הונדערט רובל מיט פיר יאָהר קעסט און מיטלע האָבן זיך בענוגנט מיט צוויי־דריי הונדערט און צוויי יאָהר קעסט. דער נדן און די קעסט איז גיווען דער עיקר; מען פלעגט זאָגן אַז דער און דער האָט גיטאָהן א שידוך מיט פינף הונדערט רובל! וועגן דער כלה, צי זי איז א שיינע צי א מיאוסע האָט מען בכלל ניט גירעדט; אַלע כלות זיינען שיינע. אויב די כלה האָט גיהאַט א פעלער, האָט מען דאָס פאַרגלעט מיט נאָך א הונדערטער. פון „ליב, שמיב" האָט מען ניט גיהאַלטן, אי"ה

נאָך דער חתונה וועט זיך די פֿאַרפּאַלק מסתמא ליב האָבן, ווי קען זיין אַנדערש? וואָס איז די נפקא־מינה, אַזא נאָז, צי אַזא נאָז, עט, נאַרעש־קייטן! מען וועט גיוואוינט... אַנ'ערליכער איד דאַרף איבערהויפּט אויף אַזעלכע זאַכן ניט קוקן. א אידענע איז א אידענע און גאָר.

דער בחור'ל, פון זיין זייט, האָט פּאַנטאַזירט אַז נאָך די תנאים וועט איהם דער מחותן געבן א זילבערנעם זייגערל מיט א ליינגער זילבערנער קייטעלע איבערן האַלדז, אין מיטן א פּערוקער מיט קוטאַסיקעס. צוליב דעם אַליין איז כדאי ווערן א חתן, אַלע זיינע חברים וועלן איהם מקנא זיין דעם זייגער מיט דער קייטל.

אַלע שידוכים האָט מען במעט שטענדיק גיטאָהן פון אַנדערע שטעדט, ווייל אין שטאָדט גופא, וואו אַלע האָבן זיך גיקענט און גיוואוסט יעדערנס מעמוד, איז שווער גיוועז אָפּצונאַרן איינער דעם אַנדערן אי מיטן נדן, אי מיטן יחוס. פון ווייטן אָבער האָבן שדכנים־ליגנער גיקענט דערציילן גוזמאות מיט גליקן און אויפּפירן א וואַנט מט א וואַנט. גרויסע שידוכים האָט מען גיטאָהן פון גרויסע שטעדט ווי פּינסק, באָברויסק, סלוצק וכד. דער שדכן האָט אויפּגיפירט די מחותנים (זעלטן וועט מ'האָט מיטגינומען אויך חתן־כלה) ערגעץ אין מיטן וועג אויף א סטאַנציע און דאַרטן גי־שריבן די תנאים. קלענערע שידוכים האָט מען גיטאָהן פון נאָהענטע שטעדטלאָך, ווי פּאריטש, אוזאריטש, יוראוויטש, נאַראוויטש, אָדער גאָר פון א דאָרף.

צו זעכצן־זיבעצן יאָהר האָט מען די קינדער חתונה גימאַכט. די גליק־לאַכסטע צייט פאַר דער יונגער פּאָר־פּאַלק איז גיוועז א יאָהר, העכסטנס צוויי יאָהר נאָך דער חתונה. דער יונגערמאַנטשיק, אויסגיפּוצט אין זיי־נע נייע בגדים, האָט גיגעסן קעסט אָן זאָרג פּאַרן מאָרגן. די ווייבל און די שוויגער האָבן איהם „גיקיכלט" און ער האָט גילעבט א גוטן טאָג, גיגאַנ־גען מיטן וויסן טלית־זעקל אין שול אָדער גישפּאַצירט מיטן שטעקעלע אין די גאַסן. פון יוצא וועגן אמאל גיעפענט א גמרא און גיזונגען „תנו רבנן" אויפן קול. שווער און שוויגער האָבן זיך גיפּרעגלט פון נחת און שכנים האָבן זיך מיט איהם גיבענטשט און מקנא גיווען אזא „זיידענעם" יונגנמאַן.

אין דער צייט זיינען גיקומען א פּאָר קינדערלאָך, דער נדן האָט אָנ־גיהייבן צו בילאַך אויסטריקענען, א טייל פון דעם נדן האָט דער שווער ניט גיסילקט, א טייל איז ביי אַנדערע „בטוחים" פּאַרפּאַלן גיוואָרן. די

חתונה־קלײדער האָבן זיך אַרומגירסן; ניטאָ שיין דער שטאָלץ, דער גליאַנץ, אין שטוב איז שיין ניטאָ דער גיווועזענער שלום־בית. דער שווער און שוויגער זיינען אָנגידרודלט, בלאָזן זיך, ווארטשען, מען זאָגט אמאָל א שטאָך־וואָרט: „דער בעל־פּרנסה, דער פאַרדינער...“ אפילו די ווייב איז אויך גאָר אַנ'אַנדערע גיווארן, ניטאָ שיין דער זיסער שמייכעלע אויף די ליפּן, דער שיינער ראָזעווער פּנימ'ל איז גיוואָרן גראָ, די ברוסט אײַנגיפאַלן, די קלײדל פון פּאָרנט פול מיט נאַסע גראָע פלעקן...

דאָמאָלסט ערשט הויבט מען אָן קלערן וועגן דעם תכלית. מען פאַרזעצט דעם זייגער, דער ווייבלם אוירינגלאַך מיט דער שפּילקע, און מיטן רעשט פון דעם נדן מאַכט מען א קלייטעלע. מען שטעלט אריין אין קלייטל א זעקל מעהל, עטליכע צענדליק הערינג, זאַלץ, פעפער, „קובעבע, לאַקריצע“ און א סלאָיי צוקער, אין א פושקע א ביסל טהיי, ציקאָריע און נאָך נייטיגע זאכן, לפּנים צושטעלט מען לידיקע קעסטלאַך מען זאָל מיינען אז ס'איז מיט סחורה. מען באָפוצט די פּאָליצעס מיט פּאַפּירענע שפּיצן, ס'זאָל זיין שיין פּארן אויג. כדי צוציהען קונים גיט מען די סחורה אויף באַרג. וואָס ווייטער וועלן די קעסטלאַך לידיקער, אוים סחורה, אוים קונים... דער יונגערמאַנטשיק האָט נעבאַך קיין אַנדער ברירה ניט ווי לאָזן זיך אויף דער וועלט זוכן ערגעץ א קנעלונג. און די ווייבל נעבאַך האָט זיך באין ברירה גימוזט אומקערן צוריק צו איהרע עלטערן וועלכע האָבן אליין ניט גיהאַט פון וואָס צו לעבן.

ביי בעלי־מלאכות זיינען די שידוכים גיווען פשוט'ער און נאַטירליכער. דער בחור, נאָך עטלאַכע יאָהר זיין א לערן אינגל און טאָהן כל עבודת־פּרך אין שטוב און כאָפן פודן־וויים קלעפ פון דעם בעל הבית מיט דער בעל־הבית'טע, געהן קרועה־בלועה, עסן מכות, איז לסוף גיוואָרן א „פּועל“. אויב ער איז ניט גיווען קיין פויליער, האָט ער גיארבעט זעכצן שעה אין מעת־לעת און האָט שיין צוביסלאַך פערדינט, זיך אויסגיקלײדט, גיטראָגן שטיוול מיט הויכע קאַרקעס, א היטל מיט א לאַקירטן דאַשיק, גישיירן די האָר מיט א „טשאָפּרינע“ (מעשה פראַנט) און שיין גיוואָרפן פון ווייטן א אויג אויף חאשקען אדער באשקען, א דינסט־מיידל מיט שוואַרצע אויגן, לייגנע צעפּ און רויטע באַקן מיט חן־גריבלאַך, וועלכע איז אויך, ווי ער, צו צעהען יאָהר א יתומה, שיין גיווען א ניאַנקע צו קינדער, גיגעסן די איבערגיבליבענע שטיקלאַך ברויט פון טיש און אמאָל אָפּגיבסן א שטיקל בייגל ביין קינד, אדער ארויסגיגנב'עט שטילערהייט

פון טעפּל א שטיקל קאשע א. ד. ג., גיטראָגן דער בעל־הבית'טעם אַנ'אַל־טע קלײדל און גרויסע צוריסענע מאַנסביל־שע שיך. נאָך עטלאַכע יאָהר דינען פּאַרן ברויט... האָט זי אָנגיהייבן נעמען צעהען, פּופּצן רובל א יאָהר.

אז זי איז שוין גיוואָרן א מויד פון אַכצן יאָהר האָט זי אָנגיהויבן וואַקסן אין דער גרעב און אין דער ברייט, דער פּנים קיילעכדיק ווי א טעלער, די באַקן גישוואָלענע ווי פּאַמפּישקעס, די קאָפּטעלע האָט זיך שווער פּאַרשפּילירט פון פּאַרנט, וויל אונטן האָט זיך פון ביידע זייטן עפּעס גישפּאַרט אַרוף און אויף דעם אָרט איז די קאָפּטעלע גיוועזן אויס־גיריבן: קורץ, א מויד ווי א צימעס... זי האָט שיין אויך גיהאַט אויפ־גיקליבן עטלאַכע צעהנדליק רובל אויף נדן. דער בחור האָט גישיקט א שדכנ'טע צו דער מיידל און ס'איז גיוואָרן מיט מזל א שידוך. פּאַר דעם נדן האָט מען גימאַכט א וועדקשטאַט, גיוואָרן זיך אַליין בעלי בתים און דער וועג פון לעבן איז שוין גימאַכט.

דער בעל־מלאכה אז ער האָט אפילו בעדאַרפט געהן „דינען" איז איהם אויך ניט זעהר שווער גיוועזן, וויל ער איז קיין מפונק ניט גיוועזן און איז צו קלעפּ און זידלעריי גיוואוינט גיוועזן, און דערצו אַלס בעל־מלאכה איז איהם די „סלוזשבע" גרינגער גיוועזן. און די ווייבל האָט זיך ווידער באַשטעלט פּאַר א דינסט אָדער פּאַר א „אַם" און נאָך גישיקט א פּאָר גילדן דעם מאַן אין פּאָלק און גיוואָרט גידולדיק אויפן מאַן. ווי אוז ווינד איז אָבער גיוועזן דעם זיידענעם יונגנמאַנטשיק אין סלוזשבע. אויסער פיזישע און מאָראַלישע באַלײדיגונג פון דעם „דיאַדקא" האָט ער נאָך מעהר גילידן אין זיינע רעליגיעזע געפיהלן, גיגעסן טרוקענעם ברויט און ניט צוגירירט זיך צום „קעסל". דערפּאַר האָט מען זיך פון העמד אויס־גיטאָן, פּאַר א קאַליקע זיך גימאַכט, אבי ניט געהן דינען אין סאָלדאַטן.

איך בין מיר דערווייל אויך א היבשער בחור'ל גיוואָרן, פּופּצן־זעכצן יאָהר. מען האָט מיר גיווויינטלאַך שידוכים גירעדט מיט צוויי־דריי הונדערט רובל, נאָר דער טאַטע האָט גיוואָלט פּינף הונדערט. איך גי־דיינק ווי ס'וואָלט אָט־ערשט גיוועזן, איין מאָל איז צום טאַטן אַריין גי־גאַנגען א בעקאַנטער ישוב'ניק און אָן שום הקדמות, פּאַר מיר אין די אויגן, טוט ער א זאָג: ר' חאַצקל! וויפיל ווילט איהר פּאַר אייער אינגל? זאָגט איהם דער טאַטע: פּינף הונדערט רובל „א! אזוי פיל האָב איך ניט" און ער איז גלייך אַוועק גיגאַנגען. דאָ מוז מען דעם טאַטן גראַדע גירעכט

געבן, ווייל אזא גיראטענער בחור'ל מיט אלע מעלות, א בן־יחיד, א איין און אייניגער, באוואָרנט פון פריזיוו, א פערווי ראזראדניק, א בעל־הבתיש קינד, מיט א אייגענער צוויי־עטאזשנער שטוב, א אומן־יד, און א שטיקל משכיל אויך, איז גיווים א מציאה אין אלע נאסן פינף הונדערט רובל. זאגט אדרבה איהר אליין אז ניט? אבער געגן א באשערטע זאך העלפן קיין טענות: „בת פלוני לפלוני", מעגסטע שרייען חי וקים, כאטש ווער צוזעצט, (מיינע שונאים) וועט דיר גאר ניט העלפן.

אין דאמאנאוויטש, א קליינער אידישער ישוב, דריי שעה מיטן אקס פון מאזיר, אין א זאוואד פון בראנפן, איז גיווען א בוך־האלטער, א בע־וואוסטער אין דעם גאנצן געגנט אלס אויסערגיוויינטלאכער פיינער איד; ר' שאול אלוקער האט מען איהם גירופן. דער פריץ פון דער אימעניע, מיכיילאוו, א גיווייסער שונא ישראל, האט אויך פון איהם גיהאלטן עולם־ומלואו: „עטא טשעסטני יעוורעי". אלע נאטשאלניקעם ווען פלעגן קו־מען אויף א רעוויזיע אין זאוואד, ווען זיי האבן גיטראפן אז „שעוועל" שטעהט ביין וואנט אין טלית און תפילין און דאוונט, האבן זיי גימוזט וואַרטן ביז ער וועט ענדיקן, ניטשעווא ניע פאדעילאייעש! (ניטא ווען צו מאכן) מעגסט שיטן אונטער איהם פייער, וועט ער זיך פון אָרט ניט ריהרן! גירעדט האט ער בנעימות, שטיל, און גיציילטע ווערטער, קיין מאל קיין גראב וואָרט חלילה פון מויל ניט ארויס. אז מען פלעגט איהם זעלטן ווען אריינברייגען אין כעס, האט ער העכסטנס גיזאגט „א! קרעפלאך זאלט איהר עסן".

א נדבה האט ער גיגעבן קיינער זאל ניט באמערקן. און א ריינער איז ער גיווען: די שטיוועלאך גיפוטצט, די באָרד פארקעמט, די פאות אונטער גיגרייזלט. קורץ — דאס איז גיווען א זעלטענער איד ווען מען זעהט ניט אזעלכע. צו די אלע מעלות איז ער גיוויינטלאך א גרויסער קבצן גיווען. זיין פרוי זלאטע איז אויך א ציבטיקע אידענע און א חכמה גיווען, א מיוחסת'טע פון גאלע רבנים און לומדים־משכילים. ווי אָרים זיי זיינען גיווען, דאך איז אלעם גיווען פארשמירט, פארגלעט, דער דלות האט זיך ניט אזוי גיזעהן ווי ביי אלע אידן. פינף מיידלאך גיווען, מען האט גיניט, גידריט, זאקן פאר דער פריצטע גיטאכט, דעם פאקט (מעלק־בהמות) פון פריץ גיהאלטן, קעז און פוטער גימאכט און גיפיהרט אין מאזיר. זייער מילכיגם האט א שם גיהאט פאר די ריינקייט און גוטן קאליטעי.

אסתר־רישה, מיין מאמעס א חבר'טע, אויך א גבאי'טע, פלעגט פאהרן אין דאמאנאוויטש קויפן מילכיגס; האט זי גיקענט די פאמיליע און פארגלייגט דער מאמען דעם שידוך. די מאמע איז מיט דער חבר'טע גיפאהרן (כלומרשט קויפן קעז און פוטער) און גיזעהען ווי די כלה־מיידל האט ארויסגינומען דעם טויג פון דויזע און ברויט גיבאקט; דערנאך אויסגיוועלגערט א בלעטל לאקשן און צובראקט אויף דינע לאקשעלאך. דער מאמען, וואס איז א גרויסע מבינ'טע גיווען אויף אזעלכע זאכן, איז עס צום הארצן גיווען. גיקומען אהיים האט די מאמע איבערדערציילט ווי די כלה „האט דעם ברויט אין לופט גיוואלפן מיט די שיינע הענטעלאך, ביז דער טייג איז קיילעכדיק גיוואלן, און ווי זי האט די לאקשן דין צו בראקט ווי א אמתע זייד" און אז די מיידל רופט מען מערע.

איך וויים אליין ניט פאר וואס, נאר דער נאמען „מערע" איז מיר גיפעלן גיוואלן, און עד היום הזה איז מיר דער נאמען „מערע" אין הארצן איינגיבאקן: מערע דאס, מערע יענע, איך לאז ניט ארוים דעם וואלט מערע פון מויל און אלע מאל מיט גרויס פארגינוגן. עפעס ווייך און וואר־רים קלינגט מיר דער נאמען מערע.

לב.

איך וועט א חתן.

צוגיזאגט האט דער מחותן נאר צווי הונדערט רובל נדן, אבער מיט א אמת זאגן, איז דער יחוס וועלט גיוועזן מעהר פון די דריי הונדערט רובל וואם ס'האט גיפעלט צום טאטנם פריוז. צו די תנאים האט מיר דער מחותן גיגעבן, דערווייל... נאר איין הונדערטער, אם ירצה השם פאר דער חתונה וועט מען דעם אנדער הונדערטער געבן. מיר, און אויך דער כלה, איז נאך קיין זיבעצן יאהר ניט גיוועזן. גיוויינטלאך האט איך ניט גיהעזט א קוקטאן אויף דער כלה (כאטש צוהאקט מיך, איך קען די אויגן ניט אויפהייבן) און גימוזט גלויבן דער מאמען, זי זאגט אז: די כלה איז א שיינע.

פון די תנאים פארן מיר אהיים מיטן הונדערטער אין הייזן־קעשע־נע. (קיין בווזים קעשענע האב איך מסתמא ניט גיהאט) אין מיטן וועג שטעלט מען זיך פאשען די פערד ביי א שיינעם וועלדל; איך געה מיר בע־טראכטן דעם וועלדל און זעה זיך ארום מיט אמאל אז דער הונדערטער איז אין קעשענע ניטא! איז מיר קאלעמוטנע גיוואָרן אויפן הארצן, ווי איהר קענט זיך פארשטעלן! מילא דער היזק ווי דער היזק, אבער דער בזיון! דעם ערשטן הונדערטער וואם איך האב אין לעבן גיזעהען און ניט גיקענט איינבאהאלטן. און נאך ערגער, וואם וועל איך דעם מחותן זאגן, אזא חרפה, אזא ווייטאג. צום גליק האב איך גידיינקט אז איך האב זיך אפגישטעלט ארום א ריאבינע־בוים מיט איהרע רויטע היינלאך ריאבנעם, נאר געה זוך אין וואלד א בוים! ווי מען זאגט „זוך לופט אין פעלד". קורץ — איך בין ארומגיגאנגען אין וואלד אבל וחפוי ראש, מיט הארץ קלאפענעש, און גיזוכט די בוים.

ענדליך האָט גאָט אויף מיר רחמנות גיהאַט, איך האָב גיפונען די בוים און נעבן איהר איז זיך גאַנץ רוהיג גילעגן דער הונדערטער. איך האָב זיך גישעמט אפילו עמיצן דערציילן די מעשה.

אויף סוכות האָבן די מחותנים גישיקט „אפאנאסן" מיט זיין פערד און וועגל ברייגנען דעם חתן אויף יום־טוב. דער אפאנאס איז גיווען אַ אַלטער גוי וואָס האָט אַליין זיינע יאָהרן ניט גיוואוסט. אז מען פלעגט איהם פרעגן: „אפאנאס, סקאָליקאָ טיביע לייעט?" פלעגט ער לאַכן (שטענדיק האָט ער גילאַכט, אַ גוטער גוי גיווען) „הע, הע, הע, אבאָה יעהא זגייע, מאָזעט דיעיסאטקאָוו וואסיעם, אַ מאָזעט אי באָלשע". (עם הייסט: גאָט ווייסט, אפשר אַכציק און אפשר מעהר). אַ רויטער ווי בלוט איז ער גיווען, זומער און ווינטער די זעלבע וואָרימע „סוויטקע" גיטראָגן. די האַלדז ארומגיוויקלט מיט אַ גראָבן לייוונט, אויפן קאָפּ אַ שווערע שמוים־ענע קוצמע, אויף די פים לאַפּטיעם מיט שמאטעס ארומגיוויקלט. אַלע זאַכן וואָס ער האָט אויף זיך גיטראָגן זיינען גיווען פון אייגענעם מאַטעריאַל און אייגענע ארבעט. אויגן האָט ער גיהאַט בלאָע און גוטע, אַ עהרליכער גוי, ניט קיין שכור און ניט קיין גנב, וואָס איז זעהר זעלטן צווישן גוים. דער אפאנאס האָט ליב גיהאַט „שעוועלס" פאַמיליע. פאָה־רענדיק דערציילט ער מיר די מעלות פון שעוועלן: ליודי דאָבריע, (גוטע מענטשן) אי יעהא זינקאָ דאָבראָ חאַזאייקא (די ווייב אַ גוטע בעל־הבית־טע), אי דעטקי דאָבריע (די קינדער אויך גוטע), אי יאָק שעוועל שיבקאָ פישע! (ער שרייבט גיך) אויך אַ מעלה. אי נעווסטאָ כאַראָשא, אַ שיינע כלה הייסט עס. אַ גוי איז אַ משיח לפי תומו, היינט געה און גלויב ניט אזא עהרליכן גוי? גיווים מעהר ווי צעהען שדכנים ליגנער. מיין רייזע־זאק איז גיווען אַ פשוטע פיר־קאַנטיקע קעסטל; טראָגן זי, האָט מען זי גימוזט ארומנעמען מיט ביידע הענט, טראָגן אָנגישפּאַרט אויפן בויך און אויבן צוהאַלטן מיט דער מאָרדע. דאָס איז שוין אויך גיווען אַ פראָג־רעם, וויל צו דער ערשטער נסיעה מיינער (ווי איהר ווייסט שוין) צום פריץ ארבעטן האָב איך אזא לוקסוס ניט גיהאַט, נאָר איינפאַך אַ זאק. אז איך דערמאָן זיך ברענט מיר נאָך איצטער דער פנים פון חרפה.

איך האָב שוין פריער גישריבן ווי איך האָב זיך אוסגיצייכנט מיט מיין ערשטן קידוש אין סוכה. מיין גליק וואָס די מחותנים האָבן פערשטאַנען מיין לאַגע און האָבן דאָס אראָפגישלונגען. אין שטוב, וועו די כלה איז דאָרטן גיווען, פלעג איך האַלטן די אויגן אראָפגילאָזן, זיך אַליין גי־

מוסר'ט: „פּראַ־אדם", מאַך זיך האַרט, חזק ואמץ, טוה אַ קוק, אפשר איז די כּלה נאָר ניט קיין שיינע? רעד מיט איהר, אפשר איז זי ניט קיין קלוגע?... ניין! אין האַרצן טיאַקאַעט, דער צונג פּאַראַליזירט... און די כּלה איז אויך ניט בעסער פון מיר, אַז זי האָט גיוואוסט אַז דער חתן איז אין שטוב פלעגט זי שטעהן אונטערן טיר און שעמען זיך אַריינגעהן.

מיין טאַטע האָט זיך אויך גיוואָלט אַרויסשטעלן „שיין" געגן די מחותנים און האָט גישיקט אַ בעל־העגלה מיט אַ בויד, נעמען חתן־כּלה צו זיך אויף די אַנדערע טעג סוכות, נאָר דער מחותן האָט ניט גילאָזן אונז פאָהרן אין איין וואָגן אָן אַ שומר... און איך בין גיבליבן ביי זיי אויף די אַנדערע טעג יום־טוב. חול־המועד האָט גיטראָפן אַז איך און די כּלה זיינען אין איין צימער גיוווען, גיווויינטלאַך ניט נאָר אַליין נאָר מיט די קלענערע שוועסטער. איך זעה אַז מיין כּלה האַלט צוגיפּרעסט עפעס אַ צייכנונג צום שויב פון פענסטער און קאָפּירט אויף ווייסע זאַכע וואָס זי וויל אויסהעפטן אויף אַ לייל־אַך אין „גאָב". דער צייכנונג איז שוין אַריבער אין פיל הענט פון כּלה־מיידלאַך און איז מסתמא שוין גיוווען קרום און לאָם. דאָ האָב איך זיך שוין אַנגינומען מיט כח, ניט גיקענט איינשווייגן. ניט רעדנדיק קיין וואָרט, אַרויסגינומען פון דער כּלה'ס האַנט די צייג, אויסגילייגט אויפן טיש און מיט אַ בליי־שטיפט גימאַכט דעם זעלבן צייכנונג, גוט און גיך. אַלע זיינען נאָר נשתומם גיוואָרן. „אַהא, קלער איך מיר. זעהט וואָס איך קען און ווער איך בין!"

אַ דאַנק דער געשיכטע זיינען מיר אַ ביסל היימישער גיוואָרן, כאָטש נאָך אַלס גלייך אין די אויגן ניט גיקוקט. דאָ האָט מיין כּלה גיהאַט די גילעגנהייט צו זאָגן, האַלב צו מיר האַלב צו דער וואַנט, אַז איהר טאַטע וועט דעם אַנדער הונדערטער ניט קענען געבן, איך זאָל דאָס פרייער ווייסן, כדי שפּעטער זאָל ניט זיין חס ושלום קיין סכסוכים און לייטישע גילעכטער. איך קלער מיר בעת מעשה: נאַרעשע מיידל, כל זמן מען וועט ניט סילוקן דעם נדן עד פּרוטה אחרונה וועל איך צו דער חופּה ניט נעהן, נאָר דאָך זיינען מיר די וועדטער אין נאָז אַריין... און ניט גוט גישמעקט. אָבער איך בין גיריהרט גיוווען פון דעם טאָן מיט וועלכן זי האָט גירעדט, ס'האָט זיך גיפילט אַ ערנסט און אַ בקשה פאַר איהרע אַרעמע עלטערן.

דער טאַטע האָט מיט מיר גישיקט אַ מתנה דער כּלה, אַ ווייבערשן

סדור, א קרבן מנחה אויף עברי טייטש, און א... איך שעם זיך איצטער דערציילן אויף וויפיל מיר האבן דאמאלסט ניט פערשטאנען, (ניט אזוי די אָרימקייט ווי די אומווויסנהייט) דאם איז גיוועז א מעשענע שפילקע פאר פיר גילדן. אנדערע מחותנים וואלטן זיך גיווים באלידיקט און אפשר די תנאים צוריסן, נאר מיין מחותניתטע, אלם מעהר אינטעליגענטע, האט גימאכט נעבאך א שווייג. שא שטיל, קיינער האט ניט גיוואוסט. דערפאר אבער דעם צווייטן מאל אויף פסח האב איך דער כלה גיבראכט א מתנה עטליכע שנירלאך קליינע פערל פאר וועלכע דער טאטע האט באצאלט צוויי און דרייסיג רובל. אוועקפאהרנדיק נאך יום־טוב האב איך דער כלה אפילו קיין זיי גיזונט ניט גיקענט זאגן, פון געבן די האנט שמועסט מען ניט, דאמאלסט האט מען נאר מאנסביליגיגעבן מיטן האנט שלום, אבער א אידענע קיינמאל ניט.

אין דעם ווינטער האב איך עטליכע בריף גישריבן דעם מחותן און אויסגינוצט דעם לאקשן־קודש... פון חאצקל נאטעם אפירן. איבערהויפט האב איך זיך גיוואלט אויספיינען פאר דער כלה און איהר גישריבן מיט פארב גיצאצקעטע גידרוקטע רוסישע שריפט: מאריא שעוועליעווא אלוקער", ארום גירליאנדעם מיט קווייטן און אויבן א קריינדל.

אויף וויפיל מען איז גיווען אומווויסענד און ווילד אין אונזערע מקומות קען מען פון דעם אלייז זעהן: אז א איד האט באשטעלט א חתימה'לע, האט ער גיהייסן אויסקריצן פון אויבן א „קאראנקע". קיינער האט ניט גיוואוסט אז א קאראנע קען האבן נאר א מיוחס א קניאז, א בארון, לכל־הפחות א דוואריאנין וואס האט גימעגט טראגן א רויטן אקאלישאק מיט א קאקארדע צום היטל. מען האט גימיינט אז א „קאראנקע" איז גלאט אזוי זיך א מין צאצקע. איך ווייס ניט וואס פאר א איינדרוק מיינע שוויגע צאצקעס האבן אויף מיין כלה גימאכט, נאר אויף מיין מחותן האט די קונציגע ארבעט נאריט גיווירקט. אין געגנטייל, ער איז פון מיין לערנען ניט צופריידן גיווען און האט גיוואלט איך זאל נאך מיט א רבין לערנען, נאר וויסנדיק אז ער וועט ניט אויספיהרן, האט ער נעבאך גימוזט שווייגן.

אויף פסח איז ווידער גיקומען אפאנאס מיט זיין פערדל מיך פיהרן אויף יום־טוב צו דער כלה. ווידער אבט טאג צוזאמען מיט דער כלה גיווען, נאר אונזער בעקאנטשאפט איז ניט פארווערטס גיגאנגען און ביז נאך דער חתונה האב איך מיר איהר פנים ניט גיקענט פארשטעלן. און דער אנדער הונדערטער פון דעם נדן איז טאקע גיווען „פ־א־ר־פ־א־ל־ן".

דער מחותן האָט זיך גיזעהען מיטן טאַטן און איהם גיזאָגט: „מחותן־לעבן, גלויבט מיר אַז איך קען ניט", און אַז ר' שאול האָט גיזאָגט „אין לי" האָט מען איהם גימוזט גלויבן. אָט אַזוי האָט זיך פון די פינף הונדערט רובל וואָס דער טאַטע האָט גירעכנט פאַר מיר נעמען, אויסגילאָזן „א בוידים מיט א פאָליצע".

לג.

איך האב מיט מזל חתונה.

איך מיין אז ס'איז דאָ כדאי צו פֿאַרשרייבן ווי אין יענע צייטן זיינען גיווען די מנהגים פון אַ אידישער חתונה: דעם פרייטאג וואָס פֿאַר „אויף־רופענעש", פלעגט געהן אַ שמש רופן אַלע בעקאַנטע אויף מאָרגן, פירן דעם חתן אין שול אַריין און נאָכן דאַוונען אויף לעקאַך־און־בראָנפן. פֿאַרנאַכט פלעגן קומען די כלי־זמר אָפּשפּילן לכבוד דעם חתן און מחותנים אַ שיינעם „פֿאַרשפּיל". אויף מאָרגן זיינען גיקומען בעלי־בתים פירן דעם חתן אין שול און מען האָט איהם גיזעצט אין מזרח־וואַנט, כאָטש ער האָט דאָרט קיין פּלאַץ ניט געהאַט. בעת'ן לייענען פלעגן די אַלע גירופּענע ווייבער אַריינגעהן אין דער מאַנסביל־שער שול הינטערן בימה; דער חזן מיט די זינגער פלעגן מיט אַ ניגון אויפרופן דעם חתן „יעמוד החתן!" און ווי נאָר דער חתן איז אַרויף אויף דער בימה האָבן די ווייבער איהם אָפּגישאָטן מיט קלייניע נישלאַך. (דעם חתן'ס מוטער פלעגט בריינגען אין שול אַ גרויסע פּאַטשיילע מיט נישלאַך און צוטיילן אַלע ווייבער צו בישלאַך). אויף די אַראָפּגיפּאַלענע נישלאַך פלעגן אָנפּאַלן די קלייניע אינגלאַך פון שול, איינע אויף די אַנדערע זיך גישלעפּט אויפן פּאָל; יעדערער האָט גיוואָלט וואָס מעהר נישלאַך כאַפּן, דערבי פלעגן זיי גיוויינטלאַך זיך די נעזער אָפּרייסן. צוריק פון שול פלעגט דער גאַנצער עולם געהן צום חתן אויף לעקאַך־און־בראָנפן.

נאָך הבדלה פלעגט קומען דער חזן מיט זיינע משוררים און אויך דעם חתן'ס חברים אויף „זמירות". דער חזן האָט גיזונגען „במוצאי יום מנוחה", און די בחורים פלעגן זיך צונויפלייגן יעדערער מיט עטלאַכע קאָפּיקעם און

שיקן נאָך משקה. דערפאַר אָבער ביי דער כלה זיינען גיוועז די זמירות מיט כלי־זמר און טענץ. דער כלה'ס חבר'טעס האָבן אַליין גיצאָלט די כלי־זמר פאַר זייערע טענץ. קליינע טענץ, ווי אַ פּאָליקע, אַ מאַזורקע, האָבן בילִיגער גיקאָסט; אַ לאַנסיע, אַ קאַדריל האָבן שוין טייערער גי־קאָסט. גיוווינטלאָך האָבן גיטאַנצט נאָר מיידלאָך מיט מיידלאָך, קיין בחורים זיינען דאָרטן ניט גיוועז. די נאַכט וואָס פאַר דער חופּה האָט גיהייסן דער „חתן־מאָהל"; דאָ האָבן ביי דער כלה ווידער נאָר מיידלאָך גיטאַנצט. רייכע מחותנים האָבן צום חתן־מאָהל גימאַכט אַ אָרימע וועטשערע, די אָרימע־לייט האָט מען נאָך צוגיצאָלט מיט אַ נדבה.

דעם טאָג פון דער חופּה האָבן חתן כלה גיפאַסט. דעם גאַנצן טאָג האָט מען חתן כלה גיהיט, ס'איז גיוועז אַ סכנה זיי לאָזן אַליין אָן אַ שומר, ווייל ס'האָט גיטראָפן אַז „ניט־גוטע" האָבן אויסגיכאַפּט דעם חתן אָדער די כלה... פאַרנאַכט איז גיוועז דער „בעדעקנ'ס"; אַלטע ווייבער האָבן באַזעצט די כלה אין מיטן שטוב און צופּלאָכטן איהר די האָר. די כלי־זמר האָבן אומעדיקע לידלאָך גישפּילט און די ווייבער האָבן היסטעריש גיווויינט. בפרט אַז דער ברחן האָט זיך נישטעלט זאָגן „גראַמען": „טייערע כלה־לעב, ווין, ווין, היינט איז דיין יום־הדין", איז גיוואָרן אַ יאָמער און אַ גיווין. מען האָט אַריינגיפיהרט דעם חתן און ער האָט אַרויפגיוואָרפן אויף דער כלה דעם פּרוכת (דאָס האָט גיהייסן די בע־דעקנ'ס) און באַלד האָבן די ווייבער פאַרשאָטן דעם חתן מיט „האָפּן" (אויעלבע קערנער). די כלי־זמר האָבן מיט אַ מאַרש אַוועקגיפיהרט דעם חתן (אָנגיטאָן אין אַ ווייסן קיטל אונטערן אויבער־בגד) און די מחותנים אויפן שול־הוף, וואו עס האָט שוין גיוואָרט די חופּה אויף פּיר שטעקנס. מען האָט גילאָזן דעם חתן וואַרטן אונטער דער חופּה ביז די כלי־זמר וועלן בריינגען די כלה מיט די מחותנית'טעס.

אויב דער חתן איז גיוועז פון אָרימן קלאַס פלעגן אינגלאָך שקצים זיך ערלויבן אונטערגנב'ענען צום חתן און שטעכן איהם מיט שפּילקעס, אָדער ווינטער וואַרפן מיט שניי. מען האָט גיבראַכט די כלה, די אונטער־פיהרער מיט ברענענדיקע הבדלות האָבן זיך גידרייט מיט דער פאַרשלייערטער כלה זיבן מאָל ארום דעם חתן. דער רב האָט גילייענט די כתובה, דער חזן האָט גיזונגען די ברכות און פאַרגיזאָגט דעם חתן דעם „הרי־את".

ווי דער חתן האָט די גלעזל מיט די פים צובראָכן, איז גיוואָרן פון אַלע זייטן אַ גישריי: „מזל־טוב, מזל־טוב!" די כלי־זמר האָבן פרייליך

און לעבעדיג גיקלאפט א מארש, איבערהויפט האט גיארבעט מעשים דער פויקער. די גויעם, וואסער־טרעגערינם, האבן זיך גישטעלט מיט „פולע" עמער וואסער (ס'איז מולדיק); מען האט זיי אין די וואסער קליין־גלעט גיוואָרפן. די כלי־זמר פארוים, און הינטער זיי האבן די אלטע ווייבער געהענדיק גיטאנצט אין מיטן גאס, און אזוי האט מען גיפיהרט די נייע פאר־פאלק (דעם חתן באזונדער, און די כלה באזונדער) צו דער גילדע־נער יויך. דעם טאג פון דער חופה האבן אלע פריינד און קרובים ארויסגי־שיקט יעדערער א גרויסן חופה־קולעטש.

באלד נאך דער גילדענער יויך האט זיך אנגיהייבן די חופה־וועט־שערע, וועלכע האט זיך גיצויגן כמעט די גאנצע נאכט. צווישן פיש און פלייש האבן גישפילט די כלי־זמר; ביי א רייכער חתונה האט אברעמעלע א סאלא גישפילט. נאך די ערשטע געריכטן פלעגט זיך דער בדחן, אין זאקן, שטעלן אויפן טיש און אוסרופן די דרשה־גישיינקען, דערביי האט ער יעדן מאל א גלייכווערטל גיזאגט כדי פריילאך מאכן דעם עולם: „חתן'ס צד!" דער וואס האט עפעס גישיינקט איז צוגיגאנגען און שטיל אויפן אויער גיזאגט דעם בדחן, וועלכער האט הויך מיט א קול אויסגירופן: „דאס שיינקט דעם חתן'ס פאטער און מוטער, זאלן מאריך ימים זיין, ביז הונדערט און צוואנציג יאהר, א קידוש־בעכערל פון כסף־טהור. אט שיינקט דעם חתן'ס א לייבליכער ברודער צוויי לעפלאך אויך פון ריינע זילבער, אט איז אפילו די פראבע... חתן'ס צד! ריהרט זיך! וואריים שפעטער וועל איך ניט צונעמען!" אז פון חתן'ס צד האט זיך שוין מעהר קיינער ניט גיריהרט, רופט ער אויס: „כלה'ס צד! טראגט דרשה־גישיינק! (דאס שיינקען דער כלה'ס עלטערן זאלן לעבן עד מאה ועשרים מדינות, (דער עולם לאכט פון דער חכמה) צוויי נייע מעשענע בענטש־לייכטער, שיינען כמעט ווי גאלד, נאר אן א פראבע". דערנאך געהען קרובים: אט שיינקט דער כלה'ס א לייבליכער פעטער א גאנצן רובל, אט שיינקט א מומע א גאנצן האלבן־קערבל, און נאך אמאל כלה'ס צד, קערט זיך א ביסל גיכער! די נאכט שטעהט ניט, און ווידער אמאל כלה'ס צד, ביז עמיצער קראצט זיך אוים מיט צווי גילדן אדער גאר מיט א פערציגער.

רייכע עלטערן פלעגן דעם דרשה־גישיינק אפגעבן דער יונגער פאר פאלק און ארימע האבן דאס צוגינומען אויף צאלן רח"ש וכל"ז.

ביין עסן פלעגט דער חזן געהן צו יעדן גאסט און מאכן א מי שברך, דערפאר האט מען איהם אין האנד ארויסגישטעקט עטליכע קאפיקעם,

הינטערן חזן האָט זיך נאָכגישלעפּט דער שמש מט א טעלער און גי־
קליבן קאָפּיקעס, אזוי איז אויך גיוועז אויף ברית'ן. דאָס האָט זיך ניט
גירעכנט ווי א נדבה נאָר אלס שכירות.

צו דער חופּה־וועטשערע פלעגן מייסטנס טאַנצן עלטערע מענטשן.
דער מאַנסביל, אן א קאָפּאָטע, איז גיגאַנגען א קאָזאַצקע געגן זיין דאַמע,
גימאַכט פּריסאַדקעס און קונצן מיט די פּים ווי א אמתער פּאָניע להבדיל;
געגן איהם איז גיגאַנגען א מחותנית'טע מיט די הענט אין די זייטן, אלע
ארום האָבן צום טאקט גיפּאַטשט מיט די הענט. דערנאָך האָט זיך אָנ־
גיהייבן דער „כשר־טאַנץ". דער בדחן האָט ווידער אויסגירופן יעדן
מחותן באַזונדער געהן מיט דער כלה טאַנצן. די כלה, נאָך אלץ פּארשליי־
ערט, האָט גיהאלטן א וויסע טיכעלע און יעדערער האָט גינומען א עק
פון דער טיכעלע און זיך גידרייט עטליכע מאל מט דער כלה. מען האָט
זיך גאָר ניט ארומגיזעהען ווי מיט אמאל איז עפּעס די כלה ניט גיוואָרן,
ווייבער האָבן זי ערגעץ אוועקגיפּיהרט, און שפּעטער איז שטילערהייט
דער חתן אויך נעלם גיוואָרן. אלע געסט זיינען שוין פּארמאַטערט, שלע־
פּעריג; אין די ווינקלאָך, אונטער די בייגק, אונטער די טישן ליגן אויי־
ניגע און כראָפּען... די כלי־זמר שיין אויך האַלב שלאָפּעדיגע, פיהרן אָפּ
חתן'ס צד צו זיי אהיים און דרימבלען כלומרשט א שלאָפּעדיגן מארש.
קיינער באַקלאָגט זיך ניט וואָס מען וועקט אויף א האַלבע שטאָדט אין
רעכטן שלאָף. נאָר איין מאל האָט גיטראָפן אזא מעשה: מען האָט גי־
פיהרט די מחותנים פּארבי דעם איספּראַווניקם פענסטער, אפילו א גו־
טער אדון גיוועז, לאָפּושינסקי האָט ער גיהייסן, און איז א לאַנגע צייט
ביי אונז איספּראַווניק גיוועז (ער איז ניט ווייט פון אונז גיזעסן). אין
אונזער גאַס האָט גיווייזט א אָרימע אידענע „בערקוזיכא". זי פלעגט
ארומטראָגן קאָשיקעס מיט גיפּוילטע עפּעלאָך. אין אלע קליינע שטעדט־
לאָך האָט כמעט יעדערער א צונעמענעש. בערקוזיכעס מאן, א קליינינקער,
א דערשלאָגענער שניידערל א „לאַטוטניק" פלעגט בעת'ן דאַוונען די
„הלויהס" זאָגן: הללו „בערקוזא" (הללוהו ברקיע עוזו) האָט מען איהם
גיגעבן דעם נאָמען בערקוזא.... זיין ווייב בערקוזיכע, די קינדער — בער־
קוזיקעס, און די אייניקלאָך — בערקוזיקלאָך. אזוי איז גיבליבן עד היום
הזה. מאַכט די בערקוזיכע חתונה איהרן א זון בערקוזיק, לוינט איהר ניט
אַנדערש, מען זאָל זי אויך פיהרן אהיים מיט כלי־זמר. עפּנט דער אים־
פּראַווניק דעם פענסטער און שרייט: „וואָס איז דאָס פּאַר א העזה פון

„פּאַרכאַטע אידעלאַך" ניט לאָזן שלאָפן!" די כלי־זמר זיינען שטיל גי־ווארן, און פון דאַמאָלסט אָן פלעגט מען פּאַרבי א גויעשע הויז ניט שפּילן.

אויף מאָרגן נאָך דער חופּה הייסט דער טאָג „שלייער־וואַר־מעס". מען שערט אפּ די האָר ביי דער יונגער ווייבל, מען טוהט איהר אָן א שווערן פּאַרוק מיט א היטעלע און מען פיהרט זי צום חתן'ס עלטערן אויף שלייער־וואַרמעס. עס זיינען אויך דאָ כלומרשט כלי־זמר, אָבער ס'איז שוין ניט מיט אזא טראַסק און פּריילאַכקייט ווי נעכטן.

דעם אַנדער פרייטאָג געהט ווידער א שמש'טע צו אלע קרובים און בעקאַנטע און רופט די ווייבער אין נאָמען פון חתן'ס מוטער: „האָט אייך גילאָזט בעטן יענטע שמערל'ס איהר זאָלט זיך ניט לאָזן בעטן און קומען מאָרגן פיהרן די כלה אין שול אריין". אלע פריינד שיקן אריין קוגלען, לעקאַך, סטרודל, א ביסל איינגימאַכטס, א פלעשל ראָזינקעס־ווין אָדער ביער אויף שבעה־ברכות. אלע ווייבער וואָס פיהרן די כלה אין שול אריין קומען אויפן „לעקאַך און בראָנפן", מען גיט יעדערער א שטיקל טאָרט מיט א צוקער־לעקאַך, זיי נעמען די גלעזעלע בראָנפן צו די ליפן און ווינשען אלדעם גוטעס דעם נייעם פּאָר־פּאָלק: „מען זאָל פון זיי נחת האָבן און דערלעבן קינדער און קינדס־קינדער, און גוטע ישועות אויף אידן, און משיח זאָל קומען". די ווייבער גיווינטלאַך טרינקען ניט אוים די בראָנפן, נאָר זיי טונקען אין גלעזל דעם לעקאַך ביזן דעק. שפּעטער קומען די מאַנסבילן אויף די שבעה ברכות און מען טרינקט אוים דעם אָנגישיקטן ביער. דערמיט ענדיקט זיך די וואַך פון דער חתונה.

אבט טעג פון נאָך דער חופּה, אז דער יונגערמאַנטשיק מיט דעם נייעם טלית קומט אין שול דאַוונען, זאָגט דער גאַנצער עולם ניט קיין תחנון און דערנאָך איז ער אוים מיוחס, גלייך מיט אלע אידן.

מיין חתונה איז גיווען אין מזל־דיקער שעה, שבת־נחמו שנת תר"לח. איך האָב גיזהען ווי ווייט מעגליך אז מיין חתונה זאָל זיין מיט ווייניגער טאַראַראַם, אָן ניסלאַך אין שול און אָן זמירות. ערשטנס איז מיר ניט אָנגישטאַנען אז ביי מיר זאָל מען זיך דאַרפן צוזאַמען־לייגן אויף ביער... און צווייטנס האָב איך אפילו קיין חברים ניט גיהאַט. דינסטאג, דעם טאָג פון דער חופּה, זיינען מיר מיט צווי בוידן גיקומען אין דאַמאַנאָוויטש, מען האָט אונז צוגיגרייט אין „הויף" א גוישע שטוב אויף סטאַנציע. די מאָזירער כלי־זמר מיט אַברעמעלען בראש זיינען נאָך פריהער גיקומען, ווייל זיי האָבן גיוואוסט אז צו ר' שאולן אויף דער חתונה וועלן זיך צו־

נויפפאהרן פון דער גאנצער סביבה רייכע ישוב'ניקעם מיט זייערער ווייבער און קינדער.

צו דער חופה האָב איך גיהאט א מיאוסן פסק און זיך מיין וואָרט גיגעבן אז איך זאָל שוין מעהר אונטער א חופה ניט געהן, צייט איך וועל לעבן. שטעהענדיק אונטער דער חופה האָב איך גיכאפט פון מיין ווייבל דעם ערשטן ברוך־הבא, כאטש זי איז נעבאך אין דעם גאָרניט שולדיק גיווען. די מעשה איז גיווען אזוי: פאר דער חתונה דארף זיך גראָדע טרעפן אז איך האָב גיהאָלפן דער מאמען ארויסטראָגן די פאָמויניצע מיט פוילע פאר דער בהמה'לע, נעמט די בהמה און טרעט מיר אָן מיט איהר קאָפיטע אויף א פינגער פון פום און האָט איהם גוט צוקוועטשט. איז אפשר נאָך אייך ווייניג? מאכט מיר דער שוסטער נייע עלעגאנטע קאמאשן צו דער חתונה, זיינען זיי קורץ אין די פינגער. און פאָהרנדיק אין דער איינגער בויד פערטשעפעט מען אלע ווילע איינע די אנדערע די פים. (דער טאטע איז שוין באלד גירעכט גיווען אז ער פלעגט מיר אמאל הייסן נייען גרויסע שטיוול).

די דאמאנאוויטשער אלטע ווייבער האָבן אנגיזאָגט דער כלה אז אונטער דער חופה זאָל זי טרעטן דעם חתן אויף די פים, דאָס איז א סגולה דער מאן זאָל ניט קענען „הערשן" אויף דער ווייב, ס'הייסט אז זי זאָל זיין דער „אויבער־הויכל", ניט דער מאן. כך הוה, אז מען האָט ארום מיר גידרייט די כלה זיבן מאָל, האָט זי מיר כסדר גיטראָטן און דוקא אויפן שלעכטן פינגער... קורץ — איך ווינטש ניט דעם טעם אפילו מיין ערגסטן שונא. איך האָב זיך גישעמט ווייניען פון גרוים ווייטאָג.

די חופה־ווטשערע איז גיווען אין א גרויסן סאראי. א גרוסער עולם גיווען פון אלע ארומיגע דערפער, ווער ווען דאָס ניט קומען צו ר' שאולן אויף דער חתונה? צו דער גילדענער יוך האָט אברעמעלע אליין גישפילט. אפילו די פריצים פון הויף זיינען גיקומען זעהען דעם חתן און אפגעבן מזל־טוב. נאָך א גוטער ביסל משקה האָט דער עולם אויסגיטאָן די קאפאָטעם, נאָר אין תחתונים גיבליבן און פארקאטשעט די ארבל, גיטאנצט ביזן טאָג. גוים און גויעם פון דאָרף זיינען גישטאנען ארום און גיקוקט אויף חדושים „יאָק זשידי טאנצויוט" (ווי אידן טאנצן).

לד.

ביין פריז אויף כיבוד.

אויף מאָרגן נאָך דער חופה האָבן די פריצים איינגילאָדן חתן־כלה מיט די מחותנים צו זיך אויף טהיי. איך וואָלט זיי מיטן גאַנצן האַרצן מוחל גיוועזן דעם כבוד, ווייל איך האָב זיך גיפונען אין א שלעכטער לאָגע. איך האָב גוט פּאַרשטאַנען אז זיי קוקן אויף אונז ווי אויף ווילדע מענטשן, אזוי ווי מיר קוקן היינט אויף פּערסישע אָדער תימנ׳ער אידן וואָס מאַכן חתונה קינדער צו אַכט יאָהר.

ביין אַריינגעהן צום פריז טוהט מען גיוויינטלאָך על־פּי דרך־ארץ אוים די היטל; עלטערע אידן בלייבן מיט זייערע יאַרמולקעס אויפן קאָפּ, אָבער איך, אלם שוין א שטיקל אריסטאָקראַט, בין גיבליבן בגלוי־ראש. מילא אויף מאַכן א ברכה גיט מען זיך א עצה, מען לייגט אַרויף די האַנט אופן קאָפּ, כלומרשט מען דאַרף זיך א קראַץ טאָן... אָבער וואָס טוהט מען מיט די עפּל, באַרן? מיט א טרפה'ן מעסער גאָפּל טאָר מען ניט. א ברירה האָט מען צו עסן מיט די ציין פון שטיק.. און ניט וויסנדיק ווּאו די שאָלעכץ אהינטאָן, האָב איך דאָס גימוזט אין קעשענע אַריינלייגן. דער פּנים האָט מיר געברענט פּאַר שאַנדע, זעהענדיק ווי די פּריצים קוקן און שמייכלען: „א רעכטער חתן, א ברויט געבער...“

גוים וויסן ניט אז אידן לעבן מיט בטחון: נישקשה, גאָט וועט העלפן. עטליכע יאָהר עסט מען „קעסט“ בא די עלטערן. די ווייבל זיצט אין א קרעמל און דער „מאן“, וואָס טויג להלוטן צי גאָרנישט, קנעלט ערגעץ אין א דערפל בא א ישובניק פּאַר צוואַנציק רובל א זמן, און גאָט פּאַרלאָזט ניט...

פֿאַרן אָפּזעגענען זיך מיט די פֿרײַצים האָט די פֿריצטע גיגעבן מערען (מיין ווייבל׳ס היימט דאָם) אַ שיינע מתנה, גאַנצע הונדערט רובל׳. נאָר מערע האָט באַלד אָפּגיגעבן די געלט דער מוטער, ווייל זי האָט גיוואוסט אַז די עלטערן זיינען נעבאַך פֿאַרשולדיגט איבערן קאָפּ.

נאָך דעם שלייער־וואַרמעם האָט גיטראָפּן אַ שיינע מעשה: בעת די מאַמע האָט גיבאַקט טאָרט און צוקערלעקאַך מיטצונעמען אויף דער חתונה, האָבן זיך צוויישן די פּיל׳ אויסגישלאָגענע אייער גיטראָפּן טרפה אייער מיט בלוטס־טראָפּן. אָלע עקאָנאָמנע בעל־הבית׳טע, כדי ניט לאָזן געהן די אייער לאיבוד, האָט זי פון זיי גיבאַקט קיכלאַך. זי האָט גי־ וואוסט אַז אויף אַ חתונה אין אַ דאָרף קומען גוים און גויעם זעהען ווי מען טאַנצט. איז מען זיי מכבד מיט אַ טרונק בראַנפן און פערבייסן. זיי ווישן אָפּ דעם מויל׳ מיטן ארבל׳ אָדער מיט דער פּאָלע, פערקרימען זיך, גלייך ווי זיי זיינען ניט גיוווינט צו דער ביטערער־קאָפּ, זאָגן „דזאקוי פּאַניע". מען ענטפערט זיי אויף אידיש „זאָל אייך מיט ווייטאָג ארוים, דבר־אחרים".

מילא־בכן, פיהרט מיט זיך די מאַמע אַ גאַנצן זאק מיט טרפה קיכלאַך. נאָך דעם שלייער־וואַרמעם, אָלע געסט כטוב לבם ביין (ווייל אין זאוואָד איז גוטע שפירט גיוועז) דער עולם איז אופגילייגט, פרייליך, גיפינען זיך בריה׳ם כוואטן. מען דאַרף אָפּטאָהן דער מחותנת׳טע עפעם אַ שפּיצל׳. געהען אָט די חברה־לייט און דערטאָפּן דעם זאק מיט די טרפה קיכלאַך, פרעסן אויף און זיינען צופרידן פון דער חכמה. די מאַמע האָט זיך ארומגיזעהן, אוי ווי, אַ צרה, אַ ווייטאָג! טרפה־קיכלאַך גיוועז! לאָכט דער עולם, קיינער גלויבט ניט, און קיינעם האָט עס טאַקי ניט גי־ שאַדט, גלאָט אראָפּגיגאַנגען, ניט ערגער פון כשר׳ע.

פּאַרנאַכט, מען דאַרף שיין אַ היים פּאָהרן, מען נעמט פּאַקעווען דער כלה׳ס זאַכן, דערווייסט מען זיך אז די כלה האָט ניט קיין קאָמאָד! דאָם האָט שוין מיך גוט פּאַרדראָסן; מילא דעם נדן ניט אָפּגיגעבן, אָבער אַ קאָמאָד! ס׳שטייטש, וועלכע יונגע פּאָר־פּאָלק האָט ניט ביי זיך אין צימער׳ל אַ קאָמאָד? דאָם איז דאָך דער ערשטער „צירונג", אפילו ביי קבצנים. נאָר וואָס קענען העלפן די טענות. ניטא, ניט גיוועז פּאָר וואָס צו קויפן, און אַוועקגיפּאָהרן אַהיים אָן אַ קאָמאָד, נאָר מיט אַ ווי־ בעלע. אמת, שוין איין מאָל אַ וויבעלע! אַ ראַזאַוועך עפעלע, אַ שטיי־ פינקע ווי אַ פּריש אוגערקעלע אָט ערשט פון גאָרטן, און אַ שטילינקע,

ווי א טייבעלע, מיט א אפגישוירן קעפעלע, מיט א וויים טשעפטשיקל. ביין זעגענען זיך האָט זי זיך נעבאָך ניט גיקענט אָפריסן פון איהרע עלטערן, אָן וועלטער, נאָר די טרערן האָבן גירעדט...

נארעלע, קלער איך, האָסט ניט וואָס צו ווינען, אָט וועל איך דיך באלד אהיינפיהרן אין א פאלאץ, אין א „שמאלץ־גרוב"...

לד.

אונזער פאלאק.

איך וועל אייך דאָ באקענען מיט אונזער פאלאק, וואו איך האָב מיין וווייבעלע אריינגיפיהרט. פון גאַס איז מען מיט עטליכע טרעפּ־לאך „אראָפּ" גיגאַנגען, גלייך אין קיך. נעבן טיר איז גישטאַנען א גרויסע פּאָם וואַסער, מיט א אייזערנער קוואַרט צו וואַשן די הענט און צום טרינקען; דערביי די פּאָמויניצע מיט די רעשטן פון עסן פּאר דער בהמה־לע אויף פּויל־ע. ביין וואַנט א לאַנגע באַנק אויף וועלכער מען האָט צו־גיגרייט דעם עסן. אַנטקעגן דער טיר, א גרויסע אוועון מיט א „קאָמינאָק" ביין זייט, און אונטערן אוועון איז גיוועון די קוטשקע (פּאָדפּיעטש), א נאַכט־לעגער פּאר די הינער. ביי טאָג זיינען די הינער פריי אַרום גיגאַנ־גען אין גאַנצן שטוב און גיטאָהן וואָס זיי האָבן גיוואָלט... ביין אוועון אין ווינקל זיינען גישטאַנען אלע וויקסעם, די קאָטשערע, די לאָפּעטע, און דער פּאָמיל־א.

צום גאַס צו, גלייך מיטן טיר, א פענסטער, און א ווינקל פּאר דעם „מיסט" און דעם בעזים מיט וועלכן מען האָט גיקערט די שטוב. איבער דער לאַנגער באַנק זיינען גיוועון אין וואַנט צוויי נישעס מיט פּאָליצעס פּאר דעם גיפּעס, פּליישיגע באזונדער און מילכיגע באזונדער. ביין ברעג פון די פּאָליצעס זיינען גיוועון אויסגישניטן קארבן, וואו ס'האָבן גישטעקט טאָמבאקענע לעפל.

הינטער דער אוועון איז גיוועון דער מאָמעס שלאָף־צימער; דאָרטן איז גישטאַנען דער מאָמעס בעטל און א ברייטער טאָפּטשאַן אויף

וועלכן ס'זיינען גישטאנען אלע טעפלאך. מעהר קיין „מעבל" איז דאָרטן ניט גיוועזן. אויפן אויוון האָבן זיך גיטריקנט שפּענער אויף איינהייצן.

פון קיך איז גיוועזן א אָפענע טיר (אָן טירלאָך) אין דער גרויסער שטוב. אויפן „אושאק", נעבן דער מזוזה איז גיוועזן צוגישלאָגן א קריוק, אויף איהם איז גיהיינגען דער שטוב האנד־טוך פון גראָבע לייוונט. אין דער פרי האָבן אלע מיט דעם האנד־טוך דעם פּנים אָפּגיוווישט, און א גאנצן טאָג פלעגט מען מיט איהם ווישן די הענט צו „שאו ידיכם" צום עסן, און צו „אשר־יצר"; און אמאל אויך, צו א קליינע סעודה, האָט מען איהם אויפן טיש גילייגט במקום א טישטוך. אין שטוב, צו דער רעכטער זייט, איז גיוועזן די הרובע; ווינטער האָט מען זי גיהייצט מיט גרויסע שייטלאָך האלץ און א גאנצן מעת־לעת איז זי זודיק גיוועזן. נעבן איהר איז א לאנגער ביינקל גישטאנען; דאָרטן פלעגט מען זיצן און וואַרימען דעם רוקן אָן דער הרובע.

צו דער לינקער זייט איז גישטאנען א אלטער קאסטן אויף רעד־לאָך, מיט אייזן באשלאָגן. די קאסטן איז נאָך גיוועזן פון דער מאמעס „גאָב" צו איהר חתונה, זי האָט גימוזט שטאמען נאָך פון א עלטער באָבען, ווייל מען האָט שוין ניט גיקענט דערקענען דעם קאָליר, מיט וועלכן זי איז אמאל גיפאַרבט גיוועזן. אין דעם קאסטן זיינען גילעגן אלע בעסטע חפצים, וועש און קליידער. (מערעם „גאָב" האָט מען דערווייל אויך אהין ארייניגליגט). אויף דעם קאסטן איז מען גיזעסן, אין א נויט אויך גישלאָפן. איבערן קאסטן אין דער הויך, אויף א פּאָליצע, איז אונזער ביבליאָטעק גיוועזן: צוויי גרויסע מחזורים, זעקס גרויסע עשרים־וארבע'ס, סלאָוואוטער חומשים, דעם טאַטנ'ס גיליבטער ספר „נחלת־צבי" אויף עברי־טייטש, סדורים, תהלים'ס, הגדות, קינות און נאָך אזעלכע קליין־וואַרג, און מיינע עטליכע צופליקטע, צוריסענע גמרא'ס. די רוקנס און די טאָוולען פון די אלע ספרים זיינען גיוועזן פול מיט קליינע לעכלאָך, צוגעסענע פון ווערים. אונטער דער פּאָליצע זיינען אין וואַנט גיוועזן א סך טשוועקעס, אויף יעדן טשוואק איז גיהיינגען זיין זאָך. א בערשטעלע פון פעדערן וואָס אלע פרייטאג פלעגט מיט איהר די מאמע שמירן די חלה מיט א ווייסל פון א איי. דאָ איז אויך גיהיינגען ר' מאיר בעל־הנס פושקע, דעם טאַטנ'ס טלית־זאק און דער שליסל פון שפּייכלער.

נעבן פענסטער, האַרט צום קאסטן, איז דעם טאַטן'ס וואַרשטאַטל גישטאנען מיט עטליכע אלטע אָפּגיריבענע פיילן, א קליין שרובשטאקל,

מיט נאָך אַלטע צוברעכענע שטיקלאַך גיציג. דערביי איז גישטאַנען אַ קלעצל מיטן אמבום און אַ קליין ביינקל מיט אַ לאָך אין מיטן (אויף אריינשטעקן די פינגער צום איבערטראָגן). דאָס איז גיווען די גאַנצע אַטעליע זיינע.

באַלד נעבן דעם איז גישטאַנען דער גרויסער עס־טיש. הינטער דעם טיש, צום פענסטער פון דער וואַנט איז גישטאַנען אַ לאַנגע באַנק, אַ גיפּאַרבטע מיט אַ ווענטל. (דערפאַר האָט מען די באַנק גירופן „די קאַנאַפּע"). אויף ביי נאַכט, ווען ס'איז אַ גאַסט גיווען, האָט מען די קאַנאַפּע גיקענט אָפּלייגן און שלאָפן אויף איהר. אויבן־אָן, אין ווינקל, איז גיהיינגען אַ ווינקל־שאַפּקע, אויך אַ גיפּאַרבטע מיט אַ גלעזערנע טירל. אין דער שאַפּקע פלעגן ליגן די שבת־חלה'ס, די פלעשל מיטן גלעזל אויף קידוש, די וואַקסענע הבדלה, דער בשמים שמעקער און דאָס גלייכן, זאַכן וואָס גיהערן צו קדושה.

אונטער דער ווינקל־שאַפּקע איז גיווען אַ לייגליכע באַנק, דאָס האָט זיך גירעכנט פאַר דעם אויבן־אָן: דאָרטן איז דער טאַטע ביין טיש גיזעסן און פסח האָט מען דאָרטן די עסע־בעט גימאַכט. פון דער באַנק בין איך אמאָל (נאָך גאָר אַ פיצעלע גיווען) אַראָפּגיפאַלן אויף אַ שפּיציג אייזן און אַ גרויסע לאָך אין שטערן גימאַכט. מען האָט מיר באַלד מיט „פּאַוטינע" און מיט ווייכע ברויט די לאָך פּאַרשטאָפּט און עד היום איז מיר אַ גרויסער שראַם אויפן שטערן גיבליבן. אונטער דעם גרויסן טיש איז גשטאַנען עסן פאַר די הינער, אויך שערבלאַך מיט וואַסער צום טרינקען; די הינער פלעגן די כלים איבערקערן, און נאָך עפעם טאָהן... אזוי אַז דאָרטן איז ניט איבעריגם ריין גיווען. נאָר הרגל נעשה טבע, צו אַלץ ווערט מען גיוואוינט און קיינעם ארט עס ניט, גלייך ווי עס דארף זיין אזוי.

אויף דער וואַנט וואו די קאַנאַפּע איז גישטאַנען איז אונטערן סטעליע אַ אַלטער וואַנט־זייגער גיהיינגען, מיט גרויסע שווערע מעשענע וואָג. ווען דער זייגער האָט ניט גיוואָלט גיהן, האָט מען צו דער וואָג אָנגיהיינגען דעם טויקאַטש פון שטויסל. נעבן דעם זייגער איז אַ קליינער שפּיגל גיווען; צו זעהען זיך אין שפּיגל האָט מען זיך בעדאַרפט שטעלן אויף אַ ביינקל אָדער אָפּגעהן ווייט אויף אַ מייל. (אָט דער שפּיגל פלעגט דאָס צויציהען די קונים פון דעם טאַטנ'ס פינגערלאַך). ביי דער פערטער ווענטל איז גישטאַנען דעם טאַטנ'ס בעט און נעבן

בעט איז גיוועז די טיר צו אונזער צימער. איבער דער טיר איז גיוועז א פּאָליצקע פּאר די שבת־לייכטער און א קליינער בלעכענער גאָז־לעמפּל אויף אַלע טאָג. די וועגטל וואָס האָט אָפּגיטיילט דעם טאָטנ'ס בעט פון אונזער צימער איז גיוועז פון שיטערע ברעטלאָך און אויך ניט ביזן סטעליע; די וועגטל וואָס האָט אָפּגיטיילט אונזער צימערל פון דער מאמעס בעט איז אויך גיוועז שיטער און אויך ניט ביזן סטעליע, כדי די שיין פון אונזער צימערל זאָל עטוואָס קענען באַלייכטן דער מאמעס פינסטערן צימער.

יעצט וועל איך אַרויפיהרן אין קדשי־קדשים, אין אונזער צימער. א קליין פענסטערל צום הויף, פון איהם האָט מען נאָר גיזעהען געהענדיקע פים, וויל דער פענסטערל איז גיוועז פון דערויסן ביי דער ערד. א קליין טישעלע מיט צוויי גיפּאַרבטע ביינקלאָך מיט ספּינקעס, כלומרשט ווי אמתע שטולן. צום טאָטנ'ס וועגטל האָבן מיר גישטעלט א שיינעם קאָמאָד וואָס מיר האָבן באַלד נאָך דער חתונה גיקויפט פּאר פּערצן רובל. מיין בעטל איז גישטאַנען צו דער מאמעס וועגטל, דערביי איז גישטאַנען א דעמבענע קלאָץ וואָס האָט אונטערגישפּאַרט די סטעליע. אויף דער קלאָץ זיינען גיוועז א סך טשוועקעס און אלע אונזערע בגדים זיינען ארום דער קלאָץ גיהיינגען, לאָז זיך דוכטן א קליידער־שאָפע, וואו ס'איז נאָר א פּאָליצקע גיוועז האָב איך בעפוצט מיט פּאָפּירענע גי־מאָלטע שפּיצן. אויפן קאָמאָד זיינען גישטאַנען אונזערע בעסטע זאכן: א פּאָר קליינע לייכטערלאָך, מערעם קרבן־מנחה מיט גיגילטן רוקן, א לעמפּל מיט א „גלעזל", דאָס איז שוין גיוועז א לוקסוס, וויל דער שטוב־לעמפּלע האָט ניט גיהאַט קיין גלאָז, נאָר א דינעם קנייטעלע וואָס האָט כסדר גירויכערט, און א קליין סאָמאָוואַרטשיק וואָס איך האָב גיקויפט.

נאָר דאָס שענסטע אין אונזער צימערל איז גיוועז מערעם בעט, מיט צוויי גרויסע קישענס און א דריטע א קליינינקע (א „ממזר קישעלע)" די וואָכעדיקע ציכלאָך פון די קישנס זיינען גיוועז צו איין זייט מיט לע־קאָבער פון רויטן קאָמאָז און די קאָלדרע איז אויך גיוועז א רויטע מיט שוואַרצע פּינטעלאָך. לכבוד שבת איז די בעט גיוועז אויסגיפוצט מיט וויסע ציכלאָך און א וויסע ליילאָך, אויסגיהעפט מיט דעם אזשורנעם צייכענונג וואָס איך האָב חתן־וויים, זייענדיק ביי דער כלה, גימאכט. צום וואנט, איבער מערעם בעט, האָב איך צוגישלאָגן א גרויסן „דיוואָן",

וואס איך האָב אַליין אויסגימאַהלט אויף א קאַרטאָן. מיר פלעגן זיך ניט קענען זאַט אָנקוקן אויף דער שיינקייט. שפּעטער האָבן מיר גיקויפט צוויי אמתע מעבלענע שטולן, צו וועלכע מערע האָט אויסגעארבעט ווייסע ציכלאַך, ס'איז גיוועזן פּשוט א מחיה צו זעהען.

וועז ניט די נעז מיטן ווילגאַז וואָלט עס גיוועזן א אמתר גן־עדן, אָבער צו אַלעם ווערט מען גיוואָינט. איין זאַך נאָר האָט אונז גישטערט צום גליק: איבער די שיטערע וועגטלאַך פון ביידע זייטן האָבן מיר ניט גיקענט פריי רעדן און קושן זיך; די מאַמע פון איין זייט און דער טאַטע פון דער אַנדערער זייט הוסטן, קרעכצן און שלאָפן שלעכט, מערע שעמט זיך, ניט שיין...

פון מיין פּרנסה פלעגט מען אַלע מאָל צוקויפן דאָס, יענדז, פון יעדער קלייניקייט האָט מען גיהאַט נחת, אייגענע טהיי און צוקער, א אייגענע גלעזל טהיי, פּאַר אייגענע פּאַרדינטע גלעזלעך, איז גאָר דער טעם זיסער, (גיווויינטלאַך די ערשטע גלאָז טהיי האָט מערע מיט כבוד דעם טאַטן צוגיטראָגן). איך האָב אָנגיהייבן צו בילאַך מהר פּאַרדינען און מערען א קאָפּטע אויף „קעץ" גינייט, הכלל — מיר האָבן גילעבט ווי די טייבעלאַך, גליקלאַך.

אָט אזוי בין איך ב"ה א בעל הבית'ל גיוואָרן. א ווייבעלע א כשרה, א גוטע נשמה, קיין מאָל קיין שלעכט אָדער גראָבן וואָרט פון מויל ניט ארוים גילאָזט, כאָטש זי האָט נעבאַך גיהאַט פון וואָס ניט צופרידן זיין. ניט איין מאָל האָט זי שטילערהייט גיווויינט, ניט חס ושלום פון מיר, נאָר פון שוואר און שוויגער; פיל מאָל אַבידעם איבערגיטראָגן. א מערקווירדיגע זאַך: די מאַמע מיינע האָט מערען ניט איבעריקם ליב גיהאַט; אמת, זי האָט איהר קיין מאָל קיין שלעכט וואָרט ניט גיזאָגט, אָבער ס'האָט זיך גיפיהלט א ניט־צופרידענהייט. מערע האָט גיארבעט אין שטוב ווי א גוטע דינסט, דעם שמוץ פון די הינער גרייניגט, גיוואַשן און גישאָבן דעם טיש און די ביינקלאַך ערב שבת; די מאַמע זאָגט גאָרנישט נאָר זי נעמט און וואַשט איבער, דאָס האָט מערען זעהר גיקרייגט. איבערהויפט האָט זי פון דעם גלעזיטן: ביין טיש פלעגט אָפט פּאַרקומען אז דער טאַטע פלעגט אויף מיר שרייען און זידלען, און אַלס פּאַר דעם הייליגן צדיק'ס מעשיות. אין גאָרנל זיינען מיר שוין די מעשיות גישטאַנען. מערע פלעגט מיך אונטערן טיש שציפען, איך זאָל שווייגן, ניט ענטפערן דעם טאַטן. איך בין אָבער אויף איהם פּאַרביטערט גיוועז און איך פלעג זיך ניט

קענען אפהאלטן ניט ענטפערן מיט א האַרטן וואָרט. פלעגט מערע נע־
באך אוועקגעהן פון טיש און ווייגען, ווייל ביי איהר טאַטן האָט זי אזעל־
כע סצענעס ניט גיזעהען. ס'האָט מיר גיקריינקט איהר עגמת־נפש, נאָר
איך האָב זיך דאָך ניט גיקענט אויפהאלטן, אזוי פיל איז ער מיר דער־
גאַנגען מיט זיין רבין.

לו.

איך פאהר אין ווארשעו.

דעם גאנצן ווינטער נאָך דער חתונה האָב איך אַלײן גיקלערט אז אַזוי איז קיין תכלית ניט, מען דאַרף זיך אויסלערנען בעסער ארבעטן, און זיך גיקליבן פאָהרן אין ווארשעו, זעהען ווי אוֹן מיט וועלכע גיציג אַנדערע „אמתע" בעלי־מלאכות ארבעטן. נאָך פסח בין איך מיט א דאַמף־שיף ביז פינסק גיפאָהרן אוֹן פון דאָרטן מיט א דיליזשאַנס ביז א באַן־סטאַנציע. עס זיינען דאַמאָלסט גרויסע רעגנס אוֹן מוראַ'דיגע קעלטן גיוועזן, ניט דער שאָסיי איז פאַלטרונקען גיוועזן, נאָר אפילו אין בויד איז פול מיט וואַסער גיוועזן. איין מאָל האָט זיך גאָר דער וואָגן איבערגיקערט אין בלאָטע אוֹן מען האָט גימוזט לאַנג וואַרטן ביז מענטשן זיינען אַנגיפאָהרן אוֹן דעם שווערן וואָגן אופגיהייבן; קאָם לעבעדיקע, נאַסע, צופראָרענע אויף דער סטאַנציע גיקומען. דעם ערשטן מאָל האָב איך א באַהן גיזעהען, גאָטס נסים, מען זיצט אין א שטוב מיט פענסטער אוֹן מען פאָהרט!

מיין שוועסטער האָט מיר גיגעבן איין אַדרעס צו איהר קאָמיסיאָנער אין ווארשעו; אויף נאַליוווקער גאַס איז ער גיוועסן, אין א שמוציגן הויף, פול מיט קבצנים, ס'האָט דאָרט שוין איין מאָל גוט גישמעקט..., א פרישער מענטש האָט גיקענט דערשטיקט ווערן פון דעם עיפוש. אַלע ווייַלע קומען אַריין אין הויף מענטשן, אָפּגירעסענע, מיט זעק אויף די פלייצעס אוֹן שרייען מיט משונה קולות: „האַנדליוי האַנדליוי!" אפילו אויף מיר, וואָס איך בין פון דער היים ניט גיוועזן א צו גרויסער מפונק, האָט די גאַנצע אַטמאָספערע גימאַכט א שלעכטן אייַנדרוק. „אָט דאָס איז

וואַרשעוו?" קלער איך מיר, און דער לשון זייערער! איך פֿאַרשטיי כמעט ניט וואָס מען רעדט, מען זינגט, ניט מען רעדט; און די אכסניה! פּופּצן קאָפּיקעס א בעטל, ניט טייער, און וואַנצן אומזיסט, וויפיל דו ווילסט. איך האָב גיוואַלט גלייך לויפן צוריק אהיים צו מיין ווייבעלע, נאָר וואָס זשע וועט זיין מיטן תכלית?

מען האָט מיר אָנגיוויזן א אידן א חתימה־מאַכער, אויף א בוידם אונטערן דאַך איז ער גיזעסן. איך ווייז איהם מיין ארבעט וואָס איך האָב מיטגינומען, זאָגט ער מיר: „איהר האָט זיך ביי מיר ניט וואָס צו לערנען". איך כאַפּ דערווייל א קוק ביי איהם אויפן וואַרשטאַט, איך זעה א איילשטיין מיט וואָס ער שאַרפט די שטיכל, און האָב די „מציאה" בא איהם תיכף אָפּגיקויפט פּאַר צוויי רובל. איך זעה ווידער ווי ער רייבט־אָן מיט א קוויל אויף די רעלִיעפנע שריפט, כדי עס זאָל זיך בעסער זעהען, קלער איך מיר: „יע, דאָס איז א שכל". ער האלט בעת מעשה א מעשענעם רעדעלע מיט א לעכל, פרעג איך איהם, על מה זה? זאָגט ער: „שטייטש, אפילו דאָס וויסט איהר אויך ניט? דאָס פֿאַרהיט דער שטיכל זאָל פון הינטן דעם שריפט ניט צוקוועטשן". א! אויב אזוי, איז שוין נאָר צוליב דעם אַליין כדאי גיוועזן מיין נסיעה, ווייל איך פלעג שטענדיק לזידן פון דעם און ניט גיוואוסט מיט וואָס זיך צו העלפן. ער זאָגט מיר אז ער וויסט איינעם א קינסטלער וואָס זוכט א העלפער, איך באַצאָהל איהם פּאַר זיין טרחה און ער פיהרט מיך צום קינסטלער אויף סווענטאָ־יערסקער גאַס.

אין א ריינעם ליכטיגן הויף, א גרויסע אטעליע מיט פֿרעם־מאַשינען. מען ארבעט דאָרט רעליגיעזע מעדאַלן, די אמתע גוטע קינסטליכע אר־בעט, וואָס איך האָב פריהער קיין שום בעגריף ניט גיהאַט ווי מען מאַכט אזעלכע ארבעט.

דער בעל הבית איז שוין גאָר א אלטער מאַן, א דייטשער גישמד'־טער איד. איך ווייז איהם מיין ארבעט, ער באַטראַכט און זאָגט: „האָב־זשע, באַרזע דאָבזשע" און פיהרט מיך אין זיין קאַבינעט וואו ער ארבעט, ער ניט מיר א מעשענעם פלאַק, איך זאָל מאַכן וואָס איך ווייל. נעם איך און שנייד אוים א פיינעלע. גוט, זאָגט ער, פּאַר א יאָהר צייט וועט איהר זיך אויסלערנען גוט ארבעטן. א יאָהר, קלער איך מיר, און וואָס וועט מיין ווייבל זאָגן? גרינג איז דעם אלטן תרח זאָגן א יאָהר, א קליניקייט א יאָהר!

זיין ווייב, א יונגע פֿאַליקע, האָט אַפּנים פערשטאַנען אז איך קען זיי נוצן ברייננען... זאָגט זי דעם אַלטן, גיב איהם מאַכן אין שטאַל א אַנגעל (א מלאכ'ל). ער גיט מיר א מאָדעל גיגראַווירט אין שטאָל, זעהר גוט גימאַכט, דער פּנים'ל גרויס אינגאַנצן ווי א מאַנדל און אַלם איז דאָרטן דאָ, א נעזעלע, אויגעלאַך, קלאָר, ריין, א מחיה צו זעהן.

דער אַלטער כאַפּט אַלע ווייַלע א קוק ווי איך ארבעט און שווייגט. דער מלאכ'ל מיט די פֿליגלען זיינען פֿאַרטיג, די שווערסטע, דעם פּנים'ל האָב איך אויף צום לעצטן גילאַזן. ער זעהט פון ווייטן אז איך מוטשע זיך מיט דער קעפּעלע, זאָגט ער צו מיר: „ווארט! ניט אזוי דאַרף מען דאָס מאַכן", און נעמט ארוים פון א גאַנצער מאַסע פֿאַרשיידענע פונ־צאַנען א פֿאַרטיגע רעליעפּנע קעפּעלע און טוהט א קלאַפּ אַריין און פֿאַר־טיג! ע, קלאָר איך מיר, אזא בריה קען איך אויך זיין, קורץ — עטליכע טעג פֿלעג איך אַריינקומען אויף עטליכע שעה'ן, גימאַכט דאָס, יענדז, און גיזהען ווי ער מאַכט פונצאַנען, דער עיקר שריפט־פונצאַנען; דאָס איז מיר נויטיק ווי לעבן גיווען. מען פֿאַרשפּאַרט קריצן אין די חתימות דעם שריפט, נאָר מען קלאַפּט זיי אַריין גיך און גוט. דאָס איז גאָר וואָס מיר האָט גיפעלט צו ווייסן, און איך האָב מיך דאָ מעהר ניט וואָס צו לער־נען. ס'הייסט, אויסגינארט ביין דייטש די חכמה און אפילו ניט גיזעגנט זיך, מעשה־פֿאַרך. ווען איך וואָלט קליגער און פֿראַקטישער זיין, האָב איך בעדאַרפט אַריינגעהן נאָך אין אַנדערע פֿלעץ, גיווים וואָלט איך זיך נאָך אַנדערע זאַכן אויסגילערנט, נאָר אויף דעם האָב איך קיין שכל ניט גיהאַט.

נאָך אין דערהיים איז גיווען ביי אונז א פֿלאַן, אז איך זאָל אין וואַר־שעוו קויפן גאָלד־וואַרג און מאַכן א שטיקל גישעפט. אין גאַנצן האָב איך פֿארמאַגט קאַרגע צוויי הונדערט רובל און האָב פֿאר די געלט סחורה גיקויפט. ניט וויסנדיק וועלכע סחורה איז אין דער מאָדע, האָב איך אויס־גיקליבן דאָס וואָס מיר איז גיפעלן, ס'הייסט פונקט אזעלכע וואָס איז שוין לאַנג פון דער מאָדע ארוים, (ווי מען זאָגט אז א נאָר געהט אין די קלייטן, פרייען זיך די קרעמער) געה און זיי א נביא אז היינט טראָגט מען שוין אזעלכע ניט...

איך פאָהר פרייַלאַך אהיים צו מיין ווייבל; א פֿאַרטיקער קינסטלער און א סוחר אויך דערצו! צוריק בין איך גיפאָהרן איבער מינסק און באָבריוסק און מיט א בעל־עגלה אין דאמאנאוויץ, ווייל דאָרט איז מיין

מערע גיווען. (אָן מיר האָט זי ניט גיוואָלט אַליין אין מאָזיד בלייבן) גיקומען אהיים אין אונזער גן־עדן, גיארבעט און גיוואַרט אויף קונים. נאָר מיין סחורה האָט קיינער אין האַנט ניט גיוואָלט נעמען, כאָטש גיב דאָס אָפּ אומזיסט! האָב איך גימוזט מאכן שותפות מיט באביצקי דעם זייגערמאכער. א עהרליכער מאַן גיווען און האָט גיהאַט סחורה א־לא־מאָד, נאָר ער האָט נעבאַך שרייבן ניט גיקענט; איז ער גיווען דער פער־קויפער און איך דער בוך־האַלטער. ניין יאָהר זיינען מיר גיווען שותפים און עד היום גוטע פריינד גיבליבן.

דורך א צופאַל בין איך א גאָלד־מאכער גיוואָרן און דאָס איז מיר טאַקע שטאַרק צוניץ גיקומען, ווייל פון גראַווירן און חתימות מאכן האָב איך ניט פיל פערדינט. נאָר ווי קומט צו מיר גאָלד־מאכערי? איז די מעשה אזוי גיווען: איך קום איין מאָל פון גאַס, רופט מיך די מאַמע: „ישראל־בערעלע, ישראל־בערעלע, קום גיכער, וועסטע זעהען א שיינע זאַך", וואָס איז מאַמע? קום גיכער, א סאָלדאט האָט גיבראַכט דעם טאַטן עפּעס זעהר א מאַדנעם פינגערל און דער טאַטע וויל אפילו אויף דעם ניט קוקן, ס'איז ניט נאָך זיינע כחות.

דער פינגערל איז טאַקע גיווען א מאַדנער: פיר אויסגיבייגענע דרעטלאַך, אז מען האָט זיי צוזאַמען אויפגילייגט, איז ארוים א פינגערל מיט א שיינעם פלעכטל, נאָר מען האָט בעדארפט וויסן ווי אויפלייגן די דרעטלאַך, וועלכן פריהער, וועלכן שפּעטער, מיט א געוויסן סיסטעם; ווען ניט, האָבן זיך די דרעטלאַך צופלאַנטעט און צושאַטן. איבערלאַזן דעם פינגערל וויל דער סאָלדאַט ניט כאָטש גיב איהם א קריינק! קורץ — איך האָב אויסווייניק גימאַכט די דרעטלאַך, גידרייט און גידרייט, און טאַקע פאָרט אויסגידרייט פונקט אזא פינגערל ווי יענער. דער פינגערל איז נאָך ביי מיר עד היום לזכר.

פון דאַמאָלסט אָן האָט מיך די יובעלירנע ארבעט אָנגיהייבן מעהר און מעהר אינטערעסירן. פריהער פערריכט אלטע צובראָכענע זאכן, און שפּעטער אויך נייע זאכן גימאכט, און טאַקע גוט גימאכט. אדורך־רייזענ־דער האָט מיר א שטיקל עמאל גישיינקט, און איך האָב זיך מיט גרויסע שווערי־קייטן אויסגילערנט עמאלירן. און אויך אייגפאסן שטיינדלאַך, און בין צוביסלאַך א יובעליר גיוואָרן. פון די אלע ארבעטן: גראַווירן, גאָלד־ארבעט און מסחר, האָב איך ניט שלעכט פארדינט, און מיין נאַמען איז גיוואקסן אלם קינסטלער.

לז.

דער נייער מארשאלאק.

בימים ההם איז גיקומען אין מאזיר א נייער מארשאלאק, (פּרעזוואדיטעל דוואריאנסטוואָ) ארבעניעוו האָט ער זיך גירופן. זעהר א קלוגער מענטש גיווען און דערצו א גרויסער ליב־האָבער פון שיינע ארבעט, דערפאר האָט ער ליב גיהאט גוטע בעלי־מלאכות, אפילו אידן.

פון דעם ארבעניעוון האָט מען פיל שיינע מעשיות און קלוגן שפּיצלאך דערציילט. ער איז פריהער אין פּינסק גיווען מיראָוואי־סודיע. ס'האָט גיטראָפן אז א שלעכטער אוריאדניק איז אין כעם גיווען אויף א ישוב'ניק און אנגיגעבן אויף איהם אין סוד אז ער פערקויפט בראנפן אן א פּאטענט. דער סודיע פרעגט די עדות גוים מיט א כיון, צי די וואדקא איז גיווען גוטע וואדקא, ענטפערן די גוים: (וועלענדיק דעם אידן נאך מעהר באגראָבן) קאקאייע טאם וואדקא, גאָספּאדין סודיע, טשיסטע וואדא! (וועלכער בראנפן, פּריץ, ריינע וואסער). דאָס האָט דער ארבעניעוו טאקע גיוואלט, מעהר האָט ער ניט בעדארפט, און פּסק'נט אזוי בזה הלשון: היות אזוי ווי די בראנפן איז נאָר קיין בראנפן ניט גיווען, נאָר הוילע וואסער, מילא בכן איז דער ישובניק פּטור פון שטראָף. און נאָך אזעלכע איינפאלן פלעגט ער אפּטאָהן, אזא מין אדון איז ער גיווען.

איין מאל, פאר א פּריזיוו איז דאָס גיווען, שיקט מיך רופן דער מארשאלאק: „מען דארף האָבן אין פּריסודסטווא א קאזיאנע פּעטשאט מיט א אדלער, נאָר — זאגט ער — מען מוז דאָס האָבן וואָס שנעלער. זאג איך אז מען קען דאָס מאכן אין איין טאג, אָבער פאר צוויי טעג וועט די ארבעט בעסער זיין גימאכט, די פּריזיז איז דריי רובל. גוט, לאז זיין בעסער צוויי טאג.

גיבראכט די ארבעט, ער בעטראכט לאנג, איך זעה אויף זיין פנים אז ער איז צופרידן און ער גיט מיר דריי רובל מיט פופציג קאפיקעס. זאג איך „אדוני פריץ, מיר קומט נאר דריי רובל", זאגט ער „ס'איז ווערט". גיי־ווינטלאך ניט די עטליכע איבעריקע קאפיקעס, נאר די „נאגראדע" האט מיר שטארק הנאה גיטאהן, (א בעל מלאכה איז גיכער גיווינט מען זאל איהם ניט דערצאלן).

דורך דער ארבעט האב איך אפנים ביי איהם שטארק נושא־חן גי־ווען און ער האט ביי מיר אין עטליכע טעג ארום באשטעלט נאר א „קליי־ניקייט": מאכן חתימות פאר אלע סטארשינעס און סטאראסטעס פון דעם גאנצן מאזירער אויעזד, א ערך פון זיבן הונדערט שטיק, צו רובל מיט פופציק יעדער חתימה. איך פלעג זיי מאכן דריי שטיק יעדן טאג. קורץ — דער ארבעניעוו האט מיך גישטעלט אויף די פים און מיין „רע־נאמע" איז נאך גרעסער גישטיגן. אפילו די גרויסע בעלי־בתים אין בית־המדרש האבן אויף מיר נאר מיט אנדערע אויגן גיקוקט; א קליניקייט, אנ'ארריינגעהער צום מארשאלק, ס'הייסט א קרוב למלכות און דערצו איז ער מאסף־ממון, העכער פיר רובל א טאג, וועז האט מען אין מאזיר אזעלכעס גיהערט?

דורך דעם בין איך שטארק חשוב גיוואָרן ביי דער מאזירער ארים־טאקראטיע, אפילו די נאטשאלסטווא האט פאר מיר דרך־ארץ גיהאט. זייערע דאמעס האבן ביי מיר „צירונג" באשטעלט און די מענער האבן מיינע ברעלאקן און זאפאנקעס גיטראגן, ס'איז גיווען א גאנצער יחום וועד עם האט מיינע ארבעט גיהאט. איך האב גיקענט דורך דעם ארבע־ניעוון גרייסע טובות האבן, ער האט מיך גיוואלט שיקן אין אדעם צו זיינעם א פרייַנד באראן וויטע, נאר דורך מיין בעזליודעם כאראקטער, האב איך מורא גיהאט ארויסשטעקן דעם נאז אין דער גרויסער וועלט. ערשטנ'ס מוז מען קענען גוט די רוסישע שפראך, און די הויפט־זאך, קע־נען א קריכער זיין. מען דארף קענען ארבעטן מעהר מיטן צונג, ווי מיט די הענט. ס'האט מיר אויך גיפעלט די מיטלען וואס פערגרינגערן די ארבעט, ווי גיסן און שטאמפֿעווען. מיין ארבעט איז גיווען נאר אויסגי־מאטערט מיט די הענט. איין מאל האט מיר ארבעניעוו גיבראכט פון פעטערבורג א בעשטעלונג מאכן צוויי גערבן. איך האב גימיינט אז דאס קומט מסתמא פון די הויבע פענסטער און האב ניט גיפרעגט פאר וועלבע פרייז צו מאכן. איך האב גיוואלט ווייזן וואס איך קען און האב זיך פאמע־

לעבן גיארבעט נאנצע דריי חדשים. לאזט זיך אבער אוים אז מען האט נאר ניט גיוואלט אזא טייערע ארבעט און די צוויי נערבן זיינען ביי מיר פערבליבן. איך האב אויף דעם קיין חרטה ניט, ווייל נאך ביז איצט האב איך הנאה אויף זיי צו קוקן.

איין מאל האב איך גישיקט מיט א באקאנטן מיינע א שיינע חתימה מיט א לייב, מען זאל דאס וויזן דעם בעסטן גראווער אין וואַרשעוו, וואס וועט מען אויף דעם זאגן? דער וואס האט די ארבעט גיזעהען האט גי־פרעגט: „צי טען מיסטער מא בוטי?" אין אידיש איז דער פשט אזוי, צי דער בעל־מלאכה האט נאנצע שיך? ווי א וועלט זאגט: „פארטאטשי יעדיאט קאלאטשי", ווייל דער פארטאטש, חאטש ער נעמט א קליינע פרייז, פערדינט מעהר מיט דעם וואס ער ארבעט גיכער.

נאר א דאנק ארבעניעוון, האבן מיר ניט נאר נאנצע שיך גיהאט, נאר אפילו גוטע פוטערלאך זיך גיניטט און צו ביסלאך פאר מערען בי־לייגע צירונג גימאכט. פון יעדן בגד'ל, פון יעדער קליניקייט איז מען צו־פריידן גיוועז, אייגענע הארעוואניע — איז די הנאה גרעסער גיוועז. אט אזוי האבן מיר זיך גלילקאך גילעבט.

מיין מערע האט זיך די נאנצע צייט גיוואונטשן צו דערלעבן א איי־נענעם טיש, אליין ביי זיך עסן, אליין א בעל־הבית'טע זיין. איך האב אבער מורא גיהאט אנציהען אויף זיך א גרויסע הוצאה, די פרנסה איז ניט קיין זיכערע גיוועז, ווייל ניט אלע מאל איז גינוג ארבעט גיוועז, דעריבער האבן מיר גימוזט זיין צוזאמען מיט די עלטערן, נאנצע פיהר יאהר ביי איין טיש גיזעסן... כאטש מיר האבן אונזער חלק גיצאלט, אבער דאך איז עס בילליגער גיוועז. צו דריי יאהר נאך אונזער חתונה איז די ערשטע קינד גיקומען, צום סטעליע א וויג־בעטעלע אויפגיהיינגען, איז אין צימערל נאך איינגער גיוואַרן. איך האב קאם גיפיעלט ביין טאטן, מיר זאלן זיך צוזאמען ארייגקלייבן אין דער אויבערשטער דירה, כדי ניט דארפן אליין טראגן אלע הוצאות פון דער דירה.

אין דער נייער דירה האט זיך אנגיהייבן פאר אונז א נייער גליק־ליכער לעבן. צוויי גרויסע ליכטיגע צימערן פאר אונז אליין, די וועגט מיט אבאיעם אויסגיקלעפט; דעם פאל און סאלאן האב איך אליין אויס־גימאהלט, וווי א קונציקן פארקעט; (איך האב פארגעסן דערצייל'ן אז איך בין גיוועז א גוטער מאהלער, אפילו א שיינעם שילד איבערן טויער אליין גימאכט), נייע מעבל גיקויפט, א ווייכע קאנאפע, א מעבלענעם טיש אויף

איין פום, א האלבן טוץ שטולן. צו די פענסטער האָט מערע אלײן אויסגי־
ארבעט פאָרהיינגלאָך, אלע ביינקלאָך מיט ווייסע גיהעפטע ציכלאָך בא־
דעקט; שיין, ציכטיג, ליכטיג, ס'איז א חיות צו קוקן אויף יעדער ברע־
קעלע. צו איין פענסטער האָב איך מיין קליין וואַרשטאַטל גישטעלט
און גיהיט ס'זאָל קיין פילינקע אויף דעם שיינעם פאָל ניט פאלן. קורץ —
מיר האָבן דערפילט דעם אמתן טעם צו זיין אלײן בעלי־בתים, ס'האָט
שוין גישמעקט מיט נגידות... אזוי האָבן מיר זיך גילעבט —
שטיל, רוהיג און צופרידן.

נאָר שפעטער איז אויף אונזער ריינעם הימל א פינסטערער וואָלקן
דורכגיגאַנגען. איך בין קראַנק גיוואָרן מיט א פלעווריט און גאַנצע זעקס
וואָכן גיפערליך קראַנק גיווען. איין צרה שלעפט די אַנדערע. אונזער קרוב
שמואל־יענקל דער באָקאווער האָט צו אונז פון דאָרף גיבראַכט א קינד אין
מאָזלען, און אונזער ערשטע קינד איז דורך דעם גישטאָרבן. האָבן מיר
דאָך אָבער א גוטן גאָט, איז אין יענער צייט, שנת תרמ"ג גיבאָרן גי־
וואָרן אונזער עלטערער זון יעקב־יוסף, א נאָמען נאָך צווויי זיידעס.

מיין טאָקער וואָס פלעגט מיר מאַכן די ענטלאָך צו מיינע חתימה־
לאָך איז גיווען א פוילער יונג, איך פלעגן האָבן פון איהם צרות, ווייל ער
האָט ניט גיוואָלט ארבעטן, האָב איך באשטעלט א טאָקארניע מיט אלע
גיצייג, אַרויסגישטעלט זי אין ערשטן צימער (דאמאָלסט זיינען שיין אלע
פיר צימערן פאר אונז אלײן גיווען, די עלטערן זיינען ווידער אראָפּ אין
דעם אונטערשטן עטאַזש) און פלעג זיך אמוזירן צו מאַכן אלײן הענטע־
לאָך און שיינע פושקעלאָך. מיין טאָקער האָט ניט גיגלייבט און איז גי־
קומען זעהען, ער האָט גימיינט אז ער וועט האָבן פון וואָס צו לאָבן.
(ער איז גיווען א שטיקל ליץ, פון אלעמען פלעגט ער לאָבן, אפילו פון
גוטע־אידן, אז מען האָט איהם גיפרעגט ווי האָט ער קיין מורא ניט
לאָבן פון צדיקים? האָט ער גיזאָגט: ס'איז ניטא וואָס מורא האָבן פאר
זיי, ווייל זיי אלײן האָבן מורא אפילו פאר א „דעסיאָטניק"). אז ער
האָט אָבער גיטראָפן פארטיגע הענטלאָך, האָט ער מיט כעס גיזאָגט:
ער וועט שיין מסתמא זיך אלײן שטיוול אויך נייען.

מיין מערע איז אפילו פון דעם שטארק ניט צופרידן גיווען, ווייל
ביין טאָקן האָלץ, איז דא פיל שמוץ און זי האָט גימווזט רייניגן, נאָר ווי
א כשר'ע אשה, האָט זי ניט גישטערט דעם מאן אין זיין רצון.

לח.

איך פאהר אין קיעוו.

מיט א יאָהר שפּעטער בין איך גיפאָהרן אין בערדיטשעוו און אין קיעוו קויפן סחורה און אַגב האָב איך גירעכנט אַריינגעהן זעהען ווי מען אַרבעט ביי לייטן. גינומען מיט זיך די אָפּדרוקן פון מיינע בעסטע אַרבעט, צו ווייזן וואָס איך קען, און זעהען וואָס מיר פעלט.

איך גיע אַריין אין קיעוו אויף קרעסטשאַטיק אין דעם גרעסטן גראַוויאַרנעם מאַגאַזין. זאָגן גלייך „אני שלמה" האָב איך ניט גיהעז'עט און גיע אַלס מיט מיין אַלטער מעטאָדע: איך ווייז מיינע א מאַנאַגראַם אויף וועלכער איך האָב דריי טעג גיאַרבעט און ווי כלומרשט בעשטעלן נאָך אייגע אַזעלכע. מה־יקר פרעג איך, זאָגט מען מיר — א רובל. איך קוק זיי אָן פאַרוואונדערט, א „רובל"? פאַר איין רובל וועט איהר אַזא אַרבעט מאַכן? קוקט מען אויף מיר אויך פאַרוואונדערט, עפּעס א מאַדנער זאַקאַזטשיק. קורץ — איך דערציל זיי דעם אמת, אז איך האָב זיך זעלבסט גילערנט און וואַלט וועלן זעהען ווי אַנדערע אַרבעטן. גלויבט מען מיר ניט אַז דאָס אז מיין אַרבעט און מען לעגט מיר פאָר איך זאָל ווייזן צו דאָס איז ריכטיג וואָס איך זאָג. מען גיט מיר א פּלאַץ מיט גי־צייג און איך זעץ זיך צום עקזאמען. איך הויב אָן ווי איך בין גיוואָרינט, אָן איבעריקע הכנות, אָן א צירקל אפילו, אָן פּאַפּיר, גלייך אַנגיצייכנט אויפן פּלאַץ. אַרום מיר שטעהען אַלע אַרבעטער און לאַכן. לאַכט, לאַכט, קלער איך מיר, מיר וועלן זעהען ווער דער לעצטער פון אונז וועט לאַכן.

ניט וויסנדיק פון אַלע מיטלען מיט וועלכע זיי אַרבעטן, האָב איך פּשוט גינומען און גימאַכט, און גוט גימאַכט. מען האָט מעהר ניט גי־

לאכט און מיך גיבעטן איך זאל בלייבן ביי זיי ארבעטן. א חודש בין איך דאָרטן גיווען און האָב זיך זעהר פיל נויטיגע מיטלען אויסגילערנט. פאר דער קריינער צייט האָב איך ביי די קיעווער גראוויאָרן א גרויסן שם באקומען, מען האָט אויף מיר גיקוקט ווי אויף איינעם וואָס איז פון דער לבנה אראָפגיפאלן.

אלע ארבעטער האָבן מיך רעספעקטירט און ליב גיהאַט, ווייל איך פלעג זיי לערנען פלייסיג און גוט ארבעטן; זיי זיינען פערטיג גיווען צו געהן פאר מיר אין פייער. די אלטע סיסטעם פון שלאָגן די לערן־אינג־לאָך האָט אויפגיהערט, נאָר מיט גוטן מוסר האָב איך אין זיי ליבע צו דער ארבעט איינגיפלאַנצט. דאָס האָט מיר פיל מוטה גיגעבן, אָנשטאָט צו זיין א תלמיד, בין איך אליין א רבי גיוואָרן. צוליב מיר האָבן אלע אויפ־גיהערט אפילו ארבעטן שבת.

אויף ווינטער האָב איך ווידער א איינלאדונג באקומען, מיט דריי רובל א טאָג גיהאלט, דאָס איז דאמאלסט זעהר א גרויסע פרייז גיווען. ס'איז מיר אפילו זעהר שווער גיווען צו שיידן זיך אויף א גאנץ ווינטער מיט מיין מערען, נאָר דער חשק צו דער ארבעט האָט גובר גיווען. דעם ווינטער האָב איך גרויסע פראָגרעסן גימאכט אין אלע פערשיידענע פאכן פון גראָווער־ארבעט, איך האָב אפילו אין פאלמע־האלץ קלישעען גימאכט; דאָס איז נאָר א ניים גיווען בא מיר.

יענעם ווינטער אין יאָהר תרמ"ה איז גיווען דער הונדערט־יאָה־ריגער יובילעי פון דעם גרויסן אידן און פילאַנטראָפ משה מאָנטעפיאָרע. די קיעווער משכילים, ווי יהל"ל און אנדערע, האָבן בא מיר באשטעלט מאכן זשעטאָנעם, א מגן־דוד מיט מאנטעפיאָרעם פאָרטרעט. (דער זשעטאָן גיפינט זיך יעצט מיט נאָך מיינע אנדערע זאכן אין מוזעי „בצלאל" אין ירושלים). דערנאָך האָב איך אויך גימאכט מעדאלן מיט די פאָרטרעטן פון דעם קייזער ניקאָלעי און אלעקסאנדער און נאָך פיל אנדערע אינטערעס־נע ארבעט.

ווי א שבור אין בראָנפן, אזוי האָב איך זיך מיטן גאנצן לעבן ארויינ־גיווארפן אין דער ארבעט. מיר איז ווינציג גיווען דער טאָג און איך פלעג אויפשטעהן דריי א זייגער פאָרטאָג ארבעטן. כדי איך זאל ניט פארשלאָפן, פלעגן מיינע איבערגיגעבענע און דאנקבארע תלמידים וואכן איינער נאָך דעם אנדערן יעדערער א שעה, ביז דריי א זייגער מיך אופוועקן. די גאנצע וועלט האָב איך פארגעסן, קיין זאך אויסער דער ארבעט האָט

פאר מיר ניט עקזיסטירט. איך האָב אויך גיהאַט נחת וואָס אויניגע פון מיינע תלמידים, קוקנדיק אויף מיר, האָבן אויך פלייסיג גיאַרבעט און זיי זיינען טאַקע שפּעטער גוטע בעלי־מלאכות גיוואָרן. איך האָב זיך גיפיהלט פעסט אין מיין ארבעט און אַליין גיקוקט אויף זיך מיט דרך־ארץ ווי אויף א פאַלקאַמענעם בעל־מלאכה.

יענעםווינטער איז מיין צווייטער זון שלמה־פּנחס גיבאָרן גיוואָרן, וועלכער האָט מיך שפּעטער מיט זיין טאַלאַנט איבערגישטיגן און פיל גיהאַלפן אַלע מיינע שפּעטערדיגע גרויסע ארבעטן.

אָט אזוי זיינען אַוועק עטליכע יאָהר, ווינטער אין קיעוו גיארבעט און אויף זומער פלעגט מען מיר צושיקן ארבעט פון קיעוו, חארקאָוו און אַנדערע שטעדט. ווער עס האָט א שווערע באַשטעלונג גיהאַט, „כל דבר הקשה", האָט מען דאָס מיר גישיקט. גיווינטלאַך האָבן זיי זיך די סמעטענע גינומען און מיר דעם זויער־מילך גיגעבן.

לט.

מען פערנעמט מיך אין אבלאווע.

קיין וואהן־רעכט אין קיעוו האב איך ניט גיהאט און אויך ניט גיקענט האבן, ווייל אין פאניעס שולחן־ערוך איז דאָ א בפירוש'ער דין, אז יעדער מייסטער, ער מעג זיין דער גרעסטער קינסטלער, דארף האבן א „פאפיר" וואו ער האט זיך די ארבעט גילערנט. פון וואנען זשע האב איך אזא פאפיר גיקענט האבן? כמעט אלע רעכט־לאזע אידן זיינען אויף פאדאל גיזעסן, דעריבער זיינען דארט שטענדיק אבלאווע גיווען. אויף א יאגד אין וואלד פאלן אן מענטשן אויף חיות און דאָ פלעגן חיות־רעות אנפאלן אויף מענטשן.

די שרעקליכע רדיפות און בזיונות וואס די אומגליקליכע פלעגן איבערטראגן זיינען אלעמען בעווואוסט. עס פלעגט קומען די נאכט, האט יעדער איד, ווי א מויז, גיזוכט א לאך וואו ערגעץ איבערנעכטיגן; אויפן טייך אין א בארקע, אין קעלערס, אויף בוידימער און אלע אומציכטיגע ערטער... און פאר אזעלכע שיינע ערטער האט מען בעדארפט פריהער אונטערקויפן דעם דוואָרניק, דאס האט אבער ניט אלע מאל גיהאלפן.

אין מיטן נאכט פלעגט זיך פאליציי ארויינרייסן אין די הייזער, אפילו צו די וואס האבן גיהאט וואהן־רעכט, און זוכן אין די בעטן, אונטער די בעטן; אראפשלעפן פון די בעטן האלב־נאקעטע מיידלאך, אפילו קראנקע פרויען, טאמער בעהאלט זיך אונטערן פערינע א זינדיגער איד. אז אך און ווי צו אזא רעכט! אז מען איז קיינמאל ניט זיכער גיווען צו שלאפן רוהיג א נאכט. וועט רעדט שוין אז מען האט דערטאפט א אידן אן רעכט! ערשטן דער אפפירן אין אוטשאסטאק מיט כלי־זמר און דארטן

נעכטיגן מיט גנבים און מערדער, אין שמוץ; פון צוזעצן זיך איז גאָר קיין רייד ניט, די באָרוועסע שכורים וואָס זיינען דאָרטן ווי ביי זיך אין דער־היים, פֿאַרנעמען אַלע ביינק. אַז זיי דערזעהען די ניי־אָנגיקומענע אידן, איז קודם־כל בעטן זיי טרינק־געלט, דערנאָך שלאָגן זיי די אידן מכות־רצח. ערשט אויף מאָרגן נעמט מען ביי זיי צו די פֿאַספּאָרטן און מען גיט זיי פֿראָכאָדנאיעס. ביין אויספֿרעגן זאָגט גיוווינטלאַך יעדערער אַז ער איז ערשט היינט גיקומען. מען דערציילט אַז אין מאָל האָט מען צוויי אידן גיבראַכט, איינער זאָגט אַז ער איז נאָר וואָס גיקומען אין קיוו, זאָגט דער אַנדער איד: „אויב ער איז ערשט היינט גיקומען, בין איך גאָר אין דער היים". גאָר אין מיטן טאָג פֿלעגט מען אויך מאַכן אָבלאָווע אין גאַס און פֿאַרנעמען יעדערן וואָס האָט נאָר א אויסזעהען פון א אידן גיהאַט.

די אומגליקלאַכע וואָס מען האָט גיכאַפּט צום צווייטן מאָל שוין מיט א פֿראָכאָדנאָיע, האָט מען אָפּגישיקט אין זייער שטאָדט מיט אונטערפיהרער. ס'הייסט מיטן עטאַפּ. אַזא וועג האָט גיקענט דויערן וואָכן און חדשים; זיי פֿלעגן זיך נעבאַך אויסוואַלגערן אין אַלע אָסטראָגן וואו דער עטאַפּ האָט זיך אָפּגישטעלט; וואו קיין באַהן איז ניט גיוועזן, פֿלעגט מען זיי פיהרן צו פוס, ביז מען האָט זיי פערמאַטערט, קאַם מיט דער נשמה, גיבראַכט בכבוד גדול אין דעם אָסטראָג פון זייער אייגענער שטאָדט — און דאָ ערשט האָט מען זיי גימשפּט פאַר וואָיינען אין קיוו אָן רעכט. מיינער א חבר משה בוייאַלסקעם (א פיינער יונגער־מאַן גיוועזן) איז נעבאַך גישטאָרבן אין אַזא וועג פון צרות און קלעפּ.

עם פֿלעגט אויך זעלטן טרעפֿן לעבעריביע געשיכטעס. אמאָל האָט מען גיכאַפּט אין קיוו אין מיטן גאַס איינעם, טאַקע א מאָזירער אידן, שלום דעם חזן'ס. א בערלינטשיק איז ער גיווען און האָט דערפאַר רעכט גיהאַט נעכטיגן אין זיין בערלינע, דעריבער האָט ער ניט שטאַרק מורא גיהאַט פאַר דער פּאָליציי. אָט דער אידל איז גיווען א גרויסער בריה צו פארשטעלן זיך פאַר א שטומן, אָדער א משוגענעם (אויך א מין לץ גיווען) א הויבער, א דאַרער, מיט א געל אויסגישציפּעט בערדל, א צוקנייטשט פּנים ווי ביי א אָבעזיאַנע; נאָר א קוק טאָן־דיק אויף איהם האָט זיך גיוואָלט לאַכן. אַז דער פּאָליציייסקער האָט איהם גיפיהרט אין אוטשאַסטאָק האָט ער גינומען מאַכן שטיק, ס'איז גיוואָרן ארום א רעדל מענטשן און אַלע האָבן גאָר אָנגיקוואָלן פון זיינע תנועות; דעם פּאָלי־

צעיסקען האָט זיך ניט גיוואָלט פיהרן מיט א משוגענעם און ער האָט איהם אָפגיליאָזן. נעמט אָט דער שלום און לויפט נאָך דעם פּאָליציאַנט און שרייט, סטאָי, פּאַני, סטאָי! „וואָס ווילסטע דו, זשיד?" — פּריץ, זאָגט ער, דו האָסט ניט גיזעהען אָט אזא גרויסן דימענט? און לייגט אויף צוזאַמען ביידע קולאַקעס — ניין, — איך אויך ניט, זאָגט דער אידל און פּאַרקאַטשעט די פּאָלעס און גימאַכט פּיס. א פּריילאַכער מענטשל איז דער שלום גיווען, אז ער האָט חתונה גיהאַט מיט זיין צווייטער ווייב פון דער שטעטעלע וועלעדניק, טאַקע דעם וועלעדניקער צדיק'ס א קרובה, האָט ער גיזאָגט צו זיין נייער ווייב: „אויב דו וועסט זיין א גוטע ווייב, וועל איך אַלע מאָל נעמען א ווייב פון וועלעדניק".

נאָך א חכמה דערציילט מען פון דעם שלום דעם חזן'ס. אין אונזער גאַס האָט געוואוינט א שלעכטער איד, עפּעס א מין ווילדע בריאה, קיין־נער האָט מיט איהם קיין גישעפטן ניט גיהאַט, וועלווּל מייטעם האָט ער גיהייסן. א אמתר רשע איז ער גיווען. ער פלעגט זיין ווייב און קינדער אפט שלאָגן הרגנען, זיינער א איינגל איז פון די קלעפּ משוגע גיוואָרן. דער וועלווּל האָט גיהאַט א קלייטעלע מיט גוישע סחורות, מאַכאָרקע, טאַראַן, דזשנאַבטס. איין מאָל באַגעגנט אָט דער שלום דעם נאַדזיראַטעל און זאָגט איהם: קום מיט מיר איך וועל דיר ווייזן אין א קלייט א פּאַלישע וואָג, נעבטן האָט וועלווּל גישלאָגן זיין ווייב מיט א צעהן־פונטיק, בין איך, זאָגט ער, א בעלן גיווען איבערוועגן דעם צעהן־פונטיק, האָט איהם גיפעלט צוויי לויט.

אויף קרעשטשאַטיק, דאָרטן וואו איך האָב גיאַרבעט, זיינען זעלטן גיווען אָבלאָווּעס, וויל דאָרטן זיינען גיזעסן מיוחסים, ערשטע־גילדע, נאָר דעם לעצטן וויינטער האָט מיך די פּאָליצע דערטאַפּט. גלילקליכער־ווייזע איז דאָס צוגיגאַנגען כלומרשט מענטשליכער. אין מיטן טאָג איז אַריין דער אָקאָלאָדאַנער און כאַטש ער האָט אונז ביי דער אַרבעט גיטראַפן, דאָך האָט ער אונז „גיבעטן" אין אוטשאַסטאָק; מיר זיינען עטליכע מענטשן גיווען, דאָך האָט אונז נאָר איין פּאָליציימקער גיפיהרט. אונזער בעל־הבית'טע איז תיכף גיקומען און האָט אונטערגישמירט, איז דאָס גיך ציגעגאַנגען און מען האָט אונז באַלד פּראָבאַדנייעם גיגעבן. די מעשה איז מיר ניט אַנגישטאַנען און איך האָב מער אין קיעוו ניט גיוואָלט פאָהרן.

איידער איך בין דעם לעצטן מאָל פון קיעוו אַהיים גיפאָהרן, איז

צו מיר גיקומען א בעקאנטער גראווער און דערציילט מיר א געשיכטע, אז זיינער א פריינד א יובעליר האָט זיך אָנגינומען מאכן א קליין מענטשעס'ן סקעליעט פון גאָלד און גיפינט זיך אין א שלעכטער לאָגע, ווייל ער קען ניט ארויסקריכן פון דער ארבעט און ער בעט מיך, איך זאָל ארויינגעהן זעהען, אפשר וועל איך איהם קענען א עצה געבן. העלפן א בעל מלאכה האָב איך אלע מאל ליב גיהאט, איך קום ארײַן און זעה: ס'שטעהט א מענטשעסער סקעליעט און דער יובעליר ווייזט מיר אָנגיהיי־ בענע גלידער, וואָס טויגן מסתמא אויף צעהן כפרות. (ס'איז ווירקליך גיוועזן א אוממיגליכע זאך צו מאכן, ווייל דער סקעליעט האָט בע־ דאַרפט זיין אינגאנצן אכט סאנטימעטער די גרויס) נאָר דערפאר גיפא, ווייל דאָס איז שווער גיוועזן, האָט זיך מיר שטארק פארוואָלט די ארבעט מאכן און איך וואָלט דאָס אפילו פאר אומזיסט אָנגענומען. גוט, זאָג איך — פארפאקט דעם סעקליעט! איך האָב אליין אויך א טעות גיהאט און גימיינט אז פאר א חודש צייט וועל איך דאָס קענען אויפמאכן און האָב נאָר הונדערט רובל פאר דער ארבעט גיבעטן. דער יובעליר איז מלא שמחה גיוואָרן, — איהר וועט ראטעוועז מיין נאָמען — זאָגט ער. זיינען מיר, הייסט דאָס, ביידע צופרידן גיוועזן; ער איז פטור גיוואָרן פון א צרה און איך וועל האָבן אויף וואָס צו מאטערן־זיך, און וואָס די זאך איז שווערער, איז מעהר אינטערעסנע אויספירן זי.

אז איך האָב גיבראכט א היים דעם סקעליעט איז ארוים א קלאנג אין שטאָדט, אז ישראל בער חאצקלס האָט גיבראכט פון קיעוו א „מת", א אמת'ן בר־מנן. פיל מענטשן האָבן פשוט מורא גיהאט אין שטוב ארײַנגעהן, די שטוב־מענטשן האָבן זיך צו בילאך צו גיוואָינט קוקן אויף דעם שרעקליכן מת. מיט גרויס חשק און ענערגיע האָב איך זיך צו דער ארבעט גינומען, א ערך פיר חדשים האָט די ארבעט גידויערט. עפעס א קליניקייט „רמח אברים"! העכער צוויי הונדערט פיצינקע ביינדלאך צוזאמען אויפגעשטעלט און אלעס האָט זיך באוועגט. יעדער גליד מיט זיין באראקטער, מיט זיינע קרומע און גידרייטע ליניעס. וועה ס'האָט אנא־ טאמיע ניט גילערנט קען קיין בעגריף פון דעם ניט האָבן. מען דארף טאקע נאָר שטאמען פון א עם קשה עורף און דערצו האָבן אועלבע הענט און אויגן וויי די נאטור האָט מיר גישיינקט. באדעבנט נאָר, צוויי און דרייסיק ציינדלאך, יעדערער האָט זיין גיוויסע פארמע, יעדער ביינדלאך מיט איהר פראפארציע, מיט איהרע גריבעלאך, מיט איהרע בערגלאך —

אָבער גימאכט! און גוט גימאכט! אמת אז דאָס האָט מיך גוטע געלט גיקאָסט, אָבער עס איז ווערט גיווען און איך קאָן מיט שטאָלץ זאָגן, אז צייט מענטשן ארבעטן, האָט נאָך קיינער אזא ארבעט ניט גימאכט.

איך האָב זיך אויך גימאכט א קאָלעקציע מוסטער מאָנאָגראָמען — די ארבעט האָב איך באַזונדערס ליב גיהאַט — און האָב זי גיצייכנט מיט גרוים חשק. כמעט פון יעדער באַשטעלונג פלעג איך זיך א קאָפּיע מאכן; פון אזא מין הנהגה האָב איך שוין קיין נגיד ניט גיקענט זיין... דערפאַר אָבער איז ביי מיר אין סאָלאָן גיווען שיינע זאכן ווי אין א מוזעיי, וואָס טויג מיר די גבירעשאפט, איך בין גליקליכער אזוי.

איך האָב דערגרייכט מיין גרעסטן וואונש צו האָבן ביי זיך אין הויף גרינס. איך האָב ביין שכן צוגיקוויפט א שטיקל ערד און גיפלאַנצט א סעדלע, דריי יאָהר האָב איך גיארבעט דערביי, איך פלעג אפילו די ארבעט ווארפן און געהן גראָבן, שניידן, באַגיסן. וואו א גראָשן — איז אהין אריין, ס'איז אָבער ווערט גיווען, פון כל טוב איז אין סעדלע גיוואקסן. אויסער שיינע בלומען, זיינען דאָרטן די בעסטע יאָגידעס און מאָלינעס גיווען, בוימלאָך פון אלע סאָרטן, אפילו רויטע ראבינעס האָבן ניט גיפעלט. פאר די קינדער איז דאָרטן א קאטשעליע (א הוידע־באַנק) גיווען, הכלל דאָס איז מיין גן־עדן גיווען. אין מיטן סעדלע איז גווען א גוט באַוואקסענע ביידל. אפלו דער טאטע, וואָס איז ווייט גיווען פון די זאכן, פלעגט אויך קומען אהין שבת נאָך ווארמעס כאפן א דרעמל און קלייבן נחת. ער האָט שוין אויך גיזעהן אז מיינע דרכים זיינען ניט אזוי שלעכט און האָט אנגיהויבן לעבן מיט מיר בשלום. מישט זיך אָבער אריין דער שטן און צושטערט אונזער שלום.

מ.

דער נאייער רבי.

ויהי היום, שיקט דער שוואַרצער־יאָהר אָן אַ נאייעם רבין אין מאָזיר, יענקעלע דער יאקשיצער. מיט משונה תנועות, גישרייען און גוואלדן ביין דאוונען, האָט ער גיזוכט מאכן זיך נאייע חסידים; מיין טאַטן איז ער באלד גיפעלן, און ער איז זיינער אַ היסער חסיד גיוואָרן. די מאַמע פלעגט קאָכן וואַרמעסן און וועטשערעם און טראָגן דעם רבין מיט זיינע גבאים. דאָם האָט מיך זייער גיקרוינקט, נאָר איך האָב גאָר ניט גיקענט העלפן דערצו. דעם אַנדער יאָהר איז ווידער דער רבי גיקומען אין מאָזיר, וואו ער האָט שוין גיהאַט אַ היבש ביסל חסידים, קלייניע מענטשעלאָך, פראָסטאקעם, איבערהויפט ארימע ווייבער, וואָם פלעגן איהם אַוועק־געבן דעם לעצטן גראָשן.

דער רבי האָט גיוואוסט אז דער טאַטע האָט אַ זונדל אַ שטיקל אפיקורס; האָט ער גיוואלט ווייזן אַ „מופת" מיך מחזיר למוטב זיין, דערצו וועלן אלע זהן אז צו איהם קומען אפילו הולטייעם. ער האָט מיך דורך דעם טאַטן גיבעטן איך זאל קומען צו איהם; אגב האָט דער טאַטע אויך גיהאָפט אז דער רבי וועט קענען מיך ארויפפיהרן אויפן דרך־הישר. זאָגט מיר דער טאַטע: „מיין קינד, טוה מיר צוליב, דער רבי בעט דיך דו זאלסט צו איהם קומען". כאָטש אַ רבי איז ביי מיר טריף גיוועזן ווי די עבודה זרה, דאָך האָב איך דעם טאַטן צוליב גיטאָן און בין אין אַ פרימאָרגן גינגענגען צום רבין.

ביין טיר האָב איך גיטראָפן אַ סך ווייבער ווייגען און בעטן דעם גבאי, ער זאל רחמנות האָבן און אַרייגלאָזן זיי צום רבין, און דער גבאי

האָט מיט אכזריות זיי אָפּגישטויסן פון טיר. דער גבאי האָט מסתמא שוין גיוואוסט ווער איך בין און האָט אָן האַנט־נעלט ברייט פּאר מיר די טיר גיעפנט.

אין חדר זיינען עטליכע פּראָסטע אידן גישטאַנען, דער רבי זיצט מיטן רוקן צום עולם און זאָגט אויסווייניק דעם משניות. כדי דער עולם זאָל זעהן אז ער קען אויסווייניק דעם משניות, זיצט דערביי א מלמד מיט א משניות אין האַנט און הערט. דערנאָך האָט דער גבאי גיפיהרט דעם רבין פּראָווען נקיות... נאָך דעם האָט ער זיך ווידער צו אונז מיטן רוקן גיזעצט און געזומען זאָגן א „תורה"; גיזאָגט און גיזאָגט, צונויפגי־קלעפּט א ביידים מיט א פּאָליצע. דער עיקר איז אין דער דרשה גיווען, אז אין יעדן דור איז דאָ א „משה־רבנו"; דער צדיק הדור איז בבחינת משה־רבנו און יעדער איד מוז זיין מקושר צום צדיק. איך האָב פּערי־שטאַנען אז מיט דער „תורה" האָט ער נאָר מיך גימיינט, ווייל ער האָט גוט גיוואוסט אז דער איבעריקער עולם פּערשטייט נאָר ניט. ער פלעגט אומקערן די קאָפּ צו מיר און וועלן לייענען ביי מיר אויפן פּנים צי איך פּערשטיי זיין כונה. איך האָב זיך קאָם איינגיהאַלטן ניט צו לאַכן. מיי־נענדיק אז ער איז מיט מיר שוין פּאַרטיג, האָט ער אָנגיהויבן דערציילן דעם עולם מעשיות פון דעם בעל־דבר, פון דער סטרא־אחרא, פון כשוף. אלע זיינען גיווען עלעקטריזירט פון די נאַרעשע ערציילונגען און מיר האָט ממש גיעקלט צו זעהן מיט וואָם מען קען ווירקן אויף אזעלכע פינסטערע נפשות...

נאָך דעם האָט מען דערלאַנגט דעם רבין קאַווע מיט מילך. ער טרינקט אָפּ א האַלבע גלאָז און גיט מיר טרינקען זיינע שיריים, (מיט אזא „כבוד" האָט ער גימיינט מיך אינגאַנצן אָפּקויפן) ער האַלט נאָך די גלאָז און זעהט אז איך כאַפּ זיך ניט זי צו נעמען; דער מאַמענט איז גיווען זעהר א קריטישער, סטייטש, היתכן? ער איז אָבער גינוג קלוג גיווען ארויסצוגעהן פון אזא שלעכטער לאַגע, און זאָגט: „זאָל איך זאָגן אז דו ביסט פּלייש?" איך האָב זיך מיט ביידע הענט אָנגיכאַפּט אָן דער המצאה און זאָג: „יע, איך האָב שוין פּלייש גיגעסן" (איך האָב איהם ניט גיוואָלט מבייש זיין). ס'הייבט ביי איהם אָן צו שיינען דער פּנים און ער מאַכט צום עולם: „איהר זעהט! ווער עסט דאָם אזוי פּריה פּלייש? מען האָט מיר פון „אויבן" די האַנד פּערהאַלטן, דורך מיר זאָל חס ושלום א איד ניט נכשול ווערן". דער עולם איז ארויס פון די כלים פון אזא

גרויסן „מופת" און גישמוצערט מיט די ליפן או־וואָ, או־וואָ! איך האָב אִיהם ניט פאַרגונען וואָס דורך מיר איז ער נאָך הייליגער גיוואָרן; דעם מופת וועט מען צוטראָגן אויף דער גאַנצער שטאָדט און נאַרעשע מענטשן וועלן לויפן און טראָגן פּדיונות.

מיט אַ צייט שפּעטער איז דער רבי גיוועז אין מאָזירער געגנט און האָט גיפּרעגט דעם טאַטן מיט אַ בריף צי איז אַ שעת־הכושר צו קומען אין מאָזיר. האָט מיך דער טאַטע גיבעטן איך זאָל ענטפערן דעם רבין מיט אַ דעפּעש ער זאָל קומען. איך האָב אָבער ניט גיוואָלט אז די מאַמע זאָל ווידער דאַרפן קאָכן פאַר זיי און אָרימע לייט זאָלן ווידער פערמשכנען די קישעלאַך און טראָגן דעם רבין פּדיונות. האָב איך זיך ערלויבט אָפּצוּרן דעם טאַטן און גישריבן דעם רבין ער זאָל ניט קומען. פון דעם האָט זיך דערוואוסט מיין שוואָגער און דערציילט דעם טאַטן; גיוויינטלאַך איז דער טאַטע אויף מיר גיוואָרן אש־לחבה און האָט דערפאַר שטילערהייט אָפּ־גישריבן די ירושה מיין שוואָגער.

איין מאָל, פאַר פּסח, אין רעכטן סליאַקאָט און בלאָטע, איז די מאַמע גיגאַנגען, ווי אַלע מאָל, קלייבן חלה און פלייש פאַר אָרימע לייט אויף שבת; און כאָטש עם שטעהט אז שלוחי־מצוה אינן ניזוקין, דאָך האָט זיך די מאַמע פערקיהלט, גיכאַפּט א לונגען־ענצינדונג און איז גישטאָרבן, זכרונה־לברכה. א צדיקת גיוועז. דער טאַטע נעבאַך האָט זיך גיפיהלט ווי א יתום וואָס זוכט צופרידן שטעלן די וואָס נעמען איהם צו זיך און פּסח, ביי אונדזער סדר, האָט ער נעבאַך גיפּראָפּט עסן מיט א גאָפּל. דאָס האָט אונז ביין האַרצן פערנומען און מיר האָבן איהם גיבעטן ער זאָל עסן אָן א גאָפּל, ווי ער איז גיוואָינט גיוועז אַלע מאָל.

מיין מערע, ווי א כשרה אידישע טאָכטער, האָט דעם טאַטן זעהר גוט צוגיזעהען און בעזאָרגט מיט אַלעם גוטן. אין זיין ווינקל־שאַפקעלע איז גיוועז שטענדיק צוגיגרייט א ביסעלע בראַנפן מיט א קיכל; גאַנץ פרי האָט איהם מערע אראָפּגיטראָגן א הייסע גלאָז טהיי. אזעלבע וואַר־מעסן און וועטשערעם האָט ער קיין מאָל ביי דער מאַמען ניט גיגעסן און דאָס אַלעם איז גיוועז בכבוד גדול; אפילו קיין קעשענע געלט האָט איהם אויך קיין מאָל ניט גיפעלט, און נאָך מעהר פון אַלם איז דער טאַטע צו־פרידן גיוועז פון מיר,. ווייל איך האָב אָפּגיהיט דריי מאָל א טאָג דאַוונען פאַרן עמוד, קדיש גיזאָגט און אויך א פּרק משניות גילערנט. אויף דעם האָט ער זיך גאָר ניט גיריכט. פריהער אז ער פלעגט אויף מיר אין כעס

זיין, פלעגט ער זאגן: „איך בין ניט זיכער אז דו וועסט נאך מיר קדיש זאגן"; פלעגט די מאמע פון איהם לאכן: „דו ווייסט וואס? שטארב, וועסטע זעהן", איצט האט ער טאקע גיזעהען אז די מאמע האט רעכט גי־האט. פון אזא גוטע אויפפיהרונג צו איהם האט ער גיווויסנס־ביסע גיהאט. איין מאל זאגט ער צו מיר: „מיין זון, איך בין שולדיק געגן דיר, איך האב גיהאט א שלעכטן מיינונג וועגן דיר, און האב דעריבער אפגעשריבן די ירושה דיין שוואגער אישיען, היינט האב איך חרטה און וועל צוריים די צואה".

מיין מערע האט מיר ווידער א אינגעלע גיהאט, אברעמעלע, א גיראטענער און זעהר א שיינער. די עלטערע אינגלאך זיינען שוין אין חדר גיגאנגען און האבן גוט גילערנט; שלמקא האט שפעט ניט גירערט, דאך פלעגט ער אויך געהן מיט יענקעלען אין חדר און נאר פון דעם הערן אליין האט ער גיוואוסט אלץ וואס די עלטערע לערנען. יענקעלע האט שיין ניקענט צייכענען און שלמקא האט איהם אויך אין דעם דער־יאגט.

מא.

איך ווער א חולה־מסוכן.

דער לעבן געהט אָבער ניט אַלע מאָל ווי גישמירט. ענדע דעם זומער, געהענדיק אין א שלעכטן וועטער אין שול קדיש זאָגן, האָב איך זיך צוגיקיהלט און ווער, ניט פאַר קיין אידן גידאכט, גיפערלאָך קראַנק און שפּיי מיט בלוט. די דאָקטוירים, אַלע מיינע גוטע באַקאַנטע, האָבן מיט מיר מיטלייד גיהאַט און מיר גיראָטן איך זאָל פאָהרן אין קיעוו צו די באַרימטע פּראָפעסאָרן; א שלעכטער סימן, א פּנים אז איך האַלט ניט גוט. און די געלט־לאָגע איז אויך דאַמאָלסט ניט גאָר גלענצענד גיווען.

צייט איך גידיינק זיך, כאָטש איך בין ביי אַלטע און קראַנקע עלטערן גיבאָרן און אויפגיוואַקסן אין א נאַסן קעלער, זעהר ווייניג גיגעסן, קיין מאָל אויף דער פרישער לופט ניט גיווען, דאָך בין איך זעלטן קראַנק גיווען. גאָר אין מיינע ערשטע קינדער יאָהרן גידיינק איך נאָר פון מאיאווע קדחות. ס'איז מיר קאַלט גיווען, הענט און פים גיקאָרטשעט און גיטרייסלט זיך ווי א לולב, די ציינער האָבן אין מויל גיקלאַפּט. מען פלעגט מיר אויפן האַלדז אָנטאָן קאַמעייעס גישריבן מיט גישיווערטע אותיות אויף פּאַפּיר, אָדער אויף א אָפּגישיילטן האַרטן איי. אַלע ערב ראש־חודש פלעג איך מוזן נעמען „ווערים קרויט" איינגיקנאָטן אין האָניג, גיוויינטלאָך איז דערבי גיווען גישרייען מיט קלעפּ, ווייל דאָס איז גיווען זעהר פּאַסקודנע. אָבער די רפואה איז טאַקע א גוטע גיווען, ווארים באַלד נאָך דעם פלעגן ארויסנעהן לאַנגע, גרויסע און לעבעדיקע ווערים.

פון עין הרע האָט די מאַמע אַליין גיקאָנט אָפּשפּרעכן, דער נוסח איז גיווען אויף גויעש, (ווייל די סטרא אחרא פּארשטייט מסתמא ניט קיין

אידיש). דרויי מאל פלעגט זי זאגן: „סטאב בילא נא עטא דיטיא, סטאב בילא נא טאי דיטיא סטא נא האר“; ס'הייסט אזוי: וואם ס'האט גיזאלט זיין דעם קינד, זאל בעסער זיין אויף יענעם קינד וואם אויפן בארג! אויסגישפיגן דרויי מאל און טאקע באלד האט די מאמע אנגי־הייבן געגעצן. דאם איז א סימן אז די עין־הרע איז זעהר א שטארקע גיוועזן. די מאמע פלעגט שעלטן די עין־הרע געבער: „ארויסקריכן זאל זיי, רבונו־של־עולם, די אויגן, שלעכטע מענטשן, פארגינען ניט אזא טיי־ער קינד, מיר זאל ער זיין, נאך מיין קאפ זאל ער בלייבן, אזא גאלדענע קינד“. אזוי פלעגט די מאמע זיך אויסטענה'ן און צודריקן מיך צום הארצן. אבער דאם אלץ איז גיוועזן קלייניקייטן. מיט א צייט שפעטער, אויב איהר גידיינקט, האב איך פלעוועריט גיהאט, (אויך א נישקשה־דיקע קריינק) און איצטער נאר א מסוכנה קריינק. אמת אז פלעוועריט האט אויך א שטיקל שייכות צו די לונגען, נאר פאר בלוט שרעקט מען זיך מעהר. איך האב זיך שוין גיהאלטן ווי פארלארן, שאדע גיוועזן איבערלאזן מע־רען מיט פינף קלייניע קינדערלאך, (מיר האבן שוין צוויי מיידעלאך אויך גיהאט) שאדע גיוועזן לאזן דעם סעדעלע מיט די בוימעלאך. די דאקטוי־רים הייסן מיר ווארפן די ארבעט און פאהרן אין „קרים“ אין די וואריימע מקומות. איי וואם מען לאזט אהין קיין אידן ניט, און דאם וואם ס'איז ניטא מיט וואם צו פאהרן, דאם אז ניט זייער באבעם דאגה.

איהר וועט דא זעהן אין מיין באשרייבונג, אז אין מיין גאנצן לעבן, וועו עם פלעגט קומען א קריטישע לאגע, אדער עפעם א אומגליק רחמנא־לצלן, עם דאכט זיך שוין „כלו כל הקצין“, אט־טא קומט דער סוף, גיט זיך עפעם א דרויי דער רעדל צוריק און עם קומט אומגירוכט די ישו־עה. מען דארף סיידן זיין גאר א גרויסער אפיקורס ניט צוגלויבן אין השגחה־פרטית... אז גאט ווייזט דעם מענטשן: „זעה, פארך איינער, זעה וואם איך קען, אט ערשט ביסטא ביי מיר גילענן ארצה און איצט ביסטא ווידער א לייט“.

אין דער פארצווייפלטער לאגע קומט מיר אן א בריף פון א קיעווער רייכן יובעלער, וועלכער האט זיך שוין לאנג נאכגייאגט נאך מיר, מיט א איינלאדונג, איך זאל קומען צו איהם ארבעטן און אויף גוטע קאנדי־ציעס; אויך געלט אויף הוצאות גשיקט. לאז איך זיך נט לאנג בעטן און פאהר אין קיעוו. דארטן בין איך צו די גרויסע פראפעסארן גיגאנגען און איינוועגס גיארבעט און אהיים געלט גישיקט. א גאנצןווינטער בין

איך אומעטיק גיווען, מיט א לונג־און־לעבער אויף דער נאָז אָנגיהיינגען. איין מאָל האָב איך א עהרליכן דאָקטאָר דערטאָפט, (ער איז אליין אויך א קראַנקער גיווען). דער דאָקטאָר האָט מיר אָנגיזאָגט איך זאָל קיינע רפואות ניט נעמען און ארויסשלאָגן זיך פון קאָפּ מיין קריינק.

מיין יובעליר איז זיך מתקנא גיווען אין זיין קאָנקורענט וואָס האָט ביי מיר דעם סקעליעט באַשטעלט און ער האָט מיר אויך א זעלכן גי־לאָזט מאכן. די אַרבעט האָב איך מיט זיך גינומען און פאָהר א היים פרייליאָך: די קריינק אין קיעוו איבערגילאָזן און אויף א גיוויסער צייט מיט ארבעט פערזאָרגט.

ביז אָהער האָב איך גירעדט נאָר פון מאַטעריעלער לאָגע. מען איז אַזוי פאַרהאַוועט אין דער פּרנסה אז דעם עיקר, „די נשמה", פאַר־געסט מען גאָר צו דערמאָנען.

ביז פערצן־פופצן יאָהר בין איך פרום גיווען, ווי אלע אידישע קינ־דער, גימיינט אז אלע שבע חכמות זיינען נאָר אין דער גמרא. איין מאָל האָב איך דערטאָפט דעם „המליץ" און דערזעהען אז סאיז דאָ עפעס גאָר א אַנדער וועלט, א גרויסע וועלט, מיט אַנדערע אינטערעסן, מיט אַנדערע מיינונגען. דער שטן האָט אזא כח, אז ווי ער כאָפט נאָר איין האָר, אזוי שלעפט ער שוין מיט די גאַנצע קאָפּ. פון צייט צו צייט פלעג איך כאָפן א השכלה ביכל אין לשון קודש, אדער א מעשה ביכל אין אידיש; בשותפות מיט נאָך בחורים האָבן מיר דעם המליץ אויסגישריבן; אז מען האָט א ניי ביכל פון ערגעץ גיבראַכט, פלעגט מען איהם ליען איינער דעם אַנדערן און מען האָט גישלונגען די ביכלאָך ווי לעקאָך. פון „שמר'ס" ראָמאַנען האָט מען די פינגער גילעקט. מען האָט אויפגיהערט צו ביסלאָך גלויבן אין גוטע אידן און אין קבלה בכלל. וואָס מעהר ביכלאָך מען האָט דורכגילייענט, וויניקער פרום איז מען גיווארן; אין משך פון פינף־זעקס יאָהר האָב איך איבערגילייענט כמעט אלע גיפערליכע השכלה־ספרים וואָס אידן האָבן דאַמאָלסט פאַרמאָגט, ווי דער חטאת נעורים פון לילינבלום און הדת והחיים פון ברוידעס און נאָך אזעלכע. איבער הויפט האָב איך גיזוכט צו פאַרשטיין וואָס איך זעה. וועז איך האָב גי־האָט איבערגילייענט די „ידיעות־התבע" פון בערענשטיין און „תולדות־השמים" פון סלאָנימסקי, האָבן זיך מיר די אויגן גיעפענט און איך האָב גיקוקט אויף אלעמען ווי אויף בלינדע מענטשן.

נאָך פריהער, באלד נאָך מיין חתונה, האָב איך שוין אָנגיהייבן

אויסשרייבן גוטע ספרים, נאנץ תנ"ך מיט „מלבים". איהם האָב איך מעהר ווי אַנדערע מפרשים ליב גיהאַט, ווייל ער האָט גיזוכט צו ערקלערן אַלעס על פּי דרך הטבע.

איך האָב גימאַכט שיינע שטעמפּל און זיי געגעבן דעם אייבינדער, ער זאָל מיט נאָלד באָפּוצן די רוקנם פון מיינע ספרים. וואָס מעהר מיט א יאָהר, וואָס מעהר מיט א ביכל, זיינען די פּאות און דער רעקל אַלץ קירצער גיוואָרן, כאָטש איך פּלעג נאָך אַלץ געהן דריי מאָל א טאָג אין שול דאַוונען און זיך ניט ערלויבט בפרהסיה אַראָפּ פון דרך־הישר. דאָך האָט מען מיך גיהאַלטן פאַר א ביסל „גיכאַפּט", א שטיקל אפּיקורס: לייענט טרף־פּסלען, געהט קורץ גיקלייידט א. א. וו. די לעצטע יאָהרן האָב איך שוין אויך רוסישע ביכלאַך גילייענט. אָט אזוי האָב איך זיך צוביסלאַך ענטוויקלט, ווי אין מיין אַרבעט, אזוי אויך כלומרשט אין בילדונג.

מב.

אין די פאגראמען צייטן.

צו בישלאך האָט זיך אין מאָזיר אָנגיהייבן אויסבילדן א גרופּע יונגע לייט כלומרשט משכילים. מען האָט גילייענט גישמאק דעם המליץ, די הצפירה און דעם ראָזסוויעט, מען האָט אָנגיהויבן פיהלן די אידישע צרות, בפרט אין די אכציקער יאָהרן, וועו ס'האָבן זיך אָנגיהייבן די פּאָגראָמען אין יעלישאוועטגראד און אין קיעוו. ווי הייוון אין טייג, אזוי האָט די יונגוואַרג אויפגימונטערט דעם פּאַרשלאָפענעם עולם; מען האָט גילייענט די בלעטער אין שול און א טויט שרעק איז אויף יעדן גיפאלן; מען האָט גיקליבן נדבות אויף די אונגליקליכע חרוב־גימאכטע שטעדטלאך; אלע טאָג האָט מען שרעקליכע ניים גיהערט. ס'זיינען גיגאנגען קלאנגען אז פון קיעוו וועלן קומען אין מאָזיר א באנדע פּאָגראָמשטשיקעם, אין די ארומיגע דערפער האָבן גוים גיוואַרט אויף עפעם א צייכן פון נאטשאלסטוואָ.

און די נאטשאלסטוואָ אליין, כל זמן זיי האָבן ניט באקומען א „צייכן" פון דעל „הויך", פלעגן אלע זונטאג ארויספיהרן די גאנצע ראָטע סאָלדאטן און אויסשטעלן זיי מיט די ביקסן אויפן מארק, כדי אנשרעקן די מוזשיקעם, זיי זאלן ניט קלערן וועגן מאכן א פּאָגראָם. די דאנק־בארע בעלי־בתים פלעגן מכבד זיין די סאָלדאטן מיט בולקעם און בראנפן. שרעקליכע צייטן האָבן מיר דאמאלסט איבערגילעבט; יעדערער האָט גיקלערט וואו צו באהאלטן די בעסערע חפצים. די אלטע האָבן די אלטע מיטלען באנוצט, גיפאסט און תהלים גיזאגט; די יונגע האָבן זיך גיווער

צוגיגרייט, א שטאבע אייזן, א דובינקע, אבי דעם לעבן ניט אפגעבן ביליג....

אין יענער צייט האט מען אין פעטערבורג ערלויבט די חברה „חובבי ציון". מיר, יונגע לייט, האבן גיוואלט אויך אין מאזיר מאכן אזא חברה און מען האט גישיקט דעם שמש אברהם דעם געלן, ער זאל צונויפרופן די בעלי־בתים אין שול. דער שמש איז גיוועזן א גרויסער שכור, ער האט גימיינט אז מען וויל אלע אידן ארויסטרייבן אין ארץ־ישראל. די נאנצע שטאדט איז מיט שרעק גילאפן אין שול ניט וויסנדיק וועגן וואס עס האנדלט זיך, מסתמא גיווים נייע גזרות! מיר, מיט די בלעטער אין האנד, האבן גילייענט און ערקלערט דעם עולם וועגן דער חברה, אז עס איז א חוב אז יעדער איד זאל זיין א מיטגליד. קומט דער ראבינער קוגל, ניט קיין גרויסער חכם, און זאגט אז ער האלט ניט פון די נאזעטן, ער האט מורא פאר נאטשאלסטוואָ און ער וועט פריהער אנפרעגן ביי דעם מינסקער ראבינער. די אומוויסנדע בעלי־בתים זיינען דערווייל צופרידן וואס זיי וועלן שוין קיין געלט ניט דארפן געבן, זיינען מסכים מיטן ראבינער... אט אזוי איז פון דער אסיפה נאדניט גיוואָרן.

פאר אנדערע זיינען די פאגראמען נאר א גליק גיוועזן. מיין טאטן'ס א ארימע קרובה אין קיעוו, וואס איהר מאן האט מען גיהרג'עט וויל ער האט ניט גילאזן צוריסן די פערינע, האט מען זי מיט א סך קינדער אין אמעריקע גישיקט. דארטן האבן איהרע מיידלעך חתונה גיהאט מיט רייכע שניידער און אלע קינדער זיינען דארט גליקליך. אזעלכע ביישפילן זיינען אין די טויזנטער גיוועזן.

יאהרן־לאנג איז דער פאגראמען קאשמאר איבער אידישע קעפ גיהיינגען. כדי די אידן זאלן וואס מעהר לויפן פון רוסלאנד, פלעגט מען אפט דא און דארט מאכן נייע פאגראמען, און אידעלאך זיינען גילאפן.

נאר ניטא קיין שלעכטע זאך וועלכע זאל ניט האבן אויך איהר גוטע זייט. די גליקליכע אידן פון דער גרויסער וועלט האבן זיך דערמאנט אן זייערע ארימע ברידער; דעם נדיב הידוע פון איין זייט און דעם באראן הירש פון דער אנדער זייט האבן מיר צו פארדאנקען די אידישע קאלאניעס אין ארץ ישראל און אין ארגענטינע. אויך די אויפגיקומענע, רייך־גי־ווארענע אידן אין אמעריקע האבן גיהאלפן און העלפן נאך עד היום ביי יעדער קריטישער לאגע אין רוסלאנד און אנדערע אידן־פיינדליכע מדינות. אויך אין אונזערע שטעדטלאך גופא זיינען אידן נעהנטער גיוואָרן

איינע מיט די אַנדערע, מען האָט מעהר גיזאָרגט פּאַר כּלל זאָכן. אפילו ביי אונז, אין מאָזיר, וואָס האָט אַלעמאָל מעהר ניט פערמאָגט ווי חברה תהלים און חברה קדישה, האָבן יעצט יונגע לייט גימאַכט אַ חברה גמילות חסדים, צו העלפן אָרימע בעלי־מלאכות מיט אַ הלואה, אָן פּראָצענט, און נאָך אַנדערע חברות, ווי איהר וועט דאָ שפּעטער הערן. אָט אַזוי האָט זיך גילעבט ביי אונז די לעצטע עטליכע יאָהר, ביז עס איז גיקומען דער זומער אין וועלכן ס'איז פון דעם גאַנצן ביז־אַהעריגן לעבן אין איין שעה אַ תל עולם גיוואָרן.

ענדע פון דעם ערשטן טייל

צווייטער בוך

מג.

די שרפה.

ס'איז שוין ידוע, אז ס'קומט דער ליבער זומער ברענען אידישע שטעדט־לאך. פון קליינע שרפות, עטליכע הייזער אפגיברענט, שמועסט מען ניט, דאם איז א וואכעדיקע זאך. נאר ס'קומט אמאל א אמתע שרפה, וואם מאכט פון דער גאנצער שטעדטל א בארג מיט אש. אזעלכע שרפות מאכן א היסטאריע, א גיוויסן דאטום; מען ציילט אזוי פיל נאך דער ערשטער שרפה,אזוי פיל נאך דער אנדער שרפה. (מען דערציילט אז אמאל איז אין א שטעדטל גיוועז אזא וואונדער ספר־תורה, אז אין וועלכער גאם זי איז גישטאנען, האט יענע גאם קיינמאל ניט גיברענט. האט מען גיפרעגט: וואו איז היינט די ספר־תורה? — אין דער גרויסער שרפה איז זי פאר־ברענט גיוואָרן...) נאך אזא שרפה צושלעפן זיך די בעלי־בתים אויף דער וועלט קלייבן נדבות, זיי זיינען מיוחסים — א „נשרף" גיט מען א שענערע נדבה, ווי איינעם וואם קלייבט אויף הכנסת־כלה, אדער וי א ארץ־ישראל איידן מיט א גרינעם שאל, וואם האט אפשר קיין מאל ארץ־ישראל אין די אויגן ניט גיזעהען. אנדערע מאכן זיך דאם פאר א פרנסה כאטש זיי האבן קיין מאל קיין הויז ניט גיהאט. מען מאכט „א כתב" גיחתמ'עט פון א רב און אידעלאך, בני רחמנים, גיבן געלט.

אין אלטע צייטן האט יעדער בעל הבית אין מאזיר גידארפט האבן (על כל צרה שלא תבוא) צוגיגרייט, ווער א האק, ווער א קריוק אדער א עמער. ביי יעדער הויז איז גיוועז צוגישלאגן א ברעטל, אויף וועלכער ס'איז גיוועז אויסגימאהלט דער אינסטרומענט וואם דארף זיך דארטן גיפינען. בעת, ס'זאל גאט שומר ומציל זיין, מען דערהערט אז ערגעץ־וואו ברענט,

האָט יעדער בעל־הבית גידאַרפט כאַפן זיין אינסטרומענט און לויפן צו דער שרפה. נאָר מיט דער צייט זיינען די אַלע כלים צובראָכן אָדער פאַרפאַלן גיוואָרן, זיי זיינען נאָר אויף די אויסגימאַהלטע ברעטלאַך גיבליבן... ס'האָט אויך בעדאַרפט זיין אויפן דאַך נעבן קוימען שטענדיק אַ פולער עמער מיט וואַסער מיט אַ לאַנגן בעזעם, נאָר וועלכער משוגענער וועט דאָס קריכן אַלע מאָל אויפן דאַך גיסן וואַסער אין דעם אויסגיטריקנטן עמער? ס'האָט אויך גימוזט שטעהן ביי יעדער הויז אין הויף אַ גרויסע פאַס מיט וואַסער; זומער פלעגט די וואַסער אין פעסל פאַרעיפושט ווערן און געבן פון זיך גוטע ריחות... און אויף דער גרינער פליעווע פלעגן זיך פלאַדיען קאָמאַרעס וואָס פלעגן אונז ביסן און אונזער בלוט טרינקען.

אז עס פלעגט זיך ערגעץ אָנצינדן אין אַ קוימען, פלעגט אָנפאַלן אַ טויט־שרעק, אַ מהומה אויף דער גאַנצער שטאָדט. אַלע שרייען „פאַזשאַר!" אַלע לויפן מיט היילע הענד ראַטעווען; נאָר עטליכע גיוויסע בריה'ס כוואַטן — די זעלבע וואָס זיינען ערב־שבת אין מרחץ אויף דער העכסטער פאָלקע גיווען — אָט די כוואַטן זיינען די ערשטע אויפן דאַך גיקראָכן, דעם קוימען גיבראָכן און דעם דאַך גיהאַקט.

דער נייער דור האָט זיך אַרומגיזעהן אז אזוי איז קיין תכלית ניט, האָבן זיי גימאַכט אַ חברה „וואָלנע פּאָזשארנע אָבשצעסטוואָ" (פרייע פייער לעשער). מען פלעגט מאַכן מאַנעווערעס, אַלע מיטגלידער האָבן גיוויסע פאַרמעס גיהאַט, מיט מוזיק ווי סאָלדאַטן גיגאַנגען, כלומרשט אויף אַ פּאָזשאַר, יעדער סעקציע מיט איהרע אינסטרומענטן. מען האָט זיך אַליין איינגישפּאַנט (לאָז דאַכטן פערד) אין די מאַשינעס און פעסלאַך וואַסער, צו צעהן־פופצן אידן אין אַ פעסל, ווער עס האָט גישלעפט און ווער ס'האָט פון הינטן אונטערגישטופט. נאָראַנים האָבן גישלעפט און קלוגע האָבן זיך גימאַכט ווי זיי שלעפן... די גאַנצע שטאָדט איז נאָכגילאָפן זעהען דעם פּאַראַד; עפעס אַ מין גולאַניע, אַ מין ספּאָרט איז דאָס גיווען. מען האָט אָנגישטעלט די קישקע און גישפּריצט וואַסער אויף אַ הויז; די בריה'ס זיינען מיט העק ווי די מזיקים אויף די דעכער גישפּרונגען, לאָז זיך דאַכטן כלומרשט אז עס ברענט און מען דאַרף דעם דאַך האַקן.

איך בין גיווען אַ מיטגליד אין דער חברה, נאָר אזוי ווי שפּרינגען אויף דעכער האָב איך ניט גיקענט און צו אַנדערע שווערע אַרבעט האָב איך

ניט גיטויגט, איז מיין ארבעט גיוועז צו שטעהן היטן די זאכן, מען זאל ניט גנב'נען, ס'הייסט שטעהן און קוקן ווי עם ברענט און אנדערע לעשן. אזוי זיינען אוועק עטליכע יאהר מיט פארשדנע יום־טובים. ביז ס'איז גיקומען (ווי אויף יענער ספר־תורה) דער טאג וואם האט גימאכט פון אלע מאזירער בעלי־בתים אביונים און בעטלער.

אין א שיינעם פריה־מארגן, אין יאהר תרנ"ג, די בעלי־בתים זיינען נאך אין שול ביין דאוונען גיוועז, די ווייבער אין מארק, די קינדער אין די חדרים. מיט אמאל... נאר ס'איז אומזיסט וועלן אייך דא באשרייבן די שרעקליכע סצענע. ווער ס'האט ניט גיזעהען א שרפה אין א קליין־שטעדטל, קען זיך אזעלכעם ניט פארשטעלן. אויב איהר האט באמערקט ווען מיט טרעט ארויז מיט א פוס אין א מוראווייניק, וואם פאר א לויפענייש און גירודער עם ווערט דארטן, איז דאם נאך גאר א שוואכער משל.

מיט אמאל, פלוצים, דערהערט מען, ערגעז ווייט, דאכט זיך ווי א „פויק"; עם רייסט זיך ווי עפעם אפ אין הארצן. יע, מען פויקט! באם, באראבאם... די בלוט אין די אדערן ווערט פערקיהלט, „פאזשאר, פאזשאר!".... כהרף־עין שיטן זיך ארויס אידן מיט אידענעם, איבערהויפט אידענעם. „הא, הא, וואו ברענט?" קיינער ווייסט ניט וואו, נאר מען לויפט! וואם ווייטער, אלץ דייטליכער די קולות: גוואלד אידן, עם ברענט, עם נעצט!" מיט יעדער סעקונדע ווערן די גאסן גידיכטער פון מענטשן; אלע לויפן, אלע שרייען: „פאזשאר, פאזשאר", גלייך ווי קיינער ווייסט נאך ניט אז ס'ברענט, יעדערן דוכט זיך אז ער איז מחויב „העלפן" שרייען: גוואלד אידן, ראטעווט! לויפט אידן ראטעווען, אוי ווי! — שרייט א אידענע — איך האב שוין קיין כח ניט שרייען...

מען קלינגט שוין אין די קלויסטערם! אוי ווי, עם ברענט! א קלאג איז מיר א גרויסער, וואו זיינען די קינדער? חאשעלע! וואו איז שמעראלע? האט רחמנות אידן, העלפט מיר ארויסשלעפן די קאסטן! אין גאם הערט זיך א סקריפעריי פון די קאסטנם אויף רעדלאך; ווייבער שלעפן, די קינדער העלפן אונטערשטופן. „שטופט, ממזרים! א קריינק אויף אייך, נאר פרעסן קענט איהר". א דונער האט מיך דערשלאגן, טענה'ט א אידענע, וואו וועל איך זיך אהינטאן מיט מיינע פיסקליאטעם, מיט די אומשולדיגע עופה'לאך? „שמעון דופאק!" שרייט אנ'אלטע אידענע צו איהר מאן א הארבאטן שניידער, „שמעון דופאק! היט דעם זיל־

בער!" (דער גאנצער זילבער איז באשטאנען פון איין זילבערנעם בע־
כערל). אנדערע לויפן שוין צוריק „אוי, ווי, פארפאלן די שטאדט!" א
אידענע וויל חנפנען גאט און זאגט: אט וועט איהר זעהען, ווייבערלאך,
ער וועט דאס ניט טאהן, ער איז דאך א גוטער גאט...

איהר דארפט ווישן אז אין מאזיר זיינען גיווען אלע הייזער גיבויט
פון האלץ און די דעכער זיינען גידעקט מיט „דראניצעס"; די לאנגע,
דינע דראניצעס האבן א טבע: אויף דער עלטער, דורך דער זון און רעגן,
רייסן זיי זיך אוים פון די טשוועקעס, בויגן זיך אוים ווי פרוושינעס און
שטעקן ארויף מיט די עקן ווי א צושויבערטע קאפ־האר: נאר איין
פונק פייער, איז דער גאנצער דאך אין א העלעשן פלאם.

עם האט גיברענט ערגעץ ווייט פון אונז, מען וויסט שוין אז א
גרויסער סקלאד פון קראסין מיט פלאקס (ביידע גוטע זאכן) האט זיך אנ־
גיצונדן אין פארמער גאס. איך כאפ ארויף אויף זיך מיין מונדיר און
לויפנדיק פארשפיליע איך די מעשענע קנעפלאך מיט דעם פאייעס. גיקומען
א פערסאפעטער אויפן פלאץ, מען קען ניט צושטיין, שווארץ און גידיכט
פון מענטשן ארום און ארום. אוי ווי, שרייט מען, די מאשינעס ברענען,
מען קען שוין די פאשארנע מאשינעס ניט ארויסראטעווען! אויף די
ארומיגע דעכער כאפן זיך ארויף מענטשן מיט העק, נאר וואר וואס, זיי
מוזן גלייך אראפ, ווייל די היץ איז שרעקליך גרויס און די לייטער
הייבן שוין אויך אן ברענען.

קורץ — מען האט אפגילאזט די הענד און יעדערער איז גילאפן
צו זיך אהיים ראטעווען די בעבעס. דורך דעם גרויסן פייער איז א
ווינט גיוואקסן (און גראדע צו אונזער זייט), דער ווינט האט גיטראגן אין
דער הויך איבערן גאנצן שטאדט ברענענדיקע דראניצעס און האלעווש־
קעס און נייע שרפה'ס אנגיצונדן. ביז איך בין דערלאפן צוריק אהיים,
האבן שוין ניט ווייט פון אונז הייזער גיברענט און אונטערן הימל האט
זיך גיטראגן א גידיכטע שוואדצע מאסע רויך מיט ברענענדיגע שטערנ־
דלאך.

א גליקלאכער צופאל איז גיווען וואס גראדע דעם פריה־מארגן איז
מערעם ברודער הלל־מנשה פון דאמאנאוויטש גיקומען מיט א פערד און
וואגן און א גוי א בעל־עגלה. אז איך בין דערלאפן אהיים, האב איך
שוין גיטראפן אלע זאכן פון שטוב ארויסגיטראגן.

עטליכע טריט פון אונז איז גיווען די טייך, נאר אפילו ביין וואסער

איז מען אויך ניט זיכער גיווען פון פייער, ווייל די זאכן וואָס מען האָט גירַאטעוועט אויף די שיפלאַך האָבן אין מיטן טייך גיבערענט. איז גיבליבן מיר זאָלן די זאכן בעסער פיהרן אויסערן שטאָדט, אויף מיכאלקער טראקט. ס'איז ניט זעהר ווייט גיווען, דעריבער האָט זיך דער וואָגן גיקענט עט־ליכע מאָל הין און צוריק קעהרן. די זאכן וואָס מען האָט ניט גיקענט דער־שלעפן האָבן אין גאָס גיבערענט. אַלע זיינען פון שרעק צוטומלט גיוואָרן: מען האָט גילאָזט ברענען גוטע זאכן און מען האָט גיראַטעוועט קלייני־קייטן; (א שכנה האָט גיפונען פאַר נויטיק צו העלפן טראָגן די שווערע וואָגן פון דעם טאטן'ס וואַנט־זייגער און דעם קוימען פון סאמָווֹאר). נאָך דעם לעצטן וואָגן מיט אונזערע זאכן האָט שוין דער בריק וואָס פיהרט איבער דעם רוטשאק אויך גיברענט..

ביז נאָך מיטאָג איז כמעט קיין זכר ניט גיבליבן פון דער גאנצער שטאָדט, אויסער דעם גימויערטן גרויסן בית־המדרש, און להבדיל דעם קלויסטער, און עטליכע הייזער אין עק אָסטראָגער גאָס. אויפן אלטן בית־עולם זיינען אפילו די מצבות אויך פאַרברענט גיוואָרן.

מיר האָבן די נאכט גישלאָפן אויפן פעלד אין א סאראיי מיט היי (גם זו לטובה). אויף מאָרגן בין איך גינאנגען זעהן די גיוועזענע שטאָדט: בא אונז אין סעדעלע זיינען אפילו די וואַרצלען טיף אין דער ערד אויך אויסגיברענט; די בהמה'לע איז פון פעלד גיקומען און גישטאנען א גאנצע נאכט אויפן הויף, בשום אופן ניט גיוואָלט אוועקגעהן פון איהר גיווע־זענער היים. מיט א טאָג פריהער פאַר דער שרפה האָט מערע ברויט גי־באקט, האָבן דערווייל די קינדער גיהאט ברויט מיט מילך פון דער בהמה'־לע, און נאָך גיווען צו געבן אנדערע נשרפים, וועלכע האָבן גאָר ניט גיהאט צו עסן.

איבער אונזער הויז, אויפן בארג,איז א פריצישע גאָס גיווען מיט סעדער. אין איינעם פון די סעדער איז גילעגן א אלטע פרוי א אויס־גיבראָטענע אין איהר אייגענעם שמאלץ; ניט וועיט פון איהר איז גילעגן איהר טאָכטער אין נאנצן שוואַרץ ווי א נעגרעס, ניט פאַרברענט, נאָר פון היץ אויסגיפרעגלט. אין מיטן שטאָדט איז א אלטע אידענע, טראָגנ־דיק איהר פאָק זאכן, אין נאנצן פאַרברענט גיוואָרן אויף קויל, נאָר די גידערים זיינען גיבליבן.

מד.

די שטעדטעלע סיטניע.

עטלעכע וויאַרסט אויף יענער זייט טייך איז גיוועזן א אידישע קא־
לאָניע „רחובות" אָדער „סיטניע"; אונזער דינסט־מיידל איז פון דאָרט
גיוועזן. איז דער מיידל'ס פאָטער אויף מאָרגן גיקומען מיט א וואָגן נעמען
אונזערע בעבעכעם. נאָר וואו האָט א איד כח צו פאַקעווען שווערע זאכן?
דערצו איז דער וואָגן צו קליין גיוועזן פאַרנעמען אַלע זאכן. איז דאָך
אָבער גאָט א גוטער און גרויס אַלע מאָל צו די רפואה פאַר דער מכה:
ניט ווייט פון אונזערע זאכן איז גילעגן דער אַרויסגיראַטעוועטער אר־
כיוו פון דער פאָליציי, און א גרויסער דיעסיאַטניק, (איוואַן וועליקי האָט
מען איהם גירופן) איז גישטאַנען און גיהיט די קאזיאַנע זאכן. מיר האָבן
גראדע ביי זיך גיהאַט א פלאַש בראַנפן, האָט איוואַן וועליקי אויס־
גיטרונקען די בראַנפן און דערפאַר האָט ער מיט זיין גבורה אויסגירישן פון
א פלויט לאַנגע פלעקער, מיט זיי האָט ער גרעסער דעם וואָגן גימאַכט
און אַנגיפאַקעווען אַלע זאכן. ס'האָט גיוויינטלאַך גיפעלט שטריק און
אַלע זאכן האָבן זיך גיהאַלטן מיט נסים.

א דאַנק גאָט, מיר פאָהרן שוין צום פאַראָם, איבערפיהרן די זאכן
איבערן טייך און פון דאָרטן איז שוין ניט ווייט די שטעדטעלע סיטניע.
אונזער וואָגן מיט די זאכן איז גיוועזן הויך ווי א שטייג היי, ס'האַלט זיך
אויף משקלות, נאָר, נאָר וואָס ער צושיט זיך ניט אויף ברעקלאַך.

קאָם, קאָם דערשלעפט זיך צו פאַראָם. נא דיר א נייע צרה! עס
שטעהט א דעסיאַטניק און לאָזט ניט אַרויף דעם וואָגן אויפן פאַראָם,
„סקאזאנא ניע פראָפוסקאט". גיבעטן מיט גוטן אהין, אהער, „ניעלזיא,

גאווארישאט"! וואם איז די מעשה? ס'האבן זיך גיפונען גנבים און אין דער בהלה האבן זיי גיגנבעט פרעמדע זאכן, מאכט מען אביסקעם אין די וועגן וואם ווילן ארויבערפאהרן די טייך. „סטייטש, גזלנים, האט נאט אין האר־צן! ווי איהר וועט נאר א ריהר טאן דעם וואגן, וועט אלץ צופאלן וועהרן אויף שטיקלאך! עס העלפט ניט קיין טענות, „סקאזאנא אביסקיוואט". לויף איך אין שטאדט און טרעף גראדע דעם איספראוניק (מיינער א גוטער פרייגט) אין גאס. „אדוני פריץ, ראטעווע!" איך דערציל איהם די גע־שיכטע. נעמט ער ארויס א קארטל און שרייבט אן עטלאבע ווערטער, מען זאל מיינע זאכן דורכלאזן. א דאנק דעם אויבערשטן, ווי עם איז, מיט סכנות, דערשלעפט זיך אין סיטניע.

מען האט אונז גיגעבן א שטוב מיט א קאמער אין א שטאל פאר דער בהמה'לע. די גרויסע שטוב האבן מיר איבערגיבצוימט מיט א פארהאנג, גימאכט פאר מיר א ארט אויף ארבעטן, און די אנדער העלפט א עם צימער, און א ווינקעלע פאר דעם טאטנ'ס בעט. א קך וייבערע פון מיר האבן מיר מקנא גיוווען.

פאר די עלטערע אינגלאך האבן מיר גידונגען א מלמד, א יונגן בחור, א האלבן משכיל. זיי האבן מיט איהם חנ'ך אין דקדוק גילערנט, דעם מסלול האבן זיי כמעט אויסווייניק גיקענט; אויך צו צייכענען זיינען זיי פעהיגע גיוווען. מיין עלטערער זון יעקב האט דעמאלסט אנגישריבן דעם גאנצן שיר־השירים אין א קליין צירקל פון פינף סאנטימעטר, (דעם שיר־השרים, אין א שיינער זילבערנער ראמקע האב איך איהם שפעטער מיט צוואנציק יאהר, צו זיין חתונה, דרשה גישיינק גיגעבן).

איך האב נאך די קיעוואר ארבעט גיהאט; מען האט מיר אויך פון אנדערע שטעדט צו ביסלאך ארבעט גישיקט; אבער עם האט קאם גי־נוגנט אויף דער הוצאה. און אונזער פאמיליע פערגרעסערט זיך אן עין־הרע, מיין מערע האט מיר ווידער א מיידל „פרוידקע" גיהאט. דאבן מיר שוין הייסט דאס ברוך־השם א האלבע טוץ קינדערלאך, דריי אינגלאך און דריי מיידלאך. דערווייל זיצן מיר שוין אין סיטניע קרוב צו צעהן הדשים, א שלעכטע לאגע... בלייבן זיצן אין סיטנע האט קיין זינען ניט, בויען ווי־דער א הויז אין מאזיר, איז ערשטן ניטא מיט וואס, פון די פינף הונדערט רובל פארזיכערונגס־געלט האט מען שוין א ביסל אויפגיגעסן; און ווידער איז מאזיר קיין תכלית ניט פאר די קינדער, זיי וואלטן דארטן בלייבן אויך אזעלבע קאליקעס ווי איך.

צו אַלע צרות וועלט דאָמאָלסט אין מאָזיר חאָליערא, גיזונטע מענטשן פאָלן ווי פליגן; און אין דאָרף, אָן אַ דאָקטאָר, איז די סכנה נאָך גרעסער. איך בין שוין דאָמאָלסט אַליין אַ שטיקל דאָקטאָר גיווען, (אין דער צייט פון מיין קריינק האָב איך פיל מעדיצינישע ביכער גילייענט) האָב איך פון מאָזיר אַ גאַנצן אַפּטייק גיבראַכט: (הלואי זאָל מען ניט דאַרפן) ריצינע, וואָליערייאַנע קאַפּליעס, זאָלץ־וויערע און דאָס גלייכן. אויך אין סיטניע האָבן זיך אייניגע מסתמא איבערגיפרעסן מיט גרינע אוגערקעס און האָבן זיך גיקאָטשעט אויף די בייכער. און כאָטש איך בין אַליין אַ „טרום" גיווען, נאָר במקום שאין איש, בין איך גיגאַנגען צו די חולים, גיגעבן זיי מיינע רפואות און הייסע קאָמפּרעסן, זיי זיינען טאָקע אַלע גיזונט גיוואָרן, דער רוח האָט זיי ניט גינומען, (מסתמא איז דאָס ניט קיין אמתע חאָליערא גיווען) און מען האָט מיר דערפאָר אָנגיוואונשן אַ סך ברכות.

און עס בליבט ווידער די פראַגע, וואָס טוהט מען? ניט דאָ זיצן, ניט פאָהרן ערגעץ; אין קיעוו וואו אַלע קענען מיך, האָב איך קיין רעכט ניט. מען האָט מיר אפילו פאַרגילייגט צו קומען אין קיעוו אַרבעטן, אָבער זיין דאָרטן אַליין אָן דער פאַמיליע, און אַליין אויך זיין שטענדיג אין שרעק פאַר די אָבלאָווע, אזא הינטעשן לעבן האָב איך ניט גיוואָלט. די לאַגע ווערט דערווייל אַלץ ערגער, אַרבעט איז דאָ זעהר ווייניק, און די געלט „טריקנט־אויס" מיט יעדן טאָג אַלץ מעהר און מעהר....

וואָס טוהט נאָט? אין קיעוו איז גיוועז מיינער אַ תלמיד, הערשעלע, אַ דריי קאָפּ. שרייבט מיר אָט דער הערשעלע: היות אַזוי ווי ער מאַכט אַ גישעפט אין אָדעס, איז אויב איך בין אַ בעלן פאָהרן אין אָדעס, גאַראַנטירט ער מיר אַרבעט אויף דריי רובל אַ טאָג. איהר קענט זיך פאָרשטעלן אז אין אזא פאַרצווייפלטער לאַגע האָב איך זיך אָנגיכאַפּט מיט הענט און פיס, ווי איינער וואָס טרינקט זיך חאַפּט זיך אָן אַ שטרוי. כאָטש אַדעס האָט אַ שם פון אַ הולטיסקער שטאָדט, און אַרום אַדעס — זאָגט מען — ברענט דער גיהנום, נאָר איך האָב שוין דאָמאָלסט פאַרן גיהנום ניט שטאַרק מורא גיהאַט. אָדעס איז דאָך אַ אידישע שטאָדט מיט גוטע שולן און די קינדער וועלן זיכער קענען דאָרטן קומען צו אַ תכלית.

דער ווייבס משפּחה איז גיקומען זעגענען זיך. דער שווער האָט זיך אפילו גילאָזט פאָטאָגראַפירן (כאָטש ביי פרומע איז דאָס ניט נאָר כשר, נאָר דערפאָר האָט ער ביי מיר גינומען אַ וואָרט אז איך זאָל שבת

דעם המליץ ניט לייענען). פֿאַרזאָרגט דעם טאָטן ביי מיין שוועס־טער בת־שבען; איבערגעלאָזן איהם אויף עטליכע חדשים פֿאָרויס געלט. די קינדערלאָך נייע בגדים־לאָך גינייט און מיט א שווערער הארץ גי־זענגט זיך אויף שטענדיג מיט מאָזיר.

שאדע גיוועקלאָזן אלע ערטער, אלע בערג, אלע ווינקעלאָך, וואו איך האָב אלע יונגע יאָהרן פערבראכט. ביין שוף איז גיוועזן א הארץ־רייסנדע סצענע, קרובים און סתם בעלי־בתים זיינען גיקומען זע־גענען זיך, ס'האָט דערביי קיין טרערן ניט גיפֿעלט. אפילו גוים זיינען גיוועזן גיריהרט: „זשאלקא, זשאלקא, ביל כאראשי טשעלאָוויעק". פֿראָש־צאי, פאָהרט גיזונד! דער טאטע ווייסט, די שוועסטער ווייסט, קרובים ווייסען, אויף זיי קוקנדיק ווייסען פרעמדע אויך. „מיין זון, מיין טייערער זון — ווייסט נעבאָך דער טאטע — פֿארגעס ניט דיין אלטן טאטן!" דאָס הארץ פֿלאָצט פון וויטאָג, א גרויסער רחמנות איז אויף איהם גיוועזן. אלע יאָהרן א בעל־הבית גיוועזן, א אייגענעם ווינקעלע גיהאט, און היינט א שכן אין א בלאָטיקער געסל, אמת ביי א גוטער טאָכטער, אָבער דער איידים, די אייניקלאָך.... צום לעצטן מאל ארומגינומען זיך מיטן טאטן, גיקושט און גיוויינט, גיוויינט און גיקושט, ניט גיקענט אָפּריסן זיך אי־נער פון דעם אנדערן (ווי דאָס הארץ האָט אונז גיזאָגט אז מיר וועלן זיך שוין ניט מעהר זעהן). נאָך א קוש און נאָך א קוש, א פייף און א פייף, מען נעמט שוין צו די קלאָדקע פון שוף, די אויגן פול מיט טרערן, די ליפּן ציטערן, מען קען ניט רעדן: „ט־א־ט־ע, זי־י ג־י־ז־ו־נ־ט, ט־א־ט־ע"....

אז די שוף איז אוועק פון ברעג האָט זיך ערשט די הארץ צוגאנגען און ערשט פריי גיוויינט, ווי געהעריג איז. דער נאנצער לעבן איז אין דער מינוט, ווי אין א פאנאראמע דורכגיגאנגען: אָט איז דער בית־המדרש, אונזער באנק מיט אונזער שטענדער איז דאָרטן גיבליבן, דעם טאטנס ספר תורה מיט די זילבערנע קריינדלאָך אויף די עץ־חיים'ס איז דאָרטן, די שיינע גימאָהלטע וועגן, מיין צייכנונג שולע; און דער אלטער גאָט איז אויך דאָרטן גיבליבן... אפילו די „באָד" בייז שול איז מיר איצט אויך טייער גיוואָרן. לאנג, לאנג נאָך גיקוקט אויף מיין גיוועזענער שטאָדט אָט שטעקן נאָך די פערברענטע קלעצער פון דעם ברוק, איך גידיינק נאָך ווי אינגל־וויז פֿלעג איך שטעהן און קוקן ווי מען האָט די זעלבע קלעצער אריינגישלאָגן מיט א באבקע. קאם וואָס מען זעהט נאָך דעם שפיץ פון דעם איבערגעבליבענעם קלויסטער. דער שוף וויסט פון גארניט, ער גיהט

זיך זיין וועג. אָט זיינען שוין די קימבאראוועסקער קלויסטער־חורבות, וואו מיר פלעגן געהן שבת שפּאַצירן און שפּילן אין קדשי־קלים; אויפן דאַך שטעהט נאָך אַלץ דער בושעל אויף אייך פּוס.

זיי גיזונט, טייערע ראַדינא, איך וועל דיך שוין מעהר ניט זעהען, קיין מאָל ניט, קיין מאָל ניט...

מה.

מיר פֿאהרן אין אדעם.

אריינגיזעצט מערען מיט די קינדער אין דער דאמען־אָפּטיילונג, מיט דער „מולטער" אלם וויגעלע פֿאר דער פּיצינקער פּריידקען. די רייזנדע רוסישע דאמען, אז זיי האבן דערזעהען אזא כאָפּטע מיט קינדער, האבן זיי זיך ניט גיקענט אָפּוואונדערן: אזא יונגע מוטער מיט זעקס קינדער, פֿאהרן אין א גרויסער פּרעמדער שטאָדט, אן געלט, אן בעקאנטע! גוים וויסן ניט אז די אידישע וואנדער־פֿאלק האָט אזוי אין אלע צייטן דעם גאנצן ערד־קוגל דורכגיוואנדערט.

ביי די עלטערע קינדער איז א גאנצער יום־טוב, זיי לויפן ארום אי־בערן דעק פון שיף, קוקן ווי די מאשינעס ארבעטן, רעדער און רעדעלאך דרייען זיך, א לאנגער שטעקן געהט אריין און ארויס פון א צילינדער און שטויסט די צוויי זייטיגע גרויסע רעדער מיט רויטע הילצערנע בערטער וואָס פּליאשקען זיך אין טייך און וואַרפן הינטער זיך גאנצע בערג מיט וויסן שוים. אויפן דעק, ארום גרויסע זעק, זיצן גוים מיט גויעם וואָס פֿאהרן אין קיעוו אויף באָהא־מאָלע און בייסן מיט גרויסע וויסע ציין גרויסע שטיקער שווארצן ברויט מיט וויסן חזיר. אז די מאשין גיט מיט אמאל א פייף, שרעקן זיך די גוים און צלם־ען זיך.

א פרילאכער אידל האָט גיוואָלט פון די גוים א שפּאס מאכן, געהט ער צו צו א גוי מיט גיזונטע, ווי ביי א פערד, ציינער און זאגט איהם: צוויעם, פּאָמעניאייעם זובי (מיר זיך בייטן מיט די ציין), איך גיב דיר צוגאָב פינף רובל. דער גוי, ניט קיין נאר, זאגט: „דאָברע פּאני, נאר דו זאָלסט דיינע ציין פריהער ארויסנעמען". דער איד מאכט ניט קיין שהיות

און נעמט ארויס דעם גאנצן מויל פאלשע ציין; אז די גוים האבן דאס דערזעהן, זיינען זיי פארציטערט גיוואָרן: „א באושע מאיי, באושע מאיי! דאס איז גיווים א ניעציסטא סילא (א דיאווא), אלע האבן גילאבט און די גוים צלם'ען זיך. דער זעלבער חברה־מאן זעהט אז א אידל האלט זיך דעם בויך און זוכט עפעס, זאגט ער איהם: וואס זוכט איהר, פעטער? — איך פאהר דעם ערשטן מאל און וויים ניט וואו... א! זאגט ער, געהט זייט מוחל ארויף דא, וואו עס זיצט דער „אדון" און דרייט דעם רעדל, דארטן וועט איהר טאהן וואס איהר דארפט. טאמער וועט דער „ערל" שרייען, טא הערט איהם אין פיאטע. איהר קענט שוין אליין פערשטיין וואס דער ארימער אידל האט נעבאך גיכאפט... דערווייל איז גיווען פרייליך.

אין א אנדער ווינקל זיצן אידן אין טלית־און־תפילין'ס, אויף דער הויליער, דאלער און האריגער האנד אנגיוויקלט די בריטע רצועות און דאוונען. גוים געהען דורך און לאכן: איי וויי, טאטעלע מאמעלע. נאר דער איד איז גיוואינט מען זאל פון איהם לאכן, מען איז דאך ביי זיי אין גלות. ווייבער, ארום פערענעם מיט קישנס, גיבן די קינדער צו שטיקלאך חלה מיט א ברעקל הערינג און אליין עסט מען ברויט און מען פארזופט פון א בלעבענעם טשייניק וואארימע טהיי. אויבן, אויפן שענסטן פלאץ, זיצט א גראבער פריץ ביי א וויים גידעקטן טיש מיט א סך פערשיידענע פלעשער. מען דערלאנגט איהם פיל גיריכטן, א גאנצע הון און א גרויסן קאוואן, חוץ שאר־ירקות; ער זיצט און עסט, עסט און עסט, טרינקט און עסט, עסט און טרינקט, אזוי לאנג ביז דאס אלץ איז ארין אין זיין גרויסן בויך. דער פנים איז רויט־ווי פייער און פון שטערן גליטשן זיך אראפ קאפליעס וואסער. רבונו־של־עולם, קלער איך מיר, דאס וואלט דאך גינוג גיווען א מנין אידן אויף א גאנצע וואך.

נאך אין א זייט זיצן אידן וואס פאהרן צום טשערנאביללער רבין און דערציילן מעשיות און מופתים פון גוטע־אידן. עטליכע ווייבער וואס פאהרן אין קיעוו צו פראפעסאָרן, רעדן פון קרייגק און וויטאגן. א גאנצע וועלט מיט פארשיידענע מענטשן, מיט אנדערע אינטערעסן.

שוין באלד קיעוו: עס הערט זיך פון וויטן א קלינגעריי פון קלוים־טערס, פון א סך קלויסטערס, גלין־גלאָן, גלין־גלאָן, בים־באם, באם־בים... איך האב פיינט הערן דעם קלינגען פון א קלויסטער; עפעס א אומעט פאלט אויף מיר אָן און מיר שטעלן זיך פאר „אבלאווע"; אידן לינן אין קעלערס, אויף בוידימער און הערן זיך צו מיט שרעק צו יעדן שאָרך פון

א מויז; מען פיהרט אלב־טויטע אידן אין „אוטשאסטאק"; גוים קוקן און לאכן, שקצים ווארפן שטיינער. „א טיו! לאווי, לאווי זשידא, פראקליאטי נאראד.... זשיד כאלאמיד... זשידי מאשעניקי"; און די גלעקער קלינגען און קלינגען, מען רופט צו גאט, און דער גלח מוסרט דעם עולם מען זאל ביין אידן ניט קויפן, ניט פארקויפן, מען זאל דעם אנטי־כריסט פון דער הייליגער שטאדט אויסראמען....

אי, אווא נעמט מען א גרויסן מויל און א שפיי טאן ארויף ביזן סאמע הימל!...

פון קיעוו זיינען מיר מיטן באהן גיפאהרן גלייך אין אדעם. אין וועג בין איך קראנק גיוואָרן, נאר מערע האט זיך געראאיש גיהאלטן; צוזעצט און צולייגט די קינדער, וועמען אויפן באנק, וועמען אונטערן באנק, מיט איין האנד די מולטער מיט פיצל קינד גישאקלט; מיט דער ברוסט דעם מיילעכל פארשטאפט, ס'זאל ניט שרייען. „מאמע, עסן! מאמע, שלאפן!" יעדן אין קאבינעט פיהרן, די גרעסערע קינדער רייסן זיך צו די פענסטער. „יענקעלע, זעה אברעמעלע זאל ניט ארויספאלן ח'ו פון פענסטער" און איך זיץ אין גיהאקטע וואונדן מיט א שניידענעם אין בויך...

צובראכענע, ניט דערשלאפענע, קאם לעבעדיקע זיינען מיר אין אדעם גיקומען. אויף יעקאטערינענסקער גאס אין א ארימן אידישן האטעל־א ציטער גידונגען. איך האב זיך גלייך אין דער איינציגער בעט ארייניגלייגט, א דאקטאר גיבראכט, ער רופט זיך דאקטאר פארעם. איך זאג איהם: „איהר זייט מיר באקאנט, איך האב אייער בוך „העין" אין לשון קודש גי־לייענט", — איהר וועט קומען, זאגט ער, אין האפיטאל, וועט אייך בי־ליגער קאסטן די רפואות.

ערב שבת איז דאס גיווען, מערע איז באלד אראפגילאפן אונטן אין רעסטאראן און גיבראכט א ביסל וואָרימע יוך, נאר א לעפל האט מען איהר מורא גיהאט גלויבן: עפעס א באנדע קבצנים, שלעפער! איך לייג ווי א פריץ אין בעט און מערע מיט די קינדער האבן זיך צולייגט אויפן פאל...

אויף מארגן בין איך אין גאס אראפ גיגאנגען, אין א ביכער־קלויטל א פלאן פון אדעם גיקויפט, און מיט דעם פלאן בין איך גיגאנגען זוכן הער־שעלעם פאטער וואס האט אין אדעם גיוואָיינט. אין אלדע שוואַרצע יאהרן, אויפן „טאלטשאק", אין א ארימן שמוציקן הויף. טאקע אין דעם

זעלבן הויף האָבן מיר דערווייל אַ צימער גידונגען און טאָקע אויף דעם זעלבן טאָלטשאָק איינגיהאַנדלט אַלטע מעבל.

איך מיין ניט אַלטע מעבל „אַנסיען", ווי ביי די רייבע לייט איז אַ מאָדע; נאָר פֿשוט אַלטע, אויסגינוצטע, האַלב צובראָכענע בעטלאָך, בייגקלאָך, אַ טיש, אַ קאַמאָד אָן שלעסער, וואָס די שופלייאָדן, צודרייטע פון עלטער, ווילן בשום אופן ניט אַריין, ניט אַרויסגעהן; אַ וויג־בעטעלע וואָס האָט גיקלאַפּט און גיקרעכצעט אַז מען האָט זי גישאָקלט און נאָך אזעלכע טיערע חפצים.

נאָך עטליכע טעג אויסרוהען זיך האָבן מיר גידונגען אַ דירה אויף רעמעלינער גאַס, צווישן צימערן מיט אַ קיך פאַר זעכצן רובל אַ חודש. צאָהלן האָט מען באַדארפט אַלע צוויי וואָכן, וויל דער בעל הבית האָט מסתם מורא גיהאַט איינשטעלן אַ גאַנצן חודש. העלפט דירה־נעלט האָט גיצאָהלט הערשעלע, וויל דאָרטן איז גיווען בלומרשט זיין פאַבריקע. קיין הויכן קוימען צו דער פאַבריק האָט מען ניט בעדארפט, וויל די פאַבריקאַציע איז בעשטאַנען נאָר אין מאַכן מעשענע שרייפט פאַר איינבינדער.

אין איין צימער איז גיווען מיין אַטעליע און מיין שלאָף־צימער, דעם אַנדערן האָט מען איבערגיצוימט, טאָקע מיט דער זעלבער פאַרהאַנגפון סיטניע, אויף אַ שלאָף־צימער — מערען מיט די קינדער, די אַנדערע העלפט אַ עס־צימער. צוגיקליבן די צימערן מיט וואָס מען האָט גיקענט: אין אַ ווינקל איז גישטאַנען אַ קעסטל מיט דער לאָך צום וואַנט, איבערנידעקט מיט אַ טישטאָך, מען זאָל מיינען אַז דאָס איז אַ טישל; פאַר דער קליינער פרייד־קען איז אויך גישטאַנען אַ קעסטל מיט שמאַטעס, וואו זי איז גיוועסן אַ גאַנצן טאָג, גישריען אָדער גישפּילט.

מז.

די בראדער שול.

ס'איז פאר יומים־נוראים גיווען. אונזער דירה איז ניט ווייט גיווען פון דער בראדער שול. שבת בין איך אהין אריינגיגאנגען און גיהערט דעם חזן: א זיסע רוינע שטימע, גיפערלטע עברי, א מחיה צו הערן! כאטש איך בין קיין גרויסער מבין ניט גיווען אויף מוזיקע, האט עס דאך אויף מיר א גרויסן רושם גימאכט און טאקע אויף מארגן האב איך פאר דרויי רובל א פלאץ גידונגען, גיווויינטלאך אין דער אפטיילונג וואס נעבן דער טיר מיט אלע קבצנים. שעמען זיך איז דאך ניט שויך, קיינער קען מיך ניט. ארום מיר האבן גידאוונט ארימע בעלי־מלאכות, טרעגער, נאר מען האט גיקענט לייענען ביי זיי אויפן פנים אז זיי לעבן איבער גליקליכע מינוטן און אין זייערע תנועות האט מען גיזעהען אז זיי פארשטעהען גוט די מוזיק. דאס ערשטע מאל האב איך א כאר גיהערט; דאס ערשטע מאל האב איך גיהערט אז א חזן זאל ניט איבערזינגען צעהן מאל דאס זעלבע ווארט; דאס ערשטע מאל האב איך גיזעהען אז אין א שול זאל מען זיך ניט שאקלען, ניט רעדן, ניט ארומגעהן און ניט שרייען; ווי סאלדאטן האבן זיך אלע גיזעצט, אדער גישטעלט. דאס ערשטע מאל האב איך גיהערט די תקיעות פון דעם „ווילדן" שופר צוזאמען־גיגאסן מיט א זיסע מעלאדיע פון כאר. איך האב גיפיהלט ווי מיין נשמה איז ערגעץ הויך אין היכל־הנגינה...

צעהן יאהר האב איך אין דער שול פרייטאג און שבת גידאוונט; די גאנצע וואך האב איך אויף שבת גיווארט, יעדן שבת האט מען אנדערע קאמפאזיציעס גיזונגען, איך האב זיי מיט דער צייט אלע גוט גיקענט

און וואָס מעהר איך האָב זיי גיהערט, מעהר האָב איך זיי פֿאַרשטאַנען און מעהר הנאה גיהאַט. וואָלט איך נאָר אַלע מאָל גינוג פֿרנסה גיהאַט, וואָלט אַדעם צוליב דער שול פֿאַר מיר אַ גן־עדן גיוווען. די חזנים זיינען דאָרט גיוווען פֿיניע מינקאָווסקי און נאָוואקאָווסקי, ביידע פֿיינע מענטשן און משכילים; ערשט שפּעטער בין איך מיט זיי באַפֿריינדעט גיוואָרן.

נאָך יום־טובים האָב איך יענקעלען מיט שלמקען אין דער אָדעסער ישיבה אַריינגיגעבן. צו זייערע עקזאַמענעם האָב איך זיך בעקענט מיט די לערער און אַנדערע אַדעסער משכילים, וועמעס ווערק איך האָב אַמאָל גילייענט. אין יענער צייט איז גיוווען דער יובילעי פון דעם גיווסן משכיל לילינבלום. די גילערנטע געזעלשאפֿט האָט מיר באַשטעלט מאַכן פֿאַר איהם אַ שרייב־גיצייג. איך האָב דאָס גערן אָנגינומען און, כאָטש די געלט־מיטלען זיינען קליין גיוווען, האָב איך דאָך גימאַכט אַ שיינע זאַך, ווי ס'האָט גיפֿאַסט פֿאַר אזא גרויסן מענטשן. דערפֿאַר האָב איך גיהאַט דעם פערגינגן זיין איינגילאַדן אויף דעם יום־טוב מיט אַלע גרויסע אידישע שרייבער.

די צייט אזוי זיך דערווייל גינענגען. פון הערשלעם „פֿאַבריק" האָט זיך אויסגילאָזט אַ „בוידעם", די עטליכע מזומנ'ע רובל וואָס איך האָב מיטגיבראַכט זיינען צו ביסלאַך אויסגירונען.

איך האָב גיהאַט אויסגיארבעטע גלידער פון דעם סקעליעט און אזוי ווי ס'האָט מיר אויף דירה־געלט אויסגיפעלט, האָב איך זיי גיוואָלט אין לאָמבאַרד פֿארזעצן, מען האָט אָבער פֿאַר די גאָלד נאָר ניין רובל גיגעבן, דאָס וואָלט שוין גיהיסן צו נידעריג גיפֿאַלן!...

און געהן צו די אידישע יובעלירן, זאָגן זיי „אני שלמה", האָט מיר מיין שטאָלצער כאַראַקטער ניט ערלויבט. נאָר די נויט ברעכט אייזן, איך האָב קיין אַנדער ברירה ניט גיהאַט ווי לייגן דעם כבוד אָן אַ זייט און בין אַריין אין דעם רייכסטן מאַגאַזין, גיוויזן מיין אַרבעט, און גיבעטן זיי זאָלן מיר אַרבעט געבן. מיין אַרבעט האָבן זיי ניט פֿארשטאַנען, און זייער אַרבעט האָבן זיי ליבער אַ גויעשן גראַוואר געבן... מעהר בין איך צו קיינעם ניט גיגאַנגען און קיינער האָט פון מיר ניט גיוואוסט.

אָבער אונזערע חכמים האָבן גיזאָגט: „לכל עת", אויף יעדער זאַך קומט אַ צייט, איך האָב זיך נאָר דורך אַ זייטיגער זאַך באַקאַנט מיט אַ יובעלירן, כאָטש אַ גוי, נאָר אַ גוטער בעל־מלאכה, און דורך דעם גוי איז באַשערט גיוווען אז דער „למד־וואַוניק" זאָל נתגלה ווערן. ער איז גיקומען צו מיר, גיזעהען מיין אַרבעט און איז אַרויס פון די כלים; ער האָט

גימיינט אז איך קום אודאי פון פאריז, זאג איך איהם: אפשר וועל איך אמאל זיין דארטן. קורץ — ער איז אוועק פון מיר א צוקאכטער און האט צוקלונגען אויף „דעריבאסאוואסקער" נאס אז אין אדעס איז גיקומען א אויסערגיווינטלאכער קינסטלער.

איך וויים ניט פון דעם וואס מען מאכט מיר א רעקלאמע אין רעכטן צענטער פון אדעס און זיין מיר, ווי א מויז אין איהר לאך באגראבן, און עס קומען ווידער פינסטערע מחשבות, אז אדעס איז פאר מיר קיין פלאץ ניט. ס'איז שוין ליבער צו ארבעטן ביי אנדערע פאר העלפט געלט, נאר זיכער זיין מיט שטענדיקע ארבעט. ווידער די אלטע פראגע, וואו נעם איך „פראוועס"? מען מוז פריער האבן איין „אטעסטאט" פון א לערנינגל.... פערשרייבן זיך היינט פאר א זעלכן קען מען ניט, וויל איך בין שיין צו אלט. וואס טוהט מען, וואס טוהט מען? פון מיין גאנצן קאפיטאל איז מיר נאר עטליכע און פערציג רובל גיבליבן, ניט פריילאך אויפן הארצן...

ווי איהר האט ביז אהער גיזעהען און ווי איהר וועט נאך שפעטער זעהען, וואלט מען גיקענט זאגן אז עס איז ערגער אנגישריבן אז וועט מיר קומט שיין נאר שלעכט, אט איז דאכט זיך דער סוף, כאטש נעם לייג זיך און שטארב, (מיינע שונאים) קומט דאמאלסט אומגעריכט די ישועה.

מז.

א אידל א כלי־כול.

הערט א שיינע מעשה: אין אַדעם איז גיוווען א איינבינדער, א מאַכער, א יאַבעדניק, דאָס ווּאָס מען רופט „אפעריסט", יאַבעלניק האָט ער גיהייסן, „כשמו כן הוא" (זיינע מעלות האָב איך ערשט שפּעטער דערוואוסט). קומט צו מיר אַריין אָט דער יאַבעלניק באַשטעלן עטליכע שטעמפּלען. די סאָרטן מענטשעלאַך האָבן א טבע אַריינקריכן יענעם אין די „גרגרת", אומעדום די נאָז אַריינשטעקן. ער זעהט ביי מיר אויף די וועגט ראַמען מיט שיינע מאַנאַגראַמען און פּרעגט פּאַרוואָס זיץ איך ניט אין א גרויסער גאַס מיט א שילד? זאָג איך איהם אַז איך האָב קיין רעכט ניט, ווייל איך האָב ניט קיין אָטעסטאַט פון א מאַיסטער. לאַכט ער פון מיר און זאָגט: „קומט מיט מיר אין רעמעסליענע אופּראַווע, איך וועל אייך מאַכן א אָטעסטאַט". ער נעמט אַראָפּ פון וואַנט א פּלאַק מיט מיינע אַרבעט, אונטערן האַנד, און שלעפּט מיך מיט גוואַלד אין דער אופּראַווע. ער האָט גיוווינטלאַך ניט מיין טובה גימיינט, נאָר גיהאָפּט מאַכן דאָ א שטיקל גישעפט. ער געהט פּאַראַוים און טראָגט מיט גדלות מיין אַרבעט און איך שלעפּ זיך נאָך פון הינטן און קלער מיר: טויגעניכץ איינער, דו דאַרפסט אָלע מאָל א „פירער" האָבן, אַליין פּאַר זיך עפּעס טאָהן טויגסטע ניט, דו ביסט אונטערן אויוון א בריה, א קענער...

מיר קומען אין דער אופּראַווע, מיין יאַבעלניק נעמט אַרוים פון אונטערן האַנד מיין פּלאַק און טראָגט איהם, ווי אַמאָל האָבן סאָלדאַטן די שציטן גיטראָגן צו מלחמה. ער פּירט מיך צו א טיש ווּאו עס זיצט אויבן־אָן טאַקע דער זעלבער יובעליר וועלכער איז אזוי שטאַרק ענט־

ציקט גיוואָרן פון מיין ארבעט; ער הייסט שאראכאוויטש און איז טא־קע דאָרטן דער פאָרזיצענדער פון יוועלירנעם צעך. ער דערזעהט מיך און גיט מיר אָפּ א ברייטן און א פריינדליכן שלום־עליכם; ער הערט אויס יאכעלניקס טענות און נעמט גלייך דעם פלאָק מיט די מאָנאָגראָמען און טראָגט צו דעם „ראש" (גאָלאָווא), ער דערציילט איהם אלע גליקן. עם ווערט דאָרטן א שושקערי, אלע בעאמטע קוקן אויף דער ארבעט און אויף מיר מיט גרויס דרך־ארץ; אז שאראכאוויטש, וועלכער איז אייגנער פון די באָרימסטע יובעלירן, זאָגט אז ס'איז גוט מסתמא ווייסט ער.

דער גאָלאָווא טהוט אָן די ברילן, קוקט ווי א האָן אין בני־אָדם און ווי אויך ווייזן אז ער איז א מבין און זאָגט: „פּא זאקאָנו", (על פי דין) אָן א פּאָדמאָסטערסקע טאָר מען קיין אטעסטאט ניט געבן, נאָר אזוי ווי דאָס איז א איסקלוטשעניע (יוצא מן הכלל) ערלויב איך; נאָר פּא זאקאָנו דארף ער דורכגעהן א עקזאמען פאר די עקספּערטן.

מיין כלי־יכול שיינט פאר שמחה, ס'הייסט „ער" האָט אויסגיכאדא־טאייעט.... מען זאָגט מיר אז דאָס דארף קאָסטן א פופצן רובל, איך הויב זיך אָן איבערקלערן: „אזא סומע ביי מיין יעצטיגער לאָגע! שא־ראכאוויטש זעהט אז איך קוועלנקל יע צי ניין, זאָגט ער צו מיר: „קלערט ניט, קוי זשעלעזאָ פּאָקא גאָריאטשא (שמיד דעם אייזן ווען ער איז היים). גוט, זאָגט ער, אז דער גאָלאָווא איז יעצט גוט אויפגעלייגט, שפּעטער קען ער אנדערש זאָגן, לאָזט דאָס ניט אָפּ."

דערווייל האָט שוין יאכעלניק ארויסגינומען ביי מיר דריי רובל אויף דער ערשטער פּראָשעניע, (שפּעטער האָב איך זיך דערוואוסט אז צוויי רובל האָט ער זיך אין טאש גינומען) צוריקגעהענדיק חלש'ט נעבאך מיין איד־לען די האָרץ, ער גיהט ארויס אין א שענק, ניט שיין איהם לאָזן אלייז, איך מוז אויך מיט איהם אריינגיהן, כאָטש לפּנים. ער טרעפט דאָרטן זיי־נע בעקאָנטע און באָרימט זיך אז אין צוויי מינוט האָט „ער" מיר א אטעסטאט גימאכט, און הייסט געבן פאר אלעמען משקה מיט פיש פאר־ביסן. מען קען דאָך קיין חזיר ניט זיין, איך האָב פאר דער גאנצער חברה באצאלט און שפּעטער האָב איך בא איהם פאר זיין ארבעט קיין געלט ניט גינומען. אט אזוי, אז גאָט וויל, קומט אמאל ארוים אפילו פון א שלעכטן א טובה.

פון די צוויי עקספּערטן וואָס האָבן מיך בעדארפט עקזאמינירן איז איינער גיוואן א גוי, פאכמאן; אויף דעריבאסאָווסקע האָט ער גיהאט א

גרויסע אטעליע מיט א סך ארבעטער. אלע אידישע מאגאזינען פלעגן זייער ערע ארבעט איהם געבן, לאז א גוי פארדינען...

דער אנדער עקספערט איז גיוועזן א איד, דאדפיונג, אויף רישעליעווסקער גאס גיזעסן, און איז גיוועזן דער גרעסטער קאליקע פון אלע קאליקעס; מעהר ווי מאכן בלעכלאך צו טירן האט ער ניט גיקענט, אי דאס האט מען איהם בעדארפט צוברעכן הענט און פיס, ווייל די שריפט איז באי איהם ארויס קרום און לאם. מילא, דאס איז ניט זיין שולד, (ניט אלע זייענען דאך מחויב דוקא צו זיין קינסטלער) איז ער אבער דערצו א גרויסע בהמה גיוועזן, און האט פון זיך שטארק גיהאלטן, און גיטראגן א מאנטל מיט א פעלערינע. א קלייניקייט? ער איז דאך א עקספערט! איך האב איהם פריהער ניט גיקענט און ניט גיוואוסט וואס דאס איז פאר א ברואה. כאטש איך האב פאר דעם עקזאמען קיין מורא ניט גיהאט, דאך קלער איך מיר: על־פי אידלקייט דארף מען זיך זעהען מיט די עקספערטן און פריהער גיוויינטלאך גענהן צום אידן; מיט א אידן קען מען רעדן, א איד קען בעסער פיהלן אידישע צרות. אז א איד זאל נעמען ביי א אידן „כאבאר", בפרט פאר א כשרה זאך, און אז א איד זאל וועלן דערטרינקען א אידן וועז ער ניט איהם ניט קיין כאבאר, דאס האב איך, גיוויינטלאך, ניט גיקענט קלערן.

געה איך טאקע פריער צום אידישן עקספערט, דערציל איהם די געשיכטע, אזוי און אזוי, און ווייז איהם מיין ארבעט. פרעגט ער מיך און דוקא אויף רוסיש, „אימעייעטע דיענגי?" (האט איהר געלט) בין איך דאך נאאיוו און מיין אז ער אינטערעסירט זיך גלאט אזוי זיך מיט מיין געלט לאגע, א גוטער מענטש. דאנק איך איהם און זאג אז לידער פערמאג איך נאר מיינע הענט. „אויב אזוי, זאגט ער, טא פאהרט אייך ערגעץ אנדערש, איך וועל אייך קיין אטעסטאט אן געלט ניט געבן". דערהערט אזעלכע קלארע דבורים, פרעג איך איהם: גאספאדין עקספערט, וואס זשע קענט איהר טאהן א שטייגער ניט צו דערלאזן? זאגט ער — יא פאסטופליו פא זאקאנו. דאס איז גאר, זאג איך, וואס איהר קענט טאהן? אויב נאר „פא זאקאנו", לאך איך זיך אוים פון אייער באבען.

דערווייל, אין דער זעלבער צייט, געהט ארום בער שאראכאוויטש און צוקינגט אומעטום ביי די יובעלירן אז איך מאך זיך פראווען, און וועל מסתם מאכן אויף דעריבאסאווסקע א גישעפט, און וועל אלע־מען לייגן אין דער ערד. דער אנדער עקספערט, פאכמאן, האט זיך דער־

שראָקן פאר אזא גיפערליכן קאָנקורענט, קומט ער צו מיר אהיים, מיט גרויס הכנעה, און בעט זיך ביי מיר איך זאָל בעסער ווערן מיט איהם א שותף אין זיין גישעפט. באַרוהיג איך איהם אז איך וועל איהם קיין קאָנ־קורענציע ניט מאַכן, ווייל איך האָב פיינט ביליגע גאס־ארבעט און ער קען נאָענ רוהיג שלאָפן. ער איז גיוויינטלאָך מלא שמחה גיוואָרן און ווייזט מיר אז ער האָט גינומען מאַכן א חתימה מיט א גערב וואָס דאָס איז ניט פאר זיינע קענטענעס, בעט ער מיך, אז ער וועט מיר גוט באצאָלן פאר דער ארבעט, און אין איין וועגס וועט עס דינען אלם פּראָבע־אר־בעט צום עקזאמען.

גיקומען דער טאָג, דער יום־הדין, ווען איך דארף האלטן עקזאמען. איך קום און טרעף שוין אין דער אופראָוע די „נאטשאלסטוואָ": דעם סטארשינא שאראכאוויצן און אלע איבעריקע בעאמטע, אויך מיינע ביידע עקספערטן. דער איד, דאָרפיונג, אין זיין פּעלעריינע (מעשה־ארטיסט); ער ברענט, מלא חמה, און קלערט מסתמא ביי זיך: „וואָרט, איך וועל דיר באלד אָנטאָן א שטרייפל, איך וועל דיך שוין גוט באַגראָבן".

דער סטארשינא פרעגט: „נו, גאָספּאָדא עקספערטי, וואָס הייסט איהר איהם געבן אויף א פּראָבנע ארבעט?" כאָפט זיך דער איד אלץ ארוים דער ערשטער: (כאָטש ער איז אינגער גיווען) „יעמו נאדא דאט סדיעלאט פּאָרטרעט גאָסודאריא, לאָז ער מאַכן דעם קייזערס פּאָרטרעט!" זאָג איך — ערשטנס איז דאָ ניט קיין קונסט אקאדעמיע, ניט אזא אטעסטאט פער־לאַנג איך; און אויסער דעם, זאָג איך, צי איז דער הער דאָרפּס־יונג פעהיג צו עקספּערטירן אזא ארבעט? צי איך קען מאַכן א פּאָרטרעט צי ניין, דאָס זאָג איך, איז מיין עסק. לאָז מיר דער עקספּערט געבן אזא אר־בעט וואָס ער אליין קען, ווי א מעשענע ברעטל צו א טיר". איז גיוואָרן א גרויסער גילעכטער: פראָוודא, פראָוודא, זאָגן אלע. מיין איידל איז גיוואָרן בלייך ווי א מת פון כעס און שאנדע (אויף אזא מיאוסער מפלה האָט ער זיך ניט גיריכט, נאָר ער האָט דאָס כשר פערדינט). דאָ ערשט געהט צו פאַכמאן און לייגט פאָר מען זאָל מיר געבן די חתימה מיטן גערב. אלע האָבן צוגישטימט און דערמיט האָט זיך עס גיענדיקט. דעם גערב גימאַכט, באקומען באצאָהלט, נאָך מיט א דאנק, און דעם אטעס־טאט גיהאט, בין איך שוין ב"ה א דיפּלאָמירטער קבצן...

מח.

ס'געהט מיר פון טיר און פענסטער.

איצט וועט איהר הערן, ווי אזוי, אז ס'הויבט אן געהן א מענטשן, געהט איהם פון טיר און פון פענסטער. איך קום אהיים מיט מיין דיפלאם, דערציילט מיר מיין מערע אז צוויי מענטשן זיינען גיקומען מיך פרעגן און דערווייל האבן זיי גיזעהען ביי מיר אויפן טיש פערשיידענע אפדרוקן פון מיין ארבעט און איינער זאגט צום אנדערן: „איך זעה אז ער וועט קיינען מאכן אלץ וואס איך דארף".

ווייל איינער פון די צווייען האט דערנאך גישפילט א ראליע אין מיין גאנצן קינפטיגן לעבן, דעריבער איז כדאי איך זאל אייך מיט איהם באקאנען. אין אטשאקוו, א שטעדטל נעבן אדעס, איז גיווען א יו. גער־מאן, א ליטוואק, מיטן נאמען ש. ה., א ארענטליכער מענטש, גיקענט לערנען און זעהר א פעהיגער יונג אין מסחר. זיין חויפט־גישעפט איז גיווען האנדלען מיט אנטיקן. ווי באוואוסט זיינען אין אטשאקווער גע־געגנד גיווען באגראבן גאר פון אלטע צייטן פיל אוצרות מיט גאלדענע חפצים און טייערע זאכן פון גלאז און טערראקאט. פויערים פלעגן אויף זייער ערד אויסגראבן טייערע זאכן און זיי בשתיקה פון נאטשאלסטוואָ פערקויפן. ניט אלע מאל אבער גיפינט מען פארטיגע מציאות. איז זיך מישב אונזער אידל און באשטעלט ביי בעלי־מלאכות קליינע זאכן אין אלטן סטיל; צוביגט, צוברעכט, שמירט זיי איין אין ערד, ס'זאל האבן א אלטן אויסזעהען, און ליב־האבער פון אלטוואַרג קויפן דאס גערן...

דער מסחר מיט נאכגימאכטע אנטיקן איז קיין נייס ניט; ס'איז באוואוסט אז אין אלע צייטן, אפילו נאך מיט טויזענטער יאהרן צוריק

האָט מען שוין אַזעלכע זאַכן גיטאָהן, ווייל אַלע מאָל האָבן רייכע לייט ליב גיהאַט נאָר אַלטע זאַכן. אַפילו אין אונזערע צייטן, איז כל זמן דער אַרטיסט לעבט, ווערט ער גישוואָלן פּאָר הונגער, נאָר נאָך זיין טויט (אַחרי מות קדושים) צאָהלט מען פּאָר זיין אַרבעט גרויסע סומען געלט. „קלוגע" אַרטיסטן פלעגן זייערע אַרבעט באַגראָבן אין דער ערד, כלומרשט „גיפינען" און פערקויפן פאָר גרויסע פּרייזן.

דער אטשאקאווער יונגער־מאַן איז גיווען אַ גרויסער קענער אין גריכישע אַנטיקן און, כאָטש ער איז אַליין קיין בעל־מלאכה ניט גיווען, האָט ער גוט גיוואוסט דעם סטיל און די מאַניערע ווי די אַלטע אַרטיסטן האָבן אַמאָל גיאַרבעט. האָט ער גיוואָלט מאַכן אַ גרויסע זאַך ער זאָל קענען אָפּלעקן אַ רעכטן ביינדל. ער האָט אויסגיזוכט אין אַדעם אַ גוטן יובעליר, אַ רום, און האָט איהם באַשטעלט מאַכן אַ קאָליע מיט אויר־רינגלאַך פיליגראַנע אַרבעט; אָבער אין אַזאַ וויכטיגער אַרבעט האָט אויך גימוזט זיין פיל פיגורן, און דערצו מוז מען שוין האָבן אַ אמתן אַרטיסט, און אַזעלכע זיינען ניטאָ...

אין יענער צייט איז גיוואָרן דער טומל מיט מיינע אַרבעט. דורך שאראכאוויצעס פּראָפּאַגאַנדע האָט דעם אָטשאקאוועס יובעליר זיך דער־וואוסט מיין אַדרעס און זיי בידע זיינען גיקומען צו מיר בעת איך בין אין דער אופּראָוע גיווען. קורץ — דער אטשאקאווער אידל האָט זיך מיט מיר באַקענט און מיר זיינען באַלד גוטע פרייַנד גיוואָרן; מין מצא את מינו, בידע רערן ליטווש, בידע פערשטייען וואָס גוט איז און בידע האָבן נויטיג געלט פערדינען.

די ערשטע באַשטעלונג איז גיווען, מאַכן „יופּיטערס" קאָפּ גישניצט רעליעף אין שטאָל. די פּרייז איז גיווען דרייסיג רובל, איהר הערט, ביי יענער צייט דרייסיג רובל! און ער האָט זיי מיר טאקע פאָראוים גלייך בעצאָלט במזומנים, כאָטש איך האָב ניט גיבעטן קיין האַנט־געלד; איך בין גיווען זעהר גירוהרט פון אַזא אידלקייט, „איך זעה, זאָגט ער, מיט וועמען איך האָב צוטאָהן", און עד היום האָב איך איהם דאָס ניט פערגעסן.

יופּיטערס קאָפּ האָב איך גוט אויסגיפיהרט (איך וואָלט זיך אפילו איצט מיט איהר ניט גישעמט).. נאָך דעם האָט ער מיר באַשטעלט אַ גאַנצע סעריע קעפּלאַך פון פערשידענע חיות וועלכע האָבן דעקאָרירט די קאָליע. איך פלעג אויך אָפט קומען צום יובעליר און לערנען איהם ווי אויסצופירן די אַרבעט. כאָטש ער איז גיווען אַ גוי און ניט קיין גרויסער

אוהב־ישראל, דאָך האָב איך איהם גיהאָלפן, ווייל איך האָב שטענדיק ליב גיהאַט לערנען א גוטן בעל־מלאכה, ס'מעג זיין אפילו א גוי.

אין אָדעם איז גיווען א פראַנצויזישע פאַבריקע „זשאקאָ", וואו מען האָט גימאַכט פּלאַקאַטן־רעקלאַמעס. דער יובעליר האָט דערציילט פון מיר אין פאַבריקע וואו מען האָט זיך גינייטיגט אין א גוטן גראַווער. קורץ — פון דער פאַבריקע האָב איך פיל ארבעט גיהאַט און מיין לאַנע איז דורך דעם פעסטער גיווארן און איך האָב שיין ניקענט אָפּשפּאָרן עטלאַכע גראָשן „נאַ־טשאַרני־דיען" (אויף שלעכטע צייטן).

מיין אָטשאַקאָווער האָט מיר ווידער א נייע סאָרט ארבעט באשטעלט: פון דינע גאָלדענע בלעך אויסקלאַפּן רעליעפענע פיגורן. אזא מין ארבעט האָב איך נאָך קיינמאָל ניט גימאַכט און האָב אפילו קיין גיצייג דערצו ניט גיהאַט; נאָר, ווי תמיד, מיט חשק און עקשנות, האָב איך די ארבעט גוט אויסגיפירט און בין מיט מזל א טשעקאַנשציק גיווארן און דורך דעם מעהר ארבעט גיהאַט.

מיר זיינען נאָך אלץ אין דער אַרימער דירה גיזעסן, מערע האָט נאָך אלץ נעבאַך אליין, אָן א דינסט, גיארבעט; דעם טאַטן האָבן מיר אלע חודש געלט גישיקט, אויך מערעם אַרימע שוועסטער פון צייט צו צייט שטיצע גישיקט; אזוי איז אריבער העבער א יאָהר. נעמט מערע און שיינקט מיר ווידער א אינגעלע, לייאווא. צו דער ארבעט פון דער פאַבריקע האָב איך א לערן־אינגל גינומען, מערעם א קרוב. האָבן מיר שוין ב"ה א פאַמיליע פון צעהען מענטשן און מערע האָט נאָך מעהר גימווזט ארבעטן; אלעמען עסן געבן, אלעמען זעקעלאַך מאַכן, לאַטעם לייגן. זי האָט נעבט ניט גישלאָפן; איין קינד צו פוסן, איינם ביין זייט, איינם אויף די הענט. און פון מיר האָט זי נעבאַך קיין שום הילף ניט גיהאַט. ביי זיך, אין מיין צימער, האָב איך דעם טאָג גיארבעט און בייגאַכט גילייענט, די אויערן זיך פארשטעלט כדי ניט הערן ווי די קינדער שרייען. אזוי בין איך דעם גאַנצן לעבן גיווען. אויסער מיין ארבעט האָב איך צו גארנישט גיטייגט, ניט פעהיג גיווען אפילו זיך א גלעזל טהיי אָנגיסן. און מערע האָט מיך שטענדיק צוגיזעהן ווי א קליין קינד. דעם בעסטן ביסן מיר אָפּגיגעבן, א. ד. ג. אזוי איז גינאַנגען די צייט; ביידע, איך און מערע, האָבן שווער גיארבעט, יעדערער אין זיין פאַך, און מיר זיינען גיווען צופריידן.

מט.

איך מאך די טיארע.

בימים ההם, אין יאָהר תרנ"ו, האָט מיר דער אטשאקאווער באַשטעלט א גרויסע ארבעט, א מין קרוין (טיארע) פון גאָלד. אזוי ווי די טיארע האָט שפּעטער אָנגימאכט א גרויסן רעש אויף דער גאַנצער וועלט, איבערהויפּט אין דער אַרכעאָלאָגישער וועלט, איז כדאי איך זאָל זי אייך דאָ בקיצור באַשרייבן:

מיט טויזענטער יאָהרן צוריק איז אין קרים גיזעסן א פאָלק, האַלב־גרעקן, האַלב־בארבארן מיטן נאָמען „סקיפן". זייער קייזער האָט גיהיסן סייטאַפארנעס. די טיארע האָט כלומרשט די שטאָדט „אָלביא" גיינקט דעם קייזער. אויף דער טיארע איז פאָרגישטעלט די גריכישע לעגענדע פון דער שטאָדט „טראָויא" וואָס איז באשריבן אין איליאַדע פון דעם גיווייסן פאָעט האָמער, און אויך זיינען דאָרטן פאָרגישטעלט די סצענעס פון דעם סקיפישן היימישן לעבן.

די טיארע סייטאפארנעס (ווי מען האָט זי שפּעטער גירופן) האָט די פאָרמע פון א הויכער שפּיציגער יאַרמולקע און איז אייגנטיילט אין דריי טיילן: די אויבערשטע איז גימאכט מיט אזשורנע גריכישע אָרנאַמענטן, אויף וועלכער, גאָר אויבן, ליגט א שלאַנג אויפגידרייט אין א ספּיראַל, די קאָפּ הויך ארויסגישטעקט, און זיין עק ענדיגט זיך אויך מיט א שלאַנגען קעפּל.

אונטער דעם מיטעלסטן טייל, אַרום און אַרום, איז די פעסטונג־וואַנט פון שטאָדט אלביא, מיט אכט טורעמס. אויף דער וואַנט איז גיווען א אַלט גריכישער טעקסט, פאַרשריבן ווער און וועמען עס גיט די טיארע.

(די בעדייטונג פון דעם טעקסט האָב איך זיך דערוואוסט ערשט שפּעטער).

איבער דער וואָנט איז די געשיכטע פון טראויא. כידוע האָט זיך דער גרויסער לעגענדאַרער גבור „אכילעס" צוקריגט מיט אגאמעמנאָנען, דערפאַר וואָס דער לעצטער האָט אָפּגינומען ביי איהם זיינע א גיפאַנגענע, א שיינע מיידל „בריזאידא". אכילעסן האָט די מעשה זעהר גיקרייגקט און דערפאַר האָט ער ניט גיוואָלט געהן מיט זיין ארמעיי העלפן אגאמעמנאָנען אין דער קריג ביי טראויא. אז דער חיל פון אגאמעמנאָן האָט גיהאַט א גרויסע מפּלה ביי טראויא איז ער גיקומען איבערבעטן אכילעסן.

די סצענע קומט פאָר אין פּעלד. דעריבער פיגורירן דאָרט פאַלמען און אַנדערע בוימער און אויך קאַטשקעס. אכילעס זיצט בריוט אין פאַטראָקל, פון ביידע זייטן שטעהען זיינע צוויי בעסטע פרייַנד, פאַטראָקל און מענעלײַ; אַרום איהם אויף דער ערד שטעהען פיל גאָלדענע וואַזעס, ריטאָנעס און שטיקער גאָלד וואָס אגאמעמנאָן האָט איהם גיבראַכט אלס מתנה; צו דער לינקער זייט בריינגט מען צוריק זיין גילִיבטע בריזאידא באַגלײַט פון פיר באַדינערינס איהרע, שיינע מיידלאַך, וועלכע טראָגן אויך מתנות. רעכטס שטעהט אגאמעמנאָן אַליין, בעט זיך ביי אכילעסן און שוועדט איהם אז ער האָט בריזאידען חס ושלום קיין שלעכטס ניט גיטאָהן... זיין שבועה באַשטעטיגט ער מיט א מזבח און א חזיר־קרבן, ביי וועלכן עס שטעהען צוויי כהנים.

אז אכילעס מיט אגאמעמנאָנען האָבן שלום גישלאָסן, האָט אכילעס גישיקט אויף דער מלחמה א טייל פון זיין חיל, אונטער דער אָנפירונג פון זיין בעסטן פּאַלקאָוניק און לִיבסטן פרייַנד „פאטראקל", וועלכער איז טאַקע דעם זעלבן טאָג גיהרגעט גיוואָרן אין דער קריג. מען בריינגט אכילעסן די שלעכטע בשורה און אויך די פיר פערד פון פאטראקלס קריגס־וואָגן.

די גרעסטע עהרע און טריאומף־בעגראָבונג איז גיוועזן צו פערברענען דעם מת. די סצענע קומט פאָר ביים טייך. (דאָס זעהט מען פון דעם וואָס דאָרט וואַקסן וואַסער־גיוויקסן און אויך פון דעם דעלפין) פיל האַלץ צולייגט איינע אויף די אַנדערע, אַרום לִיגן אָנגיוואַרפענע קערפּער פון יונגע העלדן מיט זייערע פערד און גיוועפן וועלכע אכילעס האָט גיפאַנגען אין דעם שונא'ס לאַגער, זיי אַלע צו'שוחט'ן און מקריב גיוועזן זיין גוטן פרייַנד. אויבן, אויף די האַלץ, לִיגט פאטראָקל אַרומגילייגט מיט קליינע פּאַרפום־וואַזן און פיל גי'שוחט'ענע בהמות און שאָף.

אבילעם, מיט אפגישוירענע האר, (א סימן אויף אבלות) שטעהט נעבן דעם מזבח, הויבט די הענט און בעט גאט ער זאל אראפשיקן א פייער; גאט הערט זיין גיבעט און שיקט צוויי מלאכים, איינער מיט א ברענענדיקן פאקעל און דער צווייטער מיט א ראג אויף בלאזן דעם פלאם. פון דער אנדער זייט קאסטיאר שטעהט א אלטער כהן מיט א לאנגער בארד און א לארבער קראנץ אויפן קאפ, נעמט מיט א לעפל די קטורת פון א וואזע און גיסט אויפן פייער. ניט וויט זיצט בריזאידע מיט נאך פיר פרייגד און בעוויינען פאטראקלען. אין די אלע סצענעס איז דא ניין און דרייסיג פיגורן, גיטריבן רעליף ראנד־באם.

די אונטערשטע טייל פון דער טיארע, רייך באפוצט מיט שיינע ארנאמענטן, שטעלט פאר דעם לעבן פון די סקיפן: זייערע פערד־קרבנות, וועלכע זיי שחטן ניט נאר דערוועגן מיט א שטריק ארום האלז; זייערע יאגדן אין וואלד אויף פארשיידענע חיות, ווי גריפאנעס, לייבן, הירשן און האזן; ווי זיי לערנען די קינדער צו שיסן מיט א ארקע, ווי זיי יאגדן מיט הינט אויף קלייגע חיות; אויך זייערע בעל־הבתישקייט אין פעלד, פערד, בהמות, ציגן און שעפסן. די קאסטיומען וואס די סקיפן טראגן און זייערע שיך זיינען אלע פון פעל מיט פוטער ביי די ברענן אויסגלייגט. די פארמע פון זייערע בגדים זיינען גינומען פון א גיוויסער וואזע אין פעטער־בורגער ערמיטאזש. אין דעם לעצטן טייל איז דא זיבן און צוואנציג פי־גורן, אויסער א גאנצע מאסע פערשיידענע פעלד־גיוויסן.

כדי קענען צוזאמענשטעלן אזא ערנסטע זאך, האט מיר דער אט־שאקאוור גינעבן פיל רוסישע און דייטשעשע ביכער מיט צייכנונגען פון אלטע בארעליעפן וועלכע גיפינען זיך אין די גרויסע מוזיען.

אויף דער אויספירונג פון דער קאלאסאלער קאמפאזיציע האב איך גאנצע זעקס־זיבן חדשים גיארבעט און האב באקומען באצאלט טויזענט מיט אכט הונדערט רובל. דעם ערשטן מאל אין מיין לעבן האב איך אזא גרויסע סומע געלט אין איין מאל באקומען. איך האב צווי לאטעריע־בילעטן גיקויפט און גיהאפט אויפן גרויסן גיווינס. מיט די פריהער אפגישפארטע געלט האב איך שון פארמאגט דריי טויזנט רובל, ס'הייסט שוין כמעט א שטיקל נגיד.

נ.

די קרובים הערן אז מיר זיינען רייך גיוואָרן.

אונזערע קרובים האָבן דערהערט אז מיר זיינען רייך גיוואָרן און האָבן אונז בריף מיט בקשות גישריבן: וועד עם בעט געלט אויף א בהמה קויפן, וועד אויף א הייזל בויען און וועד אויף נדן א טאָכטער. איין שוואָגער האָט גיבעטן גאָר א קליניקייט, איך זאָל איהם „לייען" געלט אויף אָפּדינגן ביין פּריץ דעם בראַנפן־זאַוואָד! מיר פלעגן שיקן מעהרעם פּאָטער אלע חודש צום לעבן, איז דאָך א סימן אז מיר זיינען רייך. צוויי שוואָגערם האָבן זיך ניט גיפּוילט און אליין גיקומען; מען האָט דאָרטן דערציילט אז איך האָב א מאַנאַזין מיט בריליאַנטן!

עם זיינען בכלל אין אונזערע מקומות משונה'דיגע לעגענדעם וועגן מיר גיגאַנגען. איין מאל איז גיקומען א קרובה אין אָדעם אויפן לימאַן, פרעגט זי מיך: „זאָג מיר, ישראל־בערעלע, מען דערציילט ביי אונז אין בראַהין, אז דו האָסט גימאַכט א קליין מענטשעלע וואָס רעדט און עסט א. א. וו. מילא רעדן, זאָגט זי, איז נאָך ניט אזא גרויסער קונץ, דאָס פּאַרשטעהט מען נאָך, ס'איז מסתמא אזא „ספּראַנדזינקע", אָבער געדערים, קישקעס, ווי האָסטו דאָס גיקענט מאַכן?" געה און דערציל איהר אז פּאַר דעם קונציקן מענטשעלע האָט מען מיר אין לאָמבאַרד מעהר ווי ניין רובל ניט גיוואָלט בארגן...

און ווי איך קום צו בריליאַנטן, איז אזוי גיוועז די געשיכטע: אין שטעדטעלע סיטניע, וואו מיין מערעם שוועסטער מאשע איז גיזעסן, איז זיך גיקומען צושלעפּן א אָרימאַן מיט א טאָרבע, און געהט איבער די הייזער. אַריין צו מאשען. זיצט ר' איד, פון וואַנען געהט א איד? איך

געה, זאגט ער, איבער דער וועלט, אפילו אין אדעס גיוועזן", דערהערט אדעס — שטייטיז, אין אדעס האבן מיר דאך א שוואגער, אפשר קענט איהר איהם? — ווער איז דארטן אייער שוואגער? — איי, גיזונט זאלט איהר זיין, ר' איד, ווער קען דאם ניט מיין שוואגער דארטן? א גרויסער גאלד־מאכער! דער ארימאן האט פערשטאנען אז ביי די נאיוועז מענטשן קען ער, פאר א גוטן גירוש, א בעסערע נדבה באקומען, זאגט ער: פטור! נו, אודאי קען איך איהם, איך האב אליין גיזעהען זייגע צוויי גרויסע מאגאזינען מיט בריליאנטן! וואם דארף מען נאך א ריבטיקערע ידיעה האבן? און מען שרייבט ארויס תיכף ומיד א בריוול מיט טענות: סטייטיז, א אויגענע שוועסטער, אז גאט האט אייך גיהאלפן, פאר וואם זשע באהאלט איהר זיך פון אונז! און דער שוואגער לייט עטליכע רובל אויף הוצאות און קומט צופאהרן אליין אין אדעס. אמת אז קיין מאגאזינען מיט גאלד האט דער שוואגער ניט גיזעהען, אבער אין שטוב איז דאך שענער ווי ביי זיי אין סיטניע; מען עסט אלע טאג פרישע ווייסע גיבעקס און גיבראטנ'ס אין מיטן וואך, מסתמא איז מען דאך גינוג רייך! מיר פלענן זיי העלפן צו ביסלאך, וועמען מיט צעהען, פופצן, וועמען מיט פופציק און אפילו מיט גאנצע הונדערט רובל, נאר קיינער איז ניט צופריידן גיבליבן און אלע פלענן שטענדיק בעטן: שיק און שיק.

איך האב שוין דאמאלסט גיהאט עטליכע באקאנטע פאמיליעס, פיינע ארענטליכע מענטשן. מיט איינעם, יוסף געבט, האב איך זיך בעקאנט אין דער פאבריקע זשאקא; און אין דער בראדער שול מיט איינעם, מלכין, וועלכער איז אויך גיוועזן א ליב־האבער פון מינקאווסקע'ס חזנות. דער מלכין איז אמאל אליין גיוועזן א חזן אין א ליטווישער שטעדטל און האט גיהאט קינדער אין פארויז, גוטע מוזיקער. איין מאהל ראש־השנה (איך האב שיין גיהאט א פלאץ אין די העכערע ביינק) אז דער כאר פון שול האט גיזונגען דעם ונתנה תכף און מינקאווסקי האט אנגיהייבן זאגן: „אמת כי אתה הוא דין", האט ער אנגיהייבן דעם „אמת" מיט א האלבן טאן נידעריקער. ווי איך האב שוין פריהער גישריבן, האב איך זעהר גוט גיקענט אלע קאמפאזיציעס. ווי איך האב דערהערט דעם „אמת" האט זיך ביי מיר פון מויל אויסגירישן: א! דער אמת איז ניט קיין אמת'ר. מלכין האט דאם דערהערט און מיך גיפרעגט ווי קומט דאם צו מיר אזא מבינות, צי בין איך ניט אויך א חזן? האב איך איהם גיענטפערט אז איך בין ניט קיין חזן, אבער אויך ניט קיין שוסטער. אט אזוי זיינען מיר באַ־

קענט גיוואָרן און גוטע פרייַנד גיבליבן עד היום. דער מלכין האָט מיך באַקענט מיט זיינעם אַ פרייַנד כהנאָוו, אויך אַמאָל אַ חזן גיוועזן, און אויך מוזיקאַלנע קינדער גיהאַט. דער כהנאָוו איז אַליין גיוועזן אַ טאַלאַנטלויער אין האַנד־מלאכות און איז דערצו נעבאַך אַ גרויסער קבצן גיוועזן, ווי אַלע אידישע טאַלאַנטן וועלכע געהען פאַרלוירן אין די קלייניע אידישע שטעדטלאַך.

אָט די בעקאַנטע און אויך דער דירעקטאָר פון דער פאַבריקע זשאַקאָ, פלעגן אָפט צו מיר אַריינגעהן בעת איך האָב גיאַרבעט די טי־ארע.

אין אַ קורצער צייט שפּעטער קום איך איין מאָל אין פאַבריקע זשאַקאָ, זאָגט צו מיר דער דירעקטאָר מיט אַ גילעכטער: „איהר וויסט וואו איז אייער טיאַרע? איך קען אייך אָפּגעבן אַ גרוס פון איהר!“ ער ווייזט מיר די צייטונג „פיגאַראָ“ פון פּאַריז און לייענט מיר אַ גרויסן אַרטיקל, אַז דער לובר מוזעי אין פּאַריז האָט גיהאַט דעם גליק צו קויפן אַ האָט־אַנטיק, אַ טיאַרע פון אַ סקיפסקן קייזער, מיטן נאָמען „סייטא־פאַרנעז“, וועלכע מען האָט גיפונען באַגראָבן אין קרים און איז אַלט העכער צוויי טויזענד יאָהר. און צו דעם אַרטיקל איז דאָרט גיוועזן די פאָ־טאָגראַפיע פון דער טיאַרע אין נאַטור־גרויס, און אויך אַ פראַנצויזישע איבערזעצונג פון דעם אַנשריפט וואָס איך האָב דאָרטן גימאַכט אין אַלטער גריכישער שפּראַך (אַליין ניט וויסנדיק וואָס דאָס בעדייט). פאַר דער גרויסער מציאה האָט דער לובר באַצאָלט צוויי הונדערט מיט פופציק טויזענט פראַנק און יש אומרים אַ גאַנצן האַלבן מיליאָן...

די געשיכטע איז ביי מיר גיוועזן אַ מין „ויחד“: פון איין זייט האָט מיר הנאה גיטאָהן וואָס מיין אַרבעט שטעהט איין אין די גרויסע פענ־סטער, עפּעס אַ קלייניקייט דער פאַריזער לובר! דער גרעסטער מוזעי אין דער וועלט! פון דער אַנדערער זייט האָט מיך גיקריינקט וואָס אַנ־דערע ווערן רייך דורך מיין אַרבעט און מיך פּטר'ט מען אָפּ מיט עטלעכע גראָשענעס. איך באַהאַלט ביי זיך דעם נומער פיגאַראָ און קלער מיר אַז פריער אָדער שפּעטער וועט דער אמת ווי בוימאייל אויף וואַסער אַרויף און די וועלט וועט זיך דערוויסן דעם אמת, און דורך דעם וועל איך אויך באַוואוסט ווערן.

אין דער אַרבעאָגישער וועלט האָט מען פיל גירעדט וועגן דער טיארע; אין פּעטערבורגער ערמיטאַזש איז מען שטאַרק ניט צופריידן

גיוועז וואָס פון רוסלאַנד האָט מען ארויסגילאָזט אזא זעלטענעם אַנטיק; נאָר קלאַנגען זיינען פון מויל צו מויל גינאַנגען אז די טיארע איז גאָר מיין ארבעט.

עס האָט זיך אַנגיהויבן א דיסקוסיע ביי די ארבעאַלאַגן פון דער גאַנצער וועלט. פיל פון זיי האָבן ניט גיגלויבט אין דער מעגליכקייט צו מאַכן אזא זאַך אין אונזערע צייטן; אייניגע מאָל זיינען צו מיר גיקומען פראָפעסאָרן פון אַדעם און פעטערבורגער ערמיטאַזש, פרעגן. איך האָב זיי גיענטפערט: יע און ניין. „כל זמן, זאָג איך, איך האָב אַליין די טיארע ניט גיזעהען, קען איך ניט וויסן". און אזוי איז צו ביסלאַך די זאַך אייננישטיל גיוואָרן און מען האָט מעהר דאַריבער ניט גירעדט. די טיארע איז זיך דערווייל גיבליבן אויף איהר „טראָן" אין לובר און גיוואַרט אויף מיר...

מיר האָבן זיך איבערגיצויגן אין א אַנדער שיינער דירה, מיט א באַלקאָן אין א גרויסן הויף מיט שיינע בוימער; מיר האָבן אויך גיקויפט נייע מעבל און פון דעם אַלטן קבצן איז קיין זכר ניט גיבליבן. די קינדער זיינען שוין גינאַנגען אין קונסט־שולע און גוטע פאַרטשריט גימאַכט. אויף די וועגט האָבן זיך אויך די דעקאָראַציעס אומגיביטן: אַנשטאָט די אַלטע קינדערשע צייכנונגען זיינען שוין היינט ערנסטע ארבעט גיוועז, קעפ און גאַנצע לאַנדשאַפטן, אויך סקולפטורנע ארבעט, הענט, פים און אַרנאַמענטן. און מיין סאַלאָן האָט שוין טאַקע באַקומען א פנים פון א אמתן אַטעליע־ד'אַרטיסט.

אין דער נייער דירה האָב איך נאָך פיל שענערע ארבעט גימאַכט: א גאַלדענעם „ריטאָן" מיט האַרליעפנע סצענעס פון סקיפסקן לעבן אין פעלד. דער ריטאָן איז אין גאַנצן באַדעקט מיט גריכישע אַרנאַמענטן און פיגורן וועלכע שטעלן פאָר די בעשעפטיגונגען און זיטן פון דעם וויילדן פאָלק. כאָטש זיי זיינען גיוועז שטיקלאַך קרובים מיט די עלענאַנטע גריכן, דאָך זיינען די סקיפן ניט עהנליך גיוועז צו זיי, ניט מיט זייערע קליידער און אפילו ניט מיטן קערפער. נידעריקער וואוקס, לאַנגע האָר און קורצער שבל.

אויבן, אויפן ריטאָן, איז א טייך פול מיט פערשוידענע פיש און קאַטשקעס. נידעריקער, א גאַנצע מאַסע פערד, בהמות, קעלבלאַך, ציגן און שאָף, אין אַלערלייי פאָזעס. די מענער פאַרנעמען זיך מיט מילך־פּראָדוקציע, מעלקן די „פערד" און מאַכן קעז, קומים און פוטער, און די וויי־

בער מאכן פון קערנער מעל און קנעטן דעם טויג. גרויסע וועגן אויף פיר און זעקס רעדער מיט א דאך פון ראָגאָושעס דינען פאר הייזער וואו עס איז אָנגיזעצט מיט קינדער. ארום זיי זיצן די רייכע און טוהען זיך־אָן וויילטאָג, עסן און טרינקען פון גרויסע כלים וויין, אַנדערע מאכן זיך גיוואר. פון הינטן דעם ריטאָן איז זעהר א רייכער אָרנאָמענט אין גרי־בישן סטיל. דער ריטאָן ענדיקט זיך אונטן מיט א איבערגידרייטן לע־נענדישן ים־פערד. אלע פיגורן (במעט ביז הונדערט) זיינען גיטריבן זעהר הויך, כאָטש נעם זיי אָראָפּ פון דעם ריטאָן. בכלל איז די ארבעט פיל בעסער און פיינער גימאכט ווי די טיאָרע, אָבער איהר מזל איז גיוועז קלענער.

איך האָב גימאכט נאָך צוויי אינטערעסנע זאכן. די ערשטע איז א קאָליע מיט גיסיזלירטע מיפאָלאָגישע סצענעס. די הויפּט־סצענע: אין א הייל וואָס היטן צוויי גריפאנען, זיצט א געטין, האלב נקבה האלב פיש. הערקולעס קומט צו דער געטין פרעגן אויף זיינע פערלאָרענע פערד; ער בלייבט ביי איהר און האָט מיט איהר צוויי קינדער פון וועלכע עס זיינען ארויסגיקומען די סקיפן. די אַנדער ארבעט איז א גרופּע פון צוויי פיגורן „אכילעס און מינערווא". זי איז אינטערעסאנט מיט דעם וואָס זי איז שיין ניט קיין בארעלייף, ווי איך פלעג ביז אהער ארבעטן, נאָר די גאנצע גרופּע איז גיטריבן ארום און ארום פון דינע גאלד. אכילעס גאנץ נאקעט, נאָר א קליין מאנטיע אריבערגיוואָרפן אויף הינטן, שרעק־ליך בייז, מיט צוזאמענגידריקטע פויסטן, וואָרפט זיך מיט רציחה שלאָגן אגאמעמנאנען דערפאר וואָס דער לעצטער האָט ביי איהם זיין געליבטע צוגינומען; און מינערווא, מיט איהר שיינעם שלעם אויפן קאָפּ, לייגט איהר שלאנגען־פעלערינקע אכילעסן אויפן אקסל און בערוהיגט איהם. די גרופּע איז זעהר גוט גילונגען, ווי פון דער טעכנישער זייט, אזוי אויך אין ארטיסטישן זין.

אויף די דריי טייערע שטיקער ארבעט האָט ה. גראדע באלד קיין קונה ניט געפונען און גימוזט זי פארזעצן אין משכן ביי א רייכן פאריזער אדוואָקאט, ביז ס'וועט זיך גיפינען א רעכטער בעלן אויף דעם. דורך דעם איז דער אטשאקאָווער ארים געוואָרן און ניט נאָר ניט גיקענט קיין נייע ארבעט באשטעלן, נאָר אפילו אין גאנצן פאר דער ארבעט באצאלן. קיין אנדער ארבעט אויסער פון זשאקאם פאבריקע האָב איך ניט גיהאט און דאריבער גימוזט צו ביסלאך עסן פון גרייטן.

נא.

ס׳הייבט זיך אן די ציוניזם־בעוועגונג.

אין יענער צייט, אין יאָהר תרנ"ט, האָט זיך אָנגיהייבן די ציוניזם־בעוועגונג. די בעסטע יוגנג כוחות פון דער אמתר אידישער אינטעליגענץ האָבן זיך צו דער ארבעט גינומען, גיגרינדעט די ערשטע ציוניסטישע חברה „בני־ציון". די הויפט־אָנפירער זיינען גיווען: שיינקין, לעווינסקי, קלויזנער, ציערניכאָווסקי, סלושיץ, יעבין, סגל, איוואַנאָוויצקי, סאָפיר און נאָך פיל אַנדערע. מען פלעגט זיך צוזאַמענקומען אמאָל דאָ, אמאָל דאָרט, כדי אויסבעהאַלטן זיך פון דער פּאָליציי. איין מאָל איז פּאָליציי בעפאַלן די הויז פון אונזער זיצונג און אַלע מיטגלידער פערשריבן; זיי האָבן נאָך דאַמאָלסט אַליין ניט גיוואוסט ווי צו האַלטן זיך מיט די ציוניסטן: ס׳אִיז עפּעס ניט טריף, ניט כשר. דאָך, ארויסגעהענדיק פון הויף, האָבן קאָזאַקן אויף פערד אונז מכבד גיוועזן מיט נאַגאַייקעס... אין די בתי־מדרשים, וואו די גבאים האָבן ערלויבט, האָט מען פייערדיקע רעדעס גיהאַלטן, אויף דער פּראָווינץ משולחים גישיקט.

רעדנער, ניט קיין גרויסע לומדים, פלעגן נעבאָך פריהער אין סדרה זוכן א פּסוק, כדי קענען צוזאַמצן זייער רעדע. (צווישן די איז גיוועזן א דאָקטאָר, איך ווייס איהם ניט אָנרופן ביין נאָמען, זעהר א גוטער רעדנער נאָר א ביסל שווערלאָך אויף דער עברי, האָט ער אמאָל אין זיין דרשה אויסגישריען: „הכנעני והפירזי היו בארץ"!) דער ענטוזיאזם איז גיוואקסן פון טאָג צו טאָג און אַלץ מעהר און מעהר קריייז פערכאפט, גיווינטלאָך מעהרסטן־טייל די אָרימע קלאַס. נאָר ליידער האָבן זיך אהער אויך אריינגיכאפט זיך שלעכטע עלעמענטן, מיט ניט קיין רויינעם גיוויסן און מיט ניט קיין רויינע הענט....

זעלבסטפארשטענדליך אז איך בין אויך גיווען א מיטגליד אין דער חברה בני־ציון און אויך גיוואלט העלפן אין דער ארבייט. מען האט זיך גי־בראכן די מחות וואו צו נעמען געלט אויף הוצאות; האב איך פארגי־לייגט צו מאכן זשעטאנעם, צוליב א צווייענדיקן ציעל: ערשטנס צוליב פראפאגאנדע און צווייטנס וועט די פרנסה נעהן אויף די ציוניסטישע הוצאות. אלע זיינען גיווויינטלאך מסכים גיווען, בפרט אז איך בעט ניט קיין געלט פאר מיין ארבעט. היינט וואס דארף מען בעסער?

איך נעם זיך אין א גוטער שעה צו דער ארבעט און טאקע אויף א גאנץ ברייטן מאסשטאב. קודם־כל האב איך אויסגיפונען אין תנ"ך שיי־נע פסוקים וואס פאסן אהער, גימאכט פארשיידענע מאדעלן און האב מיר פאמעלעכקע גיארבעט דערביי גאנצע זעקס חדשים. אויף גאלד, זיל־בער און אנדערע הוצאות האב איך אויסגעגעבן טוויזענט פינף־הונדערט רובל. ס'הייסט, פונקט א העלפט פון מיין גאנצן פערמעגן. יעדער זילבער־נער זעשטאן האט זיך אליין גיקאסט ביז צוואנציג קאפיקעס, און פאר־קויפט גיווען פאר זעכציג, אזוי אז ריינע פרנסה פארן ציוניזם האט בעראפט בלייבן פערציג קאפיקעס. אלע פיהרער האבן ביי מיר גינומען די זשעטאנעם צו פערשפרייטן; ווער ס'האט גאט אין הארצן ניהאט האט גינומען וואס מעהר, צו פופציג און צו הונדערט שטיק, און גיגעבן אנ־דערע מיטגלידער צום פערקויפן. ליידער האבן איבערהויפט גינומען די וועלכע האבן ניהאט קלעפיגע הענט....

ס'איז אווועק א חודש, און צוויי, און דריי, און פינף חדשים, זעלטן וועו איינער האט מיר אומגיקערט עטליכע גראשן. די עהרליכע האבן פארבאהרט אומעהרליכע, און די ניט עהרליכע האבן זיך פשוט אין קע־שענע אראפגילאזן. ס'איז גיווען, ווי עס מאכט זיך אפט, וועו מען אר־בעט לטובת הכלל: נארן האבן גיגעבן און קלוגע האבן גינומען.

אזוי איז כמעט אלע מאל גיווען און אזוי וועט אלע מאל און או־מעטום זיין... דאס האט זיך אפילו גיטראפן בא שקלים, אקציעס, אמת — זייער זעלטן.

איך פלעג אויך געהן צו בעלי־מלאכות פערקויפן שקלים. די וואס פלעגן זאגן אז זיי האבן גראדע איצט ניט קיין געלט, האב איך דעם שקל גיגעבן: „איהר וועט מיר שפעטער באצאהלן". מעהר האב איך זיי שוין אין די אויגן ניט גיזעהען און גימוזט אליין באצאהלן מיט מזומן פאר מיינע פערקויפטע שקלים.

איך וועל אייך דאָ דערציילן א בעסערן פאקט, וואָס איז שפּעטער גיוועזן. ס'איז פּשוט לא יאומן כי יסופּר. אין אַדעס איז גיוועזן גאָר א גרויסער „רב־צאָץ", א גביר און א כלי־טהוער, א אידישער באַנקיר. מיינעם א בעקאַנטן שניידער, באַביצקי, האָב איך צוגירעדט ער זאָל קויפן אַק־ציעס פון אונזער נאַציאָנאַל־באַנק. איך אַליין בין מיט דעם באַביצקין גי־גאַנגען צו „אונזער" באַנקיר וועלכער האָט די אַקציעס פערקויפט און איינגיצאָלט פופציג רובל דעם יונגן־מאַן וועלכער איז א ממונה גיוועזן אויף דעם. ער האָט אַרויסגיגעבן א קבלה אויף די געלט, נאָר וועז דער באַביצקי איז שפּעטער גיקומען צאָלן די איבעריקע געלט איז שוין דאָ־מאָלסט דער יונגערמאַן ניט גיוועזן. דער באַנקיר האָט גיזאָגט אז די ערשטע פופציג רובל זיינען אין בוך ניט פערשריבן. סטייטש, זאָג איך, איהר זייט דאָך פאַראַנטוואָרטליך פאַר אייערע מענטשן. — איהר זייט טאַקע גירעכט, זאָגט ער, נאָר איך וועל ניט באַצאָהלן. קורץ — איך האָב גי־שריען „חי וקים", און ס'איז פאַרפאַלן...

נאָך דעם ניט גילונגענעם גישעפט מיט די ציוניסטישע זשעטאָנעם, זיינען אַוועק עטליכע יאָהר דאַרע, מאָגערע, מיט ווינציג און ניט אינטע־רעסנע אַרבעט. ניט דער בויך און ניט די נשמה זיינען צופרידן גיבליבן. דערצו האָט מערע נעבאַך גילידן פון א לעבער־פעלער; ביינאַכט פלעגט זי שרעקליכע קריזן האָבן, און ווי די קראַמפֿן האָבן זי אין דער פריה עטוואָס אָפּגילאָזן, האָט זי ווידער אַליין גיאַרבעט. (קיין דינסט האָבן מיר שוין ניט גיהאַט) פאַר אַלע קינדער אין די ראַנצעס עסן אין שולע צו־גרייטן, קאָבן, באַקן און ראַמען. מען האָט אין שטוב דעם האַלבן־דלות ניט בעמערקט. עס פלעגן קומען געסט, אויך די ציוניסטישע פערזאַמלונגען פלעגן כמעט שטענדיק זיין ביי אונז. מערע האָט אַלעמען צוגינומען בסבר פּנים יפות און מכבד גיוועזן אַלעמען מיט טהיי און גוטע אייגענע גיבעקס. איהרע אַריגינאַלע מאכלים האָבן א שם גיהאַט. מערע'ס גרעסטער פערגניגן איז גיוועזן אז מען האָט ביי איהר גיגעסן. איינער פון די בעסטע ציוניסטן, א יונגער־מאַן סגל, איז פון אונזערע אָפּטע געסט גיוועזן; דאָס איז גיוועזן א זעלטענער טיפ, א גאון אין מאַטהעמאַטיק און א אויסער־גיווייניטלאָך עהרליכער מאַן; דערפאַר האָט מען איהם גירופן סגל דער משוגענער. אז ער פלעגט ביי אונז עפעס עסן, פלעגט ער אין פושקע געלט אַריינוואַרפן, ניט גיוואָלט אומזיסט פרעמדע געניסן.

אזוי האָט זיך ביי אונז אַלע יאָהרן אין שטוב גיפירט. מערע איז

ביי אונז גיווען דער גוטער מלאך, אלע האָבן זי רעספּעקטירט און ליב גי־
האט. אלע מיינע פּראָגרעסן אין דער ארבעט האָב איך נאָר מיין מערען
צו פערדאנקען. קיינמאל האָט זי זיך ניט באקלאָגט אויף איהר שווערער
ארבעט און קיינמאל מיר ניט גישטערט אין מיין ארבעט. דעריבער האָב
איך גיקענט אלע מאל זיצן רוהיג על התורה ועל העבודה.

אין די לעצטע עטליכע יאָהרן האָב איך פּאַרענדיקט דעם סקע־
ליעט וואָס איך האָב נאָך פון סיטניע גיבראכט; פיל אויסגיבעסערט
די בעווענונג, וויל פון דעם ערשטן סקעליעט בין איך ניט אינגאנצן צו־
פרידן גיווען: ער האָט גיהאט א פעלער וואָס די קאָפּ, הענט און פיס,
האָבן זיך נאָר אין צוויי זייטן גיקענט באווענגן. אין דעם לעצטן, דורך א
בעהאלטענעם קאליכעל־שארניער, האָבן זיך אלע גלידער פריי בע־
ווענט אין אלע זייטן, אפילו דער אונטערשטער טייל פון מויל האָט זיך
גיעפנט און פערמאכט. איצט בין איך אינגאנצן צופרידן גיווען און גי־
קענט זאָגן בפה־מלא: „גימאכט, און גוט גימאכט". און האָב גיפונען
אז דער „מת" פערדינט צו ליגן אין א שיינעם ארון.

נב.

דער סארקאפאג.

דער סארקאפאג איז גישניצט אין מאסיווע זילבער, צעהן סאנטי־מעטר די לענג, פיר די בהייט און פיר די הויך; ער איז אינגאנצן באַ־דעקט מיט אָרנאמענטן און מיניאטורנע פיגורן. אין בילדער איז דאָ איבערגיגעבן די אלטע פעסימיסטישע אידעע פון קהלת „הבל הבלים, הכל הבל". די בילדער שטעלן פאָר אלע פעריאָדן פון מענשענס לעבן, פון גיבאָרן ביזן טויט. גוטס און שלעכטס, פרייד און לייד, לאכן און ווײנען. די באזע פון דעם „ארון" שטעהט אויף פיר גישניצטע פים מיט טויט־מאסקעס און איבערגילדיגטע בײנער. די צוויי לאַנגע וועגטלאַך זײנען דורך אָרנאמענטן צוטיילט אויף זעקס בילדער אין וועלכע ס'געהט דורך די פאנאראמע פון לעבן.

אויף דער ערשטער בילד זעהט איהר א רײנעם צימער, די וועגט מיט קוויטן־פאַפּיר און א פענסטער מיט פּאָרהײנגלאַך; אין דער זײט א האלב אָפענע טיר, אין מיטן צימער שטעהט א ווײג־בעטעלע וואו עס שלאָפט רוהיג א גלילקליבע, שוינע קינד, א קישעלע צוקאָפּנ'ס און מיט א דעקע גוט אײנגידעקט. וואַרשיינליך, דורך דער אָפענער טיר הערט זיך צו א גוטע מאמע.

די צווייטע בילד שטעלט פאָר דעם בילדונגס־פּעריאָד. א יונגער אינ־געלע זיצט בײַן טיש אוינגיבוגן איבער זוינע שולביכער, ער שרייבט זוינע „אוראָקן". אויפן שרייב־טיש ליגן ביכער, שרייב גיצייג און עס שטעהט א גלאָבוס. בײַן זײט שטעהט א עטאַזשערקע מיט גרויסע און קליינע ביכער. אויפן וואַנט היינגט א אלטער וואַנט־זײגער מיט וואָג און

אויך א געאגראפישע אייראפא־קארטע. די גאנצע קארטע איז גרויס פינף מילימעטער, דאך זעהט מען אויף איהר גאנץ דייטליך בריטאניע און שוועדן־נארוועגיע. אויפן אנגישטרייננטן פנים'ל ביין אינגעלע זעהט מען אז איהם קומט נעבאך ניט לייכט אן דער לערנען.

די דריטע בילד וויייזט די גלויקליכע יונגהייט־עפאכע. דער אינגעלע איז שוין ברוך־השם א חתן גיוואָרן, ער זיצט מיט זיין כלה אין גארטן אונטער א בוים, זיי האלטן זיך ביי די הענט און רעדן מסתמא פון זיסע זאכן און גלויקלאכע האפענונגען אין זייער קינפטיגן לעבן.

די פערטע בילד שטעלט פאר דעם גלויק פון א ארעמטליכן ארבייטער פאר־פאלק. אוים חלומות, אוים ראמאנען, נאר דער ווירקליכער לעבן. ער, אין א פארטוך, מיט פארקאטשעטע ארבל, האלט מיט א געזונטער האנד א גרויסן האמער און שמידט אייזן אויפן אמבוס. ניט ווייט זיצט זיין ווייבל, האלט אויף די הענט א גיזונט קינד און גיט איהם זייגן איהר יונגע ברוסט. דער קינד שטיפט מיט זיינע פיסלאך און לאפט נאך מיט דער הענטעלע די אנדער ברוסט, און די מאמע קוועלט פון נחת. ניט ווייט פון אויוון טריקענען זיך אויף א שטריקל דעם קינד'ס העמדעלאך און זעקעלאך. ביין וואנט אויף פאליצקעם שטעהען די קיך־געשיר, טעפלאך, טעלער און לעפל. דא איז מסתמא די קיך מיט דער אטעליע צוזאמען.

די פינפטע בילד: ביידע האבן שוין דורכגימאכט דעם לעבן, ביידע זיינען שוין אלט און שוואך, זיצן נעבן זייער שטוב אויפן פריזבע. ער זיצט און האלט מיט ביידע הענט דעם שטעקן אן וועלכן ער קען זיך ניט בע־וועגן, די קאפ מיט דער לאנגער ווייסער בארד אראפגילאזן, און קלערט מסתמא וועגן דעם נאהנטן סוף... די אלטיטשקע אין א טשעפטשיק און א פארטוך מיט קווייטן און בריל אויף דער נאז, זיצט נעבן איהר אל־טיטשקן און מאכט מיט פרענטלאך א זאק (מסתמא פאר די אייניקלאך). ווי קליין די זאק איז, דאך זעהט מען דייטליך די פיר פרענטלאך. זי האלט זיך רוהיגער און פריילאכער פון דעם אלטן. אפילו אויף זייער הייזל בע־מערקט מען אויך דעם עלטער, די וועגט ערטערווייס צושאפלטן, די שויבן אין די פענסטער גיפלאצט.

די לעצטע בילד: ער, מיט א אויסגעמאגערט פנים, דער נאז פער־שפיצט, די אויגן צוגימאכט, ליגט אין בעט און גום'עט... דער פענסטער פארהאנגען, דער לעמפל אויפן קאמאד מיט א אבאזשור פארשטעלט, די שיין זאל איהם צו די אויגן ניט שטערן. אויפן טישל נעבן בעט שטעהען

פלעשלאך, באנקעלאך און א לעפל צו נעמען די רפואות. אויף א נידעריק ביינקעלע צו פוסן, נעבן בעט, זיצט נעבאך די אלטיטשקע, פאלט צו מיטן פנים צו זיין לאנגער אויסגידארטער האנט און ווייגט. באלד, באלד וועט ער אוועקגעהן... וואוהין? דאם וועלן מיר באלד זעהען אויפן דעקל פון סארקאפאג.

אויף די צוויי קליינע זייטיגע וועגטלאך זיינען צוויי סימבאלישע גרופעס: אויף איין זייט, א אפענער בוך, א פאלעט מיט פענזלען, א לירע, און א אמבום מיט א האמער. די עמבלעמעס פון ליטעראטור, מוזיק, קונסט און אינדוסטריע, אונטן א לארבער צווייג, דער סימבאל פון גרויסקייט און כבוד.

אויף דער אנדער זייט: א קאנאן, א קריגס־פלאג, א האק, ביקסן, שטיקעם און שוועדן. אין דער מיט, א שציט (בוקליער), אויף וועלכן ס'איז א האנד אויפגידריקט אין א שטארקן פויסט. די עמבלעמען פון רשעות און מערדערייי. אונטן, א דעמבן־צווייג, דער סימבאל פון כח.

אויבן, אויפן דעקל, אין א ראמקע פון ראזעס און שטעכעדיקע דערנער, זיינען איינגעפלאכטן איינע איבער די אנדערע אכטצעהן קינדערשע פנימלאך, (כמנין „חי"). איין פנים'ל לאכט, די אנדערע ווייגט: אלץ דער זעלבער זינען, וועמען דער לעבן איז אויסגישפרייט אויף דאזעם און וועמען אויף שפיציגע דערנער; ווער עס לאכט און ווער עס ווייגט. די ארבעט איז ריין און הויך גימאכט, מע וואלט גיקענט מיינען אז ס'איז ארויפגילייגט אויפן פאן.

אויפן גאנצן פלאץ פון דעקל איז פארגישטעלט די הויפט־סצענע פון לעבן און טויט: א לאנגע גידרייטע וועג, פון ביידע זייטן פעלדער, פערזייטע מיט מענטשן־בייגער פון די גיוועזענע דורות, די וועג פיהרט ערגעץ ווייט, ווייט אין א פינסטערן הייל....

דער טויט, אין גישטאלט פון א הויבער, מאגערער און שרעקליך העסליכער פרוי, טראגט אויף זיך א לאנגע תכריכים־קליייד. אויף דער לאנגער, דארער האלדז א קאליע פון ביינדלאך און א טויטע קאפ אלס מעדאליאן. זי האלט איבערן אקסל א גרויסע קאסע און געהט איהר וועג קאלט, גילאסן, אן רחמנות, אן שנאה. הינטער דער פרוי ציהט זיך א לאנגע פראצעסיע, אן א ענדע, פון אלערליי מענטשן, מענער, פרויען און קינדער, שטארקע, קראנקע, רייכע, ארימע, יונגע און אלטע. איהר זעהט דא א קאליקע געהט מיט קוליעס, א באנקיר מיט א היבש בייכל, מיט

פענסנע און א פראק מיט א ציליגדער, א גיזונטער ארבעטער אין זיין פארטוך געהט צו זיין ארבעט, א האַרבאטע אלטע פרוי געהט אין מארק מיט א קאשיק אויפן האנד, א טשינאוניק (בעאמטער) טראגט אונטערן אָרים מיט גדלות זיין פּאַרטפעל, א געגנערל אין זיין פּאַראַדנע פּאַרמע מיט אַרדענס האלט פעסט זיין שווערד; שילער געהען אין שולע מיט זייערע ביכער, פריילינס אין היטלאך מיט פערערן און זאַנטיקעס; יונגע אפּגי־ריסענע באסיאקעס געהען מסתמא גנב'נען. איהר זעהט דאָ אויך א לאנגע קאפּאַטע מיט א נארל, מסתמא א איד געהט אין שול אריין דאוו־נען, א אָרימאן אויף איין פוס מיט א טאַרבע, א קייזער אין זיין מאנטיע מיט דער קרוין אויפן קאפּ, א האלב נאקעטע קינד, נאָר אין א קורץ העמ־דעלע פאהרט רייטנדיק אויף א צווייגל און שמייסט זיין כלומרשט־פערדל מיט א בייטש און אזוי ווייטער, א גאנצע מאסע מענטשן. מען זעהט ניט קיין ענדע. די אלע מיינען אז זיי געהען זייער אייגענעם וועג, צו זיי־ערע אייגענע גישעפטן, און באמערקן ניט די פרוי וועלכע פיהרט זיי אהין, פון וואַנען מע קען אפילו קיין גירוס ניט שיקן...

די ארבעט האָט זעהר לאנג גידויערט, אָבער איך קען זאָגן אז דאָס איז איינע פון מיינע בעסטע ארבעטן, און בין מיט איהר גיבליבן העכסט צופריידן, און נאָך מעהר בין איך צופריידן גיווען פון דער אידעע.

דורך א צופאל האָט זיך דערוואוסט פון דער ארבעט די גאַזעטע „אדעסקיא נאַווּאסטי". זי האָט ביי מיר גינומען די פּאַטאַגראַפיעס און האָט א ספּעציעלע זונטאָג־בלאט ארויסגיגעבן מיט א גרויסן ארטיקל „איזראיל רוחומובסקי אי יעווּא ראבאטי", מיט אלע קלישעען פון דעם סקעלייט אין פערשידענע פאָזן און אלע זייטן פון סארקאפאג און די הויפט־בילד פון דעקל שטארק פארגרעסערט.

די בלאט האָט א גרויסן רעש אין אדעס גימאכט. אנדערע אויך מיין אָרט וואלטן זיכער אויסגינוצט אזא אויסערגעווייניטלאכע רעקלאמע און גליקליכע גישעפטן גימאכט. נאָר צו גישעפטן האָב איך ניט גיטויגט, מען האָט גירעדט און גירעדט און ס'איז שטיל גיווארן; ווי א שטיין, אריינפאלנדיק אין וואסער, מאכט אן ארום זיך פיל רעדער און אלין בליבט ער אויפן גרונד.

לעהרער פון דער אָדעסער קונסט־שולע זיינען גיקומען אָנקוקן די ארבעט; איינער פון זיי האָט מיר גיזאָגט: זעהר שאדע וואָס איהר האָט דאָס גימאכט אין אזא אומעדיגן גייסט, די רייכע האָבן מורא פארן טויט

און וועלכעם ניט קויפן. פאר די לייט, זאגט ער, דארף מען מאכן א נאקעטע פרוי, דאם איז זייער אידעאל. און ער איז טאקע גירעכט גי־ווען, ווייל שפעטער האבן די פאריזער רייכע לייט, טאקע איבער דעם טעם, ניט גיוואלט ביי זיך האבן אזא סוזשעט וואם דערמאנט דעם סוף...

צו פארקויפן דאם אין רוסלאנד איז גאר קיין האפענונג ניט גיווען; איך האב איין מאל דעם סארקאפאג גיוויזן א רייכן קאלעקציאנער, האט ער עם גינומען אויפן האנד און גיוואלט וויסן וויפיל דאם וועגט? האב איך דאם אן וועדטער ארויסגינומען ביי איהם פון האנט און בין אוועק אפילו אן א זיי גיזונד. ער האט א פנים פערשטאנען און זאגט: דעם ער־שטן מאל זעה איך א קבצן א גדל'ניק. איין מאל איז גיקומען אין אדעסער פאָרט א קריגם־שיף מיט א גרויס־פירשט. גוטע פריינד האבן מיר גי־ראטן איך זאל צופאהרן צום שיף און ווייזן דעם פירשט די ארבעט. ס'איז מיר גיווייזן־טלאך ניט לייכט אנגיקומען צו זעהן דעם פירשט, ער האט אפילו ניט גיוואלט בעטראכטן די ארבעט, נאר מיט א אירגניע מיך גי־פרעגט צי קען איך מאכן אנטיק־מאנעטעם... מעהר האב איך עם קיינעם ניט גיוואלט ווייזן און דער גאנצער טומל איז פארגעסן גיוואָרן.

קיין גיוויינטלאכע גאס־ארבעט האב איך קיינמאל ניט גיהאט, סיידן עם פלעגט אמאל טרעפן ביי א בעל־מלאכה עפעם זעהר א שווערע זאך, דאמאלסט פלעגט מען קומען צו מיר.

נג.

אין לך אדם שאין לו שעה.

מיר האָבן אַ גוטן נאָמען און כבוד גיהאַט, נאָר ארבעט איז אַלץ ווייניגער און ווייניגער גיוואָרן און די לאַנג איז אַלץ שווערער און שווערער גיוואָרן. מעהר קינסטלער — מעהר קבצן, און ס'שטעלט זיך די בי־טערע פראַגע: „מאין יבא עזרי?...“ מיין אטשאקאווער פלענט אמאל אפילו עפעם בעשטעלן, נאָר דאָס זיינען קליניקייטן גיווען.

די קינדער האָבן שוין גיהאַלטן ביין ענדיקן די קונסט־שולע, זיי האָבן גוטע פּאָרטשריטן גימאכט; פאַר זייער ארבעט האָבן זיי געלט־פּריזן און מעדאַלן באקומען; אפילו דער דירעקטאָר פון זייערער שולע, בכבודו ובעצמו, האָט פאַר זיי גיפּאָזירט: ביידע, יעקב און שלמה האָבן זיין פּאָר־טרעט גימאכט. צו יעדער יאָהר־אויסשטעלונג האָט מען פון זייער ארבעט אין גאַזעטן גישריבן. מיין עלטערע טאָכטער אסתר האָט אויך אין דער שולע גילערנט, אויך זהר אַ פעהיגע צום צייכענען גיווען. נאָר וואָס קען זיין דער תכלית פון דעם? שיקן זיי אין פּעטערבורגער אקאדעמיע איז ניט פאַר מיינע געלט־כחות גיווען און דערצו איז פאַר אידן נאָר אַ דרייּ־פּראָצענטיקע נארמע גיווען. מיר האָבן גיקלערט וועגן פּאריז, איז ווידער די געלט־פראַגע, און ווי וועט זיך די מאמע קענען שיידן מיט איהרע טייערער קינדער?

ס'איז שיין ניט דאָס ערשטע און ניט דאָס לעצטע מאל אזוי גיווען; וועגן אונזער הימל איז אינגאַנצן פאַרכמאַרעט גיווען — געהט אומגעריכט ארויס די זון פון וואָלקן און עס ווערט מיט אמאל ביי אונז ליכטיג אין אַלע ווינקעלאַך. הערט ווייטער, וואָס נאָט קען טאָהן.

איין מאל, פאר פורים אין יאהר תרס"ג איז דאס גיווען, טראגט מען מיר ארײן א טעלעגראמע פון פאריז. אויפן אדרעס איז מיין נאמען, נאר די נאם און די הויז איז ניט אונזערע. גיב איך אפ צוריק די טעלעגראמע און זאג אז דאס איז ניט צו מיר. שטעהט גראדע דערבײ מערע, — לייען פריהער איבער — זאגט זי, אפשר איז דאס טאקע צו אונז? איך נעם און לייען, די בוכשטאבן זיינען פראנצויזישע נאר די ווערטער זיינען רוסישע, קורץ — איך האב דאס ווי עס איז קאם צוקייט: די דעפעש איז פון דער רעדאקציע „מאטען" אין פאריז:

— „היות ווי מען זאגט אז די טיארע סאיטאפארנעס וואס איז אין לובר מוזעי איז אייער ארבעט, מילא־בכן, בעט דער מאטען איך זאל זיי למען־השם תיכף־ומיד ארויסשיקן אלע צייגענישן און דאקומענטן וואס גיהערן דערצו". —דו ביסט גערעכט מערע, זאג איך, דאס מיינט מען טאקע א פנים מיך! נו, מיין טייערע ווייב, זאג איך, נו מיר געהען ביידע א טענצל, אונזער זון הויבט אן אויפנעהן אין פאריז ....

פון דעם אומגיריכטן ליכטיגן בליץ זיינען מיר צוטומלטע אומגענאנגן. קורץ — אויף מארגן און איבערמארגן האבן זיך אנגיהייבן שיטן בריף און נאזעטן פון פאריז. די גרעסטע בלעטער, ווי פיגארא, טאן, דע־בא און אנדערע, האבן מיך גיבעטן יעדערער באזונדער, איך זאל נאר מיט זיי מאכן דעם גישעפט און יעדער האט מיר פארגלייגט געלט אויף הוצאות איך זאל אין פאריז קומען. דער מאטען האט מיין פארטרעט גידרוקט, זיי האבן דאס דערטאפט בא מיינעם א באקאנטן פון אדעם.

אין אדעם איז אגרויסער טומל גיווארן; אלע האבן גישריבן, גירעדט און קיינער האט ניט גיוואוסט ריכטיג וועגן וואס עם האנדלט זיך דא. איך האב פערשטאנען אז יעצט איז מיינער א וואוירט ווערט א רעגדל און האב קיינעם נארנישט דערציילט. קארעספאנדענטן האבן זיך גיבעטן רחמים איך זאל זיי עפעס זאגן. איך זאג זיי, כאפט זיך ניט, איך האב צייט, דאס וואס איך האב צו זאגן, וועל איך אי"ה זאגן אויפן פלאץ אין פאריז; איך קען אייך נאר דאס זאגן, אז בא אונז אין תלמוד שטעהט גישריבן: „אין לך אדם שאין לו שעה" און אט די שעה מיינע איז יעצט גיקומען.

מיינע ווערטער זיינען אפגידרוקט גיווארן מיט נאך צוגילייגטע עטליכע ליגנס: אז איך האב ביז אהער גיארבעט פאר 50 קאפיקעס א טאג און אז היינט בין איך בא זיך גרויס גיווארן און ווייל אפילו ניט

רעדן. די וואָס האָבן מיך אין שטוב ניט גיטראָפן האָבן די טרעפֿ באַשריבן, א ווייבל אין פּאַרטאַך האָט זיי די טיר גיעפֿנט, און אויך ניט פּאַרגעסן באַשרייבן דעם מעבל אין שטוב און א. וו. כאָטש וואָס ניט איז אַבי עפּעס א אַרטיקל מאַכן, אַזוי איז דער אינטערעס גרוים גיוועזן. אויפֿ ווי־פיל די אַדעסער שרייבער האָבן די ערשטע צייט ניט גיוואוסט וואָס איז דאָס פּאַר א מין טיאַרע קען מען זעהן פון דעם: איין קאָרעספּאָנדענט, א גרויסער חכם, האָט מיך גיוואָלט איינרעדן אז איך וועל איהם אַלעס דערציילן, וועט דאָך פּאַר מיר זיין א גרויסע טובה — דער עולם, זאָגט ער, וועט זיך דערווייסן, וועלן אַלע גיווים נאָך אַזעלכע טיאַרעס בעשטעלן, וועל איך ווערן א גביר...

משונה־נאַרעשע מעשיות זיינען אַרומגיגאַנגען: אז אין מיין שטאָדט, מאָזיר, נעבן אונזער הויז, זיינען אַלטע „מאַחילקעס" (קברים) גיווען און איך האָב דאַרטן עפּעס א קרוין גיפונען; האָט מען אויסגי־גראָבן דעם טויטן און איהם אָנגימאָסטן די קרוין, פּאַסט זי זיך גוט צו דער קאָפּ! וואָס מעהר מיט א טאָג, מעהר לעגענדעס זיינען גיוואָקסן; מען האָט גישמועסט פון גרויסע גליקן, איינינע האָבן זיך אויסגירעכנט אז זיי זיינען מיט מיר שטיקלאָך קרובים; און די אמת'ע קרובים האָבן גיהאָפּט אז זיי וועלן דורך מיר אויך אויפקומען. הכלל, ס'האָט זיך גיטאָהן חשך, מען איז אומגילאָפן ווי די פּערסמ'טע מייז כאָפן עפּעס ניים.

די אידן־פיינדליכע בלעטער האָבן גישאָטן מיט פייער. נאָוואָיע־וורעמיע האָט גישריבן אויפֿ איהר שטייגער, אז אַלע צרות קומען פון אידן, אומעטום זיינען אידן; א איד האָט גימאַכט, און א איד, ריינאַק, האָט גיקויפט. נאָר מען וועט מסתמא דעם אידן מיט געלט אונטערקויפן און ער וועט דעם אמת ניט זאָגן. דערפּאַר האָבן אָבער די אידישע צייטונגען גישריבן מיינע שבחים, די וועלכע איך האָב און וואָס איך האָב ניט האָבן זיי שוין אַליין צוגעלייגט, מיך אָפּגילויבט אין טאָג אריין: אז איך בין א מושלם בכל המעלות, א משכיל און אפילו א למדן א. א. וו. אין מיין שטאָדט מאָזיר איז נאָר גיווען ששון ושמחה זעהענדיק שוואַרץ אויפֿ וויים אין די בלעטער דעם נאָמען מאָזיר, און אז נאָר מאָזיר האָט גיקענט ארויסגענעבן אזא גרויסן ארטיסט. דער המליץ האָט זיך ערשט דערמאָנט שרייבן א גרויסן ארטיקל וועגן דעם סקאַליעט מיטן סאַרקאַפּאַג, אויפֿן בטל'נישן מליצה שטייגער, גישריבן אז אויפֿ דעם דעקל אין דער טויט־פֿראָצעסיע איז דא „א שר גדול רוכב על סוס אביר". דעם „סוס" האָבן

זיי שוין עלי פי שכל צוגיגעבן, (ס'איז דאך זעלבסטפארשטענדליך, וועו ס'זאלן ניט זיין קיין „פערד", וואלטן דאך קיין „שרים" ניט גיווען...)

פאליטיקע־מאכערס האבן גיוואלט מאכן פון דער גישיכטע א פאליטישע זאך. די אדעסער ציוניסטן האבן מיר גיראטן איך זאל פאהרן אין וויו מישב זיין זיך מיט הערצלען; די בעאמטע פון דער פראנצויזישער פאבריק זשאקא, וועלכע־זיינען געווען רעאקציאנערן, מאנארכיסטן, האבן גיהאפט אז דורך דער גישיכטע וועט פאלן די רעגירונג אין פאריז. די פאליציי האט דערוויי! גימאכט א שווייג און גיוואדט זעהן מיט וואס דאס וועט זיך ענדיקן.

א רוסישער פירשט, קניאז באריאטינסקי, א רעדאקטאר פון א פעטערבורגער צייטונג, האט אין נאמען פון דער פאריזער „פיגארא" ביי מיר אויסגיפרעגט אייניגע פרטים פון דער טיארע, און דעם פירשטם פרוי, א בעוואוסטע אקטריסע, האט מיר גיראטן איך זאל קיין צייט ניט פערלירן און פאהרן גליך אין פאריז, כל זמן די זאך איז נאך פריש: „איך קען גוט פאריז, זאגט זי, (זי האט דארט אין אפערע גישפילט) אין פאריז האט מען ליב אלע טאג ניים, אפילו אז דער קייזער קומט אהין, רעדט מען עטליכע טעג דערנאך פארגעסט מען, אלזא הערט מיין עצה טובה, זאגט זי." איך האב אבער גיוואוסט אז די פרעסע וועט עס ניט לאזן דערשטיקן און האב גיהאפט אז פאריז וועט זיך מיט מיר אינטערעסירן לאנגע חדשים (און אזוי איז טאקע גיוועו). דערווייל, וואס מעהר מיט א טאג, מעהר פארשטעהר פון אויסלענדישע בלעטער פלעגן קומען און וועלן אויספרעגן; וואס מעהר איך האב גישוויגן, אלץ מעהר איז דער אינטערעס גיוועו צו ווייסן וואס איך קלער טאהן.

דער פראנצויזישער קאנסול אין אדעס האט דערוויי! צייט גיהאט צו ערקונדיקן זיך ווער און וואס איך בין און האט מיך גיבעטן צו זיך. ער האט מיך גיפרעגט צי ווי! איך פאהרן אין פאריז? זאג איך, וואס איז שייך וועלן, גיווים ווי! איך. נאר די נעשיכטע וועט מסתמא לאנג גידויערן און איך האב זאג איך, א ווייב זאל מאריך ימים זיין און א האלבע טוץ קינדער, זיי דארפן אכלען, און הוצאות הדרך, היינט דער לעבן אין פאריז איז דאך מסתמא אויך עפעס קאסטן. זאגט מיר דער קאנסול: האט קיין זארג ניט, אלעס וועט זיין באזארגט, נאר וואס ווייניגער טומל, קיינער דארף ניט ווייסן אז איהר פאהרט אין פאריז.

נד.

איך פאדאר אין פאריז.

מיינע ארבעט וואָס איך האָב גיוואָלט מיטנעמען אין פּאריז מיט דער האָפענונג זיי דאָרטן פערקויפן, האָט ביי מיר דער קאָנסול צוגינומען, כדי מיר אויסמיידן די שווערקייטן אויף די טאַמאָזניעס און אַוועקגישיקט אין פּאריז אַלס דיפּלאָמאַטישע זאַכן. מיינע אַלע דאָקומענטן און צייכענונגען פון דער טיארע האָב איך אין פּיר באַזונדערע קאָנווערטן צוטיילט און אין באַזונדערע ערטער בעהאַלטן, וויל איך האָב מורא גיהאַט מען זאָל ביי מיר אין וועג ניט אַרויסגנב'נען (ווי ס'האָט זיך טאַקע גיטראָפן שפּעטער אין פּאריז). טאָמער וועט איינער פערלאָרן וועלן זאָלן די איבעריקע לפּליטה בלייבן. איך האָב זיך גינומען מכין זיין אין וועג אריין: גיקויפט א בלעכענעם טשייניק אויף טהיי (אין וועג האָב איך איהם דורכן פענסטער אַרויסגיוואָרפן), אַנגיטאָן שוואַרצע בריל'ן מען זאָל מיך ניט דערקאָנען און פּאָהר ווי א פּרינץ אינקאָגניטאָ.

איצט זיץ איך מיר בריוט אויסגיל'יגט ווי א פּריץ אויף א ווייבער סאָפקע מיט א ווייסער אויסגיהעפטער קישעלע צוקאָפּנס, אין וואָנאָן איז וואַרים, א מחיה, און פּאָהר אין פּאריז, און נאָך אויף פּרעמדע הוצאות. אויפן האַרצן איז פּריל'אָך און איך האָב גינוג פּרויע צייט, וועל איך דערציל'ן די מעשה ווי ס'איז עפּעס מיט אַמאָל אַרויף גישוואומען די גישיכטע מיט דער טיארע. פינף יאָהר איז די טיארע אין לובר גישטאַנען אין א וויטרינע בכבוד גדול; די פּאָלעמיק, צי זי איז אמת צי פּאָלש, איז אייננישטיל'ט גיוואָרן און כמעט אַלע זיינען זיכער גיוועזן אַז די טיארע האָט אַמאָל סייטאָפּארנעם אויפן קאָפּ גיטראָגן און מען האָט אויף

איהר גיקוקט מיט גרוים דרך־ארץ ווי אויף איינע פון די טייערסטע אנ־טיקן אין לובר. מען זאגט אבער אז הימל און ערד האבן גישווארן אז קיין פערבארגענע זאך זאל ניט זיין.

מאכט זיך נאר א זייטיקע גישיכטע. אין פאריז איז גיוועז א קלייניער מאהלער מיטן נאמען עלינא, וועלכער פלענט מאכן בילדער מיט פאלשע אונטערשריפטן; מען האט איהם עטליכע מאל גיפאקט און איינגיזעצט אין חד־גדיה. ער האט אבער גיוואלט מאכן זיך א גרויסן נאמען, איז ער זיך מישב און זאגט אז די טיארע אין לובר איז אויך זיין ארבעט, און מען האט די בבא־מעשה אין די בלעטער גישריבן.

דער געוועזענער דירעקטאר פון אדעסער פאבריקע זשאקא וואם האט מיך גיזעהען ארבעטן די טיארע, האט שוין דאמאלסט אין פאריז גי־וואוינט. האט ער, און נאך אנדערע וואם האבן דעם אמת גיוואוסט, גי־שריבן אין בלעטער אז עלינא איז א פשוטער לינגער, אז דער אמתר אטער בין איך. און אז דער „מאטען" האט מיין פארטרעט גידרוקט, האט מען שוין גיזעהען אז דאם איז ניט קיין מיף. די גאזעטן האבן דערשמעקט א גוטן גישעפטל, און יעדערע פון זיי האט גיוואלט מיך אריבערנעמען צו זיך.

די רעגירונג האט שוין מעהר ניט גיקענט דערשטיקן די גישיכטע און פערארדנעט דעם אדעסער קאנסול ער זאל מיט מיר האנדלען וועגן קומען אין פאריז. די אויספארשונג וועגן דער טיארע איז איבערגיגעבן גיוואָרן דעם פראָפעסאָר קלערמן־נאנא, א בעוואוסטער גילערטער און ארכעאלאג.

צו ערקלערן די גישיכטע פון דער טיארע מוזן מיר זיך אומקערן מיט פינף יאהר צוריק. איינער א אנטיקן־העגדלער, פאגעל אין ווין, וואם האט די טיארע ביין אטשאקאווער גיקויפט, האט זי אין פאריז דעם לובר מו־זעיי פארגיליינט.

אלע מיטגלידער פון מוזעי און ריינאק אויך בתוכם, האבן גיפונען אז די טיארע איז א אמתר־אנטיק; מען האט צוזאמענגירופן די גרעסטע אקספערט'ס (גאלד־מאכער) פון פאריז, פרענן זייער מיינונג פון דער טעכנישער זייט. זיי האבן אלע גיזאגט אז היינטיגע ארטיסטן וועלן אזא ארבעט ניט קענען מאכן. ס'איז אבער גראדע אין לובר ניט גיוועז אזא גרויסע סומע געלט וויפיל מען האט פערלאנגט פאר דער טיארע, האט

ריינאק די געלט אויסגילייזן. אט אזוי ווי איהר זעהט, האט ריינאק אין דעם קויפן די גרעסטע ראליע גישפילט.

אייניגע פראפעסארן אין רוסלאנד האבן גיפונען אז דער טעקסט אויף דער טיארע איז ניט ריכטיק גישריבן און דערפון גיוואלט דריינגען אז די טיארע איז פאלש; נאר ריינאק, אלס מעהר גילערנטער פון זיי, האט דערוויזן אז דער שריפט האט ניט קיין פעלערן. וועז עס האבן אנגיהייבן געהן קלאנגען אז די טיארע איז מיין ארבעט, האט ריינאק גישריבן אין אדעם צו זיין ווייבס קרובים. די קרובים האבן גיזוכט און גישריבן ריינאקן א קלארע ידיעה אז אזא סיזלער איז גאר אין אדעם ניטא. הכלל, ס'איז גוט פון אלע זייטן און ריינאק איז זיך עטליכע יאהר נאנץ רוהיג גישלאפן.

ביז ס'האט אויסגיפלאצט דער גדויסער סקאנדאל, דאמאלסט ערשט האבן מיך שוין ריינאקס קרובים אויך גיפונען. ווי זיכער ריינאק איז גיוועז, דאך האט איהם גימוזט נעבאך דאס הארץ קלאפן, ער האט גיפרעגט בא נחום שלאושץ וואס האט מיך גיקענט אלס ציוניסט און אלס גוטן גראוואר, און מען האט זיך גיפראוועט ווירקן אויף מיר דורך דעם רב שלאושץ, כלומרשט אז דאס איז א גיפאר פאר דעם נאנצן יודענטהום.

מיין פאהרן אין פאריז האט מען גיהאלטן בסוד־סודות. אויפן באנהויף אין פאריז האט מיך באגעגנט זשאן, דער גיוועזענער דירעקטאר פון אדעסער פאבריק. ער האט גוט רוסיש און דייטש גירעדט, איהם האט מען איבערגיגעבן ער זאל זיין מיין וועג־ווייזער, דאלמעטשער און מיין היטער, ס'הייסט היטן אז קיינער זאל מיט מיר ניט רעדן. ער האט מיר צוגעגרייט א האטעל אויף רו לאפאייעט, וואו א דינער האט א ביסל דייטש גירעדט. מען האט ביי מיר א וואכט גינומען אז איך זאל מיט דער פרעסע ניט האבן צוטאהן.

אויפן אנדערן טאג האט מיך זשאן גיפירט צום ביולדונגס־און־קונסט מיניסטער, שאמיע. עם האט מיך שטארק גיוואונדערט, ביי א מיניסטער זאל ניט זיין אויף א רפואה כאטש איין סאלאאט מיט א ביקס, אדער ווייניקסטנס א פאליס־מאן מיט א שווערד, ווי מיר זיינען גיוואוינט זעהן אין רוסלאנד. אין דעם מיניסטערס קאבינעט איז זשאן ארריינגיגאנגען מיטן ציולינדער אין האנט און מיטן שטעקן, גאר ווי צו א פשוטן בשר־ודם! דער מיניסטער האט אונז מקבל־פנים גיוועז זעהר פריינדליך און זיי ביידע האבן צוזאמען אין דער זעלבער צייט גירעדט און גירעדט. איך קלער מיר: עפעס א מאדנע וועלט, ביי „אונז" איז א „נאטשאלניק" רעדט, וועד

וועט דאָס העז'ען איהם איבערשלאָגן? זאָל אייך נאָט היטן וועלן אַריינ־
שטעלן א וואָרט, כאָפּט איהר באלד דעם גיווינען „מאָלטשאָט"!

לאַנג האָבן זיי גישמועסט, איך האָב גיווויינטליך קיין איין וואָרט
ניט פערשטאַנען, נאָר גיקוקט זיי אין פּנים ווי א האָן אין בני־אדם. אָפּגי־
רעדט, צו זעגנט זיך גישאָקלט מיטן קאָפּ, מיטן האַנט, און פּאַרטיג. טפּו,
קלעָר איך מיר, דאָס איז ביי „זיי" א מיניסטער? ביי „אונז" טאַקע איז
א מיניסטער א מיניסטער, פּאַר א מייל זעהט מען אז דאָס איז א מי־
ניסטער! בא אונז פיהלט מען א יראת־הכבוד, ניט אזוי דער כבוד ווי די
יראה, אוי די יראה, פון דעם ערשטן „טשאַסאָוואָיי" פאלן שוין איין די
דמים...

ארויסגעהענדיק פון מיניסטערס טיר, זעה איך ס'שטעהט עפּעס א
בן־אדם אָנגיטאָן ווי א פּורים שפּיל־ער, אין שיך און זאָקן מיט א לאַנ־
גער קייט איבערן בויך, נויגט זיך און ווייזט ערגעץ מיטן האַנט. זשאַן
זאָגט מיר אז די בעאַמטע פון מיניסטעריום וואַרטן אויף מיר, זיי ווילן
זיך מיט מיר בעקאַנען. מהיכי תיתא, זאָג איך, פּאַרוואָס ניט? אין א
גרויסן זאל א מאַסע מענטשן, אלע נויגן זיך, אלע שטעקן שלום־עליכם,
אלע שמייכלען, אלע זיינען צופרידן מיך זעהען, ווי איך וואָלט גיוועז
עפּעס א משונה־בריאה. וואָס קומט פון אזא לאַנד וואו ווייסע בערן
שפּאַצירן אין די גאַסן...

פון דאָרטן זיינען מיר גיפאָהרן אָפּגעבן א וויזיט אין לובר־מוזעי, וואו
ס'האָבן אויף מיר גיוואַרט דער דירעקטאָר פון מוזעיי, א איד א זקן
מיטן נאָמען קעמפּנער, זיין סעקרעטאַר, אויך א איד, און א דאלמעטשער
פון זייער זייט, אויך א איד. נאָוואָייע־וורעמיא איז שוין באלד גירעכט
גיוועז, אומעטום איז אלץ אָן עין־הרע אידן און אידן, איך פרעג אייך טא־
קע באמת ווי זאָלן אונזערע שונאים ניט פּלאַצן פון עגמת־נפש? דא
איז גיוועז מיין קבלת־פּנים נאָר א קאלטער... מען האָט אויף מיר גיקוקט
ווי אויף א ניט גיוואונשטן גאסט. א קאלטער שלום־עליכם, א קאלטער
זיי גיזונט. אין א אנדער אָפּטיילונג האָט אויף אונדז גיוואַרט דער „צד־
שכנגדו", דער פּראָפעסאָר קלערמאָן־נאנא מיט זיין סעקרעטאַר לעגראן.

נה.

קלערמאן־גאנא.

קלערמאן־גאנא איז גיווען איינער פון די גרעסטע גילערנטע אין אלטע אריענטאלישע שפראכן און א גרויסער בר־סמכא אין ארכעאלאגיע. נאך יונגערהייט האט ער גידינט אין פראנצויזישן קאנסולאט אין ירושלים און האט דארט ענדעקט א היסטארישן שטיין מיט א אלטן העברעישן שריפט וועלכער געפינט זיך אין דער אידישער אפטיילונג אין לובר־מוזעיי; ער האט אויך ענדעקט א געפעלשטע ספר־תורה וואס קומט כלומר־שט פון די אלטע שומרונים. די ספר־תורה האט גיהאט א באזונדער גרויסן אינטערעס וויל דארט איז דער טעקסט אין אייניגע ערטער גיענדערט גי־ווען. אלע דייטשעשע מלומדים האבן די תורה פאר א אמת'ע גיפונען, נאר קלערמאן־גאנא האט מיט אותות־ומופתים דערווייזן אז זי איז פאלש. (די אלע מעלות זיינע האב איך ערשט שפעטער דערוואוסט).

קלערמאן־גאנא, א יאהר זעכציג, א הויכער, מיט א שיינעם פנים, א וויסע בארד, מיט א זיידענער יארמולקע אויפן קאפ, א גוטער שמיי־כעלע, די חכמה שיינט ביי איהם אויפן פנים, מען האט גיקענט זאגן אז דאס איז א שיינער אידישער רב, האט אויך מיר גימאכט זעהר א גוטן איינדרוק. ער האט מיר די האנט גיגעבן און „שלום־עליכם" אויף לשון־קודש גיזאגט! מיט דעם האט ער מיך אינגאנצן אפניקויפט און איך האב גלייך צו איהם פיל צוטרוי גיקריגן. (שפעטער, ביין אויספארשונג, פלעגט ער זיך אפט באנוצן מיט לשון־קודש וועדטער) גליקליכערווייזע האט ער אויך גיקאנט דייטש רעדן, וואס איז זעלטן ביי פראנצויזן. און זא ווי דייטש קענען מיר דאך אלע, וועלכער איד קען ניט קיין דייטש? דאס

האָט מיר פּיל פּערגרינגערט צו קענען זיך אויפרעדן מיט איהם, ווייל זשאן, מיין איבערזעצער, האָט ניט גוט פּערשטאַנען די שאלות, און דער דאָל־מעטשער פון דער אַנדער זייט האָט לאכעים גיוואָלט פּאַרדרייען דעם אמת און ניט ריכטיג איבערגיגעבן מיינע תשובות.

די אויספּאָרשונג איז גיוועזן טאקע אין לובר אין א חדר מיוחד. קודם כל האָב איך גיזאָגט קלעמאן־גאנא אז דער וואָס האָט מיר די טיארע באשטעלט איז מיינער א גוטער פרייַנד, איך וויל איהם קיין שלעכטס ניט טאָהן און וועל זיין נאָמען ניט זאָגן. אויף דעם האָט ער מיר גיענפערט: איהר האָט רעכט, מיר זיינען ניט קיין פּאָליציי, מיר ווילן נאָר וויסן דעם אמת וועגן דער טיארע, קיין פּערזענליכקייטן אינטערעסירן אונז ניט (בסך הכל האָבן זיי שוין פריהער גיוואוסט אָלע איינצעלהייטן, ניט נאָר דעם אטשאקאוועריס נאָמען, נאָר אפילו ווי מען רופט זיין וויב. (מען האָט גיזאָגט, אז זי אזן אויך א גרויסע קענערן אין אַנטיקיטע) און די גאַנצע צייט פון דער אויספּאָרשונג האָט מען נאָר גירעדט און גישריבן דעם נאָמען N.

די ערשטע עטליכע טעג זיינען אַוועק אין שאלות ותשובות. נאָך די פראַגעס וואָס קלערמאָן־גאנא פלעגט מיר שטעלן האָב איך גיזעהען אז איך האָב דאָ צוטאָהן מיט א גרויסן בר־דעת. ער האָט מיך גידרייט פון אַלע זייטן: ווי און וואָס, וועגן, ווי אזוי, און מיט וואָס. ער האָט מיט שכל גיזוכט אפשר וועט זיך איהם איינגעבן כאָפן מיך אין א ליגן. דער עיקר פראַגע איז בייַ איהם גיוועזן נאָר: צי בין איך אויך ניט א ליגנער: „א לא עלינא", (אזוי האָבן אַלע גיגלויבט) אָבער אז די טיארע איז פאַלש איז בייַ איהם קיין ספק ניט גיוועזן. שפּעטער האָט ער מיר דערציילט פון וואָנען ס'איז צו איהם גיקומען די איבערצייגונג: ער האָט באמערקט אז די וואָס האָבן גיוואָלט דער טיארע נעבן א אויסזעהען פון א אַלטער זאָך האָבן זי שטאַרק צובויגן, כלומרשט ווי די צייט האָט עם גימאַכט; און האָבן אין פּיל ערטער אָנגיקוועטשט מיט איין און דעם זעלבן אינסטרומענט און ניט פערשטאַנען אז נאַטירליכער־ווייזע קענען ניט וועלן צוויי גליכע קנייטשן! אויסער דעם זיינען אַלע קנייטשן גיוועזן אויפן פאָן, אַלע רעלי־יעפנע פיגורן זיינען נאָנץ גיבליבן. מיט דער נאַטור וואָלט גיכער גיוועזן פאַרקערט. אזא פשוטע זאָך האָט קיינער, אויסער קלערמאָן גאָנא, ניט באמערקט.

דערווייל האָט זיך די פאַריזער פּרעסע דערוואוסט אז איך בין

נעלם גיוואָרן פון אַדעם און מען האָט מיך אָנגיהייבן זוכן אין פּאַריז. בכלל, גיפינען אַ מענטשן אין פּאַריז איז ניט לייכטער ווי גיפינען אַ נאָדל אין אַ וואָגן היי, אָבער די פֿרעסע האָט איהרע ספּעציאַלנע עסקי־נען; ווי הינט שמעקן זיי די לופט מיט די נעזער. זיי האָבן פערשטאַנען אז מען דאַרף מיך זוכן ארום לובר. מיין פיהרער זשאַן האָט אַלע מיטלען באַנוצט מיך אָפּהיטן פון אַ שלעכט־אויג. ס'האָט אָבער ניט לאַנג גידוי־ערט, זיי האָבן מיך דאָך דערטאַפּט (ס'הייסט גיכאַפּט דעם העכט) אין מיין רעסטאָראַן אויף רו קאַדעט און ס'האָט זיך אָנגיהייבן אַ טומל, אַ שרייבענעם מיט לינגען, איין לינגן גרעסער פון דעם אַנדערן, גלייך ווי זיי וואָלטן זיך גיוואָלטן וועד עס קען אַ גרעסערן לינגן שרייבן. די וואָס האָבן מיך אפילו גאָר ניט גיזעהען האָבן מיך באַשריבן פון קאָפּ ביז די פים, ווי וועמענס פאַנטאַזיע האָט גיטראָגן: איינער שרייבט און שוועדט זיך אויף זיינע הילינע נאמנות, ווי ער אַליין האָט מיך גיזעהען אין רעסטאָראַן עסנדיק מיט אַ גוטן אפעטיט פלייש מיט סאַלאַד און סמע־טענע; זאָל ער אזוי לעבן ווי ס'איז אמת, ער האָט נעבאַך אַ פּנים ניט גיוואוסט אז אַ איד עסט ניט קיין בשר בחלב.

אַ קאַרעספּאַנדענט פון נאַוואָיע־וורעמיא האָט גישריבן אז ער האָט דער ערשטער מיך מקבל פּנים גיוועזן אויפן באַנהויף און איך האָב איהם דערציילט אַלע פּרטים וועגן דער טיארע. דער עולם, דער גולם, לייענט די בלעטער און מיינט אז דאָס איז תורת־לאַקשן.

אין רעסטאָראַן זיינען מעהר קלייענטן גיוואָרן, איך האָב באַמערקט אז מען קוקט עפּעס צופיל אויף מיר און מען שושקעט זיך. איך מאַך זיך כלא ידע, כלומרשט ניט מיך מיינט מען. אייניגע זיינען אפילו בעלנים גיוועזן פרעגן בא מיר פון וואַנען איז אַ איד, וואָס איז מיין טהועבע? וואָס איך טהו אין פּאַריז און מיט אַ שמייכעלע גיפרעגט: „צי זיינט איהר ניט דער און דער וואָס אַלע גאַזעטן שרייבן וועגן איהם?" מאַך איך זיך תם'עוואַטע און לייקן אַפּ שטיין און ביין. איך בין גאָר, זאָג איך, פון יהופּיע, און זוך אַ שטעלע פּאַר אַ מלמד; לאַכן זיי, חא, חא, חא, אַ מלמד, אַ רעכטער מלמד... קורץ, פון רעסטאָראַן איז דער „סוד" ארויס אין גאָס, ס'איז שוין ניט מעהר קיין סוד, אַלע וויסן. פון אַלע זיינען, וואו איך שטעה, וואו איך געה טייטלט מען מיט די פינגער: אָט איז ער, אָט געהט ער. (איין מאָל האָט אַ קונדס אויפן גאָס מיר נאָך גישריען „לא טיאר") רעפּארטערן פון צייטונגען פלעגן מיר נאָכגעהן און פערצייכנען

אין זייערע בלאָק־נאָטן. דאָס אַלעס איז מיר זעהר ניט איינגענעם גיווען, ווייל איך האָב אַלע מאָל ליבער גיהאַט צו זיין אַ רואה ואינו נראה און דאָ איז גיווען דער חיפך.

שפּעטער, אז ס'איז שוין מעהר ניט גיווען וואָס בעהאַלטן זיך, פלעגן קומען צו מיר אין האָטעל קאָרעספּאָנדענטן מיט רוסישע איבערזעצער, מיט פּאָטאָגראַפן און צייכנער; זיי האָבן גיהאַפט אז אָט אָט אָ וועלן זיי פון מיר אַליין הערן עפּעס ניים און גיקוקט מיר אין מויל אריין. איך האָב זיי דערציילט אז איך האָב אַ גוטע ווייב און גוטע טאַלאַנטליווע קינדער. פּאַרדאָן, זאָגן זיי, דאָס אַלץ איז טאַקע זעהר שיין, אָבער דעם עיקר, דערציילט אונז וועגן דער טיארע. וועגן דער טיארע, זאָג איך, איז דאָ אַ ספּעציעלע קאָמיסיע, פּאַרלירט ניט אייער צייט, ווייל איך קען אייך נאָר ניט זאָגן וועגן דעם. אָט אזוי איז גיווען אַלע טאָג, וואָכן און חדשים; איך האָב מיין וואָרט, איך זאָל מיט קיינעם ניט רעדן, פינקטליך אוים־גיהאַלטן. אין די הויכע פענסטער איז מען פון דעם שטאַרק צופּרידן גי־וועז, ווייל וואָס איך האָב גירעדט, פלעגט באַלד גידרוקט ווערן נאָך מיט אַ צונאָב.

יעדן טאָג פלעגט מען מיר אַריינשיקן גאַנצע פּעק מיט אויסגישני־טענע אַרטיקלען פון גאַזעטן פון דער גאַנצער וועלט; איך האָב ניט פער־שטאַנען צוליב וואָס און וועמען אינטערעסירט דאָס מיר געבן צו ווישן, וואָס די וועלט רעדט וועגען מיר? נאָר שפּעטער האָט מען בא מיר דער־פאָר געלט גימאַנט. אויסער מיין נאָמען און דעם טיטר פון די בלעטער, האָב איך קיין איין וואָרט ניט פערשטאַנען. אז מען האָט צו מיר גירעדט, האָב איך נאָר גיקענט ענטפערן: נע־קאָמפּראַן־פּא, אָדער נע פּאַרל־פּא פראַנסע, א שטומע צונג נעבאָך.

דאָס ניט קענען די שפּראַך האָט מיר פיל שווערייטן גימאַכט: מיטן „מעטראָ" אָדער מיט א אָמניבוס האָב איך ניט גיוואוסט ווי בא־גוצן זיך און פלעג דעריבער מוזן פיר מאָל יעדן טאָג נעמען א פיאקר. דאָס האָט גיקאָסט פיר פאַנק יעדער מאָל. אז איך פלעג געבן א גאַנצן פינף פראַנק שטיק האָב איך ניט גיוואוסט ווי צו בעטן די רעשט.

איינמאָל טרעפט זיך אזא מעשה: איך זאָג א קאָשעי (פוהרמאַן) דעם נאָמען פון האָטעל: „האָטעל־צענטראַל". א גוייעשע קאָפּ, איך זאָג איהם האָטעל צענטראַל, נעמט ער און פיהרט מיך צום האָטעל צענטראַל; קורץ — מען פאָהרט און מען פאָהרט, עפּעס צו לאַנג דער וועג און ניט

די זעלבע גאסן וואָס איך זעה אלע מאל. לסוף שטעלט ער זיך אפ ביי א האָטעל, דער זעלבער נאָמען נאָר א אנדער האָטעל; ער וואַרט איך זאל אראָפגעהן, איך ריהר זיך ניט פון אָרט; ער זאָגט מיר עפעס, זאל איך אזוי וויסן פון איהם וואָס ער רעדט; ער ווייזט מיר מיטן האנד איך זאל אראָפגעהן פון וואָגן, איך ווייז איהם מיטן האנד אז דאָס איז ניט מיין האָטעל און דרעה מיטן קאָפ אויף ניין: נאָן, נאָן! וועדט ער מלא חמה און שרייט: וואוי, וואוי! וואָס טוהט מען דא? ס'איז פארט ניט מיין האָטעל! דערווייל זעה איך זיך ארום אז דער נאָמען פון האָטעל איז עפעס איבערגידרעהט: מיינער רופט זיך גאָר „צענטראל־האָטעל". דאָ האָב איך ערשט פערשטאנען אז איך האָב צוביטן די יוצרות. געה און זיי א נביא אז ס'איז ניט אלץ איינס. איך זאָג דעם קאשעי: צענטראל־האָטעל, צענטראל־האָטעל, און ווייז איהם צוויי פינגער און זאָג „פראנק", ס'זאל היסן אז איך גיב איהם נאָך צוויי פראנק. א דאנק גאָט, דער ערל האָט פערשטאנען וואָס איך מיין און האָט מיך גיבראכט אין מיין האָטעל. אזעלכע קוריאָזנע מעשות האָט מיט מיר אייניגע מאל גיטראָפן.

אז איך בין ארויף דאָס ערשטע מאל אויפן אָמניבוס, איז ער שוועק ניט אין דעם זייט וואָס איך האָב גירעכנט, מיין איך אז דאָס איז מסתם ניט מיין אָמניבוס און ווייל אראָפשפרינגען פון וואָגן, לאזט מיך ניט דער קאָנדוקטאָר. ווייז איך איהם מיטן האנט אין דער אנדער זייט און זאָג „האָטעל־דע־ווייל" (ווייל פון דאָרט האָב איך שוין גיקענט צוגעהן צום לובר) און ווייל אלץ אראָפשפרינגען; כאָפט ער מיך און זעצט מיך מיט גוואלד צוריק אין וואָגן: „האָטעל־דע־ווייל, האָטעל־דע־ווייל"! קלער איך מיר: „א קאָנדוקטאָר א רשע, מילא, וואָס נאָט וועט געבן אזוי וועט זיין, און פאָהר — ביז דער אָמניבוס האָט זיך אָפגישטעלט ביין האָטעל־דע־ווייל. האָב איך ערשט פערשטאנען מיין טעות און גיכאָפט די האנט ביין קאָנדוקטער און שטאַרק גישאָקלט און גידאנקט: מערסי, מערסי. דעם וואַרט מערסי האָב איך שוין לאנג גיוואוסט. די צוויי ווערטער, מערסי און פאַרדאָן, באָנוצט מען זעהר פיל אין פאריז, אויף יעדן טראָט הערט איהר די צוויי ווערטער. אויפ'ן טראָטואָר אין נאָס אז איהר פארטשעפעט וועמען מיט א סטורכאָטש אין זייט, אדער איהר טרעט אן יעמעם אויפן פוס, זאָגט מען אייך פאַרדאָן; אז איהר פארנעמט די טרעפ, יענער קען ניט דורכגעהן, פאַרדאָן. מערסי און פאַרדאָן לאָזט ניט דער פראנצויז ארויס פון מויל; איידעלע מענטשן זיינען די פראנצויזן, פאר וואָס מען כאָפט בא אונז אין רוסלאנד

קלעפ, אדער לכל הפחות אין דער מאמען־אריין, זיינען די פראנצויזן יוצא מיט א פארדאן.

נאך א גוטער מנהג איז ביי זיי, אז איהר פרעגט אייער וועג, עס מעג זיין בא וועמען ניט איז, ביי א בורזשוא צו ביי א פשוט'ן ארבעטער, אפילו בא א קינד, וועט ער אייך ווייזן, אפילו פירן; איהר וועט זיך שוין ניט קענען אפטשעפען פון איהם. ווער רעדט אז איהר פרעגט בא א פאלים־מאן; זיי זיינען גאר גילדענע מענטשן! (א אונזעריקער דיעסיאצקי ענט־פערט אייך מיט רוגזה: „סטופאיי, אטוואלייוואיי") ערשטנ'ס האבן זיי דא זעלטן גאר א שווערד, נאר עפעס א מין ווייסן קורצן שטעקעלע, און זייער גאנצע עובדה איז נאר אייך היטן, מען זאל אייך חס וחלילה ניט איבערפאהרן; אפשטעלן מיטן שטעקעלע אלע פוהרן און אריבערפירן אייך בשלום די גאס, ווייל עס איז א גרויסע סכנה ניט בלייבן דארט א צו־קוועטשטער אונטער די וועגן. איבערהויפט זינד עס זיינען נתרבה גיוואלן די אטאמאביל'ן איז מען פשוט ניט זיכער מיטן לעבן: אויב איהר דארפט ערגעץ געהן, מעגט איהר פריהער אפזאגן וידוי. אויב מען וועט אייך ברויגגען א היים נאר מיט איין פוס בענטשט גומל וואס איהר האט אפ־גיפטר'ט נאר מיט א קליניקייט.

נו.

א דאלמעטשער א גנב.

ווי איך האָב שוין אייך דערציילט, איז די טיארע־אויספֿארשונג פֿאר־גיקומען אין לויבר אין א באזונדערן סאלאָן, וואו קיינער האָט ניט גיטאָרט אַרייַנקומען אויסער קלערמאן־גאנא מיט זיין סעקרעטאַר, איך מיט מיין איבערזעצער זשאן און נאָך א דאלמעטשער פון דעם געגנערם זייט. אלע שאלות פון דעם פֿארזיצענדען און מיינע תשובות זיינען וואָרט אין וואָרט פֿארשריבן גיוואָרן; אז דער געגנער פלעגט מיט א כיון פֿאלש אי־בערזעצן מיינע ווערטער (כדי מיך אין א ליגן כאפֿן) פלעגט מיין זשאן ניט דערלאָזן. וואָס וויטער האָט זיך אלץ מעהר ארויסגיזעהען אז מען האָט דאָרט דעם דאלמעטשער לכתחילה גיזעצט ער זאל אלעם טאָהן צו פערדרעהען דעם אמת.

אין מיינע דאָקומענטן וועלכע איך האָב מיטגיבראכט זיינען גי־וועזן אלע ערשטע און אלע אויסגיבעסערטע צייכנונגען פֿאר דער טיארע; אויף יעדער צייכנונג איז גיוועזן נאָטירט דער בוך און די בלאַט נאָך וועל־כע איך האָב די סצענעם קאָמפּאָזירט. דאָרט איז אויך גיוועזן דער לעצ־טער צייכנונג פון וועלכן איך האָב מיט א שפּיץ אָנגישטאָכן אויף דעם גאָלד, אזוי אז די קאָנטורן פון די פיגורן זיינען אויפן פֿאפּיר גיוועזן פול מיט קלייַנע לעכלאָך. דאָס איז שוין דאכט זיך גיוועזן א פאקט וואָס האָט די אויגן גיקענט שטעכן. די אלע צייכנונגען זיינען קלאָסירט גיוועזן אין באזונדערע פאקעטן, טאָמער וועט איינער פארפאלן וועלן, (ווי דאָס הארץ האָט מיר גיזאָגט) זאָלן די איבעריגע בלייבן. פון די פיר פאקעטן וואָס זיינען אויפן טיש גילעגן, איז איינער גלייך נעלם גיוואָרן... מען האָט באלד

פערשטאנען וועמעס ארבעט דאָס איז גיווען. דער דאָלמעטשער האָט איהם פשוט נעבאָך אַוועקגילקח'נט... צוליב דער געשיכטע זיינען מיר פטור גיוואָרן פון דעם אַנדער איבערזעצער און וויל מען האָט מורא גיהאַט אז אין לובר וועט מען אונז נאָך אַנדערע אַזעלכע שפּיצלאָך אָפּטאָהן, האָט מען די זיצונגען איבערגיטראָגן אין האָטעל־דע־מאנע.

איך האָב צום אָנהויב גאָרניט פערשטאַנען וואָס דאָ טוהט זיך. איך האָב לכתחילה גימיינט אז ווי נאָר מען וועט וויסן דעם אמת, וועלן אַלע צופריידן זיין אַרויסנעמען פון לובר א פאַלשע זאַך. לאָזט זיך אָבער אויס אז זייער כבוד שטעהט ביי זיי העכער פון דעם אמת.

דער אַדמיניסטראַציע פון לובר איז ניט גיגאַנגען וועגן דעם געלט הזיק. אין געגענטייל, זיי האָבן נאָך גיקענט פאַרדינען פיל געלט פון דער טיאַטער; וויל א געווויסער באַרנום פון אַמעריקע האָט טעלעגראַפירט דעם לובר אז אויב די טיאַרע וועט ערקענט ווערן פאַר פאַלש, קויפט ער זי, פאַר וועלכער פּריז מען זאָל פאַר איהר ניט בעטן. דער באַרנום האָט גיוואָלט אַרומפיהרן די טיאַרע, וויזן זי דער וועלט אלם קוריאָז. דאָס האָט דעם לובר גיווינטליך ניט גיפאַסט... דערויבער האָבן זיי גיזוכט אַלע מיטלען צו כשר'ן די טיאַרע.

אויסער מיינע צייכענונגען, האָב איך אויך גיבראַכט די פאָטאָגראַפיעס פון דער טיאַרע, גימאַכט איידער מען האָט זי צובויגן. דעם פאַקט האָט מען אויך גיוואָלט צו נישט מאַכן; דער באַוואוסטער אַרפעווער פאַליז, וואָס איז גיוועזן אייגער פון די עקספּערטן וואָס האָט גיזאָגט אז די טיאַרע איז א אַלטע און וועלכן די מעשה איז זעהר ניט אָנגישטאַנען, האָט גיוואָלט דערווייזן אז מיינע פאָטאָגראַפיעס זיינען גיפעלשט. הכלל, מען האָט אַלע מיטלען גיזוכט צו דערווייזן אז איך בין א ליגנער.

מען האָט לאַנג גיזוכט די ביכער וועלכע איך האָב אָנגיווויזן, וויל די זעלבע ביכער, נאָר פון א אַנדער אויסגאַבע, האָבן ניט גישטימט מיט מיינע נאָמערן אויף די צייכנונגען; ענדליך — האָט מען פון בערלין גיבראַכט די זעלבע ביכער מיט וועלכע איך האָב זיך באַנוצט; נו, א דאַנק גאָט, די נאָמערן זיינען שוין אויך ריכטיק. איך זאָג בדרך הלצה צו קלערמאָן־גאַנא: אויב די טיאַרא איז א אַלטע מוזן די ביכער נאָך עלטער זיין, וויל די ביכער זיינען ניט פון דער טיאַרע גינומען, נאָר די טיאַרע פון די ביכער; מיינע פריינד לאָבן. ס'איז ריכטיג, זאָגן זיי.

פון אַלע הינטערקוליסן אינטריגעס האָב איך ניט גיוואוסט און פלעג

זיך חדושן וואָס קלערמאן־גאנא שטעלט מיר אלע מאל אלץ נייע און נייע משונה'דיקע שאלות, וועלכע האָבן, דאַכט זיך, על פּי שכל הישר, גאָר קיין שייכות ניט אהער. איך האָב איהם איין מאל גיפרעגט: ווי קומט עס, זאָג איך, קרח שפּיקה היה, דו ביסט דאָך אזא קלוגער מענטש, און פרעגסט מיך, האָב אויף מיר קיין פעריבל ניט, אזעלכע נארעשע שאלות? דאַכט זיך אז דו זעהסט שוין קלאָר אז איך בין ניט קיין ליגנער? שמייכלט ער און זאָגט: ניט פאַר מיר, נאָר פאַר אַנדערע, פאַר די וועלכע מאַכן צו די אויגן כדי דעם אמת ניט זעהען, נאָר פאַר די מוז איך דיר אזעלכע פראַגעס שטעלן.

פאַר מיינע געגנער זיינען אָבער אלע מיינע ערקלערונגען נאָך וויניק גיווען. זיי האָבן פון מיר פאַרלאַנגט דעם „מאַכעט" פון דער טיאַרע. וואָס איז דאָס אזעלכעס מאַכעט? פרעג איך. — אהא! זאָגן זיי, איהר זעהט אז ער וויסט אפילו ניט ווי מען אַרבעט; וועלכער אַרטיסט מאַכט ניט פריהער א מאַכעט (א מאַדעל) אין וואַקס? — איך אַרבעט, זאָג איך, גלייך אויפן מעטאל, אָן קיין שום מאַדעל — זאָגט מען מיר, איהר זייט א ליגנער אָדער א „דיאווּל" — מיר גיפעלט בעסער זיין א דיאווּל ווי א ליגנער. זאָגן זיי אָבער אז דאָס איז א אוממעגליכע זאַך און גאָה טענה מיט זיי.

קורץ — זייער לעצטער האָפנונג איז גיווען טאָמער קען איך נאָר ניט אַרבעטן און האָב אפשר נאָר ניט אפילו קיין גיצייג. און ס'איז גיבליבן בהסכם־כולם אז מען זאל לאָזן ברייגען פון אַדעם מיינע אינסטרומענטן, און ס'זאל געהן דוקא דורך דעם אַדעסער קאָנסול, און דאָן ערשט וועט מען זעהען צי דאָס איז ריכטיג וואָס איך זאָג. איך האָב גישריבן דורך דעם קאָנסול א היים מען זאל איהם געבן מיינע טשעקאָנעס, סמאָלע, (גודראָן, אויף וואָס מען אַרבעט) און אלע מכשירים צו דער אַרבעט.

נז.

איך בעקאן זיך מיטן חוט־המשולש.

אין אַדעס איז גיוועז אַ ציוניסטישע חברה מיטן נאָמען מאַקס־נאָרדאָו. די מיטגלידער פון דער חברה האָבן מיך פאַר מיין אַוועקפאָרן גיבעטן איך זאָל זיך זעהען אין פּאַריז מיט מאַקס נאָרדאָו און איבער־געבן איהם אַ גרוס אין נאָמען פון דער חברה. נאָר די ערשטע עטלעכע וואָכן אין פּאַריז בין איך גיוועז שטאַרק פערנומען, דערצו האָב איך גי־וואוסט אַז מען היט אַלע מיינע טריט, האָב איך דעם וויזיט צו נאָרדאָו אַליין אָפּגעלייגט. איינמאָל שרייבט מען מיר פון אַדעס אַז נאָרדאָו, וועלכער האָט גיוואוסט אַז איך דאַרף ביי איהם זיין, וואונדערט זיך פאַרוואָס איך קום ניט צו איהם.

איצט, אַז איך האָב פרייע צייט גיהאַט, בין איך אַ שבת נאָך מיטאָג גינאַנגען מאַכן מיין וויזיט צו נאָרדאָו..

נאָרדאָו האָט מיך זעהר פרײַנדלעך אויפגענומען, פאַרגישטעלט זיין פאַמיליע, און האָט מיר קאָמפּלימענטן גימאַכט אַז אין די העבערע אידי־שע קרייזן איז מען שטאַרק צופרידן פון מיין אויפּפיהרונג אין פּאַריז. איבערהויפּט האָבן די פראַנצויזישע אידן זעהר אַ שלעכטן מיינונג וועגן די „פּאָליאָקן", די שנאָרערס; זיי האָבן מורא גיהאַט איך זאָל זיי ניט סקאַנדאַליזירן מיט סענסאַציעס אין די גאַזעטן און מיט וועלן אויס־שנאָרען גרויסע געלט־סומעס בא דער רעגירונג א. ז. ו. זייער פּאָליטיק איז אַז מען זאָל וואָס ווייניקער רעדן וועגן אידן. יעצט ווייסט מען, זאָגט מיר נאָרדאָו, אַז איהר זייט אין אַ קלייגעם האַטעל, אין אַ צימער אונטערן דאַך פּאַר דריי פראַנק אַ טאָג; אַז איהר עסט כשר, שבת געהט

איהר ניט אין דער טיארע־קאָמיסיאָן, נאָר מען זעהט אייך שבת אין שול. — עס פריידט מיך זעהר, זאָג איך, אפשר וועלן איצט די היגע אידן אומ־בייטן זייער פאַלשע מיינונג וועגן זייערע אומגליקליכע ברידער...

רעדנדיק, עפנט נאָרדאָו זיין ביורא און צייגט מיר זיינע אָרדענס, „זיי האָבן ביי מיר, זאָגט ער, וויניגער וועלט וויי אָט דער קליינער זשע־טאָן, אייער ארבעט, וואָס דער אדעסער דעלעגאַט, ד"ר אַווינאָוויצקי האָט אונז צוטיילט, אויף דעם לאַנדאָנער ציוניסטן קאָנגרעס, אין נאָמען פון דער חברה „בני־ציון". יע, קלער איך מיר, אז דו וואָלסט אָבער גי־וואוסט אז די חברה האָט נאָך מיר עד היום ניט באַצאָלט פאַר די זשע־טאָנעס, וואָלט ער אפשר ביי דיר א קלענערן וועלט גיהאט. (מען מוז זאָגן דעם אמת אז די אדעסער ציוניסטן האָבן מיך דאָך ניט פערגעסן, וויל מיט א צייט שפעטער האָבן זיי מיך אין גאָלדענעם־בוך איינגי־שריבן).

פאַרן גיזעגענען זיך זאָגט מיר נאָרדאָו אז דעם אָוונט וועט זיין א גרויסע פערזאַמלונג פון פאַריזער ציוניסטן, וואו ער וועט האַלטן א רעדע, און אז איהם וועט זיין איינגינעהם איך זאָל קומען אויף דער פערזאַמ־לונג. איך האָב איהם גיזאָגט אז איך רעכן דאָם פאַר א גרויסן כבוד און איהם בעראַנקט פאַר זיין איינלאַדונג.

אין אָוועגט בין איך גינאַנגען אין דעם אידשן קוואַרטל, וואו עס האָט זיך גיפונען דער אידישער פאָלקס־אוניווערסיטעט. דאָם איז גיוועזן אמין עיר־מקלט פאַר די אָרימע אידישע אינטעלעגענטע עמיגראַנטן; פאַר זיי איז דאָרט גיוועזן א ביבליאָטעק און מען האָט זיי דאָרט גילערנט די פראַנצויזישע שפראַך, און דאָרט פלענן אויך פאַרקומען די ציוניסטישע פערזאַמלונגען.

קומענדיק אהין זעה איך א גרויסן זאָל, אָנגיפאַקט מיט יונגע לייט און אלטע אידן, ניט לאַנג אָנגיקומענע מסתם פון אונזערע מקומות; אמאָל גיווים גיוועזן מיוחסים, וויל זיי טראָגן צובראָכענע, צוקוועטשטע צילינדערם אויפן קאָפ; אנדערע טראָגן האַרטע, קיילעבדיקע ווי טעפלאַך, פאַרשמאָלצענע שלאַפעם, אָנגירוקט טיף אויף די אויערן. עם וואָלט זיך וועלן לאַכן וועז עס זאָל ניט ליגן אויף די פאַרחושב'טע פנימער א טיפער טרויער. אלע האַלטן אָפן די מיילער און קוקן צום אויבן־אָן וואו עס זיצן ארום א לאַנגן טיש די פיהרער. דער עולם האָט שוין א פנים גיוואוסט,

אז איך וועל קומען, וויל אַלע אויגן און פינגער האָבן זיך אַ קער גיטאָן אין מיין זייט.

אז נאַרדאָ האָט זיך גישטעלט האַלטן זיין רעדע זיינען גיוואָרן קולות און אַ געפילדער פון אַלע ביינק: דייטש, דייטש! רעדט דייטש, דייטש פערשטייען מיר דאָך אַלע! נאָר מסתמא האָט ער דאָמאָלסט נראָדע גידאַרפט רעדן פראַנצויז, נאָר אין גיוויסע שטעלן, ווי אידישע גלייך־ווערטלאָך, האָט ער דייטש גירעדט, דאָמאָלסט איז דער עולם צופרידן גיוועזן און גילאַכט.

אין מיטן נאַרדאָוס רעדע איז עפעס מיט אָמאָל שטיל גיוואָרן. די טיר האָט זיך גיעפנט און אַ אויסערגיווייניטלאַכע באַוועגונג פון דעם עולם, אַ שושקעריי, שו, שו, שו: הערצל איז דאָ!... ס'איז ניט מעגליך איבערגעבן מיט ווערטער וואָס יעדער איד האָט אין דעם מאָמענט גיקענט פיהלן, דערזעהענדיק אומגליכלעכן צום ערשטן מאָל דעם גרויסן הערצלען, דעם משיח פון אונזער אומגליקלעכן פאָלק, אונזער רעטער, אונזער אייניגע האָפענונג. פון מיינע אייגענע גיפיהלן קען איך נאָר ניט רעדן; פון אַזאַ פלוצלעכן גליק בין איך ווי מבולבל גיוואָרן! זאָל דאָס ווירקלעך זיין, אדער אַ חלום?

אין זאָל קאָכט און זידט ווי אין אַ קעסל: שו, שו, שו... שטילער, שאַט, רוהע, סילאַנס, סילוואפלע! ס'ווערט צו בילאַך רוהיגער. הערצל זעצט זיך צו נאַרדאָוס רעכטער זייט; אַלע אויגן, אַלע בערד מיט די אויסגישטעקטע גאַרגלען ציהען זיך צו הערצלען.

נאַרדאָ האַלט ווידער זיין איבערגעריסענע רעדע. איך זיץ פונקט געגן הערצלען און קען מיינע אויגן ניט אָפּרייסן פון זיין פנים: אַ עכטער אריענטאַלער טיפּ, אַ טונקל מאַטאָווער גיזיכט, די האָר, די בערד שוואַרץ; די אויגן גרויס און טיף, אַ בעזונדער אומעט לינט אין די אויגן, אַ אויסערגיוויינטלאַכער חן איז אויסגיגאָסן אויפן פנים. איך קוק אויף די צוויי גרויסע פיהרער, וואָס פאַר אַ גרויסער קאָנטראַסט: נאַרדאָוס פנים מאַכט אַ אייגדרוק פון אַ גרויסער קראַפט, פון שטאַלץ, פון אַ מענטשן וואָס ווייסט זיין ווערט. זיין בריטע, אויף צוויי זייטן פאַרקעמטע בערד, די גרויסע ווייסע וואָנצעס, דער גרויסער שטערן, ווי זיי וואַלטן גיזאָגט: דרך־ארץ! און דער (שוין אַ ביסל צו גרויסער) מויל, ווי אַ טיפער וואולקאַן שפּריצט מיט פייער־ווערטער, ווי אַ נביא. און הערצל, דאַכט זיך מיר, איז פונקט דער היפּך, ניט שטאַלץ, נאָר ווי ער וואַלט טראָגן עפעס אַ טיפן צער אויף

זיך... אין נאָרדאָוס רעדע איז גיוועז אזעלכע שטעלן וואָס האָבן אַרוסגירופן אויף הערצלס פּנים א לייכטן שמייכל. איך גידיינק ווי היינט אז דאָס האָט מיך פערדראָסן, מיר האָט זיך גידאַכט אז אזא פּנים קען ניט אין טאָר ניט שמייכלען...

ווען נאָרדאָו האָט גיענדיגט זיין רעדע, הויבט זיך אויף דער וואָס איז גיזעסן צו נאָרדאָוס לינקער זייט און אָן צערעמאָניעס כאָפּט ער מיך בײַן האַנט (ערשט שפּעטער האָב איך זיך דערוואוסט אז דאָס איז גיוועז דער דאָקטאָר אלכסנדר מאַרמאַרעק) און זאָגט מיר: „מיר ווייסן אז איהר זייט א גוטער ציוניסט, איך ווייס אייך בעקאַנען מיט ד"ר הערצל" און שטעקט אַריין מיין האַנט אין הערצל'ס האַנט! הערצל זאָגט מיר: „שלום עליכם, איך האָב שוין מיט א יאָהר צוריק גיוואוסט אז די טיאַרע איז אייער אַרבעט.

מיין נאָמען האָט הערצל שוין לאַנג גיקענט, ווייל די חברה בני־ציון אין אַדעס האָט מיט עטליכע יאָהר צוריק גישיקט הערצלען א אַדרעס, (מיין שלמ'קעס א צייכנונג), דאָרט איז גיוועז פּון איין זייט דער מעדאַל וואָס טיטוס האָט גימאַכט נאָך דעם חורבן פּון ארץ ישראל (א פּרוי זיצט אונטער א פּאַלמע און ווייזט, מיט א שריפט: „יודעא קאַפּטא") און אויף דער אַנדער זייט איז גיוועז דער מעדאַל וואָס הערצל האָט צום ערשטן קאָנגרעס גילאָזט מאַכן מיטן סימבאָל פּון דער נייער האָפענונג, דעם ציוניזם. אין דעם אַדרעס איז אויך גיוועז גיצייכנט דער פּאָרט פּון יפו. וואו עס זיינען גישטאַנען אידישע דאַמף־שיפן מיטן נאָמען הערצל און נאָרדאָו און נאָך פיל אַנדערע בילדער פּון חורבן (ווי דער כותל־מערבי) און בילדער פּון דעם נייעם אויפלעבן פּון דער היילינער לאַנד; און אויך א גרויסער טעקסט וועלכער האָט זיך אַנגיהויבן מיט „לא בחיל ולא בכח, כי אם ברוח." פּון אזא אומגיריכטן כבוד און זכיה צו רעדן פּה אל פּה מיט הערצלען בין איך זעהר איבערראַשט גיוואָרן און האָב איהם גיזאָגט בזה הלשון: „איך בין איבער גליקלאַך צו זעהען די גרויסע „הערץ" פּון אונזער אידישן פאָלק; דעם מאַמענט וועל איך ניט פאַרגעסן מיין גאַנצן לעבן".

ס'איז מיר א חידוש גיוועז, פּון וואַנען האָט יענעם אָוועגט גיוואוסט דער עולם אז איך וויל קומען צו דער פערזאַמלונג? שפּעטער, אז איך בין באַקאַנט גיוואָרן מיטן ד"ר מאַרמאַרעק, האָט ער מיר דערציילט די גישיכטע. דעם פאַרנאַכט, איידער הערצל איז גיקומען אויף דער פערזאַמלונג, איז ער גיוועז בײַ סאָלאָמאָן רײַנאַק וועגן ציוניזם און האָט בײַ איהם גאָר

נישט גיפּועלט. פון ענמת־נפש האָט הערצל גיוואָלט אויפן איידעלן אופן כאָטש נוקם זיין זיך אָן ריינאקן און איהם גיזאָגט אז ער געהט איצט אויף א פערזאַמלונג וואו רוחומובסקי וועט אויך זיין. ריינאק האָט פערשטאַנען דעם פּיק און איז בלייך גיוואָרן פון כעס...

ביין ארויסגאַנג פון דער פערזאַמלונג האָט נאָרדאָו מיך גיפרעגט צי האָב איך פערשטאַנען זיין רעדע? — זאָג איך איהם: כאָטש די שפּראַך האָב איך לעידער ניט פערשטאַנען, דאָך צוויפל איך ניט אז איהר האָט גוט גירעדט, ווייל אין תלמוד שטעהט: ס'איז א חזקה אז א „חבר, ס'הייסט א ארטיסט, לאָזט ניט ארויס פון האַנט קיין שלעכטע ארבעט.

דאָקטאָר אלכסנדר מאַרמאַראָק איז גיוועז דער היפּוך אי פון נאָרדאָן, אי פון הערצלען. אפילו אויך א הויכער, נאָר א בלאָנדער און זעהר א פרייליכער. פון נאָרדאָן האָט גישמעקט שטאַלץ, און מארמארעק איז גיוועז מיט יעדן א גוט־ברודער, א גוטער מענטש, ממש אָן א גאַל. מיר פלעגן זיך שפּעטער אפט בעגעגענען ביי מיין איידים ד"ר דוד יעקבזאָן, אויך א גוטער ציוניסט און מארמארעקס א תלמיד. איך האָב אויך גיהאָט די פרייד צו האָבן מארמאָרעקן פאר א גאַסט ביי אונז פּסח צום סדר. אזוי האָב איך דעם גליק גיהאָט צו קענען פערזענליך דעם „חוט־המשולש", די דריי זייל וואָס האָבן אויף זיך גיטראָגן די גאַנצע גיבויידע פון דעם ציוניזם.

וואַרטנדיק ביז מיינע אינסטרומענטן וועלן אָנקומען, בין איך דער־וויל כמעט אינגאַנצן פריי גיוועז, וויל וואָס מען האָט גיקענט רעדן איז שוין גיוועז אפגירעדט און מען האָט שוין איצט גיוואַרט אויף מעשים. די פרייע צייט האָב איך אויסגינוצט צו באַקענען זיך מיט פּאַריז, איבער־הויפּט מיט די אידעשע שולן, ווי מען רופט דאָס „טאַמפּל". די וויק־טואָר שול איז ווירקלאַך גרויסאַרטיג, נאָר איין פעהלער וואָס אלץ שמעקט מיט קלייסטער להבדיל. די הלבשה פון די רבנים איז פונקט ווי ביי גלחים; דער קאַלטער טאָן פון זייערע דרשות, דער חזן, די נגונים, דער כאָר, דער אָרגאַן וואָס ברומט, פישצעט, וואַרטשעט, ווי ביי אונז אין א טהיי־טראַקטיר; די שמשים מיט זייערע ווילדע קרעפּכן אויף די קעפּ, מיט די לאַנגע קייטן אויפן בויך; און דער עולם, אָן קיין שום דרך־ארץ פאר דעם מקום־קדוש. וועד ס'זיצט, וועד ס'שטעהט, וועד עס רעדט; אפילו אין שמונה־עשרה, צו קדושה, זיצט מען און מ'שמועות'ט... אין די אי־בעריגע טאַמפּלען איז נאָך ערגער!

איך האָב שטאַרק גיביינקט נאָך אונזער בראָדער שוּל אין אַדעס, נאָך אונזער חזן מינקאָווסקי, אפילו נאָך אונזער שמש מיט זיין שיינער ווייסער באָרד. אמת אַז דאָרטן זיינען אויך ניט קיין איבעריקם גרויסע צדיקים, אָבער דאָך פיהלט יעדערער אַז ער איז אין אַ מקום־קדוש. אַלע שטעלן זיך, אַלע זעצן זיך, ווי „גאָטס־סאָלדאָטן".

ס'איז אויך דאָ אין פּאַריז, אין אַ קליין גענסל, אַ אידעשע שוּל פון אונזערע ליטוואָקעס, מיט אונזערע קליין־שטעדטלדיקע מנהגים, מיט אונזערע קריגעריי פּאַר כבודים, פּאַר עליות; מיט אַ רב וואָס ערלייבט ניט מען זאָל מנדר זיין ביי דער תורה אויף ארץ־ישראל.... מיט אַ גבאי (אַ אויפגיקומענער נגיד) וואָס האָט „גישיינקט אַ נדבה" אַ גרויסן פּרוכת צום ארון־קודש פון רויטן סאַמעט, אויסגינייט אין מיטן מיט צוויי חיות, האַלב לייבן, האַלב מייז וואָס האַלטן די לוחות. און דער עיקר איז דאָרטן אויסגינייט, מיט גרויסע גאָלדענע שריפט, דער נאָמען פון דעם גבאי מיט זיין ווייב און אַז זיי שיינקען דעם פּרוכת צו דער תורה. קיינער קלערט נאָר ניט אַז ס'איז ניט שיין צו מאַכן זיך אַזא שרייענדיקע רעקלאַמע אין גאָטס־הויז פּאַר קליין געלט, אַז דער גאַנצער עולם זאָל וויסן וואָס פּאַר אַ „נדבן" מיר האָבן און אַלע זאָלן זיך מיט איהם בענטשן...

נח.

אין סאלאן.

אין דער צייט האָט זיך גיעפנט אין פּאריז דער סאלאָן „ד'אַרטיסט־פראנסע". באלד נאָך מיין קומען אין פּאריז האָט ביי מיר קלערמאָן־נאנא צוגינומען דעם סקעלעטט מיטן סארקאפאג און אנדערע קלייניע מיניאַטורנע ארבעט און מיר גיזאָגט אז ער וועט אלעם אליין באזאָרגן מען זאָל די זאכן אויסשטעלן אין סאלאָן. אין דער זעלבער צייט עפנט זיך אויך נאָך א צווייטער סאלאָן „נאציאָנאל". די ביידע סאלאָנען קאָנקורירן צווישן זיך, יעדערער זוכט עפּעס א שרייענדיקע זאך מיט וואָס צוציהען דעם עולם צו זיך. דער פּאָרזיצענדער פון דעם אנדער סאלאָן איז גיקומען צו מיר בעטן איך זאָל איהם אויך עפּעס געבן פון מיין ארבעט, אָבער אלעם איז שוין גיווען אָפּגיגעבן דעם ערשטן סאלאָן.

די פּרעסע האָט באלד מודיע גיווען אז מיין ארבעט וועט זיין אויסגישטעלט אין סאלאָן; דער מאטען האָט מיט גוואלדיג גרויסע שריפּט איבער דער גאנצער בלאט גישריבן „ר־ו־ח־מ־ו־ב־ס־ק־י א ס־א־ל־א־ן". וואלט איך דאמאלסט פערשטאנען אז די אלע שרייענדיקע רעקלאמעס זיינען ניט פון מיין כבוד ווענן, נאָר פּשוט דער סאלאָן זאָל גוטע גישעפטן מאכן; וואלט איך מעהר פּראקטיש גיווען, וואלט איך בעדארפט מאכן א אייגענע אויסשטעלונג און וואלט זיכער גיקענט רייך ווערן. נאָר איך האָב ליידער קיין שכל ניט גיהאט אויסנוצן אזא גוטע גילעגנהייט, וואָס טרעפט זיך נאָר איין מאָל אין לעבן. וויינינסטנס האָב איך גיקענט בעטן פון סאלאָן א גיווסן חלק פּרנסה פון אנטריי, אָבער דער שכל קומט אלע מאָל צו שפּעט.

פון לאנדאן האט מען מיר גישריבן און פארגיליגט אפצוקויפן מיינע זאכן כאטש נאך ניט גיזעהענער־הויט און פאר וועלכע פריוי ס'וואלט ניט זיין, נאר מיטן באדינג אז די זאכן וואלט פריהער קיינער ניט וועהן. פון דעם קען מען זועהן אז מעהר פראקטישע מענטשן האבן פערשטאנען, אז מען קען מיט די זאכן מאכן גליקליכע גישעפטן. דער סאלאן אבער האט ניט גיוואלט די זאכן צוריק געבן און ארויסלאזן פון די הענט א גוטן גישעפט.

אויך דער בעוואוסטער זשורנאל „אילוסטראסיאן" האט גיוואלט ביי מיר אפקויפן דעם רעכט דרוקן די פאטאגראפיעס פון אלע מיינע ארבעט. דערוויסט זיך אבער די רעדאקציע אז אין וויען האט מען שוין פערכאפט פריהער און דארטן גידרוקט אלע מיינע ארבעט (אן מיין ווסן), איז גיווייזעלאך פון דעם גישעפט אויך נאכנישט גיוואהרן.

די מעשה איז גיוועזן אזוי: א ווינער גאזעט האט גישיקט אין אדעס א קארעספאנדענט מיך אינטערוויערן. איך בין שוין דאמאלסט אין אדעס ניט גיוועזן, און כדי ניט קומען צוריק מיט לויידיקע הענט, איז זיך מישב דער חברה־מאן און בעשטעלט ביי מיין קינדער מאכן זיין בארעלעהף און דערווייל האט ער אויסגינארט ביי זיי פאטאגראפיעס פון מיינע ארבעטן. אט אזוי האבן אלע פערשטאנען ווי אויסנוצן אונזער אונווסענהייט פאר זייער טובה.

אפילו אין סאלאנען האט אויך גיקענט פארלארן־געהן מיינע ארבייט. כדי קענען בעטראכטן די קלייניע זאכן מוז מען זיי האלטן אין האנט און קוקן דורך א פארגרעסער־גלאז; זעהען פון ווייטן אין א ווייטרינע איז אוממעגליך, ווי מען קען ניט זועהן א פליג אויפן שפיץ קלויסטער. און מיינע שונאים האבן דאס גליך אויסגינוצט און גישריבן אז מיין ארבעט איז גאר ניט ווערט, ניטא וואס צו זועהן... ס'איז אבער באשערט גיוועזן אז די אויסשטעלונג זאל זיך דאך איינגעבן.

הערט א מעשה ווי גאט פיהרט זיין וועלט און גרייט צו די רפואה פאר די מכה. איך זיץ אמאל ביי זיך פארזארגט און קלער ווי אלץ פאלט ביי מיר מיטן פוטער־אראפ, קומט אריין עפעס א בכבוד'ער מענטש און זאגט מיר אז אייגער, זעהר א רייכער מאן, מיטן נאמען רויטליננער, בעט מיך איך זאל קומען צו איהם ווענן א וויכטיגן ענין. קורץ — דער בן־אדם פיהרט מיך אריין אין א רייכע הויז, פול מיט שיינע זאכן. ס'נעהט מיר אנטקעגן א קליינינקער א אלטיטשקער מענטשעלע און, נאכן גי־

ווייטלאכן גוט־מארגן, פרעגט ביי מיר דער זקן, האלב־אידיש, האלב־דייטש, איך זאל איהם זאגן וואס איך האב גימאכט אויסער דער טיאר ע?

דאס איז מיר, ווי מען זאגט, ארויס אין דער נאז. און איך האב מיר באלד גיקלערט: אפשר איז דאס דער באנקיר ביי וועלכן דער אטשאקווער האט פארמשכנ'ט אייניגע גרויסע ארבעט מיינע? איך זאג איהם אז איך האב גימאכט נאך א קאליע מיט מיפאלאגישע סצענעס; א גרופע פון צוויי פיגורן, אכילעס און מינערווא; א ריטאן אין גאנצן באדעקט מיט סקיפן־פיגורן און א גרויסע גאלדענע וואזע מיט צוויי סקיפן וואס זיצן און טרינקען לחיים מיט, ביין זייט, א אקס אלס הענטל צו דער וואזע און אונטן, פון ביידע זייטן, צוויי ציגן קעפ פון וועלכע מען גיסט דעם ווין אין מויל. דער אלטער מאן בעט מיך איך זאל די זאכן איהם אויסצייכענען אויפן פאפיר.

איך לאז זיך ניט פיל בעטן און צייכן אומגיפער די פארמע און די גרויס פון די אלע זאכן. איך זעה, מיין מענטשעלע ווערט בלייך ווי קאלך, עס טרייסלען איהם הענט און פים ווי אין קדחת. איך האב מיטלייד גיהאט, אזא זקן נעבאך עגמת נפש גימאכט. ער זאגט מיר מיט א ווייענדיקע שטימע: (ס'האט איהם א פנים גוט ביי די לעבערקעס גינומען) „שמע ישראל", איך בין אויך א איד, האט רחמנות, זאגט מיר דעם אמת!... דאס איז דער אמת, זאג איך, מיר קומט נאך אפילו געלט פאר דער ארבעט, אויב איהר זייט נאך ניט אינגאנצן איבערצייגט אין דעם אמת, קען איך אייך צושיקן אלע צייכנונגען און פאטאגראפיעס. א היבשע צייט האט גידויערט ביז ער האט זיך א ביסל באהוהיגט. „אלע זאכן וואס איהר האט גיצייכנט", זאגט ער, „זיינען ביי מיר, און איך גיב זיי אייך אויסצושטעלן אין סאלאן". איך באדאנק איהם און לויף צו מיין פרוינד קלערמאנאנא אנזאגן איהם די שמחה. א דאנק נאט, איצט וועט מען שוין ניט דארפן קיין לופע צו קענען זעהן מיין ארבעט, אפילו בלינדע וועלן פאר א מייל זעהן די גרויסע גאלדענע זאכן אין מיין וויטרין. דער דירעקטאר פון סאלאן איז גלייך גילאפן צו רויטלינגערן און איהם גיזאגט אז מען וועט שטעלן א ספעציעלן פאליסמאן צו היטן די זאכן טאג און נאכט.

גלייך ווי מען האט אויסגישטעלט די זאכן איז גיוואקסן א גרויסער רעש אין דער פרעסע, מען האט גילויבט די זאכן מיינע, גישריבן אויף

זיי גרויסע שבחים; די געגנער מיינע האָבן גיגוואלדעווען, גישריען אז דער סאלאָן האָט קיין רעכט ניט גיהאַט צו נעמען נאָך נייע זאכן ניט אין דער באַשטימטער צייט. הכלל, ס'איז גיוועז ליהודים אין די גאזעטן.

צו מיין גליק איז דאמאלסט גראָדע שטיל גיוועז אויף דער וועלט ניט קיין מלחמות, ניט קיין פּאָליטישע אינטריגעס און די בלעטער זיי־נען גיזעסן אָן א שטאָך־ארבעט. דעריבער זיינען זיי צופרידן גיוועז וואָס גאָט האָט זיי צוגישיקט א שטיקל גישעפט. פון יערן וואָרט, פון יעדער קליניקייט האָט מען אויפגיבלאָזן גרויסע ארטיקלען, וואָס מעהר דעם עולם פּאַראינטערעסירן, און דער עולם, דער גולם, איז גילאָפן אין סאלאָן.

אין סאלאָן איז גיוועז גידיבט פון מענטשן, די וויטרינע האָט מען ווי א אידאל ארומגיצויומט און א פּאָליס־מאן האָט גיהיט מען זאל זיך ניט צופיל צורוקן. און די טבע איז שוין ביין עולם: וואו מען לאָזט ניט דאַרף מען זיך גראָדע אהין שטופּן.

איך פלעג זעלטן געהן אין סאלאָן, וויל ס'איז גינוג גיוועז אז אייניער זאל מיך דערקענען, איז באלד ארום מיר גיוואָרן א רעדל מיט מענטשי וואָס האָבן גיקוקט אויף מיר ווי אויף א גנב, אדער גלאָט ווי אויף א ווילדער בריאה. דאָס איז מיר ניט גוועז צום האַרצן און דעריבער פלעג איך וואָס ווייניגער אין סאלאָן געהן.

א אידישע גאזעט האָט מיך גיבעטן איך זאל געהן מיט זיי אין סא־לאָן און ערקלערן זיי דעם אינהאַלט פון מיינע ארבעט. מיר האָבן אָפּגי־שטעלט א ראנדע־וואו אויף א פרימאָרגן, וועו רער עולם איז נאָך שיטע־רער. אין דער גרופּע וואָס זיינען מיט מיר גינאַנגען איז אויך גיוועז א אלטע אידישע פרוי. נאָך פון ווייטן זעה איך אַרום מיין וויטרינע שטעהען אייניגע מענטשן און קוקן. צווישן די קוקער שטעהט אויך א הויבער אלטער מאן מיט זיין אלטיטשקער. די פרוי וואָס איז מיט אונז גינאַנגען האָט זיך אָפּגיטיילט פון אונז און איז צוגינאַנגען צו דער־אלטער פּאָרל און האָט זיי עפעס שטילערהויט גיזאָגט. זיי קערן זיך גלייך אָפּ פון וויטרינע און געהען צו מיר. דער אלטער און זיין רעמע גיבן מיר די הענט און זאָגן: „סע מאניפיק, טרע ביען" (ס"הויסט א יישר־כח), איך פרעג ביין אלטן אויף דייטשמערעש: מיט וועמען האָב איך די עהרע צו שפּרעכן? ענטפערט ער מיר „באראן אלפאנס ראטשילד". איך קלער מיר: הזה הוא ראטשילד? דער ראטשילד וואָס אין אונזערע שטעדטלאך פלעגן בטלנים אין בית־המדרש זיך מיחם זיין מיט איהם.

מיט „אונזער" ראָטשילדן, עפּעס אַ קליניקייט ראָטשילד! דער גרעסטער גביר אויף דער גאַנצער וועלט. און מען דערצעהלט גוזמאות, אַז ביי ראָטשילדן שטעהען מלכים־קיסרים אונטערן טיר און בעטן רחמים אַ גמילות־חסד, עטליכע וואָגאָנעם מיט רענדלאָך. און אַז אין זיינע פּאַלאַצן זיינען די טישן, ביינקלאָך און בעטן פון חויל גאָלד; שוין ניט רעדן פון די גיפּעם, ווי טעלער, פּאָלומיסקעם, וואָס זיינען פון ריינע גינגאָלד. איהר שפּילט זיך מיט אונזער ראָטשילדן? וועלן ער זאָל וועלן — וואָלט ער גיקענט אָפּקויפן די גאַנצע וועלט, מיטן טערק און מיט גאַנץ ארץ־ישראל...

ביי אַלטע בעלי־בתים פלעגט היינגען אויף דער שענסטער וואַנט, צוזאַמען מיטן מזרח, ראָטשילד'ס פּאָרטרעט, אויף וועלכע פליגן האָבן יאָהרן־לאַנג צוגיגעבן שווארצע פינטעלאָך, אַזוי אַז מען האָט קאַם דעם פּנים גיזעהן... און איצטער רעד איך מיט דעם ראָטשילדן פּנים אל פּנים, ווי מיט אַ פשוטן בשר ודם. איז דאָס אַ חלום אָדער טאַקע אויפן וואָהר?

נט.

מען מאכט גישעפט מיט דער טיארע.

א גאנצע אינדוסטריע האָט מען פון דער טיארע גימאכט: פער־שיידענע קארט־פאָסטאָלן מיט דער טיארע, ברעלאָקן מיט דער טיארע, אפילו גלאָז־וואָרג, טינטערס מאכט מען מיט דער טיארע א. ז. ו. ל׳ייט פערדינען געלט מיט דער טיארע, און וואָס האָב איך פון דעם, אויסער דעם פאָלשן כבוד?

גישעפט־מאכער האָבן ביי יעדער גילעגנהייט גיזוכט א גוטן גי־שעפט דורך מיר מאכן. איך האָב זיך איינמאָל צוגיקילט און ניט גיקענט געהן אין לובר, האָבן גאָזעטן גישריבן אז איך בין ניט בקו־חבריאה. (די געגנער האָבן גיזאָגט אז איך וויל זיך ארויסדרייען פון די עקזאמענעס און מאך־זיך קראנק). באלד האָט מען מיר צוגישיקט פון ערגעץ א פלעשל רפואות. דער אפטייקער האָט גיוואָלט אויסנוצן מיין קרייזק פאר א רעקלאם און האָט גיבעטן איך זאָל איהם שרייבן דעם רעזולטאט פון דער נייער רפואה. ער וואָלט מסתמא דער רפואה א נאָמען געבן „טיארא־קאָל".

מען האָט מיר אויך פאָרגילייגט מיך ארומפיהרן אויף דער וועלט, מיך וויזן פאר ל׳ייטן, ווי מען פיהרט ארום וויזן א וויסן בער; אנדערע האָבן גיוואָלט מאכן א שיקארנעם מאגאזין מיט נאָמען „לא טיאר" און איך זאָל דארט פיגורירן אלס שוף; מען האָט מיר אפילו גיוואָלט באַ־שטעלן מאכן נאָך א גאָלדענע טיארע און פיהרן זי אין אמעריקע. גי־ווינטליך האָב איך זיך פון אזעלכע גישעפטן ענטזאגט.

עם זיינען אויך גיוועזן מעהר בכבודע פאָרשלאָגן. איינע זעהר א

בעוואוסטע שיינע אקטריסע (א אידישקע, איהר נאמען האָב איך פאר־
געסן) האָט בעדארפט שפּילן די ערשטע ראָל אין א נייער פּיעסע; די
אקטריסע האָט בעדארפט טראָגן א דיאדעם וועלכע מען האָט גיווּאָלט
מיר באשטעלן. דאָס האָט ווירקליך גיקענט זיין א גרויסע רעקלאמע אי
פאר דער פּיעסע, אי פאר מיר. נאָר אזעלכע שרייענדיקע רעקלאמעס האָב
איך אימער פיינט גיהאט, עס איז ניט נאָך מיין גוסט.

מיין פּאָפּולאריטעט אין פּאריז איז מיט יעדן טאָג אלץ מעהר גי־
וואקסן. פּיל גרויסארטיגע דאמען האָבן ביי מיר מיין אונטערשריפט
גיבעטן צום אָנדענקען; אין גאס פלעגט מען זיך אפט גיריסן צו מיר
און די שליאפּעס אראפּנעמען, און איך האָב קיין מאל ניט גיווּאוסט
ווער דאָס איז. איין מאל האָט מיך גיבעטן דער פּיגאראָ איך זאל קומען
אין רעדאקציע. וואָס איז? היות ווי עס דארף זיין א גרויסע פערזאמלונג
לטובת א צדקה זאך פון א קאטאליזשן אנשטאלט, בעט מען מיך איך זאל
קומען דעם אָוועגט, כדי מען זאל קענען שרייבן אז איך וועל אויך דארטן
זיין. ווי מיינט איהר, מסתמא האָב איך זיך פון דעם כבוד אויך ענט־
זאגט. אט די אלע פּוסטע זאכן האָבן זיך שוין מיר דערעסן, און איך האָב
מיט אונגעדולד גיווארט ס'זאל אָנקומען פון אדעם מיינע גיצייג, אז איך
זאל פּטור ווערן פון דעם גאנצן טומלענעס — א סוף זאל דאָס נעמען.

די טענות ומענות וועגן דער טיארע האָבן זיך שוין גיענדיקט, קיין
איבערזעצער האָט מען שוין ניט בעדארפט, מען האָט מיר צוגיגרייט א
צימער מיט א ווערק־שטאָט און אלע מכשירים צו דער ארבעט. איינער א
בעאמטער פון האָטעל־דע־מאנע וואָס האָט גיקענט דייטש פלעגט אלע
טאָג אריינגעהן פרעגן אויב עס פעלט מיר גאָרניט, אלע טאָג מיט דעם
זעלבן נוסח: „גוט מאָהען, הערר רוחאָמאָווסקי, ברויכן זי עטוואס?
זאָגען זי נור, מאן ווירד אלעס בעזאָרגען". ער האָט מיר אָנגיוויזן דעם
וואש־צימער און גיזאָגט אז די וואסער איז ניט צום טרינקען, און גי־
היסן א דינער ער זאל מיר אלע טאָג שטעלן אין צימער א פלאש פרישע
וואסער צום טרינקען; אויסער שבת, ווייל דעם מאָג פלעג איך ניט קו־
מען.

איין מאל, שבת נאָך ווארמעס, האָב איך נאָך עפעס גידארפט געהן
אין האָטעל דע־מאנע, און בין מיר פאמעלאך אוועקגינאנגען צו פוס. ס'איז
א היבשער מהלך גיווען, גראדע איז דעמאלסט א שרעקליך הייסער טאָג
גיווען, עס ווילט זיך נאָכן טשאלנט א טרונק, גוואלד א טרונק! א רענדל

וואלט איך גיגעבן פאר א ביסל וואסער! ארויסגעהן אין קאפע, וויים איך ניט וויי צו בעטן א טרונק... דורכגעהענדיק דעם הויף פון לובר, זעה איך ס'שטעהט א אָרימער גוי מיט א גרויסן קאראף גאלע וואסער און דאָרט שווימען ארום רעדעלאך אָנגישניטענע ציטראָנען. איך גיי צו צום גוי, (רעדן דאָרף מען ניט) ער גיסט מיר אָן א גלאָז, איך כאַפ אין מויל ארויין: אוי, וויי, סם־המות! און גלייך צוריק אויסגיפלויבט, בשום אופן ניט גיקענט ארָאָפשלינגען, אזוי פאסקודנע איז דאָס גיווען! איך נעם ארויס עטלעכע קופערנע מטבעות (וויל איך האָב ניט גיקענט פרעגן וויפיל עס קאָסט די מציאה) און גיב דעם גוי. ער קוקט מיך אָן וויי א משוגענעם: די וואסער אויסגישפיגן און באצאָלט מסתמא ווי פאר צעהן גלעזער.

קאָם א לעבעדיגקער דערשלעפט זיך אין האָטעל־דע־מאנע. איך פאָ־כע מיט דער נשמה, גוואלד א טרונק! מיין שטענדיגע פלאָש וואסער איז ניטא, איך חלש א טרונק, וואָם טוהט מען? איך ווייז דעם דינער אז איך וויל טרינקען, איך עפן דעם מויל און מאך מיטן האנד גלייך ווי איך גיב אין מויל; ער קוקט אויף מיר און וויסט ניט וואָם איך וויל. ווייז איך איהם נאָך אמאָל און נאָך אמאָל, כאטש גיב איהם א קריינק, ער פערשטייט ניט, א גוישער קאָפ! האָט מיר גאָט ארויסגיגעבן א גוטן גידאנק: איך נעם איהם פאָרן ארבל און פיר איהם צום קראָן וואסער און ווייז איהם ווידער מיטן האנט אין מויל. א!, זאגט ער, דע ל'א, א בואר, אָט אזוי זשע רעד! ער איז גילאָפן און גיבראכט א פלאָש וואסער. פון דעם קענט איהר פארשטיין ווי וויט איך האָב גיהאלטן מיט דער פראנצויזישער שפראך.

ס.

איך מאך א נייע טיארע.

אם ענדע זיינען ברוך־השם אנגיקומען מיינע א־נסטרומענטן. מען האָט גירופן עקספערטן טשעקאַנשטשיקעס (סיזלערן), זיי האָבן בעטראַכט די גיציייג מיינע און האָבן גילאַבט, ווי אַמאָל לייבקע רער זייגער־מאַכער האָט גילאַבט פון מיין ערשטן שטיכל: דאָס זיינען ניט קיין טשעקאַנעס, נאָר טשוועקעס, זאָגן זיי! אין אמת'ן האָבן זיי טאַקע ניט גיהאַט קיין פּנים פון ריכטיקע גיצייג, ווייל איך האָב קיין מאָל ניט גיזעהען ווי זיי דאַרפן זיין און האָב זיי אַליין גימאַכט נאָך מיין אייגענער פאַנטאַזיע. אויך די סמאָלע צום טשעקאַנען איז זיי ניט גיפעלן, ווייל די אמתע סמאָלע האָט נאָר א אַנדער קאָליר.

די לעצטע צייט בין איך גיוועז שטאַרק ענערווירט; א כעס האָט זיך ביי מיר אין האַרצן אָנגיקליבן זעהענדיק אז מען זוכט דעם אמת צו פערשטיקן און מען דרעהט מיר א מה שוין וואָכן לאַנג מיט נאַרעשע שאָלות, מיט דעם האָפענונג אז זיי וועט גילינגען מיך פערדרעהען און כאַפן ביי א ליגן. וואַרט — קלער איך מיר — איך וועל אייך ווייזן יוער איך בין.

כדי צוגעבן מיר מעהר חשק צו דער ארבעט, האָט מיר קלערמאָן־גאַנא גיזאָגט אז די אַרבעט וואָס איך יעל מאַכן וועט גיהערן מיר. איך בין פון דעם צופרידן גיוועזן, ווייל איך האָב גיהאָפט אז איך וועל דאָס קענען גוט פערקויפן. אַלזא, צו דער ארבעט, און א עק זאָל דאָס נעמען!..

אַלס ערשטע פּראָבע האָט מען פון מיר פערלאַנגט איך זאָל מאַכן א גריכישע סצענע: א יונגע פרוי שלאָפט און א קליין אַמורטשיק ציהט

פון איהר אראפ דעם צודעק. וויפיל קלערמאן־גאנא האט אין מיר אמונה גיהאט, דאך איז ער צורודערט גיוועז; וועז די ערשטע פראבע גיט זיך ניט איין, וואלט עס גיוועז פאר איהם א גרויסער קלאפ, די געגנער וואלטן טריאומפירט און ער וואלט אנגיוואנדן זיין גאנצע רעזאמע. כאטש איך האב גיזאגט אז איך האלט ניט קיין מאקעטן, דאך האט איהם א פנים נעבאך גוט גיציטערט דאם הארץ, וויל ער האט מיר גיבראכט וואקם מיט מאדעליר גיצייג, טאמער וועל איך דארפן. ער איז ניט זיכער גיווען, ווער וויסט? און דא געהט פאר איהם אזא יום־הדין...

מען האט מיר אין דערפרי גיגעבן א פלאק נאלד און איך האב זיך אין א גוטער, א מזל־דיקער שעה גינומען צו דער ארבעט. ביז פארנאכט האב איך דעם גאנצן רעליעף פון אונטן ארויסגיטריבן; ס'איז נאר גיבליבן ענדיקן די לעצטע שטריכן פון אויבן. כאטש קלערמאן־גאנא האט גרעכנט אז די ארבעט וועט ביי מיר גידויערן עטליכע טעג, האט ער דאך ניט אויס־גיהאלטן און איז מיט זיינע פרייגד גיקומען פארנאכט זהען. וואו עם האלט. אז זיי האבן דערזהען אז זיין וואקם איז ניט גירירט און די פי־גורן זיינען שוין כמעט פארטיג, זיינען זיי מלא שמחה גיוואָרן, די פנימ'ער האבן גישיינט פאר פרייד און התפעלות. בראווא, בראווא, האבן זיי אויס־גישריען, וואו ז'עט עז ווערימאבל מעטר! (ס'הייסט איהר זיינט א אמתר מזיק) נאך דער ארבעט האב איך גימאכט א קאפ פון א גריכעשן סאל־דאם מיט זיין קאסקע.

מען האט באלד צוזאמענגירופן די גרעסטע ארבעאלגן און די בעס־טע ספעציאליסטן סיזלערן. זיי האבן שוין גיזהען אז מען קען ארבעטן אן א „מאקעט" און ס'איז גיבליבן איך זאל מאכן די לעצטע פראבע: א גרויסן טייל פון דער טיארע. אולי ירחם, אפשר וועט עס ניט זיין עהנליך צום ארגינאל.

די לעצטע ארבעט האט גידויערט עטליכע וואכן, נאר דאם איז פאר מיינע געגנער דער לעצטער קלאפ גיוועז; ס'איז מעהר קיין ספק ניט גי־וועז, ס'איז מעהר ניט צו מאכן. די מקטריגים האבן די מיילער פערמאכט, אפילו מלאך רע ענה אמן, און די טיארע איז ארויס פון איהר פיעדיסטאל לעולם ועד. מען האט אונז אלע דריי צוזאמען פאטאגראפירט, ס'הייסט, קלערמאן־גאנא, מיך און די טיארע — און ארויס פון מארק!

סא.

איך פאהר אהיים.

גראדע אין יענער צייט האָט דער זשורי פון סאלאָן מיר צוגיפסק'נט א מעדאל. דער דירעקטאָר פון האָטעל־דע־מאָנא איז גיקומען מיר אָפּ־געבן מזל־טוב. מיט מזל זאָלט איהר לעבן, זאָג איך, און זייט אייך גי־זונטער־הייט.

אויף מאָרגן האָט מען מיך גירופן אין לובר. דאָרטן זיינען גיווען אלע מיטגלידער און דער אלטער דירעקטאָר קעמפנער בראש, מיט אראָפ־גילאָזענע נעזער. זיי זיצן אלע און שווייגן, ס'האָט זיי אָפגינומען דער לשון. מען ווייזט מיר א גרויסע קאָליע מיט אוירינגלאָך, פילוגראנע־ארבעט, (די קאָליע איז פריהער צוזאמען מט דער טיארע אין לובר גי־שטאנען, נאָר וען ס'איז גיוואָרן דער טומל מיט דער טיארע האָט מען זיי שטילקערהייט ארויסגינומען און בעהאלטן, ניט די פובליקע און ניט די פרעסע האָבן דאָס באמערקט) און מען פרעגט מיך צי איז דאָס אויך ניט מיין ארבעט? איך ענטפער אי די קאָליע האָט א אנדערע־ גימאכט, נאָך מיין צייכענונג, און די הויפט־שטיקלאָך און פיגורן זיינען מיינע. א גרויסער רחמנות איז גיווען אויף דעם אלטן־מאן; פון גרויס צער האָט ער נעבאָך גיקרעכצט און מיך גיבעטן איך זאל ניט רעדן וועגן דער קאָליע. איך האָב צוגיזאָגט און וואָרט גיהאלטן, קיינער האָט וועגן דעם ניט גירעדט און די קאָליע איז פארגעסן גיוואָרן עד היום הזה.

מען האָט מיר מיינע שכירות באצאָלט און אויף הוצאות הדרך גי־געבן און איך בין פריי גיוואָרן. אלע מיינע צייכענונגען און די אויפגי־מאכטע פראָבע שטיקער האָט מען צוזאמען מיט דעם אויספארשונג־מא־

טעריאל אין ארכיוו בעהאלטן. אם־ירצה השם, וועל משיח וועט קומען און אלע מתים וועלן אויפשטיין, און סאייטאפארנעם אויך בתוכם, וועט מען איהם אנטאן די טיארע און ער וועט מיר גיווים א דאנק זאגן....

קלערמאן־גאנא האט מיך צוגירעדט איך זאל מיט מיין פאמיליע אויף שטענדיק אין פאריז קומען, ווייל ער האט גיזעהען די פאטאגראפיעם פון מיינע קינדערם סקולפטור־ארבעט און האט גיפונען אז זיי זיינען זעהר פעהיג. איך האב איהם גיפיהלט פאר א אמתן גוטן פריינד און פלעג מיט איהם שטענדיק אפענהערציג רעדן. איך גידיינק, נאכן קישי־ניאווער פאגראם, האב איך איהם גיפרעגט: וו קומט דאס, אז אזא קול־טורנע פאלק ווי די פראנצויזן זאלן אין פערבאנד זיין מיט אזעלכע רוצ־חים ווי די רוסן. און בעת מעשה האב איך זיך ניט גיקענט אפהאלטן פון טרערן. ער איז בלייך גיוואָרן און גישוויגן. (דעם אמת מוז מען זאגן, אז מען האט זיי אבער אויך ניט גיקענט אינגאנצן בעשולדיגן, גיווים איז דאס ניט גיוועזן מאהבת רוסלאנד, נאר משנאת „המן". דער דיטשער שוועדד איז שטענדיק איבער זייערע קעפ גיהאנגען). ביין גיזעגענען זיך מיט איהם ער מיר גיזאגט אז ער איז איבערצייגט אין מיין עהר־ליכקייט, און דורך זיין גוטער מיינונג וועגן מיר איז מיר שפעטער א גרויסע טובה ארויסגיקומען, וואס האט מיין גאנצע עקזיסטענץ צו גוטן איבערגימאכט.

קומענדיק צוריק אין אדעם האט זיך ווידער אנגיהויבן א סדרה מיט רעפארטערן, מיט א שרייבערייי ליגנם אין די גאזעטן, מיט גוזמאות, מיט משונה'דיקע מעשיות וואס ניט גישטייגן, ניט גיפלייגן. מיינע פריינד האבן זיך גיוואונדערט וואס דער פרעזידענט לובע האט מיך ניט איינגי־לאדן... און די שונאי־ישראל זיינען ניט צופרידן גיווען פאר וואס מען ארעסטירט מיך ניט (ס'וואלט זיכער אזוי גוועז, וועז מען זאל קיין מורא ניט האבן פאר די אויסלענדישע בלעטער, מה יאמרו הבריות, ס'פאסט ניט פאר לייטן). א דרוקער האט גימיינט מאכן גילדענע גישעפטן און גידרוקט א בראשורע אויף רוסיש, מיט מיין ביאגראפיע און א סך קלישעען פון מיינע ארבעט, מיטן נאמען „איזראעל רוחאמאווסקי אי יעווא ראבאטי". גיוויינטלאך האט ער נעבאך אפילו זיינע הוצאות ניט ארויסגינומען, ווייל ער האט זיך שוין צושפעט גינומען דערצו.

א דאנק מיין גרויסן נאמען האבן זיך איצט אפילו אין אדעם גיפו־נען בעלנים צו באשטעלן ביי מיר ארבעט. איך האב פאבריצירט ברע־

לאקן־טיארעם און אנדערע קליניקייטן, ס'האט זיך גוט פערקויפט, מען האט שוין דאמאלסט מיט ליכט גיזוכט אפילו מיינע ציוניסטישע זשע־טאנעם. איך האב אבער גיוואוסט פון דער ביטערער פראקטיקע אז דאס איז ניט אויף לאנג, אז די היץ וועט שנעל אריבער און עס וועט ווידער קאלט ווערן. און די גאנצע צייט איז ביי אונז גיווען די פראגע, צי מיר זאלן ארויספאהרן אין פאריז, אדער ניין.

איך בין גיווען געגן פאהרן; ווייל אויף וויפיל איך האב פערשטאנען פאריז, איז דארטן א נאמען אן געלט ניט גינוג. דער עיקר דארף מען זיין א מעורב בין הבריות, ס'הייסט, מען דארף קענען זיין א קריבער, שטפון זיך אומעטום אויבן־אן, און דערצו בין איך לחלוטן ניט פעהיג. ווידער, האב איך מיין מערען גיגעבן צו פארשטיין, אונזערע מיידלאך וואקסן אן עין־הרע, מען זאגט אפילו אז א שיין מיידל איז א האלבער נדן, וואו וועלן מיר אבער נעמען די אנדער העלפט נדן? אויסער דעם זיינען אין פאריז גאר ניטא קיין חתנים; ווייל די יונגע לייט זיינען אנגילאפענע שארלאטאנעס, ניט זיי קענען און ניט זיי ווילן חתונה האבן; די וואס לערנען שטארבן פאר הונגער אין „קארטיי־לאטען", און די וואס פערדינען פטר'ן זייער געלט אויף מאנמארטער אין די „קאבארע'ס". און מערע טענה'ט פארקערט: די עלטערע וועלן לערנען אין אקאדעמיע, די מיידלאך וועלן זיך לערנען ארבייטן, און פאר די קלענערע דארף מען דארטן אין די שולעם ניט צאהלן — זי איז נעבאך אויך גירעכט. אבער איך וויים מיין פעלער, אז אויסער צו דער ארבעט בין איך א לא־יוצלח, א טויגעניכץ...

אט אזוי איז דורכגינאנגען דער זומער צווישן יע און ניין, פאהרן, ניט פאהרן; איך מיט מיין מורא און מערע מיט איהר בטחון. פאר די עטליכע חדשים האבן זיך דערווייל אנגיקליבן באשטעלונגען פארויס, אזוי אז אויף א גאנצן יאהר בין איך גיווען גאראנטירט מיט ארבעט! מען האט מיר אויך פון לאנדאן בעשטעלט מאכן א פלעשעלע אין פילגראן, ווייל זיי האבן דארטן ניט גינלויבט אז די פלעשעלע וואס זיי האבן גיקויפט אלם אנטיק איז אויך מיין ארבעט. האט מען מיר באשטעלט אלם פראבע, מאכן פונקט נאך איינע אזעלכע.

סב.

עם רודערט ווי אין א וואולקאן.

דורך דעם וואָס איך בין שוין פערזאָרגט גיוואָרן אויף א לאַנגע צייט מיט ארבעט, האָב איך מעהר מוטה גיהאַט צו פאָהרן. דערצו האָבן זיך אָנגיהייבן הערן שלעכטע קלאַנגען, ס'האָט זיך גיפיהלט אַמיין אומרו־היגקייט אין דער לופט און אונטער דער ערד האָט גירודערט ווי אין א וואולקאַן, איידער דער פייער זעצט ארויס.... אומעטום סטאַטשקעס, פּראָ־וואָקאַטאָרן פון פאָליציי, כלומרשט ארבעטער, געהען אין די פאַבריקן און נעמען צו די ארבעטער; מען האַלט רעדעם אויף די גאַסן, די פּא־ליציי מאַכט זיך ניט זעהענדיק, די ארבעטער וואַרן ביי זיך שטאַלצער, זיי זיינען א „מאַכט", מען האָט מורא פאַר זיי....

אויף מאַרגן געהען ארום קלאַנגען אז מען האָט אין פיל ערטער אויסערן שטאָדט גישאָסן! איך בין גראָדע דעם טאָג גיוואָרן אין מיין פאַבריקע. מען זאָגט אז אין שטאָדט טוהט זיך חושך. איך נעם א וואָגן און פאָהר מיט גרויס שרעק אהיים. אין די גאַסן זעהט מען דאָ און דאָרט סאָלדאַטן מיט ביקסן. וואָס נעהענטער צום צענטער, זעה איך מענטשן לויפן, יעדערער זוכט א לאָך וואו זיך בעהאַלטן. די וואָס וויל זיך ארויפּנכאַפּן אין א הויף, לאָזן די דוואָרניקעס ניט ארויין און פערשליסן די טויערן. מען לויפט ווייטער און פון הינטן לויפן סאָלדאַטן מיט די שטיקעס, א אָפיצער פאָראויס קאָמאַנדעוועט מיט א בלויזן שוועהרד... און איך פאָהר מיר אין מיזן גאַס גלייך ווי צו מיר גיהער זיך דאָס גאָרניט אָן. איך פערשטיי עד היום ניט דעם נס וואָס מען האָט מיך דורכגילאָזן, מען האָט

א פנים גימיינט אז איך בין פון זייערע לייט, ווייל קיין פשוטער בשר־ודם וואלט ניט גיהעז'ט פאהרן אזוי ברייט, ווי א פריץ...

גיקומען אהיים האלב טויט פון שרעק — זאג איך צו מיין מערען: מען מוז זיך ארויסראטעווען פון דעם גיהנום חאטש מיט די נשמות. מיר פאהרן, מיר פאהרן! און טאקע באלד ווי ס'איז נאר א ביסל רוהיגער גיוואורן האבן מיר אנגיהייבן אויספערקויפן אונזער בעל־הבתישקייט. ס'איז ניט גרינג גיוועזן צו שיידן זיך מיט די שווער פארהארעוועטע כלי בית, מעבל און חפצים; פיל זאכן וואס מען האט ניט גיקענט מיטנעמען, אויך די שווערע קינדישע סקולפטורעס, האט מען גוטע פרוינד צושיינקט.

איצט האט זיך אנגיהויבן א סדרה מיט „נאטשאלסטווא", מאכן זוברנאטארסקע פעסער. אומעטום מאכט מען שווערינקייטן, אומעטום דארף מען שמירן... ביין גראדא־נאטשאלניק האט מען מיר פארגיליינט געבן די פאספארטן אז געלט, נאר איך זאל זיך אפזאגן פון רוסישן נאצי־אנאליטעט און מעהר קיין רעכט ניט האבן צו קומען אמאל אין רוסלאנד. „א דאנק אייך, זאג איך, פאר אייער טובה, מיינע עלטערן זיינען אין רוס־לאנד באגראבן, איך פערקויף אייך ניט זייערע ביינער; ביי אייך בין איך גיווען א פארזוס, און אין פראנציע האף איך צו זיין א נוצליכער מענטש". פאר אזא מענה־לשון וואלט מען מיך א אנדערש מאל אין די אייזערנע גראטעס גיבעטן זיצן... נאר איצט האט מען דאך גימוזט פאר מיר דרך־ארץ האבן, ס'האט ניט גיפאסט פאר דער וועלט. מען איז עפעס מיט אמאל וויכער גיוואורן און אפילו צוגיווינטשעוועט א גוטן שליט־וועג.

סג.

מיר פאהרן ארויס פון אדעם בכבוד גדול.

די אדעסער צייטונגען האבן גישריבן דעם טאג ווען מיר פאהרן אוועק. אויפן וואקזאל איז גיוועז א אויסערגיווייניטלאכע סצענע וואס מיר וועלן אין גאנצן לעבן ניט פערגעסן. אלע מאל לאזט מען ניט קיין זייטיגע מענטשן צו די וואגענען, נאר דעם מאל האט מען ערלויבט און די גאנצע פלאטפארמע איז שוואַרץ גיוועז פון מענטשן, פריינד און פרעמדע, איבערהויפט א סך אדעסער ציוניסטן. (א פנים אז זיי האבן פון פריהער זיך אויפגירעדט) אז איך האב דערזעהען אזא אומגיריכטן כבוד, האבן זיך מיר פרייד־טרערן אין די אויגן גישטעלט. גוים האבן גיפרעגט וואס איז דאס, ווער פאהרט דאס? מען האט נאך אזא בעגלייטונג ניט גיזעהען; אלע שטעקן הענט, אלע ווינשן גליק. אז דער צוג האט זיך גיריהרט, האט דער גאנצער עולם גישריען פאהרט גיזונט, לך לשלום, מיר זאלן זיך זעהען אין ארץ־ישראל". וויפיל מעגליך איז מען נאכגילאפן דעם צוג מיט ברכות; אייניגע זיינען מיטגיפאהרן עטליכע סטאנציעס. זעהר א רירענדיקע סצענע איז דאס גיוועז, די בעסטע אוז די שענסטע אין מיין לעבן. אנטיסעמיטן האט דאס גיקרייגט אוז זיי האבן אויף מארגן גישריבן: ס'טייטש, ווי דערלאזט פאליציי מאכן א אידן אזא שרייענדיקע בעגלייטונג.

פערלאזן אויף אייביק מיינע עלטערנס קברים, מיינע קרובים, מיינע פרייַנד, און אין א נייעם גלות גיפאהרן „אל עם אשר לא תשמע את לשונו". זעהר מיט א שווער האַרץ בין איך גיפאהרן, וויסענדיק וואס מיר שטעהט פאר: ווידער א נייעם לעבן בויען, אן א באדן אונטער די פים, אן א צונג,

אָן פּריינד. וואָלט מען מיך ווייניקסטענס ניט גיקענט, וואָלט איך זיך פּערקליבן שטילינקערהייט ערגעץ אין אַ ווינקעלע, ווי אַמאָל קומענדיק אין אָדעס. אָבער היינט, מיט אזא נאָמען, נאָך אזא גרויסן טראָסק, איז אוממעגליך צו בעהאַלטן זיך פון מענטשן, און וועלכע מענטשן! כאָפּער, לאָפּער, שפּרינגער, וואָס זייער אינציגער אידעאַל איז נאָר געלט און געלט, זיי מעגן קומען פון שווינדל, פון קאָרטן, פּאַייאיטן — אָבי געלט! האָסטע ניט קיין געלט, האָט דיין ווייב ניט קיין פּערל, קיין ביזשו, מעג־סטע זיין אפילו מר־בר־רב־אשי, ביזטע נאָרנישט ווערט. געלט און קאָרטן איז דער אידעאַל ביי פּיל אָנגיפּאָהרענע אידן אין פּאריז.

אומעדיג, אומעדיג אויפן האַרצן. נאָר דער צוג פּאָהרט, ניט זיין באָבעס דאגה, אָבי דו האָסט פּאָר די בילעטן באַצאָלט. אַרום און אַרום פּעק מיט פּעקלאָך, אויף די ביינק, אונטער די ביינק; אָבט מענטשן אָן עין־הרע, נאָר עסן אַליין וויפיל האָט מען דאָס בעדאַרפט צוגרייטן! היינט דער איבערזעצן זיך פון איין צוג אין אַנדערן. מיר האָבן נאָך צו אַלע צרות אַ שלעכטן צוג גינומען. פערצן מאָל גיביטן ביז פּאריז, אין די וואגזאַלן גינעכטיגט... און דער וואָרטן אויף די פּלאַטפּאָרמעס מיט אַ גרויסן בארג פּעקלאָך! יעקב און שלמה האָבן נאָך גיטראָגן זייערע שילער־מונדירן מיט מעשענע קנעפּלאָך. אַלע קוקן אויף זיי: דאָס מוז זיין, זאָגן זיי, רו־סישע זשאַנדאַרמען. די איבעריגע קינדער, ווי די ציגיינער אין גרויסע פּע־לערינעס. מיר זעהען אוים ווי עמיגראַנטן, שלעפּער... עס לויפן דורך צעהנ־דליקער צוגן, מען ווייסט ניט וועלכער צוג איז אונזערער, מען קען נאָך נאָט ווייסט וואוהין פּאַרפּאָהרן, מען פרעגט יעדן. אָדער יענער האָט קיין צייט ניט ענטפערן, אָדער מיר פּאַרשטייען ניט וואָס ער האָט גיענטפערט. ווידער גיפרעגט און ווייטער גיפרעגט; אייגער קלינגט מיט אַ גלאָק און רופט אוים מיט אָפּגיהאַקטע וועדטער „טרען, דרען, ברען" זאָל איך אזוי ווייסן פון איהם ווי איך וויים ניט קיין איין וואָרט וואָס ער רעדט.

און אז גאָט האָט שוין גיהאָלפן, דער אמת'ר צוג איז גיקומען, כאָפּט מען די פּעק שלעפּן, כאָטש ניט נאָך די כחות; פון צרות לאָבט מען. דער קלייגער לייאוע ווי אויך כאָפּן אַ פּאָק גרעסער פון איהם אַליין, ער ווי נעבאָך אויך העלפן. די קינדער, אַלע אויסגימאַטערטע פון ניט דערשלאָפן, זיצן נעבאָך אויף די ביינק, שאָקלען זיך־און ווערן איינגידרימלט. די קעפּל פאַלט אַראָפּ, אָדער גיט זיך אַ קלאָפּ אַ הינטער אָן וואַנט; ס'עפּנט די אויגעלאָך פון שרעק און דרעמלט ווידער איין. באַזונדערס האָט מען אין

בעלגיען אלע ווייל גיביטן די צוגן; איין מאל האט מען זיך פון כאפענעם נאר פערלאָרן אין פערשיידענע וואנאנען. מערע איז גיוועז אויסער זיך „גוואלט, ניטא די קינדער!" מען זאל זיי כאטש ניט פארפיהרן צוריק אין רוסלאנד! אויף איין סטאנציע האט אונז א קראנקער גוי גיהאלפן טראגן א שווערן פאק, קאם ארויסגיכאפט זיך אין וואגן איז דער צוג אוועק, קיין צייט ניט גיהאט באצאהלן דעם ארימן מענטשן; ער איז גיבליבן שטעהן א פערמאפעטער און גיקוקט ווי זיינע עטליכע גראשן זיינען אוועק. ס'האט אונז ווייטגיטאהן אויף איהם דאס האַרץ.

סוף כל סוף זיינען מיר אין פאריז גיקומען. מען האט פאר אונז שוין גיהאט פון פריהער א דירה צוגיגרייט, ניט ווייט פון אידעשן קאר־טיי. אין די ערשטע טעג האט זיך מערע בעקאנט אין די אידישע קלייטלאך און מען האט ארויסגיבראכט אין שטוב פון כל־טוב, א דאנק גאט אבי ס'איז דא וואס צו אכל'ען. מיר האבן זיך צו בישלאך אויסגיאַרדנעט און איך האב זיך שוין אין א מזל'דיקער שעה גיקענט זעצן אויף מיין מלוכה, ביין ווערקשטאט ארבעטן.

די ארבעט וואס איך האב גימאכט צו דער טיארע, פון וועלכע איך האב גירעכנט א גוטן גישעפט מאכן, האט מען מיר פון לובר צוריק ניט אפגיגעבן, ווייל דאס האט בעדארפט בלייבן אין ארכיוו מיט אלע איבע־ריגע דאקומענטן. מען האט מיר באצאהלט, וויפיל איך האב פערלאנגט, נאר מעהר ווי פופצן הונדערט פראנק האב איך קיין שכל ניט גיהאט בעטן.

נאך אין אדעם, פאר אונזער אוועקפאהרן, האבן מיר גינומען א אלטע פרוי, כלומרשט א פראנצוזשענקע, צו לערנען די קינדער פראנצויז. דער לערנען איז גיוועז ווי מיט קליינע קינדער: „ראדוגא — ארק־אן־סיעל, ארק־אן־סיעל — ראדוגא; קאלאקאל — קלאש, קלאש — קאלאקאל" און נאך אזעלכע „נויטיגע" ווערטער... א גליק וואס ברויט, הע־רינג און קארטאפל, האט מען גיקענט קויפן ביי אונזערע אידעלאך זאלן לעבן; אנדערע זאכן איז אויך ניט שווער צו קויפן, אפילו אין די פראנ־צויזישע קלייטן, ווייל דא איז א גוטע מאדע: אלע סחורות ווערן ארויס־גישטעלט ביי די קלייטן אויפן גאס. מען ווייזט מיט פינגער „סא" — ניט מען אייך וואס איהר בעט. דינגען זיך איז ניט שייך, איהר ניט א גרויסע מטבע גיט מען אויסגאב. ס'האט זיך אפילו אייניגע מאל גיטראפן אז דער „סא" איז נאר גיווען א אנדער זאך: איך האב גיזעהען א בלאען פעקל און גימיינט אז דאס איז לעכט. קומענדיק אהיים, צונעמען דאס פעקל, איז

דאָרטן גיוועז גאָר לאָקשן. איין מאָל האָב איך גיוואָלט קויפן א קעמל. איך נעם דעם קעמל — זאָגט מען מיר „סענק פראָן", איך האָב גיוואָלט זאָגן ס'איז צו טייער, זאָג איך „פּאַ־שער" — וואוי, וואוי, פּאַ־שער. איך האָב שוין פערשטאַנען אז מען האָט בעדאַרפט זאָגן „טראָ־שער", נאָר פער־פּאַלן, חרטה איז ניט מעשה סוחר. יעקב און שלמה האָבן אפילו יע גי־לערנט פראַנצויז אין שולע, נאָר זיי האָבן אויך ניט פיל מעהר גיוואוסט. קומענדיק אין פּאַריז האָבן מיר גדונגען א אידישן לעהרער, דאַרף ער זיין אויף צו להכעים א זאיקע וואָם האָט אפילו אידיש קאָם מיט צרות גי־רעדט.

דערווייל האָט זיך די פּרעסע דערוואוסט פון אונזער קומען אין פּאַריז און האָט ווידער גיהאַט שטאָף אויף שרייבן. איינעם איז גיפעלן גיוועז באשרייבן אונזער פאַמיליע אלם א ביבליש־פּאַטריאַרכאַלנע: אויפן טיש שטעהט דער סאַמאָווער, אלע קינדער (אויסגירעכנט מיט זייערע נעמען) זיצן ארום טיש. איך, דער פּאַטריאַרך, זיץ אויבן־אָן און האַלט א פּיצל קינד אויפן שוים; (כאָטש א ליגן, אבי פּאַרשטעלן א שיינע בילד) אויף די וועגט פּאַרטרעטן פון אלטע אידן מיט פּאות און ז. וו. פּאַר א פרויען זשורנאל האָט מען יעדערן פון אונז פאָטאָגראַפירט מיט א ארבעט אין האַנד, לאָזן די פראַנצוזשענקעם זעהען א עקזאמפּל פון א אריענטאַלישע פאַמיליע מיט א סך קינדער און אלע ארבעטן...

סד.

דער ברוך־הבא אין דער קונסט־שולע.

פֿאר די עלטערע מאמזעלן האָט מען א פּיאַנע גיקויפט און מוזיקע גילערנט; די צווייי קלענערע זיינען אין קינדער שולע גיגאַנגען, און יעקב מיט שלמה'ן זיינען אריין אין עקאָל־דע־באָז'אר. נאָר דאָ האָט גיטראָפן א סקאַנדאַל וואָס האָט וויידער אויפגירייצט געגן מיר אַלע מיינע שונאים. די גישיכטע איז אזוי גיווען: אין עקאָל־דע באָז'אר איז א מנהג פון קדמונים־אָן, אז ווען מען נעמט דאָרטן צו א נייעם תלמיד, מאַכן די קאַמאַראַדן א יום־טוב. דער „נייער" מוז אומבאַדינגט טאָהן וואָס מען הייסט איהם, אפילו אין פּייער געהן. מערסטן־טייל קומט מען אָפּ מיט א קלייניקייט, מען איז מכבד די חברים אין א קאָפע הויז און מען איז יוצא. דאָ אָבער, אז יעקב און שלמה זיינען אריין אין אקאדעמיע, האָבן די חברה־לייט גיוואָלט פּייערן דעם יום־טוב ווי עס פּאַסט פאַר אזא באַוואוסטן נאָמען ווי אונזערער, מיט א אויסערגיווייניטלאַכער צערעמאָניע.

יעקב און שלמה האָבן פון קיין זאַך ניט גיוואוסט. אז זיי זיינען אין שולע גיקומען זיינען שוין אַלע חברים גיווען אָננגיטאָן אין בלוזעם מיט טיכלאַך אויף די קעפּ, כלומרשט ווי רוסישע פּויערטעם; מען האָט שלמה'ן אָנגיטאָן א טיארע פון גאָלד־פּאַפּיר און איבער די אקסלען אָנגיוואָרפן א גרויסע רויטע מאנטיע; אויף א טראָג־שטול מיט צוויי לאַנגע שטעקנס האָט מען א קאַסטן אוועקגישטעלט, (ס'זאָל הייסן א טראָהן) און אויף דעם האָט מען שלמה'ן אוועקגיזעצט מיט א גרויסן בעזים אין האַנד, אלס סקעפּטר. די וויייסע חברה־ניקעם האָבן דעם שטול פאַר די שטעקנס אויף די אקסלען גינומען און האָבן איהם אזוי איבער די נאַסן גיטראָגן. די

גאנצע באנדע ארום, מיט גישרייען, פישצען און פייפן, ביז דער אינסטי־טוט גיבוידע, און דאָרטן האָבן זיי אראָפגינומען שלמה'ן פון טראָהן, און גישטעלט איהם אויף א פּיעדיסטאל פון א מאנומענט, און פערלאנגט אז ער זאל האלטן א דרשה און דוקא אויף רוסיש. די גאנצע וועג האָבן זיי גיטאנצט און גיזונגען ווי אמתע משוגעים. מען קען זיך פאָרשטעלן וויפיל לייד־יג־נעהער און באָד־יונגען זיינען נאכגילאפן און וויפל מענטשן האָבן זיך אין די גאסן אפגישטעלט קוקן אזעלכעם וואָס מען זעהט ניט אלע טאג. די פּראָצעסיע האָט זיך גיענדיקט אין הויף פון דעם לובר. דאָרטן האָט מען די פאפּירענע טיארע פערברענט און דער עולם איז אוועק אין א קאפע און גיהייסן זיך גאנץ פיין מכבד זיין מיט משקה. אז ס'איז שוין מעהר ניט גיווען מיט וואָס צו צאָהלן האָבן זיך די איבעריגע באנוגענט כאָטש מיט א סיגארעט..

פאר דעם לובר איז דאָס גיווען א מיאוסער פּאטש אין פּנים און זיי האָבן זיך שטאַרק בעלײדגט אויף מיר; זיי האָבן גימיינט אז איך האָב דאָס זיי להכעים גיטאָהן און זיך דערמיט גיוואָלט א רעקלאמע מאכן. די בלעטער האָבן גישריבן אז דאָס איז א סקאנדאל פון מיין זייט; נאָר מיינע פריינד האָבן גיענטפערט ווי די מעשה איז גיווען, אז איך האָב אפילו ניט גיוואוסט פון דער גאנצער גישיכטע.

אין איטאליע האָט א אילוסטרירטע בלאט גידרוקט א גרויסן בילד פון דער זעלטענער סצענע. און שפּעטער, צו „מי־קאָרעם", איז גיווען א גרויסער וואגן מיט א קאלאסאלער טיארע, און מיט דעם האָט זיך כמעט פאָרענדיקט די טיארע־גישיכטע.

די אלע שרייענדיקע רעקלאמעס האָבן מיר מאטערישליש וויינig נוצן גיבראכט. איך בין מיר שטילערהייט, ווי מיין שטיינער איז, גיזעסן און גיארבעט. צייטן־ווייס פלעגן צופאלן קליינע באשטעלונגען פון די וואָס האָבן גיוואָלט זיך באָרימען אז זיי האָבן רוחאָמאוסקים ארבעט. אזוי איז זיך דורכגיגאנגען די צייט ביז דעם צווייטן סאלאן. אין דעם משך האָב איך גימאכט א רעדוקציע פון דער טיארע. ווי קליין זי איז גיווען, דאָך האָט דאָרט ניט גיפעלט אפילו א קיצו של יוד פון דעם אָריגינאל, אלע אייניצעלהייטן, אפילן דער אזשור. און שלמה האָט גימאכט צוויי זעהר גי־לונגענע פלאקאטן: דער סקעליעט פון סייטאפארנעם, אנגיטאָן אין זיי־נע בגדים, זיצט אויף זיין סארקאפאג זעהר גדול'דיק ביי זיך מיט זיין

קרוין; פון אויבן איז דער יאָהר 1896, וועו איך האָב די טיארע גימאַכט. דער אַנדער פּלאַקאַט — סייטאפארנעם זיצט אויף דעם זעלבן פּלאַץ, ער ווייזט, אויס פּרויז, די טיארע איז שוין ניט אויפן קאָפּ; קינדער קונדסים, (שטעלן פּאָר די פּרעסע), איינער פּאָראוים מיט א פּעקל נאָזעטן אונטערן אָרים און בלאָזט אין א טרומבע, הינטער איהם נאָך א קונדס קלאַפּט מיט א שרייב־פעדער אין א פּויק, א דריטער שלעפּט מיט א שטריקל די טי־ארע איבער דער ערד... און אויבן דער יאָהר 1903, וועו אלע האָבן גי־מוזט מודה זיין אז די טיארע איז פּאַלש. די ארבעט האָב איך אויסגישטעלט אין סאלאָן; דאָס האָט ווידער אָפּגיליבט מיין נאָמען, אלע נאזעטן האָבן גדרוקט די פּאטאָגראפיעס און פיל גירעדט וועגן דעם. דער זשענעווער שטאָדט־מוזעאום האָט ביי מיר די זאכן פון סאלאָן אָפּגיקויפט, אויך פון ניו־יאָרק און פון בערלין האָט מען ביי מיר קאָפּיעס גיקויפט.

דעם ווינטער האָט מען א ציוניסטן־באל גימאַכט, וואו א האלב־משוגענער ציוניסט האָט אין נאָרדאָון גישאָסן. איך האָב אויך דאמאלסט גימעגט בענטשן גומל, ווייל איך בין גיזעסן נעבן נאָרדאָון. גליקליכער־ווייזע איז די קויל פּארבי גילאָפן און האָט נאָר איינעם פון די געסט אין פוס גיטראָפן. דער חסר־דעה האָט גיוואלטט נאָך שיסן, אבער דער ד"ר מארמארעק האָט איהם ביין האַנט גיכאָפּט, האָט די אַנדער קויל אין וואַנט גיטראָפן. אט די צופּלאַטשטע קויל האָב איך צוגינומען, און מיין שלמ'קע האָט גימאַכט א פּלאַקאַט פון בראָנזע און איינגיפאַסט דאָרטן די קויל. אויף דעם פּלאַקאַט איז גיוועו א מזבח מיט א פּלאַמענדע האַרץ, א יונגער מלאך פערטיידיגט דעם מזבח פון דער קויל וואָס שפּריצט מיט פייער. דעם פּלאַקאַט האָט די פאַריזער ציוניסטישע פעדעראציע גיגעבן נאָרדאָון לזכר דעם נס, וואָס ער איז ניצל גיוואָרן פון אזא גרויסער סכנה.

שפּעטער, צו נאָרדאָוס זעכציג־יאָהריגן יובילעי, האָב איך מיט שלמה'ן גימאַכט אין בראָנזע א רעליעפּנע לאנד־קארטע פון ארץ־ישראל. אלע נעמען פון די שטעדט און קאָלאָניעס זיינען גראָווירט און באצייכנט מיט פּארשיידענע קאָלירטע אדל־שטיינער. ארום דער קארטע איז א ראָמע, אויך אין בראָנז: אונטן, ארום דער כותל מערבי, איינגיפלאַנטעט אין שטעבנדיקע דערנער, זיצט א אלטער איד אין טלית מיט א ספר אין האַנט; און אויבן, פיהרט א יונגער „זשעני" די אידן אין מזרח, וואו די זון צו־גיסט איהרע שטראלן אויף בערג, טאלן און פּאלמען בוימער. די קארטע

(און אויך נאָרדאָוס באַרעלייף וואָס שלמה האָט גימאַכט) גיפינען זיך איצט אין מוזעיי „בצלאל". אין ירושלים.

נאָר מיר וועלן זיך אומקערן צו אונזער גישיכטע. די צייט איז זיך איהר וועג גינאַנגען, ניט גוט, ניט שלעכט, נאָר :וויט ניט דאָס וואָס מען האָט גיקענט ערוואַרטן פון אזא גרויסן טאַראַראַם; ס'איז אָבער דאָך גיקומען אַם ענדע די גיוואונשטע גליקליכע צייט.

סד.

ביי ראטשילדן.

הערט א מעשה: איין מאל האט דער בארון עדמונד ראטשילד אייניגילאדן צו זיך אויף מיטאג דעם פראפעסאר קלערמאן־גאנא, (ווי מען האט מיר שפעטער דערציילט) האט מען דארטן פון מיר גישמועסט און קלערמאן־גאנא האט פיל גוטעס פון מיר דערציילט, אלס א גוטן ארטיסט און אלס איד. ס'האט אויף זיי א גוטן איינדרוק גימאכט און מען האט מיך גיבעטן קומען.

איך האב זיך גיווויינטלאך ניט גילאזט לאנג בעטן, אנגיטאן די שבת' דיקע קאפאטע און פאהר צו ראטשילדן, פול מיט האפענונג אז איצט איז גיקומען מיין אמתע „שעה", די שעה אויף וועלכער איך האב אזוי לאנג גיהאפט און גיווארט. דער אלטער בארון בכבודו ובעצמו איז מיר אנטקעגן גיגאנגען און א ווארימן שלום־עליכם גיגעבן; אייניגע פון דעם באראנס מקורבים זיינען אויך גיקומען. זיין סעקרעטער, ה' ווארמסער, האט מיר אויף דייטש איבערגיזעצט אלעס וואס דער בארון האט מיך גיפרעגט; די פראגעס זיינען אלץ ווען דער טיארע גיווען. די מדאם ראטשילד, זעהר א שיינע און א קלוגע פרוי, האט זיך גיוואונדערט וואס איך האב אזוי לאנג גישוויגן? איך האב איהר גיענטפערט אז א איד אין רוסלאנד מוז זיין זעהר פארזיכטיג...

פון דעם גאנצן גישפרעך האט מען גיקענט פארשטיין אז זיי זיינען נאך ווייט ניט זיכער אז איך בין ווירקליך דער „אטער" פון דער טיארע און האבן גיוואלט זיך אליין איבערצייגן אין מיין ארבעט. דער בארון האט מיר גיגעבן א גרילישן פלאקאן פון אלטע גלאז, איך זאל צו דעם מאכן

א גאלדענעם פיעדיסטאל אין גריכישן סטיל. וויסענדיק אז דאָ האנדלט זיך וועגן מיין צוקונפט, האָב איך ניט גישפּאָרט קיין צייט און טרחה און האָב גימאכט זעהר א שיינעם דרייפוס צו דעם פּלאקאָן. א גאנצן חודש האָב איך דערביי גיאַרבעט. מיט דער ארבעט האָב איך זיי אינגאנצן אי־ בערצייגט, ס'איז שוין אויך ביי זיי מעהר קיין ספק ניט גיווען. (שפּעטער, אז איך פּלעג אהין אָפט קומען, פּלעגט מיר הנאה טאָן זעהענדיק אז דער פּלאקאָן שטעהט אין א וויטרינע מיט אנטיקן). א דינער האָט אַריינ־ גיטראָגן פיל גריכישע אנטיקן און דער בארָאן האָט גיפרעגט אויף זיי מבינות. איניגע פון די זאכן האָבן איך גיפונען פאר פאלשע, מען האָט אויף זיי גלייך אנגיטאָן טיקעטן און פּארשריבן מיין עקספּערטיזע, און מען האָט זיי אַרויסגינומען פון דער קאלעקציע.

צווישן די אנטיקן וואָס איך האָב עקספּערטירט, איז גיווען א גאל־ דענער ציליגראנע ארבעט, כמעט דער זעלבער סאָרט ארבעט ווי די פּלעשעלע וואָס איך האָב גימאכט פאר דעם לאנדאנער אנטיקן־הענדלער, נאָר די פיליגראָן איז ניט אזוי פיין ווי מיין ארבעט. איך האָב גימיינט אז מען פרעגט ביי מיר צו דאָם איז אויך אפשר מיין ארבעט, האָב איך גיזאָגט: ניין, ס'איז ניט מיינע. האָט מען גילאכט, ווייל די זאך איז ביי זיי שיין פון לאנגע צייטן גיווען, אפשר נאָך בירושה פון עלטערן. דער בארָאן האָט מיר גיוואלט וויזן וואָס אין דער טרייבל איז דאָ, ס'האָט זיך ניט לייכט גיעפּנט. אין דעם צילינדר איז גיווען צוזאמענגידרעהט א אלטער פאפּירוס וועלכן מען האָט ניט גיקענט ארויסנעמען, ווייל דער פאפּירוס איז פון דער צייט שוין אינגאנצן צופוילט גיווען.

איך נעם די שיידל אין האנד צו בעטראכטן און באמערק אויף איין אָרט א קליין קיילכעלע, און האָב פּערשטאנען אז איבער דער קיילכעלע האָט מען ניט גיקענט עפענען די שיידעלע שלעפּנדיק, נאָר מען האָט בע־ דאָרפט דרייען ווי א שרויף, און בין זיכער אז דאָם איז גיווען דער ער־ שטער, פּרימיטיווער וויגט. דאָם איז גיווען פאר מיר, און אויך פאר זיי, א אינטערעסאנטע ערפינדונג.

פון דער ארבעט האָט זיך מיין מזל אומגיביטן צום גוטן: מין מצא את מינו, איך האָב א גוטן קליענט גיהאָט און ראָטשילד האָט א גוטן בעל מלאכה גיפונען. און מיר ביידע האָבן זיך ניט גינארט, ער מיט שיינע ארבעט און איך מיט גוטע פּרנסה.

נאָך דער ערשטער ארבעט האָט מיר מאדאם ראָטשילד באשטעלט

מאכן א „שדי" פאר איהר טאכטער מרים. איך האָב ניט גיוואוסט מיט וואָס מען עסט דאָס, וואָס איז דאָס פאר אמין שדי? איך האָב זיך אָבער גישעמט פרעגן וואָס איז דאָס אזעלכעס און האָב גיזוכט אין מוזעי־קליני, אין דער אידישער אָפטייזונג: שטעלט זיך ארויס אז דער שדי איז א מין קליינע בלעך, ווי די וואָס מען טהוט אן אויף די תורות אין שול. אין די אלטע אידישע פאמיליעס איז א מנהג אויפהיינגען אזא שדי איבערן בעט.

די אלטע שדי'ס פון מוזעי זיינען אונז גיווויינטליך ניט גיפעלן, און איך מיט מיינע בנים האָבן דעם „שדי" גאנץ ניי־קאָמאָפאָזירט אלס מע־דאליאן — מגן־דוד. דער מעדאליאן איז גיווען פון דריי צוזאמען־גיליגטע פלאקן; אז מען האָט גיעפנט האָט ער גיהאט זעקס זייטן. אויף דער ער־שטער זייט א בארעליעף מתן־תורה: דער בארג סיני, איינגיהילט אין וואלקן, שיסט פון זיך ליכטיגע שטראלן און בליצן, משה שטעהט אויפן בארג און האלט הויך די לוחות. ארום אין ראנד, א שיינער ארנאמענט פון צוויי און פופציג קליינע מגן־דוד'לאך, כנגד די צוויי און פופציג סדרה'ס פון דער תורה; אויף יעדן מגן־דוד'ל איז גראווירט דער נאָמען פון דער סדרה, פון בראשית ביז וזאת הברכה.

אויף דער צווייטער זייט זיינען גראווירט (רעליעף) צוויי אויפגי־ליגטע הענד, מיט דעם טעקסט פון ברכת כהנים.

אויף דער דריטער זייט, דער גאנצער טעקסט פון די עשרת הדברות.

אויף דער פערטער זייט, די גאנצע פרשה שמע.

אויף דער פינפטער זייט — די מנורה, ווי אויף טיטוס־ארקע, מיטן פאסאד פון דעם בית־המקדש, גינומען פון א אלטן אידישן „שקל" וואָס גיפינט זיך אין פאריזער נאציאנאל־ביבליאטעק. איבער דער מנורה איז גראווירט: „בית־יעקב לכו ונלכה באור ה'" (מיט דעם פסוק האָב איך גיוואלט דערמאָנען דעם בארָנס פאטער יעקב). און אונטן — דער שענ־סטער קאפיטל פון ישעיה: והיה באחרית הימים, ביז ומלאה הארץ דעה כמים לים מכסים.

די זעקסטע זייט האָט לכתחילה פארגישטעלט דעם כותל מערבי. ביין כותל שטעהען אידן און זיינען מתפלל, און אונטן דעם פסוק: כי רצו עבדיך את אבניה ועפרה יחננו. ארום דעם כותל, איז א ראמע פון צוועלף צוזאמענגיפלאָכטענע מגן־דוד'ן אין וועלכע עם זיינען גראווירט די נע־מען פון די צוועלף שבטים. צווישן די מגן דודן די נעמען פון אונזערע אבות ואמהות. נאָר שפעטער האָט מיך מאדאם ראטשילד גיבעטן איך זאל

די זייט אומבייטן אויף א בילד פון קריעת־ים־סוף וואו מרים שפילט אויף א האַרפע און טאַנצט מיט אַלע ווייבער. (צוליב איהר טאַכטערס נאָמען מרים).

אין די ווינקלען פון דעם מעדאַליאָן איז גיווען פיל אָריגינעלע, אַנטיק־סטיליזירטע אידישע עמבלעמען; אַנשטאָט א גיוווינטליכע קיי־טלע אויף צו היינגען דעם שדי האָב איך אויסגיבונדן פון גאַנץ דינע פיין־זילבערנע ווייבע פעדים, א עכטע כשרה ציצה. דער מעדאַליאָן האָט זיך גיענדיקט מיט א היינגענדן ברעלאָק אין דער פאָרמע פון א גאַנץ קליינעם תפלין'דל.

דער שדי איז זעהר גיפעלן גיווען, מיט זיינע שיינע ארבעט און מיט זיין אָריגינאַליטעט. לויידער האָבן זיי די שריפטן ניט גיקענט פערשטיין. דער באַראָן האָט מיך גיבעטן איך זאָל דעם שדי ווייזן דעם גראַן־רבין צדוק־כהן עליו השלום. (איך גלויב אז ער האָט זיי דעם טעקסט איבערגיזעצט אין פראַנצויז).

אין דער זעלבער צייט האָב איך גימאַכט א אויסערגיווייניטליכע ארבעט: א קליין טרייבעלע אין א פאָרמע פון א מזוזה. צוועלף מילי־מעטער די לויינג און פיר אין דיאַמעטער. אין דעם טרייבל זיינען דא נאָך דריי קלענערע אייגע אין די אנדערע; די אַלע פיר קענען זיך אויסציהען אין דער לויינג. דער לעצטער פון זיי ענדיקט זיך מיט א הענטעלע, און דאָס באַקומט א פאָרמע פון א „יד". די אויבערשטע טרייבל דינט אַלס שיי־דעלע און איז באַדעקט מיט פיליגראַן־ארנאַמענטן, צוזאַמענגישטעלט פון א אומגיהייער גרויסע מאַסע פיצינקע קיילבלאָך. די שיידעלע האָט אונ־טן א בהאַלטענעם שלעסעלע כדי די פיר טרייבלאָך זאָלן זיך ניט קענען אַליין עפענען. אויף דעם אנדער טרייבל איז גראַווירט מיט גידרוקטע שריפט, די גאַנצן פרשה „שמע"; אויפן דריטן, דער גאַנצער טעקסט פון די עשרת־הדברות, אויף דעם פערטן, גאַנץ דינעם טרייבלע, איז גרא־ווירט מיט גרעסערע שריפט, ואהבת לרעך כמוך. כדי צו מערקן אז די דריי ווערטער זיינען דער עיקר פון דער גאַנצער תורה, דער פרינציפ פון אַלע מידות, האָב איך אונטן גישריבן, ווי דער פרק־אבות זאָגט: „הפוך בה והפוך בה דכולה בה", ס'הייסט, בעטראַכט נאָר גוט די דריי ווערטער, ווענסטע דא אַלעס גיפינען.

אינגאַנצן זיינען דא אויף דער מזוזה טויזענט מיט דריי הונדערט מיט עלף אותיות. ווי קליין די אותיות'לאָך זיינען, דאָך זיינען זיי זעהר קלאָר

און ריין גראָווירט. אָט די „מזוזה" איז איינע פון מיינע בעסטע אַרבייטן. נאָך עד היום וואונדער איך זיך אַליין, וואו האָב איך גינומען אַזוי פיל קוראַזש און ענערגיע צו מאַכן אַזאַ אונגעהייער קלייניע און שוועריע אַרבעט.

די טייערע מזוזה'לע האָב איך דעם באַראָן ראָטשילד גיוויזן, דערביי איז דאָמאָלסט גראָדע זיין דאָקטאָר גיוועזן. זיי האָבן ביידע עפעס גירעדט צווישן זיך און דער באַראָן האָט מיר בזה הלשון גיזאָגט: די זעלטענע אַרבעט וועל איך ביי אייך ניט קויפן, כדי איהר זאָלט מעהר אַזעלכע אַרבעט ניט מאַכן, וויל איהר וועט זיכער בלינד ווערן. ביז היינט בין איך איהם דאנקבאר וואָס ער האָט דאָס ביי מיר ניט גיקויפט, אַזוי איז ביי מיר גיבליבן א זכר פון מיינע שענסטע אַרבעט. היינט וואָלט איך די מזוזה פאַר קיין געלט ניט פערקויפט; ערשט ניט לאַנג האָב איך צו דער מזוזה'לע גימאַכט א גאָלדענעם ארון־קודש'ל. דער ארון־קודש שטעהט אויף א פוס אין פאָרמע פון א מגן־דוד. די אַרבעט איז באַדעקט מיט מאָטיוון פון גיפלאָכטענע מנורות און מגן־דוד'ן און פיל פסוקים וואָס פאַסן יעדער אויף זיין אָרט. אָלע מאָטיוון און שריפטן זיינען פון אָנגעלייגטע גילדענע פעדים און קיילכעלאַך; אויף דעם אויבערשטן קאַרניז פון דעם ארון־קודש זיינען זיבן פלאַמען. אין דעם ארון שטעהט איצט די מזוזה'לע, זי האָט עס כשר פערדינט. כל זמן איך לעב קען איך זיך מיט דער אַרבעט ניט שיידן, און שפעטער האָף איך אז מיינע קינדער וועלן טאָהן מיין רצון און שיינקען דאָס אין א אידשן מוזאָאום.

מאַדאַם ראָטשילד האָט מיר ווידער באַשטעלט א אידישן ביכעלע. גלייכיבער־ווייזע האָט זי מיר ניט גיזאָגט דעם אינהאַלט וואָס צו שרייבן אין ביכעלע; מעגליך אז זי האָט גימיינט תפילות פון סדור. נאָר איך האָב גיפונען פאַר גוט צו שרייבן די גישיכטע פון די בעריהמטע אידישע פרויען פון ביבל און א נאָמען גיגעבן דעם ביכעלע „נשי־ישראל". אין לשון־קודש האָב איך אויף גאַנץ פיינעם פאַרמעט גישריבן מיט גידרוקטע שריפט די היסטאָריע פון יעדער פרוי, אין א מיניאַטור־אקווארעל אילוסטרירט יעדן טעקסט. די טאָוועלאַך מיטן רוקן זיינען פון גאָלד גיוועזן, גיפלאָכטענע מגן־דוד'לאַך אין אַראַבישן סטיל, גראַווירט און עמאַלירט. אין די פיצינקע מגן־דוד'לאַך זיינען גיוועזן איינגיפאַסט גאַנץ קליינע דיימענטלאַך. דער גאַנצער ביכעלע איז בערך צוויי סאַנטימעטער די גרויס און זעקס מילימעטער די נרעב. די אַרבעט איז גיוועזן זעהר א גילונגענע; ס'איז

אזוי גיפעלן גיוואָרן אַז מען האָט באַשטעלט צום ביכעלע א שיידעלע פון קריסטאַל און א קייטעלע אין אידישן סטיל, מען זאָל דאָס קענען אויפן האַרצן טראָגן.

פון דאַמאַלסט־אָן האָבן זיי מיר כסדר פערשיידענע זאכן בעשטעלט, ווי פּאַרפום־פלאַקאָנען, ראַמקעס צו פאָטאָגראַפיעס אין גריכישן, אָדער אַראַבישן סטיל, און פיל אַנדערע זאכן, קייטעלאַך, בראַסליעטן. איין בראַס־ליעט־שלאַנג איז גימאַכט גיוואָרן פון בעוועגליכע רינגען ווי א לעבעדיקער שלאַנג, יעדער „שופּן" (אינגאַנצן גרויס א מילימעטער) איז גיוואָרן פון א אַנדער קאָליר גאָלד, פון אַלע שיפּן צוזאַמען איז אַרויס א שיינער מאָטיוו ווי ביי אמתע שיינע שלאַנגן. דורך א פּרוזשינע דרייט זיך אַליין אויף דער שלאַנג און נעמט אַריין דעם עק אין מויל, (פונקט ווי דער „לויתן"). דער בראַסליעט גיפינט זיך יעצט ביי דעם באַראָן דזשעמ'ס פרוי. ס'איז אויך כדאי צו דערמאָנען א ברעלאָק וואָס איך האָב גימאַכט פאַר זייער טאַכ־טער מרים. דער ברעלאָק איז א נעסט מיט פייגעלאַך, דער נעסט איז פון גאַנץ דינע פיין־גאָלדענע פעדעם, איינגיפלאָכטן אין א צוויג פון ווילדע ראָזעס. די קלייגע בלומעלאַך און בלעטלאַך זיינען פון פערשיידענע קאָ־לירטע גאָלד. אין דעם נעסט זיצן פּיצינקע פייגעלאַך מיט אָפענע פּיס־קעלאַך און די מוטער האָדעווען זיי מיט ווערימלאַך. די מוטער־פייגל איז אינגאַנצן באַדעקט מיט טויזענטער קלייגע קיילבעלאַך. דער גאַנצער ברע־לאָק איז ניט גרעסער פון א קליינעם ניסל.

ס'איז אויך ווערט צו דערמאָנען א עלעקטרישע לאָמפּ, אויף א דרייי־פּיס פּיעדעסטאַל, אין ריינעם גריכישן סטיל. אויף דעם לאָמפּ, אַרום און אַרום, איז א סצענע פון טאַנצענדע וואַקאַנקעס מיט דעם אַלטן שבור באַכוס'ן אויפן אייזל בראש. אַלע פיגורן און אָרנאַמענטן זיינען אויסגי־שניטן אזשור און דער פאָן איז פון דורכזיכטיגע עמאַל. דעם לאָמפּ האָבן זיי א מתנה גיגעבן דעם לאָרד גרעיי אין לאָנדאָן. נאָך פילע אינטערעסנע ארבעט האָב איך פאַר זיי גימאַכט, אָבער עס וואָלט צו לאַנג גיוואָן אַלע דאָ באַשרייבן.

אַלע זאכן וואָס מיר פלענן פאַר ראָטשילדס הויז מאַכן, פלענן זיי מיר געבן אַלע יאָהר אויסשטעלן אין סאַלאָן; דאָס איז פאַר מיר גיוואָן א גוטן רעקלאַמע. נאָר דעם סקעלעטט מיטן סארקאָפאָג האָבן די פראַנצויזן ניט גיוואָלט קויפן, ווי מען האָט מיר נביאות גיזאָגט אין אָדעם. ס'האָט זיך אָבער גיפונען א רייכער אַמעריקאַנער וועלכער האָט מסתמא ווייני־

קער מורא גיהאט פאר דעם טויט און האט גוט באצאלט פאר דער אר־
בעט.

מיר האבן אויך גימאכט א זילבערנעם ארון־קודש צו א קליינער ספר־
תורה, וועלכער איז אינטערעסאנט אלס אריגינעלע אידישע קאמפאזי־
ציע. די ארכיטעקטורע און די ארנאמענטיקע פון דעם ארון־קודש איז אין
אריענטאלישן גישמאק; ער האט בערך פופצג סאנטימעטער די הויך און
צוואנציג די ברייט, איך וועל דא באשרייבן אומגיפער ווי ער איז גי־
בויט.

אויף דער באזע, פיר רונדע טרעפ, באדעקט מיט א טעפיך מיט אידי־
שע מאטיוון און עמאלירט מיט פערשיידענע קאליערן, פיהרן צו די צענטרא־
לע טירן אויף וועלכע עם זיינען גימאכט זעקס בארעליעפן וואס שטעלן
פאר סצענעס פון חומש: די דריי מלאכים ביי אברהם'ן, יצחק בענטשט
יעקב'ן, יעקב'ס חלום, משה ביי פרעה'ן, משה באקומט וואסער פון שטיין,
די מרגלים טראגן די וויין־טרויבן. פון ביידע זייטן, נעבן טיר, זיינען אין
פיר און צוואנציג שיינע ארנאמענטן גישריבן די נעמען פון עשרים־ואחבע.

ביי ביידע זייטן ארון־קודש, אלס הויפט־זייל, שטעהען צוויי גרוי־
סע סטאטוען: פון אין זייט משה מיט די לוחות, (די לוחות זיינען פון
פערל־מוטער); פון דער אנדער זייט אהרן אין זיינע בגדי־כהונה, (אין
דעם אורים־ותומים זיינען גיפאסט צוועלף קאליערטע אבנים־טובות). אויף
די סאקלען אונטער די סטאטוען, זיינען צוויי בארעליעפן־סצענען: די אידן
געהען אריבער דעם ים־סוף, און די לויים טראגן דעם ארון־קודש מיט
די כרובים. אויף דעם קארניז וואס איז איבער די סטאטוען, שטעהען פון
ביידע זייטן צוויי גרויסע טאפלען (גימאכט פון עלפאנט־ביין) אויף זיי
זיינען גראווירט די צוויי עקרים פון יודענטהום, „ואהבת לרעך כמוך און
צדק, צדק תרדוף".

אין צענטער, איבער דער טיר, היינגט דער פרוכת, עמאלירט מיט
אידישע מאטיוון, מאדערנע מנורות מיט פינף גיפלאכטענע מגן־דוד'ן;
אין זיי, די פינף נעמען פון די חמשה חומשי תורה. איבערן פרוכת, אין
א טיפער האלב־רונדער נישע, איז פארגישטעלט די סצענע פון מתן־תורה:
די הויך פון הר־סיני איז איינגעוויקלט אין וואלקנס און בליצן, פון די
וואלקנס שיינען ארויס די ווערטער: „אנכי ה' אלהיך". צווישן די בליצן
געהען ארויס ליכטיגע שטראלן, אויף יעדער שטראל א „דבור" פון די
עשרת־הדברות. אונטן, ארום דעם בארג, זעהט מען דעם פאלק־ישראל מקבל

זיין די תורה. די סצענע איז ארומגינומען מיט א רונדער ארקע אויף וועל־כער עס זיינען די נעמען פון די צוועלף שבטים. העכער פון דער ארקע, אין א פאן פון אידיש־סטילירטע מאזאיקע, שטעהט הויך א אפענע ספר־תורה מיט שיינע עץ־חיים'ס, אויף דער תורה איז אנגישריבן דער ערשטער פרינציפ פון אידישער אמונה: „שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד".

אויף די צוויי זייטיגע וועגט פון ארון־קודש זיינען פיל בארעליעפן זועלכע שטעלן פאר עפיזאדן פון נביאים־וכתובים עפאכע: שמשון מיט דלילה'ן, שמואל זאלבט דוד'ן, דוד מיט זיין הארפע זינגט זיין תהלים'ל, שלמה'ס משפט און נאך אנדערע סצענעס, און ענדליך, ירמיהו קלאגט אויף דעם חורבן.

דער ארון־קודש איז גיווען אויסגישטעלט אין סאלאן, די בלעטער האבן דאריבער פיל גישריבן. איינער פון זיי שרייבט אז איך בין א צו גרויסער „עניו", ווייל די ארבעט האט די ווערט גיהאט זיין אויסגישטעלט מיט א גרויסן שוק אין א רייכער ווויטרינע. א פאריזער גראנד־רבין האט פון גרויס התפעלות מיר גישריבן א דאנק בריף. נאר צום באדויערן איז דער ארון־קודש אין דער אומרוהיגער צייט אין רוסלאנד פערלוירן גי־גאנגען. (ער איז גימאכט גיוואָרן פאר א רייכן רוסישן אידן).

אלע יאהרן, אפילו אין דער ערגסטער צייט, פלעג איך ארבעטן צו ביסלאך פאר מיר אליין (ס'הייסט פאר מיין נשמה); איך פלעג אבער האבן גיוויסנס־ביסע וואס דערמיט רייס איך אפ פון מיין פאמיליע א טייל פון דער פרנסה. אבער היינט, א דאנק מיין בעסערער לאגע און א דאנק דער הילף פון מיינע קינדער, אויך א דאנק דער נאטור וואס האט מיר גישיינקט גוטע הענד און גוטע אויגן אפילו אין מיין עלטער — א דאנק דעם אלעמען — קען איך איצט ארבעטן „לשמה". און מיין גרעסטער גליק איז אז איך מאך־אויף עפעס א שיינע זאך, איבערהויפט אין אידישן גייסט, וואס ס'וועט בלייבן נאך מיר און מיך ניט לאזן שטארבן.

יעדן מאל וען איך קוק אויף מיינע ארבעטן וועלכע זיינען ביי מיר פאר־בליבן, זעה איך זיך ווי אין שפיגל אין אלע פעריאדן פון מיין לעבן: די פערגאנגענע צייט לעבט. (גישטארבן איז נאר די צייט וואס פון איין ארבעט ביז דער אנדערער) איך לעב, איך לעב, און שפעטער — אז איך וועל שוין ניט קענען זעהן — וועלן אנדערע זעהן אז איך לעב; דערפאר רעכן איך זיך פאר איינעם פון די גליקליכסטע אויף דער וועלט.

סו.

מיינע לעצטע ארבייטן.

אין דעם משך פון די בעסערע צייטן האָב איך גיקאָנט אָפשפּאָרן אַ קלייניגם קאַפּיטאַל, איך זאָל ניט דאַרפן זאָרגן פּאַר דער פּרנסה, און דעריבער בין איך אין שטאַנד גיוועזן די לעצטע צעהן יאָר אָפּצוגעבן מיין גאַנצע צייט אויף מאַכן מתנות פּאַר מיין מערען און פּאַר די קינדער. יעדערער פון זיי האָט אַ וויטרין מיט מיינע ארבעט; יעדן יאָהר ווערן די וויטרינעס רייכער מיט נייע זאַכן; צו יעדער גילעגנהייט מאַך איך עפּעס אַ זאַך לזכרון. צו דער פערציגטער חנוכה נאָך אונזער חתונה האָב איך גימאַכט פּאַר מיין אַלטיטשקער אַ קאַליע מיט אַ מעדאַליאָן אויף וועלכן ס'איז אויף איין זייט אַ שיינער מנן־דוד אין אַראַבישן סטיל, און אין דער מיט, אונטער אַ פּלאַכן דימענט, אונזערע ביידנ'ס נעמען; אין אַלע זעקס ווינקלען פון מגן־דוד זיינען די נעמען און געבורטס־טעג פון אונזערע זעקס קינדער. אויף דער אַנדער זייט מעדאַליאָן איז אַ אַלענאַרישע חנוכה־מנורה און פּאַמיליען־בוים: צוויי צווייגן, וועלכע הויבן אָן וואָקסן אויף באַזונדערע פּלעצער, ציהען זיך איינס צו אַנדערן און בינדן זיך צוזאַמען; פון די צווי צוזאַמענגיוואָקסענע צווייגן וואָקסן ארוים פון ביידע זייטן נאָך זעקס קלענערע צווייגן; אויף יעדן צווייג ברענט אַ פּלאַם, די זעקס פּלאַמען ציהען זיך צו די צווי מיטעלסטע פּלאַמען. די גאַנצע ארבעט איז גימאַכט רעליעף פון גאַנץ דינע פּיליגראַן. אויך די קאַליע איז גימאַכט אין אָריענטאַלישן סטיל, פּיליגראַן מיט עמאַל.

אין דער שרעקליכער קריגס־צייט, וועו די סירענעס פּלעגן הודיען

און וואיין ווי די הינט ביינאכט (א סימן אז דער דייטשער מלאך־המות פליט מיט זיינע שוארצע פליגל איבערן שטאדט) און מען פלענט מוזן האלב נאקעטע לויפן אין די קעלערס, ס'איז גיוועז ממש סכנות־נפשות בלייבן אין פארין, זיינען מיר א לאנגע צייט אין ניצע גיוועסן; אויך דארטן האב איך מיין צייט ניט פארלארן און גימאכט שיינע זאכן.

אין פארלויף פון די עטליכע יאהרן האב איך פיל אידישע אריגינעלע זאכן גימאכט וועלכע זיינען ווערט צו דערמאנען. פאר יעדן קינד האב איך גימאכט א ביבעלע „פרקי־אבות, אדער „שמע בני מוסר אביך". אין דעם ביבעלע האב איך אויסגיקליבן אלע בעסטע שטעלן, דעם בעסטן מוסר, די קלוגסטע און פראקטישסטע ווערטער וועלכע גיפינען זיך אין פרקי־אבות. אין יעדן ביבעלע איז דער זעלבער טעקסט גישריבן אויף פארמעט מיט גאנץ קלייגע גידרוקטע שריפט, נאר די גאלדענע טאווע־לאך זיינען מיט פערשיידענע צייכנונגען און אנדערע סארט ארבעט גי־מאכט, (ווייל איך האב ניט ליב צו מאכן צוויי מאל די זעלבע זאך). יעדער ביבעלע איז נאר אין אנדער זשאנר גימאכט: איין ביבעלע, למשל, איז ווי א טלית־קטן, אינגאנצן באדעקט מיט עמאל פון פאסיגן קאליר מיט תכלת, כנפות, ציצית. די איבעריקע זיינען אין אראבישע און אנדערע סטילן.

ווען מיין עלטערן זון יעקב'ן איז פערציג יאהר גיוואָרן, האב איך איהם גימאכט א קידוש־בעכער מיט א הדם צו הבדלה. דער בעכער איז זעהר א אריגינעלער: אויף איהם זיינען אויסגיגראווירט אלע קידוש'ן פון א גאנץ יאהר. דער הדם טוט זיך אן אויף דעם בעכער און איז גימאכט אינגאנצן אזשור. אלע צייכענונגען וואס זיינען אויפן הדם און אויך דער טעקסט פון דער הבדלה מיטן „גאט פון אברהם יצחק ויעקב" זיינען אויס־גישניטן אזשור, אזוי אז דורך די אותיות קען מען שמעקן די בשמים. דער הדם ענדיקט זיך פון אויבן מיט א גיפלאכטענע הבדלה וואס צוטיילט זיך אויף זיבן פלאמען. דער שיינער בעכער האט גידויערט בערך זעקס חדשים ארבעט.

צו די פערציג יאהר פון מיין זון שלמה, האב איך איהם גימאכט א חנוכה־לאמפ פון זילבער, א מנורה מיט אכט פלאמען (די פלאמען קע־נען זיך עפענען מען זאל קענען אין זיי די ליכטלאך שטעלן). אויף דער מנורה זיינען גראווירט די ברכות און דער גאנצער טעקסט פון „על־הנסים";

די באַזע איז פון דריי צוזאמענגיפֿאַכטענע מגן־דוד'ן גימאַכט. אויף די זעקסווינקלען זיינען די נעמען פון חשמונאי מיט זיינע פינף זין.

צו די פערציג יאָהר פון מיין טאַכטער אסתר, האָב איך איהר גימאַכט אַ קאָליע פון פערציג מגן־דוד'לאַך און זעהר אַ שיינעם מעדאַליאָן־מגן־דוד פון צוזאמען־גישטעלטע מנורות (ווייל זי איז גיבאָרן חנוכה) מיט פֿאַסיגע שריפטן, אויך אַ בראַסליעט מיט אידישע מאָטיוון. פאַר מיין טאָכטער זלאַטע חלפן האָב איך צוגיגרייט אַ בראַסליעט פון פערציג גלידער (כנגד ארבעים שנה), אויף יעדער גליד איז פון גאָלדענע פעדים גימאַכט איין „אות" פון אונזער אלף־בית און די נקודות מיטן „טראָפּ". אויף דער אַנדער זייט זיינען די זעלבע אותיות אין גישריבענעם כאַראַקטער און ציפערן וואָס ווייזן די צאָהל פון יעדער אות. אויך אַ מעדאַליאָן־ספר־תורה מיט שיינע עץ־חיים'ס און פֿאַסיגע שריפטן, ווי עס פֿאַסט פאַר אַ „רבצין" (איהר מאַן איז שמואל חלפן, דער רב הכולל פון ארגענטינע). פאַר מיין טאָכטער פרוידה יעקבסאָן האָב איך גימאַכט אַ קאָליע מיט אַ מעדאַליאָן מגן־דוד, פון איין זייט „שמע ישראל", אויף דער אַנדער זייט „ואהבת לרעך כמוך", אַרום דעם מגן־דוד, פיר און צוואַנציג שטראַלן, אויף יעדער שטראַל אַ נאָמען פון עשרים־וארבע". פאַר מיין אינגערן זון לעאָן האָב איך גימאַכט אַ טאַפּל צו אַ תהלים'ל, פון גאָלד און זילבער, אין אַראַבישן סטיל.

ווען מיינע עלטערע צוויי אייניקלאַך־אינגלאַך זיינען גיוואָרן צעהן יאָהר, האָב איך זיי גימאַכט יעדערן אַ גאָלדענעם ביכעלע מיט די צעהן גיבאָט. אויף יעדער גאָלדענער בלעטעלע איז גראַווירט אַ אַנדער אלף־בית. פון אַלע סאָרטן שריפט וואָס אידן פערמאָגן און אויך די נקודות און טראָפּ (די אַלטע אידישע מוזיק־נאָטן). די זעלבע אייניקלאַך, צו זייער בר־מצוה, האָב איך גימאַכט צו זייערע תפילין'לאַך שיידעלאַך פון גאָלד און זילבער, אַלע וועטעלאַך זיינען באַדעקט מיט רעליעפענע שריפט, אויף די אונטערשטע טיילן זיינען אידישע אַרנאַמענטן און די ברכה. פון טראָגן די תפילין איז אָפּגירעדט, זיי וועלן מסתמא ניט דאַווענען, טאָ זאָל פון והיו לטוטפות „בין עיניך", כאָטש זיין „למול עיניך", וויל זיי וועלן דאָס זיכער אויסשטעלן אין וויטרינע, וועט במילא מקוים ווערן דער פסוק „וראיתם אותו וזכרתם" (בעונותינו הרבים נעהט עס דערצו אַז דאָס זאָל פאַרגעסן ווערן). אויך די אייניקלאַך־מיידלאַך טראָגן מגן־דוד'לאַך מיט זייערע נעמען און זייער אידישן גיבורט־דאַטום.

איך האָב אויך פֿאַר יעדן קינד גימאַכט פון זילבער א קליין טלית־קטן (אין גאַנצן גרויס דריי סאַנטימעטר) מיט תכלת־עמאל און כנפות, מיט בעוועגליכע פראַנזשן און אמתע „כשר'ע" ציצית, גימאַכט פון אַכט גי־דרייטע זילבערנע פעדים מיט די פֿרשה'ס און קנופּן (כאָטש מאַך אויף זיי די ברכה על מצות ציצית). אויף דעם טלית־קטן איז גראַווירט „וראיתם אותו וזכרתם".

פֿאַר יעדן קינד האָב איך גיגראַווירט אויף א זילבערנעם פּלאַק דעם שיר־העם, די „התקוה" און דערבי די מוזיק (נאָטן). יעדער פּלאַק זיצט אין א ראַמע, אויך פון זילבער פערצירט מיט גאָלד, אויף וועלכער ס'זיינען רעליעפנע אידישע עמבלעמען און פּאַסיגע פּסוקים. יעדער ראַמע האָט א גאַנץ אַנדערע פאָרמע און גלייכט זיך ניט צו די אַנדערע, ניט מיט דער אַרבעט, ניט מיט דער קאָמפּאָזיציע. למשל: אויף איין ראַמקע זיינען פון ביידע זייטן צוויי פיגורן־סילועטן, די צוויי „מרגלים" טראָגן אויף א לאַנגן דראַנג וויינטרויבן. אונטן, אויף דער ערד, צווישן ארץ־ישראל גיוויקסן, זיינען גראַווירט טאַקע זייערע וועפּן „עלה נעלה וירשנו אותה כי יכל נוכל לה".

אויף א אַנדער ראַמקע איז אויבן א מנורה מיט א שריפט „קומי אורי כי בא אורך", אויף די זייטיגע וועגלאַך איז פון איין זייט א קליין מעדאַל מיט דעם כותל מערבי, און אונטן, אַנאַלטע צופּוילטע בוים (ס'הייסט די אַלטע אידענטום), מיטן שריפט: „כי רצו עבדיך את אבניה". אַנטקעגן, אויף דער אַנדער זייט, א מעדאַל וואו די „חלוצים" ארבעטן אין פעלד און אונטן א יונג פרישע בוימעלע, מיט א שריפט „הזורעים בדמעה ברינה יקצורו"; אונטן, אויף דער פערטער זייט, איז א האַרפע מיט א שריפט „עורי עורי שיר דברי".

ווידער אויף איין אַנדער ראַמקע איז אויבן א שיינער מגן־דוד גי־פאַסט מיט בלאָע שטיינער און אונטן אַנאַלטע, שוין כמעט א טויטע, בוים מיט שטאַרקע וואָרצלען, פון וועלכער עם שפּראָצט אַרויס א יונגע גיזונטע צוויג, מיט א שריפט: „ויצא חטר מגזע ישי". אזוי אויך די אי־בעריגע ראַמען מיט פאַרשיידענע אידישע סטיליזירטע צייכנונגען און פער־צירונגען. אייניגע זיינען גימאַכט ווי דאַנטעל אין גאַנצן באַשאַטן מיט גאַנץ קליינע פיליגראַן־מגן־דוד'לעך און גיפּאַסט מיט בלאָע שטיינדלאַך, אַדער מיט אַראַבישע מאָזאַיקע.

היינט נאָך מעהר ווי אַלע מאָל, איז מיין אייניציגער ציעל אין לעבן, איך זאָל קענען איבערלאָזן וואָס מעהרער אידישע שיינע זאכן. איך האָב נאָך פיל שיינע אידעעס, זיי צו אויספיהרן דאַרף איך נאָך לאַנג לעבן. פון מיין זייט וועט גיווים קיין מניעה ניט זיין, איך בין ניט פויל און אַרבעט טאָג טעגליך לכל־הפחות אַכט־נויין שעה, ניט פערליכנדיק איין מינוט. אפילו אין שלאָף חלומט זיך מיר שטענדיק אז איך מאַך שיינע זאכן.

מיר זאָלן וועלן מאכן א סך־הכל פון מיינע אַלע אַרבעטן וואָס איך האָב אין מיין לעבן גימאַכט, פון מיין ערשטן גימאַהלטן מזרח אָן ביז איצט — קען מע באמערקן אז עס געהט דורך, ווי א רויטער פאָדים, די אַלטע אידישע ישיבה־בחור'שע מעטאָדע: דער עיקר איז ניט די פיגור, נאָר דער „פסוק". ווי אין די אַלטע מזרחים האָט מען גימאַהלט דעם אָדלער צוליב דעם „קל־כנשר", דעם לעמפערט צוליב דעם „עז־כנמר", דעם לייב צום „גבור־כארי", דעם הירש צום „רץ־כצבי". די אַלע חיות זיינען נאָר א נעבן זאָך צו דער אידעע. דער „איד" און דער „פסוק", איז ביי מיר גיווען אויפן ערשטן פלאָן. ביי יעדער גילעגנהייט פלעג איך מיינע ארבייט פאראידישן; דער שריפט פלעגט אַרויס האלב־גויעש האלב אידישער כאַראקטער. בפרט, וואו מען האָט נאָר גיקענט צופאסן צום ענין א פסוק אָדער א אידישע עמבלעמע. למשל: דאָ ניט לאַנג האָב איך גימאכט א מאַנאַראָמע, (פאָר מיין שניור שרה) פון „ש" איז אַרויסגיקומען א דריי־דע־רענדיקער שבת־לייכטער מיט פייערלאָך און אויבן אָנגישריבן „נרה־יאיר". אזלכע קליניקייטן, וואָס שמעקן נאָך מיטן בית־המדרש, באַגעגנט מען אָפט אין מיין ארבייט. כאטש מיר האָבן לידער זעהר וויניק ספעציעלע אידישע עמבלעמען, א מגן־דוד און א מנורה, און ווידער א מנורה מיט א מגן־דוד, דאָך זוך איך יעדן מאָל צו מאכן דעם מגן־דוד און די מנורה אלץ אַנדערש און אַנדערש, ווי מען זאגט: „די זעלבע יענטע נאָר אַנדערש גישלייערט". איך האָב אין מיין לעבן אפשר הונדערט מגן־דוד'ס גימאכט, אָבער זיי זיינען ניט עהנליך אויינער אויף דעם אַנדערן. אז מיר גילינגט מאכן א נייעם צייכנונג בין איך זעהר צופרידן, גלייך ווי איך וואָלט מיט דעם רייכער גימאכט דעם יודענטהום. לעצטנס האָב איך גימאכט פון גאָלד זעקס מזוזות אין דער פאַרמע פון א ספר־תורה מיט פילוגראַנע עץ־חיים'ס און מענטעלאך, באדעקט מיט עמאל און צייכנונגען פון גאָלדענע פערדים. ס'איז א אמת'ע פרייד צו קוקן אויף די שיינע תורה'לאך.

אויסער ספעציעלע אידישע ארבעט, האָב איך פאר אלע קינדער גי־מאכט קאָפּיעס פון דער „טיארע", ווייל מען קען זאָגן אז זי איז גיווען אונזער מלאך־הגואל. נאָר דער טיארע צו פארדאנקען זיינען מיר פטור גי־ווארן פון דעם רוסישן גיהנום, נאָר איהר צו פערדאנקען זיינען מיר ארויס פון דחקות און אָרימקייט, פשוט גירעדט מחושך לאור. די פארקלענער־טע טיארע איז א גאנץ ריכטיגע קאָפּיע פון דעם אָרגינאל.

צו פופציג יאָהר פון אונזער חתונה — תרל"ח־תרפ"ח — האָבן מיר גי־מאכט א פאמיליען יום־טוב. איך מיט מיין אלטיטשקער זיינען גיזעסן כלומרשט אונטער א חופּה, א אייניקל האָט גיזונגען די שבעה־ברכות. איך האָב מיין מערען אָנגיטאָן א מקדש־פינגערל, גימאכט אין אלטן אידעשן סטיל; מיט א „שטיבעלע" (ביתו זו אשתו), אויפן דאך און די וועטלאך פילגראנע שריפט: „מזל טוב, מצא אשה, מצא טוב". ארום דעם פינגערל איז דער „הרי את מקודשת לי", אונזערע נעמען און די דאטעס. איך האָף אז צו אונזערע אייניקלאכס חתונות, וועט דער פינגערל דינען פאר זיי אלס מקדש פינגערל. איך האָב אויך גיגעבן מיין טייערער מערען א גאלדענעם מעראל אויף וועלכן ס'איז גיווען גראווירט דאָס קאָפּיטל „אשת חיל מי ימצא" און אנדערע פאסיגע צייכנונגען און שריפטן. אויך אלע קינדער און אייניקלאך האָב איך גיגעבן מעדאליאנען מיט אונזערע פּאָרטרעטן.

די קינדער האָבן אונז גימאכט לזכר אונזער גאלדענער חתונה א קליינעם אלבאָם. אויפן ערשטן טאפל איז דער הויפּט־מאטיוו: א חופּה מיט פיר שטעקנס, גידעקט מיט א טלית און באוועגליכע פראנזשן און כשר'ע ציצית. אונטער דער חופּה, אונזערע ביידענס פּאָרטרעטן. די קינדער און אייניקלאך האָבן זיך אידישלאך משמח גיווען און גיטאנצט אויף דעם זיידנס מיט דער באָבעס חתונה. מען האָט אויך ניט פערגעסן אויף ארץ־ישראל און גיפלאנצט אויף אונזער נאָמען ביימער. מען קאָן זאָגן בפה מלא אז ביי אונז איז מקוים גיווארן דער פסוק: „הנה כי כן יבורך גבר".

כדי ניט צו פארגעסן דעם סוף, „דעם לאן אתה הולך", האָב איך גי־מאכט א קליינע קאָפּיע פון אונזער צוגיגרייטער אויפן בית־עלמין מצבה וואו עס וועט זיין שפעטער (איבער הונדערט מיט צוואנציג יאָהר) מיט עטליכע ווערטער רעזומירט מיין גאנצער לעבן:

„איש מאושר הייתי בחיים.
בביתי היה תמיד,
שקט ושלוה, לחם ושמלה.
אָהבתי את מלאכתי,
את אשתי וביתי.
גם אחרי מותי רוחי חי
במעשי ידי אשר השארתי אחרי."

די קלייגע מצבה'לע שטעהט ביי מיר אויפן ביורא און וואַרט מען זאָל אויף איהר אָנגראָווירן דעם דאָטום... לאָז זי וואַרטן; — וואָס מעהר איז בעסער.

פּאַריז, פּורים תר"ץ.

נאָכדרוק פּערבאָטן.

דרוק פעלערן

גידרוקט	לייענט	זייט
קדישה	קדישא	18, 250
גרי֯עס	קרי֯עס	19
גרוים	גרויסע	44
מיישב	מישב	65
אפיר	א פיר	73
יתירה	יתרה	76, 91
שגיץ	שייגעץ	81
זמורקעס	זשמורקעס	83
פו	פון	93
אָטע	אָטעם	96
סמן	סימן	96, 101
המספּקת	המפּסקת	102
בעוועקט	בעוועגט	103
גוועז	גיוועז	108, 320
אצו	א צו	110
אין	און	116
צוֿי֯ענען	צו ליענען	116
צוושן	צווישן	121
סמנים	סימנים	128, 129
מנרות	מנורות	129
מנן־זיין	מגן־זיין	130
בוריקער	בוריקעס	147
בר ככבא	בר כוכבא	163
צוֿאַנג	צו לאַנג	165
פּתם	פּיתם	166
כיבוד	כבוד	215
ניט דער שאָסיי	ניט נאָר דער שאָסיי	224
שעה'ן	שעה	226
נכשוֿל	נכשל	241
רו	ריו	300, 304
פּאנק	פּראנק	305
סטיייטש	סטייטש	332
טיקעטן	עטיקעטן	341
פופצג	פופציג	346

אינהאלט.

א	מיין געבורט־שטאָדט מאָזיר	11
ב	מאָזירער פּרנסות	23
ג	מיין גיבאָרן און דער וועלעדניקער צדיק	32
ד	מיינע עלטערן	40
ה	אונזער הויז	47
ו	איך גאָה אין חדר	53
ז	אונזער באָד	59
ח	דער פּריוליבער קבצן	64
ט	דער פּריוער טאָג פּריוטאָג	71
י	דער ליבער שבת קודש קומט	76
יא	דער בית־חמדרש אַלס צויכנונג־שול	80
יב	שבת נאָך וואַרמעס	85
יג	דער קעלמער מגיד	89
יד	ראש־השנה	93
טו	יום־כּפּור	99
טז	סוכות	107
יז	מען קלייבט זיך אין דירה'ס	119
יח	דער רבי חאַצקל נאָטעס	123
יט	חנוכה	127
כ	מיין טאָטע און זיין צדיק	131
כא	איך מאָהל אַ מזרח	137
כב	פּורים	140
כג	פון פּורים ביז פּסח	147
כד	דער היוליגער יום־טוב פּסח	154
כה	נאָך פּסח	160
כו	לג־בעומר	163
כז	שבועות	169

כח תשעה־באב 173
כט דער סטויבצער מלמד 190
ל איך לערן זיך גראַווירן 194
לא מען רעדט מיר שדוכים 198
לב איך וועל אַ חתן 204
לג איך האָב מיט מזל חתונה 209
לד ביין פּריץ אויף כבוד 215
לה אונזער פּאַלאַץ 218
לו איך פאָהר אין וואַרשעוו 224
לז דער נייער מאַרשאַלאק 228
לח איך פאָהר אין קיעוו 232
לט מען פאַרנעמט מיך אין אבלאווע 235
מ דער נייער רבי 240
מא איך וועל אַ חולה מסוכן 244
מב אין די פּאָגראָמען צייטן 248
מג די שרפה 253
מד די שטעדטעלע סיטניע 258
מה מיר פאָהרן אין אדעס 263
מו די בראָדער שוחל 267
מז אַ אידל אַ כל־יכול 270
מח ס׳גייט מיר פון טיר און פענסטער 274
מט איך מאך די טיארע 277
נ די קרובים הערן אַז מיר זיינען רייך גיוואָרן . . . 280
נא ס׳הויבט זיך אָן די ציוניזם בעווענונג 285
נב דער סארקאפאג 289
נג אין לך אדם שאין לו שעה 294
נד איך פאָהר אין פּאַריז 298
נה קלערמאן גאנא 302
נו אַ דאַלמעטשער אַ גנב 308
נז איך בעקאן זיך מיטן חוט המשולש 311
נח אין סאַלאָן 317
נט מען מאַכט גישעפט מיט דער טיארע 322
ס איך מאַך אַ נייע טיארע 325
סא איך פאָהר אַהיים 327
סב עס רודערט ווי אין אַ וואולקאַן 330
סג מיר פאָהרן אַרויס פון אדעס בכבוד גדול . . . 332
סד דער ברוך־הבא אין דער קונסט־שולע . . . 336
סה ביי ראַטשילדן 340
סו מיינע לעצטע אַרבייטן 348

IMP. L. BERESNIAK, 12, RUE LAGRANGE, PARIS